

**AFYONKARAHİSAR İL MERKEZİNDE
BULUNAN 13-15. YÜZYIL CAMİLERİNDE
TEZYİNAT ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Zeynep CEYLAN
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL
Haziran, 2023
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİMDALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AFYONKARAHİSAR İL MERKEZİNDE BULUNAN 13-15.
YÜZYIL CAMİLERİNDE TEZYİNAT ÜZERİNE BİR
İNCELEME

Hazırlayan
Zeynep CEYLAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL

AFYONKARAHİSAR 2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Afyonkarahisar İl Merkezinde Bulunan 13-15. Yüzyıl Camilerinde Tezyinat Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

21/06/2023

İmza

Zeynep CEYLAN

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Zeynep CEYLAN
	Numarası	200697107
	Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
	Programı	İslam Tarihi ve Sanatları
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Afyonkarahisar İl Merkezinde Bulunan 13-15. Yüzyıl Camilerinde Tezyinat Üzerine Bir İnceleme
Tez Savunma Sınav Tarihi		21.06.2023
Tez Savunma Sınav Saati		14:00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☐ oy birliği – ☐ oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

AFYONKARAHİSAR İL MERKEZİNDE BULUNAN 13-15. YÜZYIL CAMİLERİNDE TEZYİNAT ÜZERİNE BİR İNCELEME

Zeynep CEYLAN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİMDALI

Haziran 2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL

13-15. yüzyıllarda Afyonkarahisar merkezindeki mescit ve camilerin yapımı Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad Han'ın emriyle Akronium/Akruenüs Kalesini (Afyonkarahisar Kalesini) siyasi açıdan korumak ve onarımını yapmak maksadıyla görevlendirilen Mimar Bedreddin Gühertaş tarafından başlatılmış, ardından Beylikler ve Osmanlı Dönemi'nde de cami ve mescit yapımı devam etmiştir. Osmanlı Dönemi'nden Türkiye Cumhuriyetinin bugününe değin süregelen Afyonkarahisar merkezindeki camilerin tarihî değişimi süslemelerine de yansımıştır. Tez 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar merkezindeki cami ve mescitler hakkında genel bilgilendirme yapıldıktan sonra camilerdeki orijinal tezyinî özellikleri olabildiğince tüm yönleriyle ortaya koymayı amaçlamaktadır. 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar merkezindeki cami ve mescitlerin tezyinatında ortaya çıkan farklılıklar yahut benzerlikler oldukça dikkat çekicidir. 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar merkez camilerinin tezyinatı hakkında yapılmış özel bir çalışma bulunmamaktadır. Yapılan çalışmanın bu konuda katkı sağlayacağı umulmaktadır. Tezin konusu gereğince literatür taraması yapıldıktan sonra Afyonkarahisar merkezindeki cami ve mescitler yerinde incelenerek görüntülenmiştir. Konu hakkında ilgili kurum ve kuruluşlarla bilgi alışverişi yapılmıştır. Elde edilen bilgi ve bulgular neticesinde 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar merkezinde Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemleri'nde yapılan cami ve mescitlerin bir kısmının günümüze kadar ulaştığı, bir kısmının özgün mimarisini büyük oranda kaybetmesine rağmen orijinal tezyinî parçalarını ihtiva ettiği, bir kısmının mimari açıdan günümüze ulaşsa da orijinal bir tezyinî parça içermediği, bir kısmının ise günümüze ulaşamadığı saptanmıştır. Burada 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar merkezindeki camiler ve mescitten camiye dönüştürülen ibadethaneler hakkında genel bilgilendirme yapıldıktan sonra anılan yapıların tezyinî özellikleri ele alınarak dönemler arasındaki benzerlik ya da farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Camiler, Tezyinat.

ABSTRACT

A RESEARCH ON THE ORNAMENTATIONS OF 13TH-15TH CENTURY MOSQUES LOCATED IN AFYONKARAHISAR

Zeynep CEYLAN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ISLAMIC ARTS**

June 2023

Advisor: Asst. Prof. Dr. Asuman ŞENEL

The construction of the masjids and mosques in the center of Afyonkarahisar in centuries between 13-15 was started by Architect Bedreddin Gühertaş, who was assigned to politically protect and repair Akronium/Akrueñs Castle (Afyonkarahisar Castle) by the order of the Anatolian Seljuk Sultan Alâeddin Keykubad Khan. Then, the construction of mosques and masjids continued in the Principalities and Ottoman Periods. The historical change of the mosques in the center of Afyonkarahisar, from the Ottoman period to the present of the Republic of Turkey, is also reflected in their decorations. Thesis aims to reveal the original decorations of the mosques as much as possible after giving general information about the mosques and masjids in the center of Afyonkarahisar in the centuries between 13 and 15. The differences or similarities that emerged in the decoration of the mosques and masjids in the center of Afyonkarahisar in the 13th-15th centuries are quite remarkable. There is no dedicated research on the decorations of the 13th-15th century Afyonkarahisar central mosques. It is hoped that the study will contribute to this issue. After the literature search was carried out in accordance with the subject of the thesis, the mosques in the center of Afyonkarahisar were examined on site and photos were taken. Information exchange was made with the relevant institutions and organizations about the subject. As a result of the information and findings obtained, some of the mosques and masjids built during the Anatolian Seljuk, Principalities and Ottoman Periods in the centuries between 13 and 15 center of Afyonkarahisar have survived to the present day. Although some of them have largely lost their original architecture, they contain original ornamental parts. Even some of it has survived architecturally, it does not contain an original piece of ornamentation. It has been determined that some of them have not reached the present day. Here, after general information was provided about the mosques in center Afyonkarahisar in the centuries between 13 and 15 and the places of worship converted from a masjid to a mosque, it was tried to reveal the similarities or differences between the periods by handling the ornamental features of the mentioned structures.

Keywords: Afyonkarahisar, Mosques, Ornamentations.

ÖN SÖZ

Afyonkarahisar camileri tarihî ve mimari önemleri nedeniyle çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Bugüne kadar yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak burada 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar camilerinin tezyinatları üzerine bir inceleme yapılmıştır. Elde edilen bulgularla 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar camilerindeki tezyinatların ortaya konulması, camilerin tanıtılması ve konu hakkında bilgi edinilebilmesi hususunda faydalı olunması umulmaktadır.

Bu günlere ulaşmam için elinden gelen tüm imkânları sağlayan anne ve babama en içten duygularıyla teşekkürlerimi sunarım. Araştırma sürecinde ve fakülte hayatımda hiçbir zaman üzerimden desteğini esirgemeyen, kendisini tanıdığım için kendimi çok şanslı hissettiren, bilgi birikimi ve tecrübesiyle her zaman yardımcı olan çok değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL'e saygılarımla teşekkür ederim. Lisans ve yüksek lisans eğitimim süresince desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa GÜLER, Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT, ve hocalarıma ayrı ayrı saygılarımla teşekkür ederim. İngilizce metinlerde desteğini gördüğüm Doç. Dr. Mücteba ALTINDAŞ hocama ve kuzenim Metin Öztürk'e teşekkür etmek isterim. Kitabelerin okunuşunda yardım ve desteğini gördüğüm Arş. Gör. Alaaddin GÖÇER hocama ve arkadaşım Şehriban Murat'a teşekkür ederim. Araştırma sürecinde başvurduğum Afyon Müzesi yetkililerine, Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü yetkililerine, Afyonkarahisar Valiliği İl Müftülüğü yetkililerine, Afyonkarahisar camilerinin görevlilerine bilgi ve erişim konusunda sundukları yardımdan ötürü teşekkür ederim. Maddi, manevi yardımlarından dolayı ağabeyim Yunus Ceylan'a teşekkür ederim.

Zeynep CEYLAN

2023, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ	x
RESİMLER LİSTESİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xxi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

13-15. YÜZYIL ANADOLU CAMİLERİNİN GENEL TEZYİNİ ÖZELLİKLERİ

1. 13. YÜZYIL ANADOLU CAMİLERİNİN GENEL TEZYİNİ ÖZELLİKLERİ .4
2. 14. YÜZYIL ANADOLU CAMİLERİNİN GENEL TEZYİNİ ÖZELLİKLERİ .9
3. 15. YÜZYIL ANADOLU CAMİLERİNİN GENEL TEZYİNİ ÖZELLİKLERİ 11

İKİNCİ BÖLÜM

13. VE 15. YÜZYILLAR ARASINDA YAPILAN AFYONKARAHİSAR CAMİLERİNİN TEZYİNATI

1. 13. YÜZYIL AFYONKARAHİSAR CAMİLERİNİN TEZYİNATI	16
1.1. YUKARI PAZAR CAMİİ.....	16
1.1.1. Yukarı Pazar Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı	16
1.1.2. Yukarı Pazar Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı.....	21
1.1.3. Yukarı Pazar Camii'nin Onarım ve İlaveleri	22
1.2. ULU CAMİ	23
1.2.1. Ulu Cami'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı.....	24
1.2.2. Ulu Cami'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı.....	29
1.2.3. Ulu Cami'nin Onarım ve İlaveleri	48
1.3. KUYULU CAMİ.....	49
1.3.1. Kuyulu Cami'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı.....	50
1.3.2. Kuyulu Cami'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı.....	52
1.3.3. Kuyulu Cami'nin Onarım ve İlaveleri	53
2. 14. YÜZYIL AFYONKARAHİSAR CAMİLERİNİN TEZYİNATI	54
2.1. KUBELİ (KUBBELİ) CAMİİ.....	54
2.1.1. Kubeli (Kubbeli) Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı.....	55
2.1.2. Kubeli (Kubbeli) Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı.....	62
2.1.3. Kubeli (Kubbeli) Camii'nin Onarım ve İlaveleri	64
2.2. ARASTA MESCİDİ CAMİİ	65
2.2.1. Arasta Mescidi Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı.....	65
2.2.2. Arasta Mescidi Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı.....	68
2.2.3. Arasta Mescidi Camii'nin Onarım ve İlaveleri	69
2.3. KABE MESCİT CAMİİ.....	70

2.3.1. Kabe Mescit Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı	70
2.3.2. Kabe Mescit Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı	75
2.3.3. Kabe Mescit Camii'nin Onarım ve İlaveleri.....	79
2.4. AK MESCİT CAMİİ	79
2.4.1. Ak Mescit Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı	80
2.4.2. Ak Mescit Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı	83
2.4.3. Ak Mescit Camii'nin Onarım ve İlaveleri.....	86
3. 15. YÜZYIL AFYONKARAHİSAR CAMİLERİNİN TEZYİNATI	88
3. 1. GEDİK AHMET PAŞA CAMİİ	88
3.1.1. Gedik Ahmet Paşa Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı.....	89
3.1.2. Gedik Ahmet Paşa Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı.....	100
3.1.3. Gedik Ahmet Paşa Camii'nin Onarım ve İlaveleri	121
3.2. MISRİ CAMİİ	123
3.2.1. Mısri Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı	124
3.2.2. Mısri Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı	126
3.2.3. Mısri Camii'nin Onarım ve İlaveleri.....	138
3.3. BAŞÇEŞME CAMİİ	140
3.3.1. Başçeşme Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı	140
3.3.2. Başçeşme Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı	145
3.3.3. Başçeşme Camii'nin Onarım ve İlaveleri.....	147
3.4. ARAP MESCİT CAMİİ	147
3.4.1. Arap Mescit Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı	148
3.4.2. Arap Mescit Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı	151
3.4.3. Arap Mescit Camii'nin Onarım ve İlaveleri	155

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLK YAPIMI 13-15. YÜZYIL OLMASINA RAĞMEN DAHA SONRA TEKRAR YAPILAN VE İÇERİSİNDE ORJİNAL TEZYİNAT BULUNAN CAMİLER

1. TAC AHMET CAMİİ.....	156
2. BURMALI CAMİ.....	160
3. SİNAN HALİFE CAMİİ.....	164
4. KARAMAN CAMİİ	165

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLK YAPIMI 13-15. YÜZYIL OLMASINA RAĞMEN ORJİNAL TEZYİNATI BULUNMAYAN CAMİLER

1. CÜRCANİ (FAKİH PAŞA) CAMİİ	167
2. KEÇEPAZARI CAMİİ.....	167
3. DAİ RECEP CAMİİ.....	169

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN 13-15. YÜZYIL CAMİ VE MESCİTLER

1. KALE MESCİDİ	170
2. KALEDİBİ MESCİDİ.....	171
3. YUSUF EFENDİ (ATTAR) MESCİDİ	172

4. MEVLEVİ DERGÂHI / AHMET PAŞA (DERGÂH) CAMİİ	172
5. ŞEHREKÜSTÜ (NUREDDİN EFENDİ) CAMİİ	173
6. UMUR BEY (PAŞA) CAMİİ / ATPAZARI CAMİİ	173
7. AYAS AĞA CAMİİ/ MESCİDİ	176
8. HACI İSMAİL MESCİDİ	176
9. KARAMANOĞLU (KAYADİBİ) MESCİDİ	176
10. ABDÜRRAHİM EFENDİ CAMİİ	177
11. SİNAN PAŞA MESCİDİ (HACI ÖMER CAMİİ)	177
12. KESİKBAŞ MESCİDİ	178
 TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	179
KAYNAKÇA.....	186
ARŞİV KAYNAKLARI	197
EKLER DİZİNİ	199
EKLER	200
ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Gedik Ahmet Paşa Camii Kapı Kanatlarının ve Pencere Kapaklarının Üzerindeki Yazılar ve Anlamları.....	111
Tablo 2. Miladi 1530 Tarihli Tahrir Defterinde ve Miladi 1575 Tarihli Vakıf Tahrir Defterinde Adı Geçtiği Bilinen Diğer Mescitler	178
Tablo 3. Afyonkarahisar Merkezindeki Camilerin 13-15. Yüzyıl Tezyinatı.....	179

RESİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Resim 1. Yukarı Pazar Camii Planı.....	16
Resim 2. Yukarı Pazar Camii Doğu Cephe.....	17
Resim 3. Yukarı Pazar Camii Kuzey Cephe	17
Resim 4. Yukarı Pazar Camii Devşirme Parça ve Detayı.....	17
Resim 5. Envanter No: 1462 Numaralı Stel.....	17
Resim 6. Yukarı Pazar Camii Birinci Kitabe	18
Resim 7. Yukarı Pazar Camii.....	18
Resim 8. Yukarı Pazar Camii'nin Minaresi	21
Resim 9. Yukarı Pazar Camii Detay	21
Resim 10. Yukarı Pazar Camii İç Mekânı	21
Resim 11. Ulu Cami Planı.....	23
Resim 12. Ulu Cami Kuzey Cephe	24
Resim 13. Ulu Cami Doğu Cephe.....	24
Resim 14. Ulu Cami Güney Cephe	24
Resim 15. Ulu Cami Batı Cephe	24
Resim 16. Ulu Cami Çörtene	24
Resim 17. Ulu Cami Kuzey Kapısı	25
Resim 18. Ulu Cami Doğu Kapısı	25
Resim 19. Ulu Cami Kuzey Kapısı Üzerindeki Pano Detayı	25
Resim 20. Ulu Cami Onarım Kitabesi	26
Resim 21. Ulu Cami Minare Gövdesi	28
Resim 22. Ulu Cami Minare Kaidesi	28
Resim 23. Ulu Cami Minare Detayı.....	28
Resim 24. Ulu Cami Müezzin Mahfili	29
Resim 25. Ulu Cami İçindeki Mezar	29
Resim 26. Ulu Cami Mihrabı	30
Resim 27. Ulu Cami Mihrap Mukarnası	30
Resim 28. Ulu Cami Mihrap Detayı 1	30
Resim 29. Mihrap Detayı 2	30
Resim 30. Ulu Cami Mihrap Detayı 3	31
Resim 31. Mihrap Detayı 4	31
Resim 32. Ulu Cami Mihrap Nişi	31

Resim 33. Mihrap Nişinin Sol Kısmı.....	31
Resim 34. Mihrap Nişinin Sağ Kısmı	31
Resim 35. Ulu Cami Minberi	32
Resim 36. Minber Detayı	32
Resim 37. Ulu Cami Minber Kapısı.....	33
Resim 38. Ulu Cami Minber Kapısının Sol Kanat Detayı 1	33
Resim 39. Ulu Cami Minber Kapısının Sağ Kanat Detayı 1	33
Resim 40. Ulu Cami Minber Kapısının Sol Kanat Detayı 2	33
Resim 41. Ulu Cami Minber Kapısının Sağ Kanat Detayı 2	33
Resim 42. Ulu Cami Minber Kapısının Sol Kanat Detayı 3	34
Resim 43. Ulu Cami Minber Kapısının Sağ Kanat Detayı 3	34
Resim 44. Ulu Cami Minber Kapısının Sol Kanat Detayı 4	35
Resim 45. Ulu Cami Minber Kapısının Sağ Kanat Detayı 4	35
Resim 46. Ulu Cami Harim.....	36
Resim 47. Ulu Cami Direk Kaidesi	37
Resim 48. Ulu Cami Direk Başlık 1	37
Resim 49. Ulu Cami Direk Başlık 2	37
Resim 50. Ulu Cami'nin Müzedeki Ahşap Direk Başlığı 1	37
Resim 51. Ulu Cami'nin Müzedeki Ahşap Direk Başlığı 2	37
Resim 52. Ulu Cami'nin Müzedeki Ahşap Direk Başlığı 3	37
Resim 53. Ulu Cami Direk Başlık 3	38
Resim 54. Ulu Cami Direk Abakusu	38
Resim 55. Ulu Cami Direk Abakus Konsolu ve Detayı.....	39
Resim 56. Ulu Cami Abakus Detayı 1	39
Resim 57. Ulu Cami Abakus Detayı 2	40
Resim 58. Ulu Cami 4. Bölümdeki Abakus Detayı	40
Resim 59. Ulu Cami Konsolu	40
Resim 60. Bitkisel Formlu Tezhip Desenleri (Hatayiler, Pençler, Yapraklar)	41
Resim 61. Ulu Cami Kalemişleri Detay 1	41
Resim 62. Ulu Cami Kalemişleri Detay 2.....	42
Resim 63. Ulu Cami Kalemişleri Detay 3.....	43
Resim 64. Ulu Cami Kalemişleri Detay 4.....	43
Resim 65. Ulu Cami Kalemişleri Detay 5.....	44
Resim 66. Ulu Cami Kalemişleri Detay 6.....	44
Resim 67. Ulu Cami Kirişlerinde Yıldız Detayları	45

Resim 68. Ulu Cami Kiriş Arasındaki Motifler 1	45
Resim 69. Ulu Cami Kiriş Arasındaki Motifler 2	46
Resim 70. Ulu Cami Kiriş Arasındaki Motifler 3	46
Resim 71. Ulu Cami Hatayı Motifli Lambri Parçası	46
Resim 72. Ulu Cami Boya Kalıntılı Lambri Parçası.....	47
Resim 73. Horozlu Lambri.....	47
Resim 74. Malerci vom Gebalk der Ulu Cami in Afyonkarahisar.....	47
Resim 75. Ulu Cami Hatılları	48
Resim 76. Ulu Cami'de Onarım 1948 Yılına Ait	48
Resim 77. Kuyulu Cami Planı.....	49
Resim 78. Kuyulu Cami Kuzey Cephe	50
Resim 79. Kuyulu Cami Güneydoğu Cephe	50
Resim 80. Kuyulu Cami Güney Pencere ve Halka Detayları	51
Resim 81. Kuyulu Cami Batı Cephe ve Minare Detayları.....	51
Resim 82. Kuyulu Cami'nin İç Mekânı.....	52
Resim 83. Kubeli Camii Planı.....	54
Resim 84. Kubeli Camii Kuzey ve Batı Cephe.....	54
Resim 85. Kubeli Camii Batı, Güney Cephe ve Batı Cephe Pencere Lentosundan Detay.....	55
Resim 86. Kubeli Camii Duvarlarından Devşirme Detaylar	55
Resim 87. Kubeli Camii Kitabesi.....	56
Resim 88. Kubeli Camii Girişi ve Devşirme Detay	57
Resim 89. Kubeli Camii Kapı Pano Detay.....	57
Resim 90. Kubeli Camii Kapısı ve Detay	58
Resim 91. Kubeli Camii Kapı On Kollu Yıldız Detayı	58
Resim 92. Kubeli Camii Yan Bordür Detayı	58
Resim 93. Kubeli Camii Kapının Alt Detayları	59
Resim 94. Kubeli Camii Kapısından Yıldız Detayları.....	59
Resim 95. Kubeli Camii Kapı Detayları 1	60
Resim 96. Kubeli Camii Kapı Detayları 2	60
Resim 97. Kubeli Camii Kapı Detayları 3	60
Resim 98. Afyonkarahisar Kubeli Camii Kapısı.....	61
Resim 99. Afyonkarahisar Kubeli Camii, Ahşap Kapı ve Detay Çizim.....	61
Resim 100. Kubeli Camii İç Mekânı.....	62
Resim 101. Kubeli Camii Mihrap	62

Resim 102. Kubeli Camii Detay	63
Resim 103. Kubeli Camii Detaylar	63
Resim 104. Kubeli Camii'nin Eski Tahta Minare.....	64
Resim 105. Kubeli Camii Minaresi.....	64
Resim 106. Arasta Mescidi Camii Planı	65
Resim 107. Arasta Mescidi Camii Kuzey Cephe.....	65
Resim 108. Arasta Mescidi Camii Onarım Kitabesi	66
Resim 109. Arasta Mescidi Camii Yapım Kitabesi	66
Resim 110. Arasta Mescidi Camii Giriş Cephesinde Bulunan Sağdaki Yapım Kitabesi - Soldaki Onarım Kitabesi.....	67
Resim 111. Arasta Mescidi Camii Minaresi	67
Resim 112. Arasta Mescidi Camii İç Mekân	68
Resim 113. Arasta Mescidi Camii Harım	68
Resim 114. Arasta Mescidi Camii Kubbe Süslemeleri.....	69
Resim 115. Kabe Mescit Camii Planı	70
Resim 116. Kabe Mescit Camii (Eski).....	70
Resim 117. Kabe Mescit Camii	70
Resim 118. Kabe Mescit Camii Güneybatı Cephe	71
Resim 119. Kabe Mescit Camii Doğu Cephede Devşirme Parça	71
Resim 120. Kabe Mescit Camii'nin Güney Pencere Lentosu	72
Resim 121. Kabe Mescit Camii Batı Yazıt	72
Resim 122. Kabe Mescit Camii Güney Yazıt	72
Resim 123. Kabe Mescit Camii Girişi ve Onarım Kitabesi	73
Resim 124. Kabe Mescit Camii Kapı Detayları.....	74
Resim 125. Kabe Mescit Camii İç Mekânı	75
Resim 126. Kabe Mescit Camii Mihrap ve Minber	75
Resim 127. Kabe Mescit Camii, Mihrap.....	75
Resim 128. Kabe Mescit Camii'nin Mihrabı.....	75
Resim 129. Kabe Mescit Camii Mihrap Detayları.....	76
Resim 130. Kabe Mescit Camii Mihrap Mukarnas Yuvaları.....	76
Resim 131. Kabe Mescit Camii Mihrap Nişinin Alt Yüzeyi, Sol ve Sağ Detay	77
Resim 132. Kabe Mescit Camii Mihrap Sütunçeleri	77
Resim 133. Kabe Mescit Camii Mihrap Üst Detay	77
Resim 134. Kabe Mescit Camii Mihraba Eklenen Sol ve Sağ Bördürden Detay	78
Resim 135. Kabe Mescit Camii'nin Kubbe Kenar Detayı	78

Resim 136. Ak Mescit Camii Planı.....	79
Resim 137. Ak Mescit Camii Batı Cephe	80
Resim 138. Ak Mescit Camii Güney Cephe	80
Resim 139. Ak Mescit Camii Doğu Cephe	81
Resim 140. Ak Mescit Camii Kuzey ve Batı Cephe	81
Resim 141. Ak Mescit Camii Kitabesi.....	81
Resim 142. Ak Mescit Camii Kapısı	82
Resim 143. Ak Mescit Camii Giriş Kapısı	82
Resim 144. Ak Mescit Camii Kapısındaki Papatya Motifi.....	82
Resim 145. Ak Mescit Camii Minaresi.....	83
Resim 146. Ak Mescit Camii Minare Şerefesi	83
Resim 147. Ak Mescit Camii Harım.....	84
Resim 148. Ak Mescit Camii'nin Harimi.....	84
Resim 149. Ak Mescit Camii Mihrabı	84
Resim 150. Ak Mescit Camii Kubbesi.....	85
Resim 151. Ak Mescit Camii, Batı Cephe	86
Resim 152. Ak Mescit Camii Son Cemaat Mahallinin Üst Kısmı.....	86
Resim 153. 1903'te Ak Mescit Camii, Mevlevi Minaresi ve Yeni Camii	87
Resim 154. Gedik Ahmet Paşa Camii'nin Planı.....	88
Resim 155. Gedik Ahmet Paşa Camii Güney ve Doğu Cephe (Solda),Gedik Ahmet Paşa Camii Önünde İzçiler-1920'li Yıllar (Sağda)	89
Resim 156. Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephe	89
Resim 157. Gedik Ahmet Paşa Camii Revak Kubbeleri 1.....	90
Resim 158. Gedik Ahmet Paşa Camii Revak Kubbeleri 2.....	90
Resim 159. Orta Kubbe, Pandantif ve Kubbe Kasnağı Detay	90
Resim 160. Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephe Pencere Örnekleri	91
Resim 161. Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephe Pencere Üstü Rozetlerden Örnekler	91
Resim 162. Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephe Pencere Aralarındaki Sol Mihrabiye ve Detay	91
Resim 163. Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephe Sütunlarından Detaylar	92
Resim 164. Gedik Ahmet Paşa Camii Sütun Başlıkları Detay	92
Resim 165. Gedik Ahmet Paşa Camii Onarım Kitabesi	93
Resim 166. Gedik Ahmet Paşa Camii Taç Kapı	93
Resim 167. Gedik Ahmet Paşa Camii Taç Kapı Mukarnas Detay	94
Resim 168. Gedik Ahmet Paşa Camii Taç Kapı Sütunçe Kaide ve Başlık Detayları....	95

Resim 169.	Gedik Ahmet Paşa Camii Taç Kapı Mihrabiyeleri	95
Resim 170.	Gedik Ahmet Paşa Camii Kapısı Eski ve Yeni Görünümleri	96
Resim 171.	Gedik Ahmet Paşa Camii Kapısı Üst Tabla Detay	96
Resim 172.	Gedik Ahmet Paşa Camii Kapısı Orta Tabla Detay	97
Resim 173.	Gedik Ahmet Paşa Camii Kapısı Alt Tabla Detay	97
Resim 174.	Gedik Ahmet Paşa Camii Kapısı-Sonsuza Açılan Yıldızlardan Detay	98
Resim 175.	Gedik Ahmet Paşa Camii Kündekârı Kapı Detaylarından Örnekler	98
Resim 176.	Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Kapısı Metal Aksam Detay 1	99
Resim 177.	Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Kapısı Metal Aksam Detay 2	99
Resim 178.	Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Kapısı Metal Aksam Detay 3	99
Resim 179.	Gedik Ahmet Paşa Camii Minaresi	99
Resim 180.	Gedik Ahmet Paşa Camii Taç Kapı İçi	101
Resim 181.	Gedik Ahmet Paşa Camii Mihrap	101
Resim 182.	Gedik Ahmet Paşa Camii Mihrap Sol Sütunçe Başlığı	102
Resim 183.	Gedik Ahmet Paşa Camii Minberi	102
Resim 184.	Gedik Ahmet Paşa Camii Minber Detay	103
Resim 185.	Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Arasındaki Niş Örneği	103
Resim 186.	Gedik Ahmet Paşa Camii 1. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	104
Resim 187.	Gedik Ahmet Paşa Camii 2. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	104
Resim 188.	Gedik Ahmet Paşa Camii 3. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	105
Resim 189.	Gedik Ahmet Paşa Camii 4. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	105
Resim 190.	Gedik Ahmet Paşa Camii 5. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	106
Resim 191.	Gedik Ahmet Paşa Camii 6. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	106
Resim 192.	Gedik Ahmet Paşa Camii 7. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	107
Resim 193.	Gedik Ahmet Paşa Camii 8. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	107
Resim 194.	Gedik Ahmet Paşa Camii 9. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	108
Resim 195.	Gedik Ahmet Paşa Camii 10. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	108
Resim 196.	Gedik Ahmet Paşa Camii 11. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	109
Resim 197.	Gedik Ahmet Paşa Camii 12. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	109
Resim 198.	Gedik Ahmet Paşa Camii 13. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	110
Resim 199.	Gedik Ahmet Paşa Camii 14. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları	110
Resim 200.	Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey İç Süslemeler	113
Resim 201.	Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Pencere Üstü Hat Örnekleri	113
Resim 202.	Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Detayları	114
Resim 203.	Gedik Ahmet Paşa Camii İki Kubbe Arasındaki Büyük Kemer	114

Resim 204. Gedik Ahmet Paşa Camii Büyük Kemerden Detaylar.....	115
Resim 205. Gedik Ahmet Paşa Camii Büyük Kemerden Detaylar.....	116
Resim 206. Gedik Ahmet Paşa Camii Büyük Kemer Uçlarında Yer Alan Tezyinattan Detay.....	116
Resim 207. Gedik Ahmet Paşa Camii Harimde Pencereleler, Madalyonlar, Pandantifler.....	116
Resim 208. Gedik Ahmet Paşa Camii Harimde Yer Alan Madalyon Örnekleri	117
Resim 209. Gedik Ahmet Paşa Camii Madalyon Detaylar.....	117
Resim 210. Gedik Ahmet Paşa Camii Eyvan Geçişlerinde Yer Alan Bursa Kemerleri.....	117
Resim 211. Gedik Ahmet Paşa Camii Sağ Eyvan Bursa Kemerli Detay.....	118
Resim 212. Gedik Ahmet Paşa Camii Sol Eyvan Bursa Kemerli Detay	118
Resim 213. Gedik Ahmet Paşa Camii Bursa Kemerli Ahşap Gergileri Detay	118
Resim 214. Gedik Ahmet Paşa Camii Bursa Kemerli Ahşap Gergileri Detay	118
Resim 215. Gedik Ahmet Paşa Camii Üst Pencereleler	119
Resim 216. Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Kubbeleri.....	120
Resim 217. Gedik Ahmet Paşa Camii Tabhâne Kubbeleri- Türk Üçgenleri	121
Resim 218. Mısri Camii Planı.....	123
Resim 219. Mısri Camii Doğu Cephe	124
Resim 220. Mısri Camii Doğu Girişi ve Kuzey Cephe.....	124
Resim 221. Mısri Camii Batı Cephe	124
Resim 222. Mısri Camii Minare Kaidesi ve Gövdesi	125
Resim 223. Mısri Camii Doğu Kapısı.....	126
Resim 224. Mısri Camii Doğu Giriş Kapısı Üzerindeki Detay	126
Resim 225. Mısri Camii Harim Detayı	127
Resim 226. Mısri Camii Yan Yer	127
Resim 227. Mısri Camii Kaş Kemerli Mihrap Detayı	127
Resim 228. Mısri Camii Mihrabı ve Detay	127
Resim 229. Mısri Camii Altı Kollu Yıldız/Çokgen Bordür	128
Resim 230. Mısri Camii Mihrap Deltoid Bordürü	128
Resim 231. Deltoid Bordür	128
Resim 232. Mısri Camii Mihrap Çokgen Bordürü	128
Resim 233. Çokgen Bordür.....	129
Resim 234. Mısri Camii Mihrabında Çini Kûfî Yazı.....	129
Resim 235. Altıgen Motif	130
Resim 236. Mısri Camii Mihrap Köşelikleri	130

Resim 237. Mekik Motifi.....	130
Resim 238. Mısri Camii Mihrap Mukarnas Hücresindeki Mekik Detayları.....	130
Resim 239. Sekizgen/Dörtlü Yıldız	131
Resim 240. Mısri Camii Mihrap Mukarnas Yuvalarındaki Sekizgen/Dörtlü Yıldız Detaylar	131
Resim 241. Altılı Yıldız/Altıgen.....	131
Resim 242. Mısri Camii Mihrap Mukarnas Yuvasındaki Altılı Yıldız/Altıgen Detaylar	131
Resim 243. Mısri Camii Mihrap Hücresindeki Altı Kollu Yıldız/Daire Motifi	131
Resim 244. Mısri Camii Mihrap Hücrelerindeki Üçgen/Daire ve Altıgenler.....	131
Resim 245. Mısri Camii Mihrap Hücresindeki Altıgen/Daire Motifi.....	131
Resim 246. Mısri Camii Detay 1	132
Resim 247. Mısri Camii Detay 2	132
Resim 248. Mısri Camii Detay 3	132
Resim 249. Çokgenler.....	132
Resim 250. Mısri Camii İkinci Mihrap Bordürleri	132
Resim 251. Mısri Camii Mihrabın İkinci Mukarnas Hücrelerden Yaprak/Daire Motifleri.....	133
Resim 252. Mısri Camii Mihrap Detayı.....	134
Resim 253. Başçeşme Camii Çini Detay	134
Resim 254. Afyonkarahisar Mısri Camii	134
Resim 255. Mısri Camii Harimi.....	134
Resim 256. Mısri Camii Minberi, Mihrabın Sağındaki Pencere.....	135
Resim 257. Mısri Camii Mihrabın Solundaki Pencere	135
Resim 258. Mısri Camii'nin Minare Kapısı	135
Resim 259. Mısri Camii Minare Kapısı ve Detay.....	135
Resim 260. Mısri Camii Minare Kapısı Üç Sıra Alt Perçinler ve Kapı Kolu.....	136
Resim 261. Mısri Camii Mihrap Önü Kubbesi	137
Resim 262. Mısri Camii İkinci Kubbe	137
Resim 263. Mısri Camii Bahçe Duvarına Paralel Uzatılan Yerdeki Sütunlar	139
Resim 264. Mısri Camii Bahçesindeki Sütun Başlıkları.....	139
Resim 265. Mısri Camii 1930-1940 Görünümü ve Cami İçerisindeki Çerçevesi Fotoğraf	139
Resim 266. Başçeşme Camii Planı.....	140
Resim 267. Başçeşme Camii Güney Cephe.....	140
Resim 268. Başçeşme Camii Güneydoğu Cephe.....	140

Resim 269. Başçeşme Camii Güney Cepheadeki Sol ve Sağ Pencere Detayı.....	141
Resim 270. Mısri Camii Mihrap İki Hücre Detayı	141
Resim 271. Başçeşme Camii Çini Detay	141
Resim 272. Mısri Camii Mihrap Hücre Detayı.....	142
Resim 273. Başçeşme Camii Üçgen/Daire Çiniler ve Harfli Çini	142
Resim 274. Başçeşme Camii Batı Cephe ve Detaylar	142
Resim 275. Başçeşme Camii Batı Cephe Sağ-Sol Pencere Alınlığı	143
Resim 276. Başçeşme Camii Kapısı	143
Resim 277. Başçeşme Camii 'nin Kitabesi.....	143
Resim 278. Başçeşme Camii Onarım Kitabesi	143
Resim 279. Başçeşme Camii Minare Detayları	144
Resim 280. Başçeşme Camii'nin İç Mekânı.....	145
Resim 281. Başçeşme Camii Minber, Mihrap ve Son Cemaat Yeri.....	145
Resim 282. Başçeşme Camii Mihrap Nişi	146
Resim 283. Başçeşme Camii Fil Ayakları Arasından Detaylar	146
Resim 284. Başçeşme Camii Pendentif ve Kubbe Detayları	147
Resim 285. Arap Mescit Camii Plan.....	147
Resim 286. Arap Mescit Camii Batı Cephe	148
Resim 287. Arap Mescit Camii Güney ve Doğu Cephe	148
Resim 288. Arap Mescit Camii Onarım Kitabeleri.....	149
Resim 289. Arap Mescit Camii'nin Hicri 1224 ve 1269 Tarihli Onarım Kitabeleri	150
Resim 290. Arap Mescit Camii Minare Detay.....	150
Resim 291. Arap Mescit Camii Hol, Hanımlar Mahalli ve Detay	151
Resim 292. Arap Mescit Camii Son Cemaat Mahalli Detayları	152
Resim 293. Arap Mescit Camii, Son Cemaat Mahallindeki Doğu Kubbe	152
Resim 294. Arap Mescit Camii'nin Son Cemaat Mahallindeki Orta Kubbe	152
Resim 295. Arap Mescit Camii Harim.....	153
Resim 296. Arap Mescit Camii'nin İç Mekânı.....	153
Resim 297. Arap Mescit Camii İki Kemer Girişi	153
Resim 298. Arap Mescit Camii'nin Ana Mekâna Giriş Kısmı.....	153
Resim 299. Arap Mescit Camii'den Detaylar	154
Resim 300. Arap Mescit Camii Kalan Detay.....	154
Resim 301. Arap Mescit Camii Ana Kubbe	154
Resim 302. Arap Mescit Camii'nin Ana Kubbesi ve Detayı.....	154
Resim 303. Arap Mescit Camii Dolap Kapakları	155

Resim 304. Tac Ahmet Camii Bahçedeki Sütun Başlığı-Kaide	156
Resim 305. Tac Ahmet Camii Önü Devşirme Parçalar	156
Resim 306. 1903'te Adeyze Camii	157
Resim 307. Tac Ahmet Camii Kuzey Cephe	157
Resim 308. Tac Ahmet Camii Detay	157
Resim 309. Tac Ahmet Camii Lentosundaki Servi Ağacı Motifi.....	158
Resim 310. Tac Ahmet Camii Avlusundaki Ayak Taşı.....	158
Resim 311. Mezar Taşı	158
Resim 312. Tac Ahmet Camii Harim ve Mihrap Mermerindeki Hicri 1374 Onarım Tarihi	159
Resim 313. Tac Ahmet Camii Kubbesi	160
Resim 314. Tac Ahmet Camii Kubbeğe Geçiş Üçgenleri.....	160
Resim 315. Burmalı Cami Kapısı Yeni ve Eski Görünümü	160
Resim 316. Burmalı Cami Kapı Detayı	161
Resim 317. Burmalı Cami Kapı Kanatlarının Ortası	162
Resim 318. Burmalı Cami Kapı Kanatlarının Altı.....	162
Resim 319. Burmalı Cami'nin İçten ve Dıştan Burmaları	163
Resim 320. Burmalı Cami Minare Girişindeki Devşirme Parça.....	163
Resim 321. Burmalı Cami Minare ve Onarım Kitabesi	163
Resim 322. Sinan Halife Camii Kitabesi	165
Resim 323. Karaman Camii Sütun Başlığı ve Kaidesi	166
Resim 324. 1903'te Keçepazarı Camii ve Yeni Camii.....	168
Resim 325. Keçepazarı Camii Harim Detayları-Eski	168
Resim 326. Keçepazarı Camii Harim Detayları-Yeni.....	169
Resim 327. Keçepazarı Camii Detay	169
Resim 328. Haritada Kale Mescidi Kalıntısı.....	170
Resim 329. Kale Mescidi	170
Resim 330. Afyonkarahisar'ın Görünüşü	172
Resim 331. Umur Bey Camii'nin Planı, Yıkılmadan Önceki Hali.....	174
Resim 332. Umur Bey Camii Minaresi, Harimi ve Mihrabı.....	174
Resim 333. Umur Bey Camii 'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 1	175
Resim 334. Umur Bey Camii'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 2	175
Resim 335. Umur Bey Camii'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 3	175
Resim 336. Umur Bey Camii'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 4	175
Resim 337. Âyetü'l-Kürsî – Kitabe, Sinan Paşa Mescidi	177

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

age. : Adı geçen eser

agm. : Adı geçen makale

agt. : Adı geçen tez

AKDTYK: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

Bk. : Bakınız

C: Cilt

cm: Santimetre

çev. : Çeviren

der: Derleyen

Ed: Editör

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

m: Metre

PTT: Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü

S: Sayı

s. : Sayfa

ss: Sayfa sayısı

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

vd. : Ve diğerleri

VGM: Vakıflar Genel Müdürlüğü

AVİKTM: Afyonkarahisar Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

&: Ve

GİRİŞ

Eugene Pittard'ın da belirttiği gibi Afyonkarahisar şehri ismini siyah taşlı kaleden ve afyon bitkisinden almaktadır¹. Afyonkarahisar şehri Bizanslılar ve Anadolu Selçukluları arasında 12. yüzyılın ikinci yarısına kadar sınır bölgesi konumunda kalmıştır. Sık sık hâkimiyet mücadelelerine sahne olan Afyonkarahisar toprakları 13. yüzyılda tamamen Türkleşmiştir. Anadolu Selçuklu, Sahipataoğulları, Germiyanogulları ve Osmanlı, 13-15. yüzyılı kapsayan tarihsel süreçte Afyonkarahisar'a hükmetmiştir². Bu dönemin özellikleri tarihî eserlere de yansımıştır.

Tezin konusu: Çalışma, 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar merkez camilerinin tezyinatı üzerine bir incelemedir. Burada yalnızca camiler değil geçmişte mescit olarak yapıldıktan sonra camiye çevrilen ibadet alanları ve mescitler de incelenmiştir. Tezde incelenen camilerin yüzyıllara göre dağılımı şöyledir: Bazı onarımlar geçirse de özgün mimarisi, tezyinî özellikleri bozulmadan günümüze ulaşabilen camiler 13. yüzyıldan üç, 14. yüzyıldan dört, 15. yüzyıldan dört adettir. Özgün mimarisi bozulmasına rağmen 13-15. yüzyıldan orijinal tezyinî parçalar ihtiva eden dört adet cami vardır. Özgün mimarisi bir ölçüde bozulmadan günümüze ulaşmasına rağmen içerisinde orijinal bir tezyinat içermeyen camiler üç adettir. Günümüze ulaşamayan camiler ise yirmi üç adettir. Toplamda anılan yüzyıllara ait kırk bir adet cami ve mescit bulunmaktadır.

Tezin amacı: Çalışma, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemleri'ni kapsayan 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar merkezindeki camilerde tezyinatın nasıl şekillendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar merkez camilerinin orijinal süsleme özelliklerinin günümüze kadarki yolculukları esnasında geçirdiği değişimler yahut benzerliklerin araştırılması ve incelenmesiyle anılan dönemin tezyinî özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. İncelenen kültür varlıkları zaman içerisinde bir takım insan ya da doğa etkilerine maruz kaldığından bir kısmının özgünlüğünü koruduğu, bir kısmının bazı değişiklikler geçirdiği, bazısının farklı

¹ Şenol Göka, *Söz Uçar Yazı Kalır Yüzyıllar Öncesinden Afyonkarahisar ve Batı Akdeniz*, Antalya Gazeteciler Cemiyeti Yayınları No: 9, Anlatı Dizisi: 2, Antalya 1996, s. 203.

² Özer Küpeli, "IV. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, Ed: İ. Küçük Kurt – M. Uyan – M. Karazeybek – L. Daşdemir – Y. İlgar, C. I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyonkarahisar 2001, ss. 125-130; Feridun Emecen, "Afyonkarahisar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1988, ss. 443-446. <https://islamansiklopedisi.org.tr/afyonkarahisar> (Erişim Tarihi: 20.05.2023); Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, C. I, Karınca Matbaacılık, İzmir 1971, ss. 377-378; Nihan Küçük Yıldız, *Sanat Tarihi 2*, MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2020, s. 38; Erdoğan Merçil, "Sâhib Ataoğulları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 518.

sebeplerden yıkılıp yeniden yapıldığı görülmüştür. Bu değişimlerin Afyonkarahisar merkezindeki 13-15. yüzyıldan kalma orijinal süslemeler üzerinde oluşturduğu etki dikkat çekicidir. Çalışmanın bir gayesi de araştırma kapsamındaki cami tezyinatının tarihsel serüvenini araştırarak süsleme özelliklerini ortaya koymaktır.

Tezin sınırlılıkları: Çalışma Afyonkarahisar merkezle sınırlıdır. Merkeze bağlı köy ve kasabalar araştırmanın dışında bırakılmıştır. Çalışma Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi'ni içine alan 13-15. yüzyılları kapsamaktadır. Tez, mescit ve camilerle sınırlı tutulmuştur. Cami ve mescitler dışındaki yapılar tezin kapsamı dışındadır. 13-15. yüzyılda yapılan cami veya mescitlerin içerisindeki veya etrafındaki türbe, tabhâne birimleri, çeşme, mezar ve benzeri eklemeler camilerdeki tezyinatla doğrudan ilgili olmadığı sürece tezin dışında tutulacaktır. Tezde cami ve mescitler hakkında genel bilgiler verilmekle birlikte araştırma, anılan yüzyıllarda yapılan tezyinatlarla sınırlıdır. Tezyinat süslemelere verilen addır. Bu süslemeler ahşap, taş, mermer, alçı, gibi malzemelerin gerekli yöntem ve tekniklerle bezeme³ unsuruna dönüştürülmesiyle elde edilmektedir⁴. Bu bağlamda tezyinat bezeme unsurunun kullanıldığı süslemelerle sınırlıdır. Estetik güzelliği bulunmasına rağmen bir bezeme unsuru olmayan camilerin içerisindeki eşyalar (halı, kilim, saat, avize, şamdan, üzerinde ayet/hadis/özlü söz yazılı levha ve benzeri taşınabilir eşyalar) tezin kapsamının dışında tutulacaktır.

Araştırmanın yöntemi: Tezin amacı, konusu, sınırları belirlenerek ön bir araştırmayla bir cami listesi hazırlanmıştır. Literatür taraması yapılarak gerekli bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Listelenen camiler alan araştırmasıyla yerinde incelenmiş ve fotoğraflanmıştır. Alan araştırması ve literatür tarama eş zamanlı yapılarak çalışmalara devam edilmiştir. Afyonkarahisar merkezindeki camilerin tezyinatı hakkında müstakil bir çalışma bulunmamakla birlikte bu tarihî eserlerle ilgili yayınlanmış birçok kaynaktan bazıları şunlardır: İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yazdığı "Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İshaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit, Oğulları Hakkında Malûmat" adlı eser, Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin yayınladığı "Afyonkarahisar Kütüğü" ve "Afyonkarahisar Vakıf Eserleri", Mehmet S. Aygen'in

³ Oleg Grabar bezeme ve süsleme fiillerini bir şeyi diğerinin üzerine koymak şeklinde değerlendirmektedir. Ona göre bu iki fiilin yerine üsluplaştırmak fiili daha uygundur. Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Şenay Özgür, *Oleg Grabar ve İslam Sanatı Yorumu*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007, s. 92.

⁴ Aziz Doğanay, "Tezyinat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XLI, İstanbul 2012, ss. 79-83.

yazdığı “Afyonkarahisar Camileri” kitabı, Afyon Valiliği’nin yayını “Anadolu’nun Kilidi Afyon”, Ahmet Topbaş’ın yazdığı “Tarihi ve Günümüz Afyonkarahisar Camileri” isimli çalışmalardır. Afyonkarahisar camileriyle ilgili yapılan tezlere İlyas Yaşayacak’ın “Afyonkarahisar’daki Ahşap Destekli Camiler” isimli yüksek lisans tezi ve Orhan Altuğ’un “Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde Hat Sanatı”, adlı yüksek lisans tezi örnek verilebilir.

Cami ve mescitler hakkında bilgi edinmek maksadıyla Afyon Müzesine, Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğüne ve Afyonkarahisar Valiliği İl Müftülüğüne yazılı başvurularda bulunulmuş, ilgili kurumlardan elde edilen bilgi ve bulgular teze dâhil edilmiştir. Tezin birinci bölümünde 13-15. yüzyıl Anadolu camilerinin genel tezyinî özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde 13-15. yüzyıllar arasında yapılan Afyonkarahisar camilerinin genel bilgilendirilmesi yapıldıktan sonra orijinal tezyinatı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ilk yapımı 13-15. yüzyıl olmasına rağmen 13-15. yüzyıldan sonra tekrar yapılan ve içerisinde orijinal tezyinat barındıran camilerin genel özellikleri ve özgün süslemeleri işlenmiştir. Dördüncü bölümde ilk yapımı 13-15. yüzyıl olmasına rağmen 13-15. yüzyıldan kalma orijinal tezyinatı bulunmayan camiler belirtilmiştir. Beşinci bölümde günümüze ulaşmadığı tespit edilen 13-15. yüzyıl camii ve mescitler hakkında genel bilgi verilmiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise çalışma içerisinde ele alınan tüm bulgular mukayese edilerek değerlendirilmiştir. Orijinal tezyinî kitabelerin Arapça metni, okunuşu ve Türkçesi verilmiştir. 13-15. yüzyıla ait olmayan kitabelerin Arapçaları ve Türkçe tercümeleri verilmemiştir. İlgili yüzyıla ait olmayan kitabelerin okunuşları verilerek içeriğinden bahsedilmiştir. Tezde belirtilen kitabe okuyuşlarında transliterasyon yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan Arapça harflerin karşılığı şöyledir. Elif harfi için (ا) = ‘a, ‘e, ‘ı, ‘i, ‘u, ‘ü. Be harfi için (ب) = b. Te harfi için (ت) = te. Se harfi için (ث) = s. Cim harfi için (ج) = c. Ha harfi için (ح) = h. Hı harfi için (خ) = h. De harfi için (د) = d. Ze harfi için (ذ) = z. Ra harfi için (ر) = r. Ze harfi için (ز) = z. Sin harfi için (س) = s. Şın harfi için (ش) = ş. Sa harfi için (ص) = ş. Da harfi için (ض) = z. Ta harfi için (ط) = t. Za harfi için (ظ) = z. Ayın harfi için (ع) = ‘a, ‘ı, ‘u. Ga harfi için (غ) = g. Fe harfi için (ف) = fe. Gaf harfi için (ق) = k. Ke harfi için (ك) = k. Lam harfi için (ل) = l. Me harfi için (م) = m. Ne harfi için (ن) = n. Ve harfi için (و) = v. He harfi için (ه) = h. Ye harfi için (ي) = y. Harfleri uzatmak için = ^ . Ne ve Ge arasındaki özgün bir kullanım için (ك) = ñ ve g. Çe harfi için (چ) = ç.

BİRİNCİ BÖLÜM

13-15. YÜZYIL ANADOLU CAMİLERİNİN GENEL TEZYİNİ ÖZELLİKLERİ

Tezin konusu olan 13-15. yüzyıl Anadolu camileri tek bir yönetimin elinde şekillenmeyip Selçuklu Dönemi (1075-1308), Beylikler Dönemi ve Osmanlı Erken Dönemleri'ne tekabül ettiğinden⁵ ve birbirlerinden etkilenen sanat anlayışları nedeniyle 13-15. yüzyıl Anadolu camilerini kesin çizgilerle ayırmak mümkün görünmemektedir⁶. Dönemin banilerinin kimlikleri ve beğenileri bulundukları dönemin mimarisini biçimlendiren etkin bir unsurdur. İmar faaliyetleri maddi güç ile büyük ölçüde ilişkili olduğundan bu gücü elinde bulunduran devlet yöneticilerinin sanat anlayışı ortaya konulan eserlere de yansımıştır. Tezin konusu olan 13-15. yüzyıl camilerinin banilerine bakıldığında bunların bir kısmının siyasal, sosyal ve ekonomik düzeni oturtmuş bir devlete mensup iken diğer bir kısmının ise bir devlet düzeni oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla bu iki farklı durumun ihtiyaçlarına karşılık verecek olan sanat anlayışı da bazı benzerlik ve farklılıklar göstermektedir⁷.

1. 13. YÜZYIL ANADOLU CAMİLERİNİN GENEL TEZYİNİ ÖZELLİKLERİ

13. yüzyıl Anadolu mimarisinde uygulanan en önemli süsleme özelliği altıgenler, on iki kollu yıldızlar gibi geometrik kompozisyonların kullanılmasıdır. Selçuklu Dönemi'nde geliştirilerek uygulanan tuğla kompozisyonları Anadolu'da taş işçiliği ile uygulanmıştır. Bu uygulama ile birlikte Selçukluların ilk yıllarda ele aldığı Anadolu sanatının figürlü örnekleri de ortaya konulmuştur. 13. yüzyılın sonlarında geometrik kompozisyonlara bitkisel kompozisyonlar eşlik etmiştir⁸.

Anadolu Selçuklu Mimarisi'nde süslemenin karakter yapısını belirleyen en önemli unsur taş işçiliği ile ele alınan sembollerdir. Taş malzemeden yapılan hayvan figürlü ve geometrik bezemeli bu semboller uygulandıkları farklı bölgeler de dâhil olmak üzere genellikle aynı formlarda kullanılmıştır. Örneğin hâkimiyet için çift başlı kartal, hayatın devamı için hayat ağacı ve evren için yıldız gibi sembollerin tezyinat

⁵ Hicabi Gülgen, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları Tarihi*, 6. Baskı, Emin Yayınları, Bursa 2017, s. 62.

⁶ Meltem Özçakı, "Kubbenin Cami Mimarisindeki Yeri ve Önemi", *İdil Dergisi*, C. VII, S. 44, 2018, ss. 385-386.

⁷ Sema Gündüz Küskü, *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, ss. 37-38.

⁸ Yahşi Yazıcıoğlu - Sinem H. Şanlı, "Anadolu'da 13. ve 15. Yüzyıllarda Üretilen Mimari Eserlerin Süslemelerinde Kullanılan Motifler ile El Dokusu Halı ve Kilimlerde Kullanılan Motiflerin Görsel, Anlamsal ve Yapısal Olarak Değerlendirilmeleri", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15 Eylül, Ankara 2007, s. 1423.

olarak çoğunlukla yapıların dış cephesinde bulunduğu söylenebilir. 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu mimari eserlerinde taş malzemeye plastik doku kazandırılarak ortaya konulan semboller 13. yüzyılın ikinci yarısına kadar kabartısı az olan tekstil karakterli bezeme şeklinde uygulanırken 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra yüksek kabartmalı (barok karakterli) semboller şeklinde uygulanmıştır⁹. 13. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu yapılarının portalleri daha yüksek kabartmalara sahip ve mukarnas kavsaralı yapılmıştır. Nişlerin iç yan duvarları ise çeşitli motiflerle bezenmiştir. Anadolu Selçuklu sanatında genel olarak hayvan figürü ve geometrik bezemeler süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Bu dönemin taş süslemelerinde çok çeşitli kompozisyonlar her eserde farklı şekilde ele alınsa da genellikle belirli bir sistem ve şemaya sahiptirler. Selçuklu mimarisinde sembollerini biçimlendiren altyapı özelliklerini üçgen, kare, dikdörtgen, daire, çapraz ve düz çizgiler oluşturmaktadır. Bu alt yapı özellikleri ile oluşturulan semboller Anadolu Selçuklu Mimarisi'nin karakteristik özelliklerini ortaya koymaktadır¹⁰. 13. yüzyılda genel olarak tezyinatta nesih hattı görülmektedir¹¹.

13. yüzyılda Selçuklu Dönemi'nde büyük boyutlu camilerin giriş cephelerinde, yapının genelinde kullanılan moloz taş malzemedan farklı olarak, kesme taş malzeme kullanılmıştır. Yapının diğer cephelerinden daha kaliteli bir işçilikle ele alınan giriş cepheleri pencere, payanda ve çeşmeler ile hareketlendirilmiştir. Genel anlayışa göre Selçuklu cephe mimarisi taç kapı merkezlidir¹². Anadolu Selçuklu Dönemi'nde giriş cephelerinde kaliteli işçilik ve kaliteli malzeme kullanılmıştır. Bu dönemin yapılarının giriş cepheleri tüm mimari ve estetik özgünlüğü üzerinde barındırmaktadır¹³. Yapıların giriş cepheleri dışında kalan diğer cepheleri ise oldukça sadedir. Bu cephelerde kullanılan en önemli unsur genellikle pencerelerdir. Pencereler, dönemin bazı mescit ve türbelerinin yan veya arka cephelerinde çeşitli süsleme panoları, silmeler ve bezemeli şeritlerle cepheleri hareketlendirmek için kullanılmıştır. Mescit ve türbelerin dışında diğer dini mimari yapılarda ise giriş cephesi dışında diğer cephelerdeki pencereler işlevsel olarak yerleştirilmiştir. Anadolu Selçuklu camilerinde pencereler dikdörtgen biçimli, sivri veya basık kemerli, basit ve bezemesiz olarak çoğunlukla tek kat şeklinde

⁹ Sema Çetin, *Anadolu Selçuklu Dönemi (Geometrik Yıldız Hayat Ağacı, Nar ve Rumi) Motiflerinin Heykel Sanatı Bağlamında Yorumlanması*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri 2012, ss. 13-14.

¹⁰ Sema Çetin, 2012, *a.g.t.*, ss. 13-14.

¹¹ Suut K. Yetkin, *İslâm-Türk Sanatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, s. 24.

¹² Gündüz Küskü, *a.g.e.*, s. 175.

¹³ Bilgehan Yılmaz Çakmak – Murat Şahin, “Selçuklu Portallerinin Günümüz Cephe Elemanı Olarak Kullanılması ‘Konya Örneği’”, *Artium Dergisi*, C. VI, S. 2, 2018, ss. 11-19.

cephelerin üst kısımlarına yerleştirilmiştir. Bu yapılara Niğde Alâeddin Camii (1223) örnek verilebilir¹⁴.

Bu dönemin mimarisinde taç kapılar hem abidevi şekilleri hem de bezemeleri ile oldukça önemli bir konuma sahiptir. Taç kapı süslemelerinde kullanılan unsurlar; yazı şeritleri, mukarnaslar¹⁵, kitabeler¹⁶, gülbezekler, kabartmalar, kuşatma kemerleri, sütunçeler ve sütunçe başlıkları, mihrabiye ve süsleme şeritleridir¹⁷. 13. yüzyıl Selçuklu taç kapıları dışa taşkın ve yüksek yapılarıyla cepheden âdetâ soyutlanmış, tezyinatları ile bütün ilgiyi üzerlerinde toplamışlardır. Bu dönemin taç kapılarının ortak özellikleri şöyledir: Genellikle dikey düzenin hâkim olduğu süsleme yüzeyleri tercih edilmiştir, Dış bükey, iç bükey, düz ve pahlı olmak üzere dıştan içe doğru farklı biçim ve farklı kalınlıktaki bezeme şeritleriyle çerçevelenirler, taç kapı nişleri genellikle sütunçelerle sınırlanır, Taç kapılarda mukarnas, tonoz ve çok azında yarım kubbe ile oluşturulmuş kavsara ve kavsarayı çevreleyen kuşatma kemeri vardır, kuşatma kemerlerinde genellikle bitkisel ve geometrik süslemeler kullanılır. Örneğin Kayseri Gülük Camii'nin taç kapı kuşatma kemerinde palmet ve lotusların ritmik dizilimi ile şekillenen bezeme bulunmaktadır. Taç kapıların süsleme unsurları kuşatma kemerinde aynen ya da diğerlerinin devamı olacak şekilde uygulanır. Buna Huand (Hunat) Hatun Camii¹⁸'nin taç kapıları örnek verilebilir. Bazı camilerde taç kapılar beden duvarından yüksek ve taşkın ele alınarak bezenmektedir. Buna Konya Alâeddin Camii (1220)'nin kuzey kapısı¹⁹ örnek verilebilir²⁰.

¹⁴ Gündüz Küskü, *a.g.e.*, ss. 185-186.

¹⁵ Mukarnas Hakkında Daha Fazla Bilgi İçin bk.Yasser Dallal, *Erken Osmanlı Mimarisinde Mukarnas (İznik, Bursa, Edirne)*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2019, ss. 8-9; Selçuk Mülâyim, "Mukarnas", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 126-128; Yasser Dallal – Bahattin Yaman, "Erken Osmanlı Mimarisinde Kullanılan Mukarnas Biçimleri (İznik, Bursa, Edirne)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, S. 42, 2019, ss. 75-91; Ayla Ödekan, "Mukarnas Bezeme", *Mimar Başı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Ed: S. Bayram, C. I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1988, ss. 475-478.

¹⁶ Ali Alparlan, "Kitâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara 2002, ss. 76-81.

¹⁷ Çiğdem Önkol Ertunç, "13. Yüzyıl Anadolu Taçkapıları'nda Bulunan Kuşatma Kemerleri Tezyinatı Hakkında Bir Değerlendirme", *Kalemî Dergisi*, C. XI, S. 11, 2018, ss. 19-39; Çiğdem Önkol Ertunç, "Anadolu Selçuklu Taçkapılarında Kavsara Sistemleri", *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, S. 1, 2020, ss. 74-83; Hamdi Uzunharman, *İnce Minareli Medrese'nin Taç Kapısındaki Kitabelerin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2015, s. 16.

¹⁸ Mehmet Çayırdağ, "Huand Hatun Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul 1998, ss. 261-262.

¹⁹ Suut K. Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, s. 48.

²⁰ Gündüz Küskü, *a.g.e.*, s. 198.

13. yüzyıl Anadolu Selçuklu yapılarında farklı bezemelere sahip sütun ve sütun başlıkları genellikle taç kapı, mihrap²¹, mihrabiyeler ve yapıların avlu ve revaklarında bulunmaktadır. Bu dönemin taç kapılarında köşe sütunçeleri hem işlevsel olarak taç kapı ana hatlarını yumuşatmak için hem de estetik amaçlı tasarlanmıştır. Köşe sütunçeleri 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genellikle taç kapı cephesinde süsleme şeritlerinin arasına yahut taç kapıların dış köşesine yerleştirilmiştir. Yapı malzemesi olarak kullanılan taş bu dönemde sütun ve sütunçe başlıklarında bezeme unsuru şeklinde büyük ustalıkla kullanılmıştır. Taş işçiliği ile yapılan bitkisel ve geometrik motifler ana bezeme unsuru olarak dikkat çekmektedir. Sütun ve sütunçe başlıklarında çini işçiliğinin kullanımı da bu dönemde yapılmaya başlayan bir diğer bezeme olmuştur. Ahşap malzeme ile yapılan bezemeler de kullanılmıştır. Alçı ve mermer malzeme ise sütun ve sütunçe başlıklarında sınırlı bir şekilde uygulanmıştır. Bu dönemde yer alan bir diğer sütun ve sütunçe başlığı çeşidi ise devşirme başlıklardır. Devşirme başlıklar daha çok sütun kaidesi olarak kullanılmıştır. Devşirme başlıklar bu dönemin yapılarının taç kapı, mihrap, mihrabiye ve nişlerinde yer alan sütunlarda kullanılmamıştır. Taç kapı, mihrabiye, niş ve mihrapta bulunan sütun ve sütunçelerde akantus yaprakları, bitkisel formlar, zikzaklar, burmalar uygulanmıştır. Bu dönemin sütun ve sütunçe başlıklarında antik Yunan, Roma, İslam sanatı, Ermeni ve Gürcü mimarilerinin etkileri bulunmaktadır²². Taç kapılarda kullanılan köşe sütunları daire, kare ve düzgün sekizgen profillerde ortaya konmuştur. Selçuklu Dönemi'nde mihraplarda süsleme elemanı olarak kullanılan sütunçeler silindirik, burmalı, zikzak desenli, yivli, köşeli, düz dilimli veya yivli silindirik gibi çeşitli gövdelere sahip olarak ele alınmıştır. Mihrabiyelerdeki sütun başlıkları genellikle yapının taç kapısında görülen sütun başlıklarının tekrarı niteliğindedir. Sütunçelerde az da olsa zikzaklar, yivler ve helezonlar uygulanırken nadiren bitkisel ve geometrik bezemelere de yer verilmiştir. Taç kapılarda sütun başlığı olarak genellikle zar, U biçimli, iki kademeli, bitkisel ve konik gibi modeller kullanılmıştır. Sütun ve sütunçe başlıklarında geometrik uygulamalar 13. yüzyılda ikinci planda kalırken yaprak tezyinatlı bitkisel başlıklar ön plana çıkmıştır. Bu yüzyılın sonlarında sütun başlıklarının irileştiği ve palmet, lotus, rumi motifleri ile ajurlu bir görünüm kazanarak taş blokların yüzeyinde gölgelerle ışık oyunu yaptığı görülmektedir.

²¹ Mihrabın Tarihçesi ve Sembolizmi Hakkında Bilgi İçin bk. Tolga Bozkurt, "İslam Mimarisinde Mihrap Sembolizmi", *Prof.Dr. Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları*, Ed: A. Doğanay, Lale Yayıncılık Kültür ve Sanat Yayınları: 4, İstanbul 2015, ss. 185-205.

²² Ezgi B. Marangoz, *Konya ve Merkez İlçelerindeki (Karatay, Meram, Selçuklu) Anadolu Selçuklu Dönemi Sütun ve Sütunçe Başlıkları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, ss. 94-163.

Bu dönemde sütun başlıklarında kullanılan geometrik ve bitkisel motiflere ek olarak mukarnaslı sütun başlıkları da dikkat çeker. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde taç kapı köşe sütunçelerinde başlık kullanımı yaygın iken kaide kullanımı yaygın olarak görülmez²³.

Anadolu Selçuklu Dönemi'ndeki camilerde süsleme amaçlı figürlü çörten kullanılmıştır. Hem estetik hem işlevsel amaçlı kullanılan figürlü çörtenler 13. yüzyılda yalnız dört camide uygulanmıştır. Bu camilerden Afyon Ulu Cami (1272) ve Niğde Alâeddin Camii (1223)'nin çörtenleri aslan figürlüdür. Bu camilerde işlenen aslan figürü stilize olarak kübik biçimlendirilmiştir. Aslan biçimindeki çörtenler baş ve boyunla birlikte ele alınmış, ancak yeleye yer verilmemiştir. Bu figüre sahip çörtenlerde aslanların açık tutulan ağzı oluk işlevi görmektedir. Divriği Ulu Camii(1228)'nde ise ejder figürlü çörten, şifahane ve cami arasında doğu cephede stilize edilerek kullanılmıştır. Bu çörten badem gözlü ve kulaklı, ejder başı şeklinde biçimlendirilmiştir. Çörtenin içerisinden geçen oluk, ejder ağzının ucunda son bulmaktadır. Figürlü çörtenin kullanıldığı dördüncü cami ise Nevşehir Gülşehir Kızılıkaya Köyü Camii (1271)'dir. Buradaki figürün tam olarak ne olduğu anlaşılmamaktadır²⁴.

Moğolların Anadolu'ya girmesiyle ortaya çıkan sosyal etkileşim Selçuklu Mimarisi'ndeki²⁵ pencerelere boyut ve estetik anlayışında bir değişim olarak yansımıştır. Bu değişim pencercelerinin daha büyük boyutlu ve süsleme panosu şeklinde kullanımıyla kendini göstermiştir. Amasya Gök Medrese Camii (1266)'nin mukarnaslı ve sütunçeli pencereleri bu konuya örnek verilebilir²⁶.

13. yüzyıl Selçuklu Dönemi'nde cepheleri hareketlendirmek için kullanılan nişler bu dönemde iki farklı düzenleme şeklinde uygulanmaktadır. Birincisi yapıda bir işlevi yerine getirmek için kullanılan nişlerdir. İşlevsel düzenlemeye Sahip Ata Camii (1258)²⁷ taç kapı bloğu üzerine simetrik yerleştirilen iki çeşme nişi örnek verilebilir. İkincisi ise yapılarda salt estetik amaçlı, niş sıraları ile biçimlenen düzenlemeler

²³ Marangoz, *a.g.e.*, ss. 94-163.

²⁴ Alper Altın, "12-14. Yüzyıl Türk-İslam Mimarisi ile Gotik Mimarisindeki Figürlü Yağmur Olukları Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi", *Art-Sanat Dergisi*, 2019, ss. 19-56.

²⁵ Ülkü Ü. Bates, "Moğol İstilasının Türk Mimarisine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev: İsmail Hacıahmetoğlu, C. XXIII, S. 1, 2014, ss. 141-153.

²⁶ Gündüz Küskü, *a.g.e.*, s. 207.

²⁷ Sevgi Parlak, "Sâhib Ata Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 516-518.

şeklinde uygulanan nişlerdir. Bu düzenleme Anadolu Selçuklu Dönemi'nde az tercih edilmiştir²⁸.

Anadolu Selçuklunun ilk yaptığı mescit olan Konya Kınacı Sokağı (Mihmandar Mahallesi-Mahmud Bey) Mescidi'nin miladi 1207-1208 tarihi başlangıç olarak alınırsa 13. yüzyılın başından itibaren Anadolu'da mescitlerin var olduğu söylenebilir²⁹. Mescitler³⁰ de genellikle camiler gibi tezyin edilmiştir.

Bu dönemde görülen cami tezyinatları öyle önemlidir ki mahallelere adını dahi verebilmektedir. Örneğin 13. yüzyılda inşa edilen³¹ Sırçalı Mescid (Kubbeli Mescit)'in, içinde bulunduğu mahallenin ismi önceleri Debbağlar olarak bilinmesine ve Debbağhane Mahallesi olarak kaydedilmesine rağmen daha sonra mescidin çinilerinden dolayı mahalle Sırçalı adı ile anılmıştır³². Türk-İslam şehirlerinde mahalle isimleri mescitlerin isimlerine göre değişebilmektedir. Mescit yahut cami etrafında şekillenen mahallenin cami yahut mescidin ismi ile anılması veya adlandırılması yaygın olarak görülmektedir³³.

2. 14. YÜZYIL ANADOLU CAMİLERİNİN GENEL TEZYİNİ ÖZELLİKLERİ

14. yüzyıl Anadolu mimari yapılarında geometrik kompozisyonlar Selçuklu geleneğine bağlı kalınarak uygulanmaya devam edilmiştir, uygulama Konya ve çevresindeki eserlerde daha belirgin olarak ortaya konulmuştur. Bu dönemde camilerde kullanılan geometrik bezemelere Ermenek Ulu Camii'nin ceviz kapısındaki yıldızlar örnek verilebilir 14. yüzyıl Anadolu mimari yapılarının dış süslemelerinde sadeleşmeye gidilmiştir. Bu dönemde geometrik motiflerin kullanımı azalırken bitkisel motiflerin kullanımında çoğalma görülür³⁴.

²⁸ Gündüz Küskü, *a.g.e.*, ss. 212-214.

²⁹ Muhammet Arslan, "Konya'nın Günümüze Ulaşamayan Selçuklu Mescitleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 45, 2021, s. 184.

³⁰ Mescit: kelime anlamı olarak secde edilen yer demektir. İlk başlarda mescit ve cami kelimeleri ibadet edilen yer olarak aynı anlamda kullanılırken sonraları içerisinde cuma namazı kılınan ve hutbe okunanlara "cami" cuma namazı kılınmayan ve hutbe okunmayanlara "mescit" denilmiştir. Daha Fazla Bilgi İçin bk. Ahmet Önkıl - Nebi Bozkurt, "Cami", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1993, ss. 46-56; Sadi Dilâver, "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", *Sanat Tarihi Yıllığı Dergisi*, S. 4, 1971, ss.17-18.

³¹ Şefika N. Turan, "Konya'daki XIII. yy Minareli Mahalle Mescitleri", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi (JSHSR)*, C. V, S. 24, 2018, s. 1863.

³² Gündüz Küskü, *a.g.e.*, ss. 122-123.

³³ Ahmet Akın, "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 29, 2016, s. 193; Gündüz Küskü, *a.g.e.*, s. 122.

³⁴ Yazıcıoğlu, Şanlı, *a.g.e.*, s. 1428.

Beylikler Dönemi'nde sütun ve sütun başlıkları avlu revaklarında, son cemaat yerlerinde, taç kapılarda, mihraplarda ve çok ayaklı camilerin harem kısmında kullanılmıştır. Bu dönemde uygulanan sütun başlığı modelleri Anadolu Selçuklu geleneğinin devamı niteliğindedir. Bu dönemde, bitkisel formlu, yapraklı, mukarnaslı ve baklavalı, devşirme sütun başlıkları görülür. Taç kapı ve eyvan köşelerindeki sütunların başlıkları da bitkisel formludur. Paye ve sütunlarda basit mukarnaslı sütun başlıkları kullanılmıştır. Ahşap direk ve direk başlıkları ile çini malzemenin kullanıldığı sütun başlıkları az sayıda bulunmaktadır. Baklavalı sütun başlıklarının Anadolu'daki ilk örnekleri 14. yüzyılda görülmeye başlanmıştır³⁵.

Genel olarak Beylikler Dönemi'nde uygulanan taç kapı kurgusu Selçuklu uygulamalarına benzemekle birlikte bazı yapılar istisna tutulduğunda bezeme şeritlerinin taç kapı kurgusundan çıkartılmış olduğu söylenebilir. Selçuklu Dönem'inde pencerelerde kullanılan düzenlemeler 14. yüzyılda Beylikler Dönemi yapılarında sınırlı sayıda örnekte devam edegelmiştir. Bu dönemde bezemesiz silmeler ile çerçeve içerisine alınan pencere kullanımları, pencerelerin üç yönden mukarnas dizisi ile çerçevelenmesi şeklinde oluşturulan düzenlemeleri ve pencere lentolarının bezeme panosu olarak kullanıldığı pencere düzenlemeleri kullanılmıştır. Bu düzenlemelere Balat İlyas Bey Camii (1404) bezemeli pencereleri örnek verilebilir³⁶.

14. yüzyıl Beylikler Dönemi'nde figürlü çörten az sayıda camide görülür. Hem estetik hem işlevsel amaçlı kullanılan figürlü çörtenler 14. yüzyılda yalnız iki camide uygulanmıştır. Bu camilerden Eretna Beyliğine ait Nevşehir Taşkın Paşa Camii (1340)'nde aslan figürlü çörten kullanılmıştır. Bu çörten stilize kübik formlu olarak işlenmiştir. Bu yapıda çörtenin ağzı açık tutularak oluk işlevi yerine getirilmiştir. Bu camide uygulanan bir diğer çörten figürü ise caminin güney cephesinde yer alan koç figürüdür. Koç figürlü çörtenler boyun kısımları ile işlenmiştir. Koç figürlü çörtenler badem gözlü ve volütlü boynuzlar ile karakterize edilmiştir³⁷. Bu şekilleri ile adeta koç biçimli heykelleri andırmaktadırlar. Figürlü çörtenlerin kullanıldığı bir diğer Beylik Dönemi cami ise Karamanoğlu Beyliği'ne ait Arapoğlu Camii (14.yüzyıl)'dir. Bu camide ejder figürlü çörten kullanılmıştır. Ejder figürü iki yanı pullu, ağzı açık ve üst dudağı volütlü olarak biçimlendirilmiştir³⁸.

³⁵ Marangoz, *a.g.e.*, ss. 138-141.

³⁶ Gündüz Küskü, *a.g.e.*, ss. 200-210.

³⁷ Altın, *a.g.m.*, ss. 28-42.

³⁸ Altın, *a.g.m.*, ss. 28-42.

Kûfî yazılar genellikle 14. yüzyılda tercih edilmiştir³⁹. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde geometrik kompozisyonların çini süslemesi çoğunlukla mozaik tekniği kullanılarak uygulanmıştır. Bu teknik Anadolu'ya İran'dan Selçuklu devleti aracılığı ile gelmiştir. 13 ve 14. yüzyılda Anadolu'da sırlı ve sırsız tuğlalar ve farklı şekillerde kesilmiş çini levhalar kullanılarak geometrik kompozisyonlar oluşturulmuştur. 14 ve 15. yüzyılda ise çinilerin Selçuklu geleneğine göre uygulanışı azalmış, geometrik formlu levhalar ve bu levhalarla elde edilen kompozisyonların uygulanışı artmıştır. Bu dönemde üçgen, kare, dikdörtgen, altıgen gibi temel formlarla geometrik kompozisyonlar oluşturulmuştur⁴⁰. Bu dönemde uygulanan bir diğer çini kompozisyonu ise farklı malzemelerle ortaya konulan geometrik şekillerin arasına çeşitli formlarda kesilmiş çini levhaların mozaik tekniği kullanılarak yerleştirilmesiyle elde edilmektedir. Böyle uygulanan çini süslemelerinde kullanılan formlar ise yıldız, daire, mekik, artı, uçurtma, yamuk ve eşkenar dörtgendir. Uzun yıllar boyunca süslemeler mimari yapıların yüzeyini güzelleştirmek için kullanılmıştır. Osmanlı'nın erken döneminde kullanılan çinilerde genel olarak en çok altıgen form tercih edilmiştir. Bu dönemde kullanılan diğer geometrik çini formları ise üçgen, kare, dikdörtgen, eşkenar dörtgen, paralel kenar ve ikizkenar yamuktur⁴¹. Tuğla ve taş dizileriyle oluşturulan duvar tekniği 14. yüzyıl Anadolu mimarisinin karakteristik özelliklerinden biridir. Sütun başlıklarında mukarnasın kullanımı yaygındır ve bu kullanım kendinden sonrakilere öncülük etmektedir⁴².

3. 15. YÜZYIL ANADOLU CAMİLERİNİN GENEL TEZYİNİ ÖZELLİKLERİ

15. yüzyıl Anadolu mimari süslemelerinde genellikle ölçülü olma ve bir uyum sağlama gayesi önemslenmiştir. Bu dönemde geometrik süsleme doğadan ilham alan süslemeye (bitkisel süslemeye) dönüşmeye başlamıştır. Mimari yapıların içerisindeki temel yapı elemanlarında uygulanan süsleme düzenlemelerinde bitki motifleri artmış ve çeşitlenmiştir. Bu yüzyılda geometrik süsleme motiflerinin kullanımında bir azalma yaşanmıştır⁴³.

³⁹ Yetkin, 1967, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁰ Rasime Akar, *Erken Osmanlı Dönemi Camilerinde Altıgen Çiniler*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 11.

⁴¹ Akar, *a.g.t.*, s. 11.

⁴² Yıldız Demiriz, "Erken Osmanlı Sanatı", *Sanat Tarihçi*. <https://www.sanattarihci.com/erken-osmanli-sanati-yildiz-demiriz/> (Erişim Tarihi: 17.02.2022).

⁴³ Yazıcıoğlu, Şanlı, *a.g.e.*, ss. 1429-1430.

15. yüzyıl Anadolu'da çiniler renkli sır tekniği ile meydana getirilerek uygulanmaktadır. Bu dönemde mihrapta uygulanan geometrik motiflerle birlikte vazodaki çiçeklerden oluşan bitkisel süsleme motifleri karakteristik Osmanlı kompozisyonunu oluşturmaktadır. Anadolu'da Osmanlı'nın yapmış olduğu taç kapılarda genellikle basık kemerli bir kapının yukarısına mukarnaslı bir kavsara geçirilmiş, bu taç kapıların tezyinatında renkli taş kakma süslemeleri, rumi motifleri ve bitkisel motifler hâkim olarak kullanılmıştır⁴⁴. 15. asırda uygulanan bu taç kapı yapısı klasikleşerek genellikle kendinden sonraki dönemlerde de dikkat çekici bir giriş elemanı olarak görülmektedir. Asıl portalin yanı sıra cami avlusuna üç taraftan girilmesine olanak tanıyan taç kapı özelliği de yine bu dönemde kullanılmıştır. 15. yüzyılda Anadolu'da camilerin giriş cephe tezyinatında taş süsleme ve mermer kabartmalar görülmektedir. Kullanılan bu süslemelerde genellikle rumi motifler uygulanmıştır. Bu dönemde yapılan camilerin iç kısmında çini, yıldız gibi geometrik desenlerle bitkisel ve rumi motifler süsleme elemanı olarak yer alır. Ahşap işçiliği ile ele alınan süsleme elemanları da yine bu dönemde kullanılan bir başka tezyinat unsurudur. Bu yüzyılda camilerin dış cephelerini süslemek için taş- tuğla işçiliğine ve yer yer renkli sırlı tuğla ve çinilere yer verilirken dış cephelerde genellikle geometrik motifler süsleme unsuru olarak kullanılmıştır⁴⁵.

15. yüzyılda dinî yapıların yan cephelerindeki pencerelerde bezeme kullanımı genellikle azalmıştır. 15. yüzyıl Osmanlı Dönemi'nde yapıların cephelerinde süsleme panoları yeni bir özellik olarak yer alır. İki farklı şekilde uygulanan bu özellik Bursa İbrahim Paşa (1413-1421) ve Bursa Selçuk Hatun (1450) mescitlerinde cephelerin belirli bölmelerine salt süsleme amaçlı yerleştirilmiştir. Bursa İbrahim Paşa Camii'nde ise pencere kemerlerinin üzerinde dikdörtgen biçimli panolar şeklinde kullanılmıştır. Bir diğer uygulama ise pencere alınlıklarının süsleme panosu olarak kullanılmasıdır. Selçuklu türbelerinin cephelerinde görülen bu özellik Osmanlı Dönemi'nde cami, mescit ve zaviye gibi yapı türlerinde uygulanmıştır⁴⁶. Taç kapı kullanımında 15. yüzyıla gelindiğinde Selçuklu kurgusunu devam ettiren az sayıda yapı bulunmaktadır. Osmanlı Dönemi taç kapılarında çoğunlukla bezeme şeritleri terkedilmiş ve giriş oldukça sade

⁴⁴ Yıldız Demiriz; "Erken Osmanlı Sanatı", *Sanat Tarihçi*. <https://www.sanattarihci.com/erken-osmanli-sanati-yildiz-demiriz/> (Erişim Tarihi: 17.02.2022).

⁴⁵ Yıldız Demiriz; "Erken Osmanlı Sanatı", *Sanat Tarihçi*. <https://www.sanattarihci.com/erken-osmanli-sanati-yildiz-demiriz/> (Erişim Tarihi: 17.02.2022).

⁴⁶ Gündüz Küskü, *a.g.e.*, s. 191.

tasarlanmıştır⁴⁷. En basit kapı düzenleme şekli olan sade, bezemesiz silmelerin kapıyı çevrelediği düzenlemeler bu dönemde kullanılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde taç kapılarda uygulanan bir diğer tasarım ise Selçuklu Dönemi taç kapılarında uygulanan yüzeysel taç kapılardır. Selçuklu Dönemi'nden farklı olarak bu uygulamalarda taç kapı kavsarası yerine taç kapı kemeri kullanılmıştır. 15. yüzyılda Selçuklu taç kapılarının büyük ölçüde tekrarlandığı az sayıda örnek bulunmaktadır. Buna Osmanlı Dönemi'ne ait mukarnas kavsaralı Bursa Ulu Camii (1399-1400) örnek verilebilir⁴⁸.

Taş ve tuğlanın alması kullanıldığı taç kapılarda köşe sütunçeleri kullanılmamıştır. Erken Osmanlı Dönemi taç kapılarında köşe sütunçelerine ve taş bezemelerine diğer dönemlere oranla daha az yer verilmiştir, dolayısıyla taş oyma işçiliği ortadan kalkmıştır. Bu dönemde çini işçiliği ön plana çıkmıştır. Bu dönemde silindirik gövdeli köşe sütunçelerinde dikine yivler ve sarmallar, çokgen gövdeli olanlarda beş kenarlı, altı kenarlı, yedi kenarlı sütunçeler görülmektedir⁴⁹. Erken Dönem Osmanlı taç kapı köşe sütunçelerinin kaide ve başlıklarında mukarnas, iki kademeli mukarnas, köşeleri pahlanmış dikdörtgen prizma, iki kademeli köşeleri farklı dikdörtgen prizma ve kum saati, formları uygulanmıştır. Erken Osmanlı Dönemi'nde taç kapı köşe sütunlarında sütun kaideleri ve sütun başlıkları yaygın olarak görülür. Osmanlı Dönemi'nde 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar mukarnas ve baklavalı sütun başlıkları sıklıkla kullanılmıştır⁵⁰. Sütunların kaidelerinde ve başlıklarında genellikle mermer devşirme malzemeler dikkat çeker. Osmanlı Dönemi'nde mukarnaslı başlıklar birbirinden farklı tasarımlar olarak ele alınmıştır. Sütun ve sütun başlıkları Erken Osmanlı Dönemi'nde genellikle harim ve avluda kullanılmıştır. Mihrapta süsleme elemanı olarak kullanılan sütunçeler bu dönemde çok az kullanım alanı bulmuştur. Bu dönemde mihrapta sütunçe kullanımında malzeme olarak genellikle çini kullanılmıştır. Bazı camilerde çinili mihrap sütunçelerinin başlık ve kaidelerinde mukarnas kullanımına yer verilmiştir⁵¹.

Selçuklu Dönemi'nde olduğu gibi bu dönemde de sivri kemerli pencere alınlıkları süsleme panosu olarak kullanılmıştır. Bu dönemde uygulanan bir diğer pencere kurgusu ise pencere lento ve söve yüzeylerinin bezemeli olmasıdır. Farklı bir mimari bezeme türü olan mukarnasın pencere lento ve söve yüzeyinde kullanımına

⁴⁷ Gündüz Küskü, *a.g.e.*, ss. 200-201.

⁴⁸ Gündüz Küskü, *a.g.e.*, ss. 189-203.

⁴⁹ Marangoz, *a.g.e.*, ss. 155-156.

⁵⁰ Marangoz, *a.g.e.*, ss. 158-163.

⁵¹ Marangoz, *a.g.e.*, ss. 156-157.

Edirne Eski Camii (1413)'nin giriş cephesi örnek verilebilir. 15. yüzyılda pencerelerin lento ve sövelerinde geometrik yüzeylerin içerisinde yazı uygulanarak farklı bir düzenleme şekli kullanılmıştır. Bu uygulamaya Menteşe Beyliği'ne ait İlyas Bey Camii (1404)'nin pencere lentolarında yer alan beş kitabe örnek verilebilir. Bu dönemde yapılagelen bir diğer uygulama pencere düzenlemesinin bezemeli şeritlerle çerçeve içerisine alınmasıdır. Bu uygulamaya Edirne Üç Şerefeli Camii (1445)'in pencereleri örnek verilebilir. Nişler 15. yüzyıl Osmanlı Dönemi yapılarında çoğunlukla herhangi bir işleve cevap vermeksizin estetik amaçlı, süsleme unsuru olarak kullanılmıştır⁵².

15. yüzyıl kapı kanatlarında ve pencere kapaklarındaki ağaç işleri örnekleri, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde gelişen ağaç işleri tekniklerinin, kullanılan konuların ve biçimlendirmelerin Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'ne geçiş sağlamada bir basamak olarak değerlendirildiğini göstermektedir⁵³. Sonsuza açılan yıldız motiflerinden gelişen kompozisyonlarla bezenmiş üçer tabladan meydana gelen yapılış biçimiyle ele alınan 15. yüzyıl ağaç işçiliği, Tokat Hatuniye Camii ve Edirne Üç Şerefeli Camii kapı kanatlarında, Edirne Üç Şerefeli Camii pencere kapaklarında görülmektedir. İç içe oturtulmuş dikdörtgen biçimlerden gelişen üçer tablalı yapım biçimiyle ortaya konulan 15. yüzyıl ağaç işçiliği de, Manisa Hatuniye Camii'nin harime yan giriş kapı kanatlarında, II. Mustafa ve Cem Sultan Türbesi pencere kapaklarında uygulanmıştır⁵⁴.

İskeleti geometrik birimlerle tasarlanan kündelerin bitkisel bezemelerle dolgulanması suretiyle süslenen 15. yüzyıl ağaç işçiliğine, İstanbul Fatih Camii kapı kanatları ve Tokat Hatuniye Camii kapı kanatları örnek verilebilir. Yazılı bezemeli zemine bitkisel bezemelerin yerleştirildiği 15. yüzyıl ağaç işçiliğine, Tokat Hatuniye Camii minber kapısı tacı bir misaldir. Zeminde bitkisel bezemeler kullanılmadan tasarlanan dik hatlı çizgilerle oluşturulan yazılı bezemeler, Edremit Kurşunlu Camii, Manisa Hacı İvaz Camii ve Ankara Ayaş Ulu Camii'nin kapı kanatlarının üst tablalarında uygulanmıştır⁵⁵.

⁵² Gündüz Küskü, *a.g.e.*, ss. 127-214.

⁵³ H. Örcün Barışta, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinden Ağaç İşleri*, 1. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 367, Ankara 2009, ss. 401-403.

⁵⁴ Barışta, *a.g.e.*, ss. 386-388.

⁵⁵ Barışta, *a.g.e.*, ss. 396-400.

15. yüzyıl ahşap işçiliğinde ele alınan natüralist yaklaşımlı çiçekler, Davut Paşa Türbesi kapı kanatlarında, Edirne Bayezit Camii kapı kanatlarında ve Hatuniye Camii minberinde kullanılmıştır⁵⁶.

15. yüzyıl ahşap işçiliğinde tercih edilen sonsuza açılan bir yıldızdan gelişen geçme ve kündelerle uygulanan künde-kârî tekniği, Balıkesir Zagnos Paşa Camii kapı kanatlarında, Tokat Hatuniye Camii kapı kanatlarında ve pencere kapaklarında, Amasya II. Bayezit Camii pencere kanatlarında yer almaktadır. İç içe oturtulan dikdörtgenler ve kareler doğrultusunda köşelerde (zıvanalı) geçmelerin kullanıldığı künde-kârî tekniği ise Tokat Hatuniye Camii minber kapı kanatlarında ve Manisa Hatuniye Camii yan giriş kapı kanatlarında görülmektedir⁵⁷.

⁵⁶ Barışta, *a.g.e.*, s. 396.

⁵⁷ Barışta, *a.g.e.*, s. 388.

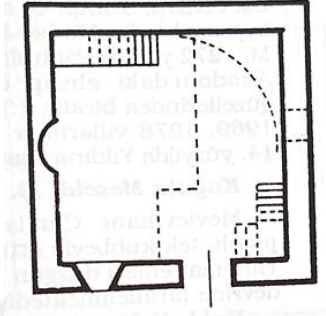
İKİNCİ BÖLÜM

13. VE 15. YÜZYILLAR ARASINDA YAPILAN AFYONKARAHİSAR CAMİLERİNİN TEZİYİNATI

1. 13. YÜZYIL AFYONKARAHİSAR CAMİLERİNİN TEZİYİNATI

1.1. YUKARI PAZAR CAMİİ

Resim 1. Yukarı Pazar Camii Planı

Kaynak: Çal, 1993.

Yukarı Pazar Mahallesiinde bulunmaktadır⁵⁸. 7.75 x 7.80 metre boyutlarında bir arsa üzerine kârgir⁵⁹ ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir⁶⁰. Cami eski kayıtlarda Aşağı Pazar Camii ismiyle geçmektedir⁶¹. Kareye yakın bir plana (Resim 1) sahiptir⁶².

1.1.1. Yukarı Pazar Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezini

Camide üç adet pencere bulunmaktadır⁶³. Pencereleiden ikisi caminin kuzey ve güney yan duvarlarının üst kısmında yer almaktadır. Bu pencerelerin tuğla ile örölmüş kemerli birer alınlığı vardır⁶⁴. Kuzeyde bulunan pencere (Resim 3) önceden beton

⁵⁸ Halit Çal, "Tarih İçinde Afyonkarahisar Şehrinin Fiziki Gelişimi", 3. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar 1993, s. 305; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, İlaveli 2. Baskı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s. 91; Halime Yiğit, *Hurufat Defterlerine Göre Afyonkarahisar Şehri (XVIII. Yüzyıl)*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2019, s. 17; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *Afyonkarahisar Kültür Envanteri*, İleri Ofset, Afyonkarahisar 2013, s. 22.

⁵⁹ Kârgir: Duvarların moloz yahut işlenmiş doğal özelliklerdeki taşlardan oluşturulması ile elde edilen yığma yapı sıfatıdır. Detaylı Bilgi İçin bk. Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, "Yüksek Fen Kurulu Başkanlığı" 1934. <https://yfk.csb.gov.tr/sartnameler-i-330> (Erişim Tarihi: 28.02.2022).

⁶⁰ Mehmet S. Aygen, *Afyonkarahisar Camileri*, 1. Baskı, Türkeli Yayınları, Ankara 1973, s. 78.

⁶¹ Mustafa Karazeybek vd., Afyonkarahisar Vakıf Eserleri, C. I, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 60*, Afyonkarahisar 2005, s. 248; Turan Akkoyun, *Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilâyeti Tarihçesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 8, Anadolu Dil Tarih ve Kültür Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No: 1, Afyonkarahisar 1997, ss. 154-155.

⁶² Ahmet Topbaş vd., Tarihi ve Günümüz Afyonkarahisar Camileri, *Alimoğlu Grup Kültür Yayınları*, Afyonkarahisar 2007, ss. 221-222.

⁶³ Topbaş, 2007, a.g.e., ss. 221-222.

⁶⁴ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, a.g.e., s. 22.

şebeke ile kapalıyken⁶⁵ günümüzde açık konumdadır. Diğer pencereyse doğu cephenin sol tarafındadır⁶⁶. Cami giriş cephesinin (Resim 2) sol köşesinde sivri kemer nişli ve demir sivri çatılı bir çeşme bulunmaktadır⁶⁷.

Resim 2. Yukarı Pazar Camii Doğu Cephe

Resim 3. Yukarı Pazar Camii Kuzey Cephe

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 4. Yukarı Pazar Camii Devşirme Parça ve Detayı

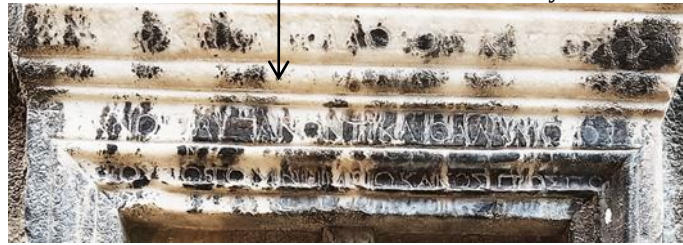

Kaynak: Ceylan, 2021

Resim 5. Envanter No: 1462 Numaralı Stel

Kaynak: Duman, 2019.

Devşirme malzeme cami duvarlarında kullanılmıştır⁶⁸. Kuzeydeki devşirme (Resim 4) parça da dikkat çekicidir. Caminin kuzey duvarındaki (Resim 4) devşirme

⁶⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 221-222.

⁶⁶ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

⁶⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 221-222.

malzemenin⁶⁹ Afyon Müzesindeki 1462 envanter numaralı (Resim 5) kapı tipi mezar steline⁷⁰ boyut ve bezeme unsurları açısından olmasa da ana hatları itibariyle benzediği aşıkardır. Camideki kapı tipi mezar stelinin üzerinde (Resim 4) anahtar aynası, kapı tokmağı figürü ve antik bir metin bulunmaktadır.

Resim 6. Yukarı Pazar Camii Birinci Kitabesi

Kaynak: Topbaş, 2007.

Resim 7. Yukarı Pazar Camii İkinci Kitabesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin iki adet kitabesi vardır⁷¹. Birinci kitabenin Arapça metni şöyledir:

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ عَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ وَرَاحَ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُ نُزْلَهُ مِنَ الْجَنَّةِ كُلَّمَا غَدَا أَوْ رَاحَ⁷² بَنَى هَذَا الْمَسْجِدَ يُوسُفُ بْنُ قَرْمَانَ سَنَةَ ثَلَاثٍ وَ سِتِّينَ وَ سِتْمَا ثَةً⁷³

43 x 49 cm. boyutlarında mermer üzerine kabartılarak yazılan sülüs⁷⁴ birinci kitabe (Resim 6) dört satırdan oluşmakta⁷⁵ ve diğer kitabenin üstünde yer almaktadır⁷⁶. İlk üç satırı bir hadistir. Anadolu Selçuklu Dönemi'nden kalan Arapça⁷⁷, sülüs kitabenin okunuşu şöyledir: “Kale'n-nebî şâllâhu 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve sellem men ğade ilel

⁶⁸ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 221-222; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 91.

⁶⁹ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Yukarı Pazar Cami, No. 03-00-0/1.0.

⁷⁰ Ezgi Duman, *Afyon Müzesi'nde Sergilenen Kapı Tipi Mezar Stelleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019, s. 77.

⁷¹ Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 281; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

⁷² Hadis Hakkında Daha Fazla Bilgi İçin bk. Diyanet İşleri Başkanlığı; “40 Hadiste Namaz”. https://hacimuradiveliho.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/18/01/702982/dosyalar/2020_03/30001634_40_Hadiste_Namaz_KartelasY_-_DYB.pdf (Erişim Tarihi: 16.05.2022).

⁷³ Yukarı Pazar Camii Birinci Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuyuşlar İçin bk. İsmail H. Uzunçarşılı, *Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İshaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit, Oğulları Hakkında Malûmat*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s. 12; Orhan Altuğ, *Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde Hat Sanatı*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2006, s. 125; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221.

⁷⁴ Sülüs Hat İçin bk. Mahmud B. Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, II. Kısım, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, s. 219.

⁷⁵ Altuğ, *a.g.t.*, ss. 124-126.

⁷⁶ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

⁷⁷ Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 280; Uzunçarşılı, 1929, *a.g.e.*, s. 12; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 91; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

mescidi verâha 'e'addellâhû lehû nüzûlehû min e'l-cenneti küllemâ ğade evrâha⁷⁸ benâ hâza'l-mescide Yûsuf'ü-bnü Karamâne sene şelâse ve sittîne ve sitte mie⁷⁹.” Birinci kitabenin yaklaşık Türkçe anlamı: Allah'ın selamı Hz. Nebi ve ehlinin⁸⁰ üzerine olsun o buyurdu ki her kim kuşluk ve gece vaktinde mescide giderse her kuşluk ve gece vaktinde Allah da ona cennette bir yer hazırlar⁸¹. Bu mescidi Karamanoğlu Yusuf (hicri) 663 senesinde bina etti⁸².

İkinci kitabenin Arapça metni şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ⁸³ وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا⁸⁴ خُوجَهُ طَوْرُ غُودُ بُنْ إِسْمَاعِيلَ سَنَةً
سَبْعِينَ وَ تَمَامِيَّةً⁸⁵

Üç satırlık ikinci kitabe (Resim 7) mermer üzerine kabartma celi sülüs tarzında yazılmıştır. Miladi 1465 tarihli ikinci kitabenin caminin asıl kitabesi olduğu düşünülmektedir⁸⁶. İkinci kitabenin okunuşu şöyledir: “Bismillâhirrahmânirrahîm ve enne'l-mesâcide lillâhi felâ ted'û meallâhi 'eħaden ħôca Turgud'übnü İsmâil sene seb'îne ve şemâni mie⁸⁷.” Kitabenin yaklaşık Türkçe anlamı: “Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla mescitler yalnız Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte bir başkasına kulluk etmeyin⁸⁸ İsmail oğlu Hoca Turgut (hicri) 870 senesi⁸⁹.”

Meriç, caminin gerek mimari üslubu gerek iç ve dış özellikleri bakımından önemli bir süsleme barındırmadığını belirtmektedir⁹⁰. Caminin iki sülüs kitabesi⁹¹ orijinaldir. Caminin giriş cephesinde üstte yer alan ilk kitabede⁹² (Resim 6) caminin

⁷⁸ Hadis Hakkında Daha Fazla Bilgi İçin bk. Diyanet İşleri Başkanlığı; “40 Hadiste Namaz”. https://hacimuradiveliho.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/18/01/702982/dosyalar/2020_03/30001634_40_Hadiste_Namaz_KartelasY_-DYB.pdf (Erişim Tarihi: 16.05.2022).

⁷⁹ Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 280.

⁸⁰ Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Kunfeyekun; “Salavat Çeşitleri ve Anlamları”. <https://www.kunfeyekun.net/kf/salavat-cesitleri-ve-anlamlari.31187/> (Erişim Tarihi: 16.05.2022).

⁸¹ Hadis Hakkında Daha Fazla Bilgi İçin bk. Hadislerle İslam; “Hadislerle İslâm Cilt 2 Sayfa 187”. <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=2&SAYFA=187> (Erişim Tarihi: 16.05.2022).

⁸² Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 281.

⁸³ *Kur'an-ı Kerim*, Fâtiha Sûresi, Ayet 1.

⁸⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Cin Sûresi, Ayet 18.

⁸⁵ Yukarı Pazar Camii İkinci Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuyuşlar İçin bk. Uzunçarşılı, 1929, *a.g.e.*, s. 13; Altuğ, *a.g.t.*, s. 127; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 247; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221.

⁸⁶ Altuğ, *a.g.t.*, ss. 127-128.

⁸⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221.

⁸⁸ Kur'ân ve Meâli; “Cin Sûresi(72) 18. Ayet”. <https://www.kuranvemeali.com/cin-suresi/18-ayeti-meali> (Erişim Tarihi: 05.05.2022).

⁸⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221.

⁹⁰ Atanur Meriç, “Afyonkarahisar Eski Eserlerinde Üslup ve Süsleme Unsurları”, 3. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar 1993, s. 7.

⁹¹ Altuğ, *a.g.t.*, ss. 126-128.

⁹² Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Yukarı Pazar Cami, No. 03-00-0/1.0; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

Karamanoğlu Yusuf Bey tarafından hicri 663 (miladi 1264-1264) yılında yapılmış olduğu yazılıdır⁹³. Afyon Müzesi 03-00-0/1.0 nolu Envanter kaydına göre bu kitabe caminin yapım tarihini diğer kitabe ise onarım tarihini vermektedir⁹⁴. Kaynaklarda bu kitabenin Aşağı Kale Mescidi'nden⁹⁵, Kale Mescidi'nden⁹⁶, Kaledibi Mescidi'nden⁹⁷, kale dibindeki bir mescitten⁹⁸ ve önceden Yukarı Pazar Camii'nin yerinde bulunmasına rağmen sonradan yıkılan eski bir mescitten getirilmiş olabileceği belirtilmektedir⁹⁹. Bu durumda ikinci kitabenin caminin asıl yapım kitabesi olması muhtemeldir¹⁰⁰.

İkinci kitabede (Resim 7) onarım sözcüğünün bulunmaması ve caminin mimari açıdan Beylikler Dönemi özelliklerine sahip Arasta Mescidi Camii ve Kubeli (Kubbeli) Camii'lerine benzemesi de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir¹⁰¹. Yapılan literatür taramasında "Kale Mescidi" olarak iki ayrı mescidin tanımlandığı anlaşılmıştır. Burada bahsi geçen Kale Mescidi ile Mısri Camii'nin çinili mihrabı için atıf yapılan Kale Mescidi birbirinden tamamen farklı özelliklere sahip iki ayrı mescit olmalıdır. Taranan kaynaklarda bu iki mescit için bazen farklı isimler¹⁰² kullanılsa da çoğunlukla aynı

⁹³ Muharrem Bayar, "Türk Egemenliğinde Afyon'da Sanat", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Ed: M. Uyan – İ. Yüksel – N. Avşar, Afyon Valiliği Yayını, Afyonkarahisar 2004, s. 370; Erhan Akyıl, "Afyon'da Türk-İslam Uygarlığı Anıt Mimarisi", *Tarih İçinde Afyon 1982*, Ed: Afyon Müzelerini Eski Eserlerini Güzel Sanatlarını Sevenler Derneği, Özen Matbaası, Afyonkarahisar 1983, s. 53; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 91; Afyonkarahisar'ı Ekonomik Sosyal ve Kültürel Kalkındırma Derneği, *Bütün Yönleriyle Afyonkarahisar*, Kocatepe Matbaası, Ankara 1975, s. 4; Anonim, *İlimiz Afyon*, Özgül Yayınları, Isparta, ss. 37-40; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

⁹⁴ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Yukarı Pazar Cami, No. 03-00-0/1.0; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

⁹⁵ Yusuf İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz*, Alimoğlu, Afyonkarahisar 1991, ss. 13-14; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 248.

⁹⁶ Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, C. II, İleri Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar 1991, s. 195; Fevzi Kaya, "Afyonkarahisar'da Üç Mescit", *Taşpınar Dergisi*, S. 9, Aralık 2012, ss. 45-48; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221; Türkiye Kültür Portalı; "Kale Mescidi Kalıntısı - Afyonkarahisar", 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kale-mescid-kalintisi> (Erişim Tarihi: 12.12.2022).

⁹⁷ Mustafa Karazeybek, "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Ed: M. Uyan – İ. Yüksel – N. Avşar, Afyon Valiliği Yayını, Afyonkarahisar 2004, s. 74.

⁹⁸ Yusuf İlgar - Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar'da Cami ve Mescitler", *Afyonkarahisar Kütüğü*, Ed: İ. Küçükkurt – M. Uyan – M. Karazeybek – L. Daşdemir – Y. İlgar, C. I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyonkarahisar 2001, s. 317.

⁹⁹ Altuğ, *a.g.t.*, s. 124; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221.

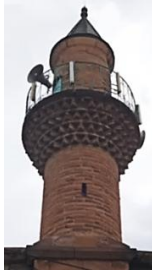
¹⁰⁰ Mustafa Sandıkcı vd., Afyonkarahisar İnanç Turizmi, 1. Baskı, *Merdiven Reklam Tanıtım*, Ankara 2016, s. 69; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 247; Altuğ, *a.g.t.*, s. 127; Çal, *a.g.e.*, s. 305; Gönçer, 1991, *a.g.e.*, s. 195; Mustafa Karazeybek, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Ed: M. Uyan – İ. Yüksel – N. Avşar, Afyon Valiliği Yayını, Afyonkarahisar 2004, s. 94; Fatih Günay, *Afyonkarahisar'ın Rekreatyon Alanları ve Faaliyetlerinin Turizm Talebine ve Konaklama Süresine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2012, s. 51.

¹⁰¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221.

¹⁰² Yukarı Kale Mescidi – Aşağı Kale Mescidi Şeklinde: İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 4-13; Kale (Alâeddin) Mescidi- Kaledibi Mescidi Şeklinde: Karazeybek, "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar", 2004, *a.g.e.*, s. 74; Kale Mescidi- Kaledibi Mescidi Şeklinde: İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317.

isim¹⁰³ kullanılmıştır. Hatta bir görselin çoğunlukla bu iki ayrı mescit için kullanıldığı¹⁰⁴ gözlenmiştir.

Resim 8. Yukarı Pazar Camii'nin Minaresi

Resim 9. Yukarı Pazar Camii Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kitabeler üst üste gelecek şekilde giriş kapısının üzerinde yer almaktadır¹⁰⁵. Kapı sövesi üstte üç, yanlarda iki silmeli bir görünüme sahiptir. Caminin kapısı ise orijinal değildir, yeni demir bir kapı eklenmiştir¹⁰⁶. Caminin giriş kapısının sövesinde devşirme parça kullanılmıştır¹⁰⁷. Minare, doğu beden duvarı üzerinden düzgün kesme taşlarla yükselmektedir¹⁰⁸, kısa gövdelidir. Devamında sekiz sıra tuğlanın dışa doğru genişletilmesiyle (Resim 8) şerefeye geçilmektedir¹⁰⁹. Minare sivri alemlî, çinko kaplı ve konik külahlıdır. Minare kaidesinde “Maşaallah” ve hicri “1316” (miladi 1898) yazısı (Resim 9) bulunmaktadır¹¹⁰.

1.1.2. Yukarı Pazar Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı

Resim 10. Yukarı Pazar Camii İç Mekânı

Kaynak: Ceylan, 2021.

¹⁰³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221; Gönçer, 1991, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁰⁴ Türkiye Kültür Portalı; “Kale Mescidi Kalıntısı - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kale-mescid-kalintisi> (Erişim Tarihi: 12.12.2022).

¹⁰⁵ Altuğ, *a.g.t.*, ss. 127-128.

¹⁰⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 221-222.

¹⁰⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 221-222; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁰⁸ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Yukarı Pazar Cami, No. 03-00-0/1.0.

¹⁰⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 91.

¹¹⁰ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 221-222; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 91.

Caminin harim duvarları 1.50 metreye kadar mermerle kaplanmıştır. Caminin mihrap nişi çeyrek küre bitimlidir¹¹¹. Mihrap nişinin üst kısmında Âl-i İmrân Sûresinin 37. ayetinin¹¹² “كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ”¹¹³ kısmı ile birlikte hicri 1379 (miladi 1960) tarihi yazılıdır¹¹⁴. Harimin güney batı köşesinde sonradan eklenen bir minber (Resim 10) vardır¹¹⁵. Pencerelerin iç mekâna bakan yüzleri pencere nişi şeklindedir. Batı kısmındaki pencere kapatılmış ve iç mekânda bir nişle yeri (Resim 10) belirtilmiştir. Caminin harim kısmında dört cephede kör kemerler yer almaktadır. Kubbeye geçişte ise duvarlardaki kör kemerlerin köşelerde birleşmesiyle oluşturulan pendentifler kullanılmıştır¹¹⁶. Kubbe beyaz renk, pendentifler ve kubbe ile duvarların arası açık mor renkle boyanmıştır.

1.1.3. Yukarı Pazar Camii’nin Onarım ve İlaveleri

Camiye farklı yıllarda bir takım yenileme çalışmaları ve bazı eklemeler yapılmıştır. 1953 yılında kubbenin yan duvarları yükseltilmiş ve kubbe mozaikle kaplanmıştır¹¹⁷. Kaynaklarda 1968 yılında minberin eklendiği, taban tahtalarının yapıldığı¹¹⁸ ve duvarların mermerle kaplandığı belirtilmektedir¹¹⁹. Caminin minaresi hicri 1316 (miladi 1898) yılında ahşap olarak yapılmıştır. Ancak daha sonra minare 1937-38 yıllarında Ahmet Ali Dayıoğlu’nun yardım ve önderliğinde tuğla olarak yenilenmiştir¹²⁰. 1965’te giriş duvarındaki sivri kemerli çeşme yapılmıştır¹²¹.

¹¹¹ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

¹¹² Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221.

¹¹³ Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim; “Âl-i İmrân Suresi - 37. Ayet Tefsiri”. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/330/37-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 24.02.2022).

¹¹⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221.

¹¹⁵ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

¹¹⁶ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

¹¹⁷ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 248; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

¹¹⁸ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 248.

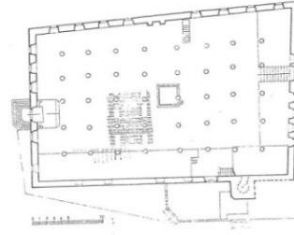
¹¹⁹ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Yukarı Pazar Cami, No. 03-00-0/1.0; Türkiye Kültür Portalı; “Yukarı Pazar Camii - Afyonkarahisar”, 2013, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/yukari-pazar-cami> (Erişim Tarihi: 13.05.2022); Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

¹²⁰ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Yukarı Pazar Cami, No. 03-00-0/1.0; Türkiye Kültür Portalı; “Yukarı Pazar Camii - Afyonkarahisar”, 2013, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/yukari-pazar-cami> (Erişim Tarihi: 13.05.2022); Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 221-222; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 248; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 22.

¹²¹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 248.

1.2. ULU CAMİ

Resim 11. Ulu Cami Planı

Kaynak: Uysal, 1993.

Cami Afyon Kalesi'nin batı eteklerinde¹²² Cami-i Kebir Caddesi ile Cami-i Kebir Saroğlu Sokağının kesiştiği alanda yer almaktadır¹²³. Eser Anadolu Selçuklu Dönemi'nde yapılan ahşap direkli camilerdendir¹²⁴. Ulu Cami enine dikdörtgene yakın (Resim 11) yamuk planlıdır¹²⁵. 36 x 24 m. ölçülerinde bir arsa üzerine 13. yüzyılda inşa edilmiştir¹²⁶. Caminin yerinde önceden Sivrihisarlı Attar Yusuf Efendi'nin yaptırdığı¹²⁷ Attar Yusuf Efendi Mescidi bulunmaktaydı. Daha sonra mescit genişletilerek camiye çevrilmiştir. Cami Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Afyonkarahisar'da yapılmış olan en eski camidir. Bu yapıya verilen Hoca Bey Camii¹²⁸ ismi 16. yüzyıldan sonra Cami-i Kebir adıyla birlikte kullanılmıştır¹²⁹. Hoca Bey Camii'nin ismi 19. yüzyıldan sonra "Ulu Cami" olarak anılmıştır¹³⁰.

¹²² Muzaffer Uyan, "Afyonkarahisar'da Ulaşım, Haberleşme ve Turizm", *Afyonkarahisar Kütüğü*, Ed. İ. Küçükkurt – M. Uyan – M. Karazeybek – L. Daşdemir – Y. İlgar, C. II, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyonkarahisar 2001, s. 474.

¹²³ Mustafa Sandıkcı vd., Afyonkarahisar Kültür Turizmi, *Gazi Kitabevi*, Ankara 2020, ss. 80-81; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *1990 Afyon Turizm Envanteri*, Pınar Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar 1990, s. 13; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *Cumhuriyetin 50. Yılında Afyon 1973 İl Yıllığı*, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 82; Günay, *a.g.t.*, s. 47.

¹²⁴ Joachim Gierlich, "Anadolu Selçukluları - Tarih ve Mimari", *İslam Sanatı ve Mimarisini*, Ed. M. Hattstein – P. Delius, Çev: Nurettin Elhüseyni, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul 2007, s. 372; Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 80; Yusuf İlgar vd., Ünitelere Göre İlimiz Afyonkarahisar ve Bölgemiz, *Abatay Basımevi*, Afyonkarahisar 1993, s. 2; Mehmet Şenkaya, *İlimiz Afyon*, Güven Matbaası, Eskişehir 1977, s. 37; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; Afyonkarahisar'ı Ekonomik Sosyal ve Kültürel Kalkındırma Derneği, *a.g.e.*, s. 4; Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 145; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Günay, *a.g.t.*, s. 47; Mahmut Ülküer Abi, *Detaylarda Afyonkarahisar*, C. II, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları, No: 68, Afyonkarahisar 2020, s. 132.

¹²⁵ Afyon Valiliği, *Afyon - 97*, Afyon Valiliği Yayınları, Ankara 1997, s. 39; Akyıl, *a.g.e.*, s. 53.

¹²⁶ Aygen, *a.g.e.*, s. 66; Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 80.

¹²⁷ Akkoyun, *a.g.e.*, s. 155.

¹²⁸ Karazeybek, 2004, "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar", *a.g.e.*, ss. 73-74; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 305; Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi, No: IV/A-2-2.12, S. 9, Ankara 2013, s. 257.

¹²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası*, Selçuklu Belediyesi, Ankara 2018, s. 34; Clément Huart, *Mevlevîler Beldesi Konya*, Çev: Nezih Uzel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s. 66; Göka, *a.g.e.*, s. 138.

¹³⁰ Karazeybek, 2004, "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar", *a.g.e.*, ss. 73-74; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 305.

1.2.1. Ulu Cami'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı

Resim 12. Ulu Cami Kuzey Cephe

Resim 13. Ulu Cami Doğu Cephe

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin inşasında andezit kırma taşlar, düzgün kesme taşlar ve yer yer devşirme malzemeler kullanılmıştır¹³¹. Kuzey cephesinde (Resim 12) beş küçük dikdörtgen pencere vardır¹³². Doğu cephesinde (Resim 13) kemerli, demir parmaklıklı dört pencere bulunmaktadır. Batı cephede (Resim 15) düz lentolu dört pencere yer almaktadır¹³³. Güney cephedeki pencerelerin (Resim 14) üzerinde diğer cephe pencerelerinde bulunmayan yuvarlak kemerli birer alınlık bulunmaktadır. Caminin orijinal halinde batı cephesindeki zemin, kapının girişine kadar gelmekteyken son onarımlar sırasında zemin şimdiki haline kadar düşürülmüştür. Zemin düşürüldüğü için yukarda kalan cami girişi merdivenle sağlanmışır¹³⁴.

**Resim 14. Ulu Cami Güney
Cephe**

Resim 15. Ulu Cami Batı Cephe

Resim 16. Ulu Cami Çörteni

Kaynak: Ceylan, 2021.

Batı cephede dört çörten ve kuzey cephesinde sekiz adet taş çörten vardır¹³⁵. Diğer cephelerle birlikte caminin saçak altlarında toplamda on dokuz taş çörten

¹³¹ İlyas Yaşayacak, *Afyonkarahisar'daki Ahşap Destekli Camiler*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2018, ss. 23-55.

¹³² Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-197.

¹³³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-197.

¹³⁴ Yaşayacak, *a.q.t.*, ss. 23-55.

¹³⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-197.

kullanılmıştır¹³⁶. Kübik bir aslan başı şeklinde stilize edilen Ulu Cami'nin taş çörtenleri (Resim 16) baş ve boyun olarak ele alınmıştır. Yelesi bulunmayan aslan başlıklarının açık tutulan ağızları oluk işlevi görmektedir¹³⁷. Günümüzde Ulu Cami'nin aslan başlıklı çörtenleri bazı şekilsel özelliklerini kısmen kaybetmiştir. Ancak aslan figürlü çörtenlerin ana hatlarıyla orijinalliğini koruduğu söylenebilir.

Resim 17. Ulu Cami Kuzey Kapısı

Resim 18. Ulu Cami Doğu Kapısı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin bütün kapılarının üstlerinde birer yağmurluk vardır. Batı cephede (Resim 15), düz mermer kapı lentosu ve iki kanatlı ahşap bir kapı vardır. İki kanatlı, ahşap kuzey kapısının (Resim 17) sövesi mermerdendir¹³⁸. Caminin kuzey girişi üzerindeki iki yanı çinili, mermer pano yakın tarihte (Resim 19) eklenmiştir¹³⁹. Kuzey kapı sövesinin silmeli yapısı dikkat çekicidir.

Resim 19. Ulu Cami Kuzey Kapısı Üzerindeki Pano Detayı

Kaynak: Ceylan, 2021.

¹³⁶ Yaşayacak, *a.g.t.*, ss. 23-55.

¹³⁷ Altın, *a.g.m.*, ss. 19-56.

¹³⁸ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-197.

¹³⁹ Yaşayacak, *a.g.t.*, ss. 23-55.

Bu panodaki (Resim 19) çinilerin üzerinde bitkisel kompozisyonlar bulunmaktadır. Bulduk, caminin Ali b. Sıvastos tarafından yapıldığını¹⁴⁰, Mehmed Ziya, Afyonkarahisar ziyaretini anlatırken Ulu Cami'nin Hoca İsa Bey tarafından hicri 601 (miladi 1204) yılında yapıldığını belirtmektedir¹⁴¹. Ancak bu iki bilgi yanlıştır. Panonun üzerinde Türkçe olarak belirtildiği gibi cami Sahipata Fahreddin oğlu Nusreddin Hasan tarafından hicri 671 (miladi 1272-1273) yılında Mimar Emîr Hac Bey'e inşa ettirilmiştir¹⁴². Caminin doğu duvarının yaklaşık ortasında (Resim 18) iki kanatlı ahşap bir kapı bulunmaktadır. Kapının mermer bir sövesi vardır¹⁴³. Doğu kapısı üzerinde yer alan onarım kitabesi (Resim 20) caminin orijinal parçalarındandır¹⁴⁴. Doğu cephedeki onarım kitabesinin üzerinde hafif sivri kemerli bir niş¹⁴⁵ şeklinde alınlık (Resim 18) vardır.

Resim 20. Ulu Cami Onarım Kitabesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Onarım kitabesinin Arapça metni:

¹⁴⁰ Bulduk, *a.g.e.*, s. 258.

¹⁴¹ Mehmed Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, Ed. Mehmet Fatih Birgül- Levent Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi, Hece Yayınları, Bursa 2018, s. 289; Mehmed Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyâhat ve Konya Seyâhatı Hâtıratından Seyahat*, Ed. Ahmet Çaycı – Bayram Ürekli, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları 37, Konya 2010, s. 275.

¹⁴² Ünsal Özmen, *Kent Kent Türkiye - Afyon*, Pamuk Bank Kültür Yayını, Garanti Matbaası, İstanbul 1969, s. 73; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-195; Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 80; Hilmi Erdem, *İlimiz Afyonkarahisar ve Bölgemiz*, Erdem Yayınevi, Afyonkarahisar, s. 38; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13; Anonim, *a.g.e.*, ss. 37-40; Kuban, 2002, *a.g.e.*, s. 301; Muharrem Kesik, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021, s. 715; Bulduk, *a.g.e.*, s. 257; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁴³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-197.

¹⁴⁴ Gönçer, 1971, *a.g.e.*, ss. 284-288.

¹⁴⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-197.

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ¹⁴⁶ وَفَقَّ بِعِمَارَةِ هَذَا الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ الْعَبْدُ الْمُحْتَاجُ إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى مُغِيثُ الدِّينِ أَمِيرُ عَيْسَى ابْنُ مَرْحُومٍ مُظَفَّرُ الدِّينِ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي أَيَّامِ الدَّوْلَةِ الْمَوْلَى الْمُعْظَمَ سَلَالَةَ الْوُزَرَاءِ الْعِظَمَ نَصَرَتِ الدَّوْلَةَ وَالدِّينَ أَحْمَدُ أَعَزَّ اللَّهُ أَنْصَارُهُ فِي تَارِيخٍ مُحَرَّمٍ فِي سَنَةِ إِثْنَى وَارْبَعِينَ وَ سَبْعِمِائَةٍ¹⁴⁷

Kitabede Ahmed Bey tarafından yapılan onarım ele alınmaktadır¹⁴⁸. Ulu Cami'nin doğu cephe giriş kapısının üzerinde (Resim 18-20) yer alan bu kitabenin okunuşu şöyledir; “İnnemâ ye'mûru mesâcid'e-llâhî men 'âmene bi'llâhi ve'l-yevm'il-âhîr vüffîka bi 'imârâtî hâzâ'l-mescidi'l câmi'l-'abdü'l muhtâc 'ilâ rahmetillâhi te'âlâ muğîse'd-dîni emîr-u 'Îsâ'b-nü merhûm muzafferüddîni rahmetullâhi fî eyyâmî'd-devleti'l mevlâ'l mu'azzam sülâletü'l-vüzerâ'il izâm nuşretü'd-devleti veddin 'Ahmed e'azzallâhû enşârahû fî târihi muharrem fî sene 'işnâ ve 'erba'îne ve seb'a mie¹⁴⁹.”

Dikdörtgen bir şekle sahip olan beş satırlık kitabenin bölümlerini 1'er cm. enindeki 4 ayırım sağlamaktadır. Kitabenin ilk üç satırı diğer satırlardan daha kalın kalemle ve rahat bir istifle yazılmıştır. Cami kitabesi Anadolu Selçuklu Dönemi'nin kitabe özelliklerine ihtiva etmektedir¹⁵⁰. 1.07 x 1.10 metre ölçülerinde, mermer üzerine kabartılarak yazılan celi sülüs kitabenin¹⁵¹ yaklaşık anlamı şöyledir; “Şüphesiz ki Allah'ın mescitlerini Allah'a ve ahiret gününe iman edenler imar eder. Hicri 742 (miladi 1341) senesinin muharreminde bu geniş mescidin imarına, yüce Allah'ın rahmetine muhtaç kul, merhum Muzafferüddin Bey'in oğlu Emîr Müğîsüddin İsa Bey, Nusretüddeve ve'd-dîn Ahmed'in saltanatı zamanında muvaffak oldu. Kendisi büyük vezirler sülalesinden olup büyük devlet adamıdır. Allah onun yardımcılarını aziz kılsın¹⁵².”

¹⁴⁶ Kur'an-ı Kerim, Tevbe Sûresi, Ayet 18.

¹⁴⁷ Ulu Cami Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuyuşlar İçin bk. Uzunçarşılı, 1929, a.g.e., s. 14; Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ulu Cami, No. 03-00-0/1.08; Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, ss. 20-21; Altuğ, a.g.t., s. 30; Karazeybek, 2005, a.g.e., s. 152; Muhammet Arslan, *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan- Mimari- Süsleme)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2017, ss. 54-55; Bayar, a.g.e., s. 371; Topbaş, 2007, a.g.e., s. 196.

¹⁴⁸ Afyon Valiliği, *Afyon İl Yıllığı 1967*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi, İstanbul 1968, s. 98.

¹⁴⁹ Farklı Okuyuşlar İçin bk. Altuğ, a.g.t., s. 30; Karazeybek, 2005, a.g.e., s. 152; Topbaş, 2007, a.g.e., s. 197.

¹⁵⁰ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 20.

¹⁵¹ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ulu Cami, No. 03-00-0/1.08; Altuğ, a.g.t., ss. 30-31.

¹⁵² Altuğ, a.g.t., s. 30; Karazeybek, 2005, a.g.e., s. 152; Topbaş, 2007, a.g.e., s. 196.

Resim 21. Ulu Cami Minare
Gövdesi

Resim 22. Ulu Cami Minare
Kaidesi

Resim 23. Ulu Cami Minare
Detayı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin yaklaşık kuzeybatı köşesinde minare bulunmaktadır¹⁵³. 13. yüzyılda inşa edilen caminin minare kaidesi orijinaldir¹⁵⁴. Minarenin (Resim 22) 14. yüzyılda¹⁵⁵ (hicri 1341)¹⁵⁶ yapıldığı düşünülmektedir. Bir sıra taş, üç sıra tuğla şeklinde almalı olarak yapılan minare kaidesinden sonra üç sıra tuğla, üç sıra taş silmelerle yapılan ters düz üçgenlerin bulunduğu pabuçluk gelmektedir¹⁵⁷. Taştan bir bilezikle minarenin pabucundan tuğla gövdesine geçilmektedir¹⁵⁸. Gövde de ağ örgü¹⁵⁹ her sırada birer tuğlanın aşırılmasıyla kullanılmıştır. Oluşturulan turkuaz ve patlıcan moru renkli, sırlı baklava dilimleri (Resim 23) minareyi süslemektedir¹⁶⁰. Toplamda altı sıra tuğla aşırılarak oluşturulmuş olan minare gövdesinde¹⁶¹ dört ışıklık bulunmaktadır¹⁶². Şerefe altında (Resim 21) üç sıra turkuaz sırlı tuğladan örülmüş bilezik yer almaktadır¹⁶³. Alt kısmından dışa doğru genişleyen dört dizi tuğla sırası bulunan şerefenin, korkuluğunda on dört adet kesme taş birleştirilerek kullanılmıştır. Altı düz tuğla örgü olan peteğin üst kısmından iki sıra düz kesme taş örgüsüyle külaha geçilmektedir. Külah silmeli ve taş

¹⁵³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-197.

¹⁵⁴ Arslan, *a.g.t.*, s. 56.

¹⁵⁵ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, ss. 305-306; Fevzi Kaya, “Afyonkarahisar Minareleri”, *Taşpınar Dergisi*, S. 5, 2010, s. 42; Altuğ, *a.g.t.*, ss. 28-29; Yaşayacak, *a.g.t.*, ss. 26-27.

¹⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁵⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 197; Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 42.

¹⁵⁸ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 42.

¹⁵⁹ Ömür Bakırer, "Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Örnekleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 9, 1971, s. 360.

¹⁶⁰ Serap Ekizler Sönmez, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Tuğla, Tuğla- Çini Birlikteliği ve Geometri”, *Türk – İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 15, 2013, s. 223; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 197; Yaşayacak, *a.g.t.*, s. 35; Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 80; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *a.g.e.*, s. 34; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

¹⁶¹ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 42.

¹⁶² Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 197.

¹⁶³ Yaşayacak, *a.g.t.*, s. 35.

kaplamadır¹⁶⁴. Caminin yaklaşık kuzeybatısında konumlanan minaresinin girişi kadınlar mahallinden sağlanmaktadır¹⁶⁵. Hanımlar mahallindeki girişten şerefeye kadar minarede 76 basamak bulunmaktadır¹⁶⁶.

1.2.2. Ulu Cami'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı

Resim 24. Ulu Cami Müezzin Mahfili

Resim 25. Ulu Cami İçindeki Mezar

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kuzey girişinin solunda bulunan (Resim 24) müezzin mahfilinin 50 cm. yüksekliğindeki korkuluklarında geometrik süslemeler bulunmaktadır. Bu mahfilin camiye sonradan yerleştirildiği düşünülmektedir. 2006 yılındaki yenileme çalışmalarında kuzey giriş kapısı ile müezzin mahfilinin arasındaki yerde ortaya çıkartılan üç mezar (Resim 25) tek ahşap korkulukla çevrelenmiştir¹⁶⁷. Bu mezarlardan biri Çil Hafız Hoca'ya aittir¹⁶⁸.

Camiyle çağdaş olduğu düşünülen mihrap (Resim 26) kible duvarının ortasında bulunmaktadır. Cami kapısı bir onarımda kuzeybatı kenara kaydırıldığından dolayı mihrap ve kapı aynı hizada değildir. Mihrap yüzeyi dikdörtgen kesilmiş beyaz kireç taşı ile kaplanmıştır¹⁶⁹. Caminin mermer mihrabı oyma tekniğiyle süslenmiştir¹⁷⁰.

¹⁶⁴ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 42.

¹⁶⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-199.

¹⁶⁶ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 42.

¹⁶⁷ Yaşayacak, *a.g.t.*, ss. 23-55.

¹⁶⁸ Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁶⁹ Ömür Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976, ss. 181-182.

¹⁷⁰ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 65; Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 81.

Resim 26. Ulu Cami Mihrabı

Resim 27. Ulu Cami Mihrap Mukarnası

Kaynak: Ceylan, 2021.

Mihrap çerçevesinin üzerinde yer alan tepeliklerin köşelerinde geniş kenarları dilimli ve dik kenarları üçgen formunda olan iki parça bulunmaktadır. 380 cm. yükseklikte, 300 cm. genişlikteki çerçeveyi farklı form ve genişlikteki dört bordür hafif kademelenerek çevrelemektedir¹⁷¹.

Dıştan içe doğru mihrabı önce 5 cm. enindeki alçak kabartma şeklinde oyulmuş iki şeritli geçmeden oluşan (Resim 31) pahlı silme çevrelemektedir. Ardından 5 cm. enindeki zikzak hatlarda devam eden kıvrık dal ve ona eşlik eden dilimli palmet yapraklarından oluşan (Resim 29) pahlı silme gelmektedir. Devamında 20 cm. eninde çerçevenin sağından başlayıp solunda sona eren, nesih tarzında Âyetü'l-Kürsî'den oluşan düz silme (Resim 26) çevreler¹⁷². Mihrabın sol bordüründe Âyetü'l-Kürsî'den sonra yapan ustanın isminin yazılı olduğu (Resim 28) bir bölüm vardır¹⁷³.

Resim 28. Ulu Cami Mihrap Detayı 1

Resim 29. Mihrap Detayı 2

Kaynak: Ceylan, 2021.

Bu bölümün Arapçası şöyledir;

¹⁷¹ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 181-182.

¹⁷² Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 181-182; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *a.g.e.*, s. 38; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

¹⁷³ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 181-182.

العَازِي الْعَظِيم وَ الْعَبْدُ الضَّعِيف فِي زَمَانِ شِرَّة عَلِي بَكْ بْنِ سَوَسْتُوس كَتَبَهُ الْعَبْدُ الْفَقِيرُ حَاجِي مُرَادُ بْنُ مَحْمُود¹⁷⁴

Bu bölümün okunuşu şöyledir: “‘El âni’l-‘azîm ve abd’ü-zzaîf fî zemâni şirreti ‘Ali beg bin Sivastos ketebehû ’el ‘abd-ül fakîr hâcc Murad’i-bni Mahmud.” Yaklaşık anlamı şöyledir; “Önemli tutsak ve zayıf kul Sivastos’un oğlu Ali Bey’in şirret zamanında fakir kul Mahmud oğlu Hacı Murad bunu yazdı¹⁷⁵.” Bu ifade 13. yüzyılın son çeyreğine karşılık gelmektedir¹⁷⁶.

Resim 30. Ulu Cami Mihrap Detayı 3

Resim 31. Mihrap Detayı 4

Kaynak: Ceylan, 2021.

Son olarak düz bir silme mihrabı çevreler. Kavsara ağzı ile mihrabı çevreleyen bordürler arasındaki kısımda İhlâs Sûresinin ilk iki ayeti (Resim 30) yer almaktadır. 150 cm. yüksekliğindeki mukarnas kavsarasında 23-25 cm. yüksekliğinde altı sıra mukarnas sırası (Resim 27) bulunmaktadır. Birleşmeksizin tek tek sıralanan mukarnas yuvaları iç bükey kavisli, geniş ve derinliği azdır. Dış bükey kavisli mihrap mukarnas sıraları yükselerek kavsara ağzında dar bir üçgen oluşturmaktadır¹⁷⁷.

Resim 32. Ulu Cami Mihrap Nişi

Resim 33. Mihrap Nişinin Sol Kısmı

Resim 34. Mihrap Nişinin Sağ Kısmı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Sivri kemerli fazla derin olmayan¹⁷⁸ dikdörtgen planlı mihrap nişi (Resim 32) 110 cm. genişliğinde, 127 cm. yüksekliğinde ve 40 cm. derinliğindedir¹⁷⁹. Silindirik

¹⁷⁴ Ulu Cami Mihrap Yazıları Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuyuşlar İçin bk. Uzunçarşılı, 1929, a.g.e., s. 13; Yaşayacak, a.g.t., s. 32; Karazeybek, 2005, a.g.e., s. 152; Gönçer, 1971, a.g.e., s. 288; Arslan, a.g.t., s. 54; Bayar, a.g.e., s. 370; Topbaş, 2007, a.g.e., s. 199.

¹⁷⁵ Farklı Okuyuşlar İçin bk. Uzunçarşılı, 1929, a.g.e., s. 13; Yaşayacak, a.g.t., s. 32; Karazeybek, 2005, a.g.e., s. 152; Gönçer, 1971, a.g.e., s. 288; Arslan, a.g.t., s. 54; Bayar, a.g.e., s. 370.

¹⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, a.g.e., s. 38.

¹⁷⁷ Bakırer, 1976, a.g.e., ss. 181-182.

¹⁷⁸ Yaşayacak, a.g.t., ss. 23-55.

gövdeli mihrap sütunçelerinin iki kademeli kaideleri üstte köşeleri pahlı altta tepe üstü duran bir zar, iki kademeli başlıkları ise üstte tepe üstü duran bir zar altta köşeleri pahlı kübik şekilden (Resim 32) oluşmaktadır¹⁸⁰. Mihrap nişinin yan kısımlarının bir tarafında kelime-i tevhit'in ilk kısmı (Resim 34) yazılıdır. Diğer tarafında “Vahdehû âmine yâ Allah” (Resim 33) yazısı vardır¹⁸¹. Minber mermer mihrabın sağında yer almaktadır¹⁸².

Resim 35. Ulu Cami Minberi

Güney duvarına bitişik ve mihrabın sağında yer alan minberin iki kanatlı ahşap giriş kapısı istisna tutulduğunda minberin (Resim 35) tamamen yakın zamanda yapıldığı söylenebilir. Yerden yaklaşık 5 cm. yüksekliğindeki kaidenin üzerindeki minberin kapı açıklığı sivri kemerlidir. Minberin silmelerle belirlenmiş üçgen aynalıklarının içi basit geometrik formlu kare panolarla doldurulmuştur. Aynalıklardaki basit geometrik formlar çitalarla oluşturulmuştur. Minber köşkünün altında dikdörtgen iki kapaklı bir dolap bulunmaktadır. İçerisinde sekiz kollu yıldızların bulunduğu karelerden oluşan köşk korkulukları (Resim 36) dört kare panodan oluşmaktadır. Köşkten üçgen bir kuşakla sade bir külaha geçilen minberin alemi sadedir¹⁸³. Minberde dikkat çekici güzellikte bir ahşap işçiliği mevcuttur¹⁸⁴.

¹⁷⁹ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 181-182.

¹⁸⁰ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 181-182.

¹⁸¹ Hakan Üstündağ, *Afyonkarahisar Ulu Cami'nin Kültürel Değerlerinin Turist Rehberliği Kapsamında Değerlendirilmesi*, Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2018, ss. 21-22.

¹⁸² Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-199.

¹⁸³ Yaşayacak, *a.g.t.*, ss. 23-55.

¹⁸⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 199.

Resim 37. Ulu Cami Minber Kapısı

Resim 38. Ulu Cami Minber Kapısının Sol Kanat Detayı 1

Resim 39. Ulu Cami Minber Kapısının Sağ Kanat Detayı 1

Kaynak: Ceylan, 2021.

Anadolu Selçuklu tarzı oymalı minber kapısı iki kanatlıdır¹⁸⁵. Cami minberinin özgün, ahşap çift kapı kanatlarının (Resim 37) merkezinde içi rumi ve bitkisel süslemelerle şekillenen dairevi şemse¹⁸⁶ motifi (Resim 40-41) yer almaktadır. Şemse motiflerinin ortasında rumilerle tasarlanan birer desen (Resim 40-41) vardır. Rumi, yaprak ve dallarla işlenen sekiz desen merkezdeki bezemeyi çevrelemektedir.

Resim 40. Ulu Cami Minber Kapısının Sol Kanat Detayı 2

Resim 41. Ulu Cami Minber Kapısının Sağ Kanat Detayı 2

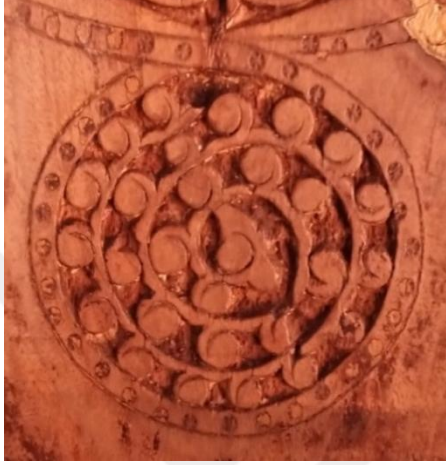
Kaynak: Ceylan, 2021.

¹⁸⁵ Afyon Valiliği, *Afyon 2001 Yılı*, Afyon Valiliği Yayını, Ankara 2001, s. 144; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *a.g.e.*, s. 38; Afyon Valiliği, 1997, *a.g.e.*, s. 39; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38; Türkiye Kültür Portalı; "Ulu Camii - Afyonkarahisar", 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/gezilecekyer/ulu-camii839501> (Erişim Tarihi: 02.02.2023); Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Günay, *a.g.t.*, s. 48; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 133; Barışta, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁸⁶ Şemse: İslam sanatında kullanılan yuvarlak veya elips motife verilen genel ad. Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Nebi Bozkurt, "Şemse", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 518.

Merkezdeki şemse motifinin üstünde bulunan damla motifinin (Resim 38-39) içinde rumi¹⁸⁷ ve bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Şemse motifinin altında içi bitkisel süslemeli dairevi birer motif (Resim 42-43) vardır. Kapı kanatlarının üzerindeki oymaların çevresini çok kollu yıldız şeklinde dairevi bir motifin¹⁸⁸ tekrarlanmasıyla oluşturulan ince bir bordür dolanmaktadır.

Resim 42. Ulu Cami Minber Kapısının Sol Kanat Detayı 3

Resim 43. Ulu Cami Minber Kapısının Sağ Kanat Detayı 3

Kaynak: Ceylan, 2021.

Orijinal minber kapılarının panosu (Resim 44-45) caminin yapılış kitabesidir. Kitabedeki rebiyülahir yazısını kaynakların geneli rebiyülevvel olarak okumuştur¹⁸⁹. Ancak kitabenin Arapça'sının şu şekilde olduğu düşünülmektedir:

”عَمَلٌ أَمِيرٍ حَاجَ بَكَ النِّجَا (ر) فِي غُرَّةِ رَبِيعِ الْآخِرِ سَنَةِ إِحْدَى وَ سَبْعِينَ سَو سِتِّمًا هـ¹⁹⁰”

Okunuşu: “‘Amele Emîr hâcc beg 'en-neccâr fî ğurre rebî-ül-âhîr sene 'ihdâ ve seb'îne sü sitte mie.” Yaklaşık anlamı; “hakkiyla usta dülger Emîr Hac Bey, hicri 671 senesinin Rabiyyülahir ayının başında (1272 senesinin sonlarında) yaptı¹⁹¹.” Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğünün Sanat Tarihi Raporunda Peter Ian Kuniholm tarafından

¹⁸⁷ Rumi İçin bk. Nevber Gürsu, *Türk Dokumacılık Sanatı Çağlar Boyu Desenler*, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1988, ss. 161-162.

¹⁸⁸ Yaşayacak, *a.g.t.*, s. 32.

¹⁸⁹ Uzunçarşılı, 1929, *a.g.e.*, s. 13; Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 20; Altuğ, *a.g.t.*, s. 29; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 151; Yaşayacak, *a.g.t.*, s. 35; Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 286; Arslan, *a.g.t.*, ss. 53-54; Bayar, *a.g.e.*, s. 370.

¹⁹⁰ Ulu Cami Minber Kapısının Yazısı Tarafımızdan Okunmuştur.

¹⁹¹ Farklı Okuyuşlar İçin bk. Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, ss. 19-20; Yaşayacak, *a.g.t.*, s. 35; Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 286; Afyon Valiliği, 1997, *a.g.e.*, s. 39; Barışta, *a.g.e.*, s. 9; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 199.

yapılan dendrokronolojik incelemeyle mihrap ve minberin üzerindeki hicri 671(miladi 1272-1273) yapım tarihinin doğrulandığı belirtilmektedir¹⁹².

Resim 44. Ulu Cami Minber Kapısının Sol Kanat Detayı 4

Resim 45. Ulu Cami Minber Kapısının Sağ Kanat Detayı 4

Kaynak: Ceylan, 2021.

Anadolu Selçuklu Çağı Mirası adlı eserde buradaki yazının son kısmı “Fî gurre rebî-ul-âhîr sene 'ihdâ ve sitte mie.” şeklinde kabul edilerek minberin hicri 601 (miladi 1204) yılını ortaya koyduğu ve eğer minber camiye aitse caminin 13. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olabileceği belirtilmektedir¹⁹³. Ülküer Abi geometrik motifli minber kapısının üzerinde ayet işlemelerinin bulunduğunu belirtmektedir¹⁹⁴. Ancak yukarda belirtildiği gibi minber kapısının üzerinde ayet değil işleme ustasının adı ve eseri yaptığı tarih yer almaktadır.

Caminin ahşap direk başlıklarının, minber kapılarının ve camideki diğer ahşap işçiliklerinin ustası Emîr Hac Bey'dir¹⁹⁵. Burada geçmekte olan Emîr Hac Bey'in kim olduğu bilinmemektedir. Rivayete göre bakımsızlık yüzünden eskiyen eski minberin ahşap süslü kapıları şimdiki yeni minbere takılmıştır¹⁹⁶. Cami minberinin kapısı orijinaldir¹⁹⁷.

Harimin Orta sahnını diğerlerinden daha geniş ve yüksektir¹⁹⁸. Bu sebepten ve cami girişlerinin kuzey - güney doğrultusunda uzanıyor olmasından dolayı caminin bazilikal tipte yapıldığı düşünülmektedir¹⁹⁹. Cami harimi geniştir²⁰⁰. Harimde batı kapısından cami içine inilen on üç basamaklı taş bir merdiven bulunmaktadır. Çıkışı her

¹⁹² Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, ss. 19-20; Arslan, *a.g.t.*, s. 51.

¹⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁹⁴ Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁹⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 199; Zeki Sönmez, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk – İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 38; Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, *Türkiye Ulu Camileri –Albüm-*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2016, s. 38; Günay, *a.g.t.*, s. 48; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁹⁶ Aygen, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁹⁷ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 306.

¹⁹⁸ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-199.

¹⁹⁹ Zekiye Uysal, “Afyon Ulu Camii'nin Ahşap Üzerine Boyalı Nakışları”, 3. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 22-24 Ekim, Afyonkarahisar 1993, ss. 236-248.

²⁰⁰ Göka, *a.g.e.*, s. 29.

iki yandan merdivenle sağlanan hanımlar mahalli duvar boyunca uzanarak kuzeydeki birinci direklere oturmaktadır²⁰¹. Hanımlar mahallinde ahşap bir minare kapısı vardır²⁰².

Resim 46. Ulu Cami Harim

Kaynak: Ceylan, 2021.

İç mekân, mukarnas başlıklı ahşap direklerle elde edilen mihraba paralel altı sahnın ve dokuz sıralı bir harimden oluşmaktadır²⁰³. Her sırasında kuzeyden güneye doğru beş, doğudan batıya sekizer (Resim 46) ahşap direk yer alır²⁰⁴. Ulu Cami’de toplamda kibleye doğru altı sahnın halinde sıralanan oyma iri mukarnas başlıklara sahip kırk ağaç direk bulunmaktadır²⁰⁵. Yaklaşık 3.3 metre uzunluğundaki silindirik ahşap direkler 20 cm. boyundaki sekizgen taş kaidelerin (Resim 47) üzerinde durmaktadır²⁰⁶. Yakın dönemde yapılan bir onarımda direklerin içini yiyerek boşaltan ağaç kurtlarıyla mücadele edilmiştir²⁰⁷. Bazı kaynaklarda direk başlıklarının bir kısmının baklava dilimli olduğu belirtilmektedir²⁰⁸. Rivayete göre parça ağaçlarla tezyin edilen direkler Hıdırlık’ın çamlık olduğu zamanlarda kesilerek camiye getirilmiştir. Parça ağaçlarla meydana getirilen direk başlıkları tam olarak birbirine benzememektedir²⁰⁹.

²⁰¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-199.

²⁰² Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 42.

²⁰³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 198-199.

²⁰⁴ Ahmet Topbaş, “Afyonkarahisar Camileri - Ulu Camii”, *Afyon Zafer Gazetesi*, 28.03.1990, S. 243; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 193-195; Afyon Valiliği, 1997, *a.g.e.*, s. 39; Erdem, *a.g.e.*, s. 38; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82.

²⁰⁵ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, s. 131; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *a.g.e.*, s. 34; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

²⁰⁶ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 34.

²⁰⁷ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 65.

²⁰⁸ Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 198; Günay, *a.g.t.*, s. 47.

²⁰⁹ Akkoyun, *a.g.e.*, s. 156; Akyıl, *a.g.e.*, s. 53.

Resim 47. Ulu Cami
Direk Kaidesi

Resim 48. Ulu Cami Direk Başlık 1

Resim 49. Ulu Cami
Direk Başlık 2

Kaynak: Ceylan, 2021.

Ahşap direklerin üzerindeki başlıklar 1.65 metre uzunluğundadır. Direk başlıklarının üzerinde 30 cm derinliğinde ince oyulmuş birer abakus (Resim 48-49) vardır²¹⁰. Direk başlıları üst üste bindirme tekniği ile ahşap parçalardan meydana gelmektedir. 1950-1962 yıllarında bir kısmı yenilenen direklerin yirmi ikisi özgünlüğünü korumaktadır²¹¹. Caminin mukarnaslı direklerinin bir kısmı orijinaldir²¹². Rivayet edildiğine göre değiştirilen direkler Umur Bey (Paşa) Camii'nden arta kalan direklerdir²¹³.

Resim 50. Ulu Cami'nin
Müzedeki Ahşap Direk
Başlığı 1

Kaynak: Afyon Müzesi
Etnografik Eser Envanteri, No
1503.

Resim 51. Ulu Cami'nin
Müzedeki Ahşap Direk
Başlığı 2

Kaynak: Afyon Müzesi
Etnografik Eser Envanteri, No
1504.

Resim 52. Ulu Cami'nin
Müzedeki Ahşap Direk
Başlığı 3

Kaynak: Afyon Müzesi
Etnografik Eser Envanteri, No
1505.

Yapılan alan araştırmasında Ulu Cami'nin üç adet mukarnaslı direk başlığı (Resim 50,51,52) dışında herhangi bir parçasının Afyon Müzesinde kayıtlı olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün Sanat Tarihi Raporunda

²¹⁰ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 34.

²¹¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 198-199; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *a.g.e.*, s. 34.

²¹² Gönçer, 1971, *a.g.e.*, ss. 284-288.

²¹³ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 152.

Peter Ian Kuniholm tarafından yapılan dendrokronolojik incelemeye göre Afyon Müzesindeki bu üç başlık çam ağacından yapılmıştır ve 1273 tarihini vermektedir²¹⁴.

Miladi 1272’de Ulu Cami’nin yapımı bitirilmiş olsa da caminin süslemeleri, direk, başlık, giriş kaplamaları, minberi ve mihrabın yazıları, nakışları beş sene sonra yani miladi 1277 yılında tamamlanmıştır²¹⁵. Kaynaklarda da belirtildiği gibi mukarnaslı ahşap direk başlıklarının (Resim 53) özgün halinde çeşitli nakışlar bulunmaktadır²¹⁶. Bu süslemeler bitkisel formlara sahiptir²¹⁷. Bitkisel süslemeler bir direk başlığına her bir sarkıtının içerisine birer boyalı çiçek motifi nakşedilerek uygulanan ve birbirine benzemeyen kompozisyonlardan oluşmaktadır. Bu bitkisel kompozisyonlar bütün başlıklara ayrı ayrı işlenmiştir²¹⁸.

Resim 53. Ulu Cami Direk Başlık 3

Kaynak: AKDTK, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2016.

Resim 54. Ulu Cami Direk Abakusu

Kaynak: Ceylan, 2021.

Bahsedilen süslemeler sadece mukarnaslı direk başlıklarıyla sınırlı olmayıp başlıkların dayandığı abakuslarda (Resim 54) da kullanılmıştır. Bu yüzeylerde kullanılan süslemelerde aşı boyası tercih edilmiştir²¹⁹. Mukarnaslı direk başlıklarının ve abakusların üzerindeki bitkisel formlu kalemışlerini ve hatları Hattat Nakkaş Hacı Murad yapmıştır²²⁰. Yapılan alan araştırmasında bu süslemelerden çok azının günümüze ulaşabildiği gözlenmiştir. İlgar ve Karazeybek caminin direk başlıklarındaki süslemelerinin genellikle harap durumda olduğunu ancak sekiz başlıkta nakışların

²¹⁴ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, ss. 19-20.

²¹⁵ Gönçer, 1971, *a.g.e.*, ss. 286-287; Aygen, *a.g.e.*, s. 69.

²¹⁶ Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 80; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *a.g.e.*, s. 34.

²¹⁷ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 34.

²¹⁸ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 306.

²¹⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 198-199.

²²⁰ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 34; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 306; Aygen, *a.g.e.*, ss. 69-70; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 65; Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 81; Afyon Valiliği, 1997, *a.g.e.*, s. 39; Kuban, 2002, *a.g.e.*, s. 302; Günay, *a.g.t.*, s. 47.

mevcut olduğunu belirtmektedir²²¹. Meriç'in de belirttiği gibi tavanın yüksek ve az ışık almasından dolayı birkaç nakışlı başlıktan çok azında motifler yer yer gözlenebilmektedir²²². İnceleme esnasında az sayıdaki abakusun üzerindeki tezyinî kalemişi detayın varlığı dikkat çekmiştir. Bazı direk başlıklarında ve direklerin dayandığı abakuslarda yer yer boya kalıntıları (Resim 53-54) mevcuttur.

Resim 55. Ulu Cami Direk Abakus Konsolu ve Detayı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Hanımlar mahallindeki doğudan girişte dördüncü mukarnas başlıklı direğin dayandığı abakusun kuzeye bakan kıvrımlı konsolunun yüzeyinde kırmızı fon üzerine haki yeşil renkli harfler ve bitkisel süslemeler (Resim 55) bulunmaktadır. Aynı abakusun alt kısmında lacivert fon üzerinde rumi ve çiçek motiflerinden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır²²³. Bu kompozisyonda (Resim 55) lacivert fon üzerinde kırmızı yapraklı siyahla konturlanmış çiçekler dikdörtgen bördürün dolandığı bir alan içerisindeki süslemeyi çevrelemektedir. Siyahla konturlanmış sarı bördürle çevrelenen dikdörtgen alanın içerisinde siyahla konturlanan yapraklar ve üç yapraklı, yeşil renkli çiçekler bulunmaktadır.

Resim 56. Ulu Cami Abakus Detayı 1

Kaynak: Ceylan, 2022.

²²¹ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 306.

²²² Meriç, *a.g.m.*, ss. 5-7.

²²³ Uysal, 1993, *a.g.m.*, ss. 241-244.

Resim 57. Ulu Cami Abakus Detayı 2

Kaynak: Ceylan, 2022.

Hanımlar mahallindeki doğudan batıya üçüncü mukarnaslı başlığın dayandığı abakuslardan birinin kuzey-güney doğrultusunda uzanan iki yan yüzeyinde (Resim 56-57) mat lacivert fon üzerine kirli sarı boyayla yapılan rumi ve palmet motifleri siyah boyayla konturlanmıştır. Yatay dikdörtgen bir yüzey üzerinde alttan ve üstten bir bordürle sınırlanan bu süslemede art arda içe kıvrılan dallar üç yaprakla son bulmaktadır. Yaprakların içerisinde kırmızı beneklerin bulunduğu motiflerin kıvrım dalları ile bordür arasında kalan kısımlarında rumi motifler bulunmaktadır²²⁴.

Resim 58. Ulu Cami 4. Bölümdeki Abakus Detayı

Kaynak: Yaşayacak, 2018.

Hanımlar mahallindeki abakus konsollarının yan ve kıvrımlı yüzeylerindeki bu nakışlar (Resim 55,56,57) orijinaldir²²⁵. Benzer süslemeler caminin dördüncü sırasında yer alan mukarnaslı başlığın dayandığı abakusda (Resim 58) da bulunmaktadır.

Resim 59. Ulu Cami Konsolu

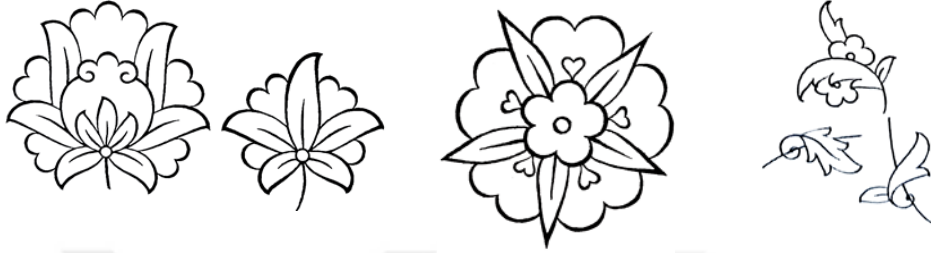
Kaynak: Ceylan, 2021.

²²⁴ Uysal, 1993, *a.g.m.*, ss. 243-244.

²²⁵ Meriç, *a.g.m.*, s. 6.

Kirişlerle duvar arasında bulunan konsollardan birinin üzerinde lacivert bir tonun üstünde bitkisel motiflerle birlikte sonunda rumi motifi olan bir harf (Resim 59) bulunmaktadır²²⁶. Yıpranmış konsolun kıvrımlı yüzeyine işlenen bitkisel fon üzerindeki yazılar nesih karakterlidir²²⁷. Buradaki kalemişinde üç dilimli yaprakların kullanıldığı anlaşılmaktadır.

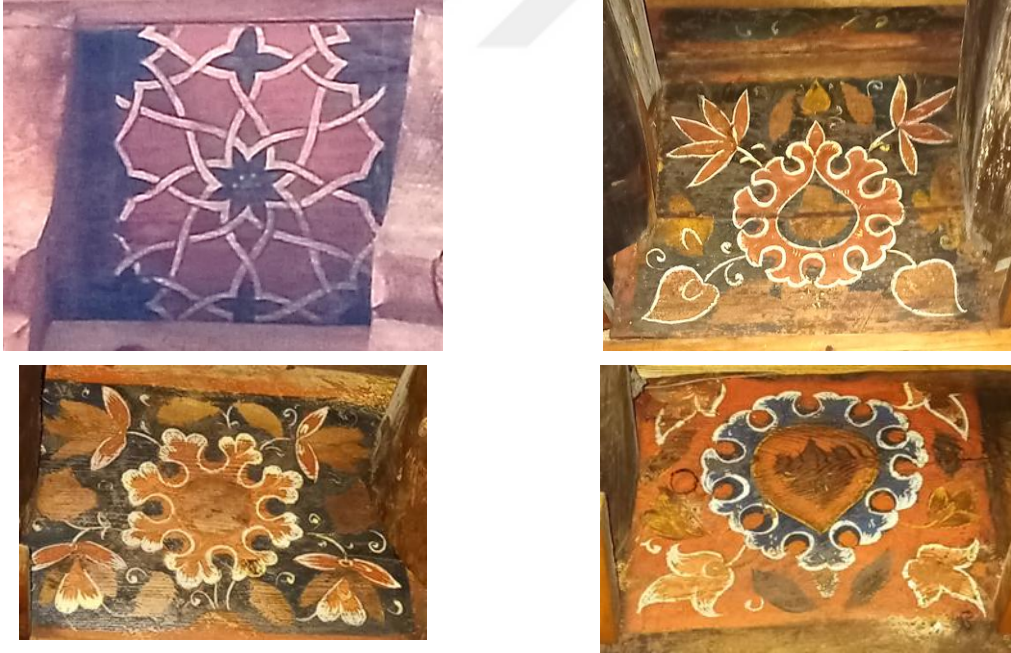
Resim 60. Bitkisel Formlu Tezhip Desenleri (Hatayiler, Pençler, Yapraklar)

Kaynak: Özkeçeci-Özkeçeci, 2014.

Ulu Cami'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1947 yılında yapılan Cumhuriyet Dönemi'ndeki ilk çatı onarımı esnasında toprak damın açılmasıyla boyalı nakışları gün yüzüne çıkmıştır. Bu onarım esnasında nakışlı ve yazılı tavan tahtalarının bir kısmı Evkaf Dairesine nakledilmiştir²²⁸.

Resim 61. Ulu Cami Kalemişleri Detay 1

Kaynak: Ceylan, 2022.

²²⁶ Uysal, 1993, *a.g.m.*, s. 244.

²²⁷ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 34.

²²⁸ Uysal, 1993, *a.g.m.*, s. 238.

Kaynaklarda caminin tavan ve kirişlerinde aşı boyasıyla²²⁹ birbirinden farklı renklerle tezyin edilen çiçek, filiz ve yapraklardan oluşan çeşitli (Resim 61) bitkisel süslemeler ve hat örneklerinin²³⁰ (Kur'an'dan ayetler ve esma-i hüsnâ'nın) bulunduğu ve bu tezyinatların Hattat ve Nakkaş Hacı Murad bin Mahmud tarafından yapıldığı belirtilmektedir²³¹. Ancak kaynaklarda bahsedilen bu güzel süslemelerin çoğu damın akıntıları yüzünden tahrip olmuştur²³². Bazı ahşap parçaların arasında kalan kalemişi süslemeler Hacı Murad'ın iyi bir ressam olduğunu ortaya koymaktadır²³³.

Resim 62. Ulu Cami Kalemişleri Detay 2

Kaynak: Ceylan, 2022.

Bazen basit bazen karmaşık bir şekilde ele alınan bu kalemişi süslemelerin çoğu kirişlerin arasındaki levhaların yüzeyinde bulunmaktadır. Kiriş aralarındaki levhalarda fırça yardımıyla işlenen bitkisel süslemelerin genel kompozisyonunu ortada büyük bir çiçek ve bu çiçekten çıkan kıvrım dallara bağlı küçük çiçekler veya yapraklar oluşturmaktadır. Hatayi (Resim 60)²³⁴ motifi şeklindeki bu süslemelerde (Resim 62) fon

²²⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 199.

²³⁰ Akkoyun, *a.g.e.*, ss. 158-159; Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 288; Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 81.

²³¹ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 34; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 306; Aygen, *a.g.e.*, ss. 69-70; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 65; Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 81; Afyon Valiliği, 1997, *a.g.e.*, s. 39; Kuban, 2002, *a.g.e.*, s. 302; Günay, *a.g.t.*, s. 47.

²³² Uysal, 1993, *a.g.m.*, s. 239.

²³³ Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 288.

²³⁴ Hatayi: Geleneksel süsleme sanatında genellikle çiçek, yaprak, sap, dal ve tomurcuk gibi bitkisel parçalarla oluşturulan motife verilen ad. Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Ebru Alparslan, "Türk Süsleme Motiflerinden "Hatai" Motifinin İncelenmesi ve Yazma Eser Ciltlerinde Bulunan "Hatai Şemseler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IX, S. 42, Şubat 2016, s. 863; İlhan Özkeçeci - Şule Bilge Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip*, 1. Baskı, Yazıgen Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 76.

genellikle kırmızı, koyu mavi veya laciverttir. Motiflerin içlerinde ise genelde yeşilin tonları, kırmızı, kahverengi, siyah ve lacivert renkler kullanılmıştır²³⁵.

Resim 63. Ulu Cami Kalemışleri Detay 3

Kaynak: Ceylan, 2022.

Kiriş aralarındaki kalemışi süslemelerin bir kısmı penç (Resim 64) motifiyle bezenmiştir. Bu motiflerin zeminlerinde genellikle kırmızı ve lacivert renk kullanılmıştır. Penç motifli çiçeklerin içlerinde mavinin, kırmızının tonları, sarı ve yeşil gibi çeşitli renklerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Cami giriş aralarındaki yüzeylerden bazıları yaprakların kullanıldığı (Resim 63) çeşitli kompozisyonlarla donatılmıştır.

Resim 64. Ulu Cami Kalemışleri Detay 4

Kaynak: Ceylan, 2022.

Kiriş aralarındaki nakışlar orijinaldir²³⁶. Ahşap üzerine boyama tekniğiyle yapılan Ulu Cami'nin kalemışi süslemelerinde kırmızı, mavinin tonları, sarı, kahverenginin tonları, yeşilin tonları ve lacivert renkler kullanılmıştır²³⁷. Bu renklerin birbirinin aynısı olmayan süsleme kompozisyonlarının içerisinde kullanılması oldukça

²³⁵ Uysal, 1993, *a.g.m.*, ss. 244-245.

²³⁶ Meriç, *a.g.m.*, s. 6.

²³⁷ Uysal, 1993, *a.g.m.*, s. 240.

etkileyicidir. Hanımlar mahallinin tavanındaki bu kalemişi süslemelerden (Resim 65) bir kısmı tahrip olmuş²³⁸ olsa da renkleri ve üsluplarıyla yapıldıkları dönemin özelliklerini yansıtmaktadırlar.

Resim 65. Ulu Cami Kalemişleri Detay 5

Kaynak: Ceylan, 2022.

Hatayi ve penç motifli çiçek kompozisyonlarının (Resim 65-66) yaprakları genellikle üç dilimlidir. Çiçeklerin yapraklarının içlerinde çoğunlukla kademeli geçişler vardır. Çiçek motiflerinin taç yapraklarında bir sayı birlikteliği yoktur. Çiçek motiflerindeki taç yaprak sayısının takribi beş ila dokuz arasında değiştiği görülmektedir. Çiçek motiflerinin çoğunda çiçeğin ve yapraklarının birleştiği dal çizilmiştir. Ancak dalın çizilmediği yahut tahrip olduğu için artık bir dalı olmayan çiçek motifleri de vardır.

Resim 66. Ulu Cami Kalemişleri Detay 6

Kaynak: Ceylan, 2022.

²³⁸ Aygen, a.g.e., s. 67.

Ulu Cami’de ahşap üzerine kırmızı, mavi, sarı ve altın yıldız renkleriyle boyalı nakışlardan oluşan zengin kalemişi örnekler bulunmaktadır²³⁹. Kalemişi süslemeler kirişlerin arasındaki ahşap yüzeylerde²⁴⁰ birbirinden farklı motiflerle kullanılmıştır. Buradaki süslemelerde bitkisel kompozisyonlar renk ve üsluplarıyla dikkat çekmektedir. Ancak Kiriş aralarındaki kalemişleri yalnızca bitkisel süslemelerle sınırlı değildir. Kiriş aralarında yıldız motifleri²⁴¹ ve bir kısmı silindiğinden tam olarak anlaşılmayan çeşitli desenler de kullanılmıştır.

Resim 67. Ulu Cami Kirişlerinde Yıldız Detayları

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kirişlerin arasındaki bazı yüzeylerde kırmızı fon üzerinde siyahla konturlanmış çok açık yeşil renkli geometrik çizgilerin oluşturduğu yıldız motifi (Resim 67) bulunmaktadır. Bu motif Selçuklu Devri’nde taç kapılarda kullanılan yıldız motifini andırmaktadır. Yıldız motifini oluşturan açık yeşil çizgilerin sınırladığı boşluklarda yeşil veya mavi rengin kullanıldığı üç yapraklı çiçek motifi yer almaktadır²⁴².

Resim 68. Ulu Cami Kiriş Arasındaki Motifler 1

Kaynak: Ceylan, 2021.

²³⁹ Gönül Öney, “Anadolu’da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, C. III, 1970, ss. 135 – 149. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/408340> (Erişim Tarihi: 23.06.2022).

²⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *a.g.e.*, s. 34; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

²⁴¹ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 34.

²⁴² Uysal, 1993, *a.g.m.*, ss. 241-244.

Resim 69. Ulu Cami Kiriş Arasındaki Motifler 2

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kiriş aralarındaki bazı yüzeylerde geçmeli geometrik şekiller bulunmaktadır. Bu geometrik şekillere bazen bitkisel bir motif eşlik ederken bazen bir rumi motifi eşlik etmektedir²⁴³. Kiriş aralarındaki yüzeylerde bazı hat örneklerinin (Resim 68-69) varlığı dikkat çekmektedir.

Resim 70. Ulu Cami Kiriş Arasındaki Motifler 3

Kaynak: Ceylan, 2021.

Bu örnekler çok yüksekte ve kısmen silinmiş olduğundan üzerlerindeki hatlar birebir okunamamıştır. Yukarıda belirtildiği gibi bu kısımlarda esma-i hüsnanın yazılı olabileceği düşünülmektedir. Kiriş aralarındaki kalemişlerinin yer yer silinmiş olması kullanılan motiflerin (Resim 70) anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Resim 71. Ulu Cami Hatayi Motifli Lambri Parçası

Kaynak: Ceylan, 2022.

Palmet formu lambriyelerden bir tanesinin üzerinde, (Resim 71) ortasında büyük bir çiçek ve çiçeğe eşlik eden dal, yapraklardan oluşan Hatayi üslubunda bir kompozisyon bulunmaktadır²⁴⁴. Koyu lacivert fon üzerine kırmızı üç yapraklı, ortadaki büyük çiçeğin etrafını kırmızı bir alan çevrelemektedir. Ortadaki büyük çiçeğin yapraklarının içerisinde sarı renkli birer benek vardır. Çiçeğin dalına bitişen lacivert fon

²⁴³ Uysal, 1993, *a.g.m.*, ss. 241-244.

²⁴⁴ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 34.

üzerinde kırmızı yapraklar yer alır. Bu bölümün altında kırmızı alanın çevrelediği siyahla konturlanmış yeşil renkli üç yaprak bulunmaktadır. Bu lambrinin yüzeyindeki yaprak ve çiçek motifinin üzerinde kırmızı, lacivert, siyah ve sarı renkler kullanılmıştır.

Resim 72. Ulu Cami Boya Kalıntılı Lambri Parçası

Kaynak: Ceylan, 2022.

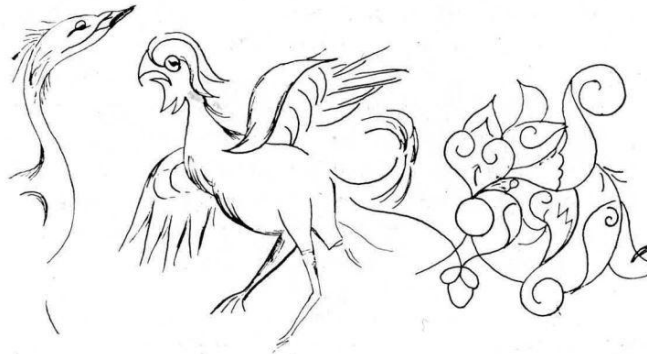
Caminin tavanındaki lambrilerden yalnızca birinde oldukça net bir şekilde bitkisel motifler (Resim 71) bulunmaktadır. Tavan yüzeyindeki tezyinatlı lambri orijinaldir²⁴⁵, diğerlerinin ise bir kısmı ilk yapıdandır²⁴⁶. Lambrilerden çoğu caminin geçirdiği çeşitli restorasyon çalışmaları sırasında yenilenmiştir, bazılarının üzerinde ise yalnızca (Resim 72) boya kalıntıları bulunmaktadır²⁴⁷. Camideki palmet formlu lambrielerin üzerinde kalan boyadan lambrielerin üzerinde önceden boyalı süslemelerin bulunduğu düşünülmektedir²⁴⁸.

Resim 73. Horozlu Lambri

Kaynak: Das Bild Des Orients, 1950-1960. https://das-bild-des-orientis.info/historisches-bildmaterial/event/Archiv_Otto-Dorn_Tuerkei#&gid=gallery1b941490e591b2daecd8fae1c0fa15f7&pid=130473 (Erişim Tarihi: 23.06.2022)

Resim 74. Malerci vom Gebalk der Ulu Cami in Afyonkarahisar.

Kaynak: Otto Dorn, 1959.

K. Otto Dorn tarafından varlığı iddia edilen kuş başlı ve horoz motifli (Resim 73-74) lambri parçasının Afyon Müzesine kaldırıldığı kaynaklarda belirtilmektedir²⁴⁹. Ancak, yapılan alan araştırmasında, Afyon Müzesi Envanter kayıtlarında böyle bir

²⁴⁵ Meriç, *a.g.m.*, s. 6.

²⁴⁶ Gönçer, 1971, *a.g.e.*, ss. 284-288.

²⁴⁷ Yaşayacak, *a.g.t.*, ss. 23-55.

²⁴⁸ Uysal, 1993, *a.g.m.*, s. 239.

²⁴⁹ Katharina Otto Dorn, "Seldschukische Holzsaulenmoscheen in Kleinasien", *Aus der Welt des islamischen Kunst: Festschrift für Ernst Kühnel zum 75. Geburtstag am 26.10.1957*, Ed. Richard Ettinghausen, Verlag Gebr Mann, Berlin 1959, p. 60; Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 34; Öney, 1970, *a.g.m.*, ss. 135 – 149; Uysal, 1993, *a.g.m.*, s. 247; Altuğ, *a.g.t.*, s. 28; Üstündağ, *a.g.t.*, s. 44.

eserin mevcudiyeti tespit edilememiştir. Bununla birlikte Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğünün sanat tarihi raporunda²⁵⁰ müzede kuş başlı horozlu parçanın varlığından söz edilmektedir. Günümüzde Afyon Müzesinde böyle bir parça bulunmamaktadır²⁵¹. Tavandaki hatılların üzerindeki süslemelerden geriye yalnızca boya kalıntıları (Resim 75) kalmıştır.

Resim 75. Ulu Cami Hatılları

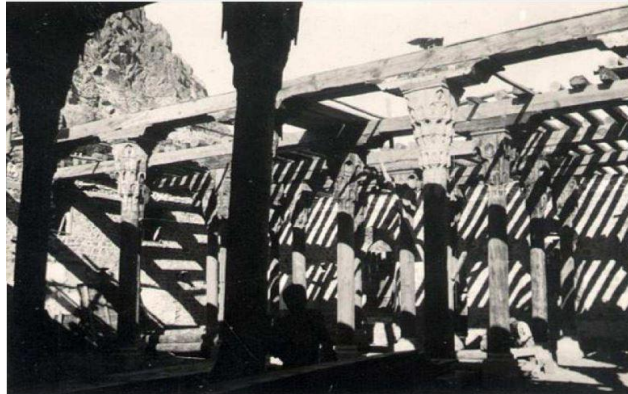

Kaynak: Ceylan, 2022.

1.2.3. Ulu Cami'nin Onarım ve İlaveleri

Caminin ilk onarımı (hicri 742/miladi 1341) Sahipataoğulları zamanında yapılmıştır²⁵². Bu çalışma caminin doğu kapısı üzerindeki onarım kitabesinde belirtilmiştir. 1950 yılında Eski Eserleri Koruma Derneği tarafından caminin düz toprak dam olan çatısı alçak piramidal şekle kavuşturularak galvenizli saçla kaplanmıştır. 1969 yılında camiye bitişik olan ev rutubeti önlemek için Tamir İhya ve Yaşatma Derneği tarafından satın alınarak yıktırılmış²⁵³ ve yerine su deposu yapılmıştır. Bu onarım esnasında caminin dış duvar derzleri ve elektrik tesisatı yenilenmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1978'de caminin elektrik tesisatı yenilenmiş ve galvenizli saç kaplaması bakır kaplamayla değiştirilmiştir²⁵⁴.

Resim 76. Ulu Cami'de Onarım 1948 Yılına Ait

Kaynak: Üstündağ, 2018.

²⁵⁰ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 34.

²⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *a.g.e.*, s. 34.

²⁵² Bulduk, *a.g.e.*, s. 258.

²⁵³ Aygen, *a.g.e.*, s. 71; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 193; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; Kuban, 2002, *a.g.e.*, s. 301.

²⁵⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 193; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 132.

Cami içerisindeki ahşap sütunlardan bir bölümü 1950 yılında, bir bölümü 1962 yılında değiştirilmiştir²⁵⁵. Hanımlar mahallinin korkulukları yenilenmiştir²⁵⁶. 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından cami ve minare esaslı bir onarım geçirmiş ve minarenin tuğla araları Horasan harçla yeniden derzlenmiştir²⁵⁷. 1969 yazında mihrabın kat kat gri yağlı boya kaplı yüzeyi temizlenmiştir²⁵⁸. Önceden pencerelerin aydınlatamadığı yerleri aydınlatmak için konulmuş olan damın ortasındaki (Ek 1-2) genişçe pencere feneri²⁵⁹ 1947-1948 onarımında (Resim 76) kaldırılmıştır²⁶⁰. Batı kapısından girişte sağ tarafta bulunan altı adet halvetiyye çilehânesi hicri 1306 (miladi 1888) yılında kaldırılmıştır. Hicri 1365 (miladi 1946) yılında esaslı bir şekilde başlanan caminin onarımı hicri 1372 (miladi 1953) yılında tamamlanarak ibadete açılmıştır²⁶¹. Minarenin alemi yenilenmiştir. Bir dernek tarafından camiye bol miktarda elektrikli avize takılmıştır²⁶². Doğu cephesindeki giriş açıklığı kemerinin bir kısmı bu çalışmalar esnasında yenilenmiştir. Batı cephesindeki çift kanatlı ahşap kapı son onarımlarda eklenmiştir. Minare külahı yenilenmiştir²⁶³. 1984 yılında minare şerefesinden sonraki üst kısım onarılmıştır²⁶⁴. Son yenileme çalışmalarında kadınlar mahallindeki korkuluklar tamamen yenilenmiştir. Yukarıda belirtilen yıllar dışında 1765, 1851, 1983-1984 ve 1978 yıllarında çeşitli bakım ve onarımlar geçiren caminin çürüyen bazı ahşap unsurları değiştirilirken caminin genel özgün halinin korunmasına dikkat edilmiştir²⁶⁵.

1.3. KUYULU CAMİ

Resim 77. Kuyulu Cami Planı

Kaynak: VGM, 1983.

²⁵⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 198-199.

²⁵⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 199.

²⁵⁷ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 42.

²⁵⁸ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 181-182.

²⁵⁹ Aygen, *a.g.e.*, s. 67.

²⁶⁰ Uysal, 1993, *a.g.e.*, ss. 337-338.

²⁶¹ Akkoyun, *a.g.e.*, s. 157.

²⁶² Aygen, *a.g.e.*, s. 68.

²⁶³ Yaşayacak, *a.g.t.*, ss. 23-55.

²⁶⁴ Uysal, 1993, *a.g.m.*, s. 238.

²⁶⁵ Yaşayacak, *a.g.t.*, ss. 23-55.

Zaviye Sultan Mahallesindedir²⁶⁶. Eski ismi Ardıç Mahallesi Mescidi'dir²⁶⁷. Düzgün kesme taşla kaplıdır. Kare (Resim 77) planlı, tek kubbeli, küçük caminin girişi kuzey cepheden sağlanmaktadır²⁶⁸. Karazeybek, yapım kitabesi olmayan caminin Hacı Mümin isimli bir şahıs tarafından yaptırıldığını nakletmektedir²⁶⁹. Bazı kaynaklar caminin kubbeli yapısından dolayı Osmanlının ilk yıllarında yapılmış olabileceğini belirtmektedir²⁷⁰. Anadolu Selçuklu Dönemi tek kubbeli, kare planlı mescitlerinin üslubuna sahip olmasından dolayı bazı kaynaklar caminin 13. yüzyılın sonlarında yapılmış olabileceğini belirtmektedir²⁷¹. Farklı görüşler olmasına rağmen yapılan literatür taraması ve caminin özellikleri dikkate alındığında caminin 13. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir.

1.3.1. Kuyulu Cami'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezini

Resim 78. Kuyulu Cami Kuzey Cephe

Resim 79. Kuyulu Cami Güneydoğu Cephe

Kaynak: Ceylan, 2022.

Caminin kuzey cephesi (Resim 78) sonradan yapılan ilave ve çıkartmalar nedeniyle orijinal görünüşünü tamamen kaybetmiştir²⁷². Cami avlusunun sağında yer alan yatırın Sultan Divani'nin müritlerinden Nuh Efendiye ait olduğu bilinmektedir. Caminin güney ve batı cephelerinde altta ikişer büyük, üstte birer küçük pencere bulunmaktadır. Güney ve batı cephedeki iki büyük kesme taştan sivri pencere kemerinin altında üst ve yanlardan çıkıntı yapan kilit ve yastık taşları (Resim 79) bulunmaktadır. Aynı çıkıntılı taş şekli doğu cephedeki iki pencerede (Resim 79) yuvarlak kemerli olarak uygulanmıştır²⁷³.

²⁶⁶ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 41; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 58.

²⁶⁷ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 199.

²⁶⁸ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 59; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

²⁶⁹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 199.

²⁷⁰ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 199.

²⁷¹ Meriç, *a.g.m.*, ss. 7-8; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 199.

²⁷² Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

²⁷³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 150; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

Resim 80. Kuyulu Cami Güney Pencere ve Halka Detayları

Kaynak: Ceylan, 2022.

Güney cephede bulunan sol pencerenin iki yanında saplı iç içe dairelerden oluşan halka şeklindeki motifler, pencere kemeri hizasından pencerenin alt lentosuna kadar (Resim 80) devam etmektedir²⁷⁴. İç içe dairelerin oluşturduğu halkaların diğer pencerelerin yanlarında olmadığı görülmüştür. Yapılan alan araştırmasında bu halkaların benzerine rastlanmamıştır.

Resim 81. Kuyulu Cami Batı Cephe ve Minare Detayları

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin güney ve batı cephesinin kısmen orijinal olduğu düşünülmektedir. Kuzey cephede caminin kesme taştan kemerli girişi bulunmaktadır²⁷⁵. Altında bir kuyu bulunan minare kaidesinden dolayı camiye bu isim verilmiştir²⁷⁶. Cami baklava dilimli

²⁷⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 150; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

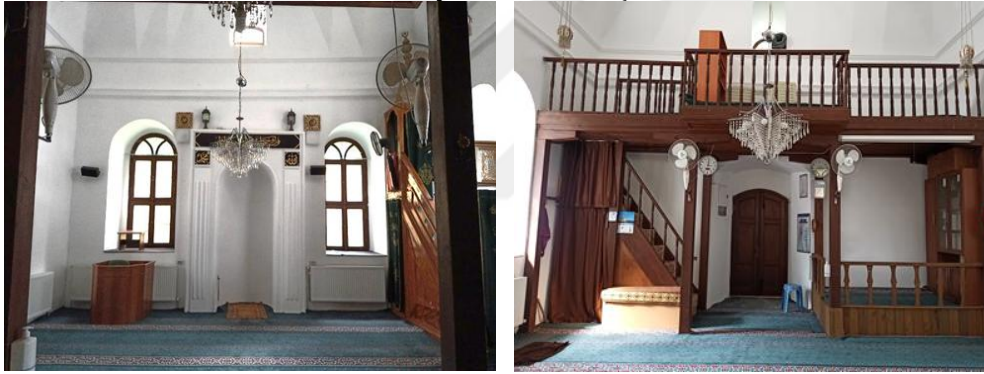
²⁷⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 150; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

²⁷⁶ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 59; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

minaresinden dolayı Anadolu Selçuklu Dönemi eseri olarak kabul edilmektedir²⁷⁷. Caminin orijinal minaresi²⁷⁸ kuzeybatı köşede yer (Resim 81) almaktadır. Minare temelini batı cephesinde bir kısmı zeminin altında kalan kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Bu açıklığın minare kürsüsünde bulunan bir çeşmeye ait olduğu düşünülmektedir. Minare kaidesi zeminden dört sıra kesme taş örgü ile başlamaktadır, bunun üzeri bir sıra taş, iki sıra tuğla almaşık örgü tekniğinde dönüşümlü olarak devam etmektedir. İrili ufaklı kesme taşlardan yapılan minare pabucunda yıldız benzer üçgenler bulunmaktadır. Pabuçla geometrik süslemeli gövde arasında balıksırtı desenli taş bilezik yer almaktadır. Yeşil sırlı tuğlalarla baklava deseni oluşturulan çinili minare gövdesinin²⁷⁹ (Resim 81) üst kısmında yeşil sırlı tuğlalar yatay iki sıra şeklinde kullanılmıştır. Silindirik gövdeden şerefeye yukarıya doğru çıkıntılı genişleyen tuğla sıralarıyla geçilmektedir²⁸⁰.

1.3.2. Kuyulu Cami'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı

Resim 82. Kuyulu Cami'nin İç Mekânı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin mermer kaplama 1949 tarihli eski mihrabının²⁸¹ yerinde günümüzde oldukça sade bir mihrap nişi (Resim 82) bulunmaktadır. Mihrabın üzerinde Bakara Süresinin 144, 149 ve 150. ayetlerinde geçen, “Yüzünü mescidi harama çevir”

²⁷⁷ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kuyulu Camii, No. 03-00-0/1.0; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 59; Afyon Valiliği, 2001, *a.g.e.*, s. 145; Aygen, *a.g.e.*, s. 51; Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 41; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 199; Erdem, *a.g.e.*, s. 40; Akyıl, *a.g.e.*, s. 53; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 91; Özmen, *a.g.e.*, s. 98; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; Anonim, *a.g.e.*, ss. 37-40; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

²⁷⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 91.

²⁷⁹ Meriç, *a.g.m.*, ss. 7-8; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 59; Afyon Valiliği, 2001, *a.g.e.*, s. 145; Erdem, *a.g.e.*, s. 40; Akyıl, *a.g.e.*, s. 53; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, ss. 91-93; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13; Ekizler Sönmez, *a.g.m.*, s. 223.

²⁸⁰ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 41.

²⁸¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 150.

anlamındaki ayetin bir kısmı siyah zemin üzerine sarıyla yazılmıştır. Allah lafzı ile Muhammed lafzı mihrap yüzeyinin sağında ve solunda bulunmaktadır. Harimin güneybatı köşesinde yer alan minber ahşaptır²⁸². Günümüzde Cami girişinin sağında hanımlar mahalline çıkan bir merdiven bulunmaktadır. Girişin sol tarafında parmaklıklarla çevrili oldukça küçük bir son cemaat mahalli (Resim 82) bulunmaktadır.

Kuzey cephenin üst kısmında hanımlar mahalline açılan bir tane pencere bulunmaktadır. Silmeli kısmın üzerinden Türk üçgenleriyle kubbeye geçiş sağlanmakta ve kubbe yedigen kasnak üzerine oturmaktadır²⁸³.

1.3.3. Kuyulu Cami'nin Onarım ve İlaveleri

Mihrap üzerinde belirtildiği gibi 1949 yılında bilinen ilk önemli onarımını geçiren caminin 1954 yılında duvarları mermerle kaplanmış, mihrabı yenilenmiş, kuzey cephesine kadınlar mahalli ve camlı bir alan eklenmiştir. 1975'te camiye avlu duvarları yapılmıştır. 1977'de cami içine camla bölünmüş bir mekân eklenmiştir²⁸⁴. 2004 yılında caminin içine, dışına onarım ve bakım yapılmış, kubbeleri kurşunla kaplanmıştır. 2007-2008 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon çalışmalarında üç kubbeli son cemaat mahalli kaldırılarak minare girişi dışarıda bırakılmış, camiye rutubetten korumak için güneye ve batıya drenajlar yapılmış, minare tuğlalarının arasındaki beton harçlar sökülerek Horasan harçla derzlenmiş²⁸⁵, kubbe kurşunları yenilenmiş, camiye sonradan eklenen yağlı boyalar ve bir takım müdahaleler kaldırılarak caminin yapısına uygun derzler ve sıva onarımları Horasan harçla uygulanmıştır²⁸⁶. 2007 yılında minarenin demir parmaklıklı şerefe korkulukları kesme taş bloklarla değiştirilmiştir. Son zamanlarda yapılan onarımlarda tuğla sıralarından oluşan petek ve külah kısımları yenilenmiştir²⁸⁷.

²⁸² Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 150; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

²⁸³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 150; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

²⁸⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 150-151; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 199; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 13.

²⁸⁵ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 41.

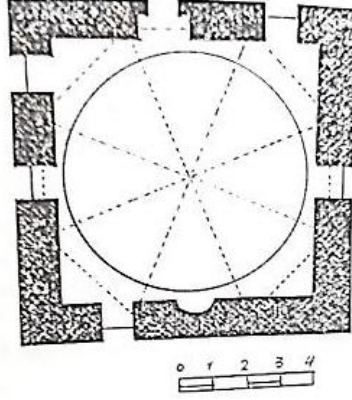
²⁸⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 150-151.

²⁸⁷ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 41.

2. 14. YÜZYIL AFYONKARAHİSAR CAMİLERİNİN TEZYİNATI

2.1. KUBELİ (KUBBELİ) CAMİİ

Resim 83. Kubeli Camii Planı

Kaynak: Gönçer, 1971.

Resim 84. Kubeli Camii Kuzey ve Batı Cephe

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kubbeli Mahallesindedir²⁸⁸. Kare planlı (Resim 83) iç mekânı 7.40 x 7.40 m. ebatlarındadır²⁸⁹. Bir bütün olarak 9.80 x 10 m. ölçülerinde yapılmıştır. Kale ile Hıdırlık Tepesi arasında bulunan cami kesme taşla kaplı ve kâgirdir²⁹⁰. Kubbeli olarak yapılan Afyonkarahisar'daki ilk camidir²⁹¹.

Cami hicri 731-732 (miladi 1330-1331)'de Mehmet oğlu Nusretüddевle ve'd-dîn Ahmed Bey'in emriyle İdris oğlu Hacı Ali tarafından yaptırılmıştır²⁹². Mehmed oğlu Nusretüddевle ve'd-dîn Ahmed Bey Karahisâr-ı Sâhib'te emîrlik eden Sahipataoğullarındandır²⁹³. Hicri 731-742 tarihleri arasında emîrlik yapan Nusretüddевle ve'd-dîn Ahmed'in Germiyan hükümdarı I. Yakup Bey'in damadı olduğu düşünülmektedir²⁹⁴. Caminin banisi İdris oğlu Hacı Ali'nin kimliği ve mimarın kim olduğu bilinmemektedir²⁹⁵. Bazı kaynaklarda Kubeli (Kubbeli) Camii'nin

²⁸⁸ Karazebek, 2005, *a.g.e.*, s. 191; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

²⁸⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 137-138.

²⁹⁰ İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Aygen, *a.g.e.*, s. 47.

²⁹¹ Aygen, *a.g.e.*, s. 47.

²⁹² Afyon Valiliği, 1968, *a.g.e.*, s. 98; Altuğ, *a.g.t.*, s. 98; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 192; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; Godfrey Goodwin, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, Çev: Müfit Günay, 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012, s. 38; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Özmen, *a.g.e.*, s. 98; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 124; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

²⁹³ İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Akkoyun, *a.g.e.*, ss. 153-154.

²⁹⁴ Akkoyun, *a.g.e.*, ss. 153-154.

²⁹⁵ A. Osman Uysal, *Afyon'da Üç Eser*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1402, Tanıtma Eserler Dizisi/44, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1992, ss. 28-29.

Germiyanoğulları'nın yaptırdığı tek kubbeli camilerden olduğu belirtilmektedir²⁹⁶. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi cami Sahipataoğulları Devri'nde yapılmış olmalıdır²⁹⁷.

2.1.1. Kubeli (Kubbeli) Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı

Resim 85. Kubeli Camii Batı, Güney Cephe ve Batı Cephe Pencere Lentosundan Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kuzey cephede dikey dikdörtgen bir pencere (Resim 84) bulunmaktadır. Diğer cephelerle birlikte caminin toplamda altı penceresi bulunmaktadır. Doğu ve batıda bulunan dikey dikdörtgen pencereler mazgal biçimindedir. Bunlar içeriye doğru genişlemektedir. Doğu ve batıda karşılıklı yer alan üstteki pencereler aşağıya doğru eğimlidir²⁹⁸. Kuzey ve batı cephedeki alt pencerelerin üst lentosu devşirme (Resim 85-86) parçalardır. Bu parçaların üzerinde papatya benzeri bezemeler yer alır.

Resim 86. Kubeli Camii Duvarlarından Devşirme Detaylar

Kaynak: Ceylan, 2021.

Cami duvarlarındaki antik motiflerin²⁹⁹ eski Akkroneos şehrinin kalıntılarından olduğu (Resim 86) düşünülmektedir³⁰⁰. Caminin kuzey, doğu ve batı duvarlarında bazalt taşlarının üzerine yazılmış olan Grekçe harfler taşçı ustalarının markaları olarak

²⁹⁶ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 191; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Goodwin, *a.g.e.*, s. 38; Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV. - XV. Yüzyıl (1300 - 1453)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 4; Anonim, *a.g.e.*, ss. 37-40.

²⁹⁷ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

²⁹⁸ Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 24-25.

²⁹⁹ Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 27; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³⁰⁰ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 58; Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 319.

(Resim 86) bilinmektedir³⁰¹. Caminin duvarları yığma duvar tekniğiyle siyah volkanik trakitten kesme taşlarla inşa edilirken duvarların üst kısmında ve kubbe kasnağında moloz taşın kullanılmış olması moloz taşın kullanıldığı alanların onarım gördüğünü ortaya koymaktadır³⁰².

Resim 87. Kubeli Camii Kitabesi

Kaynak: Ceylan, 2022.

Kitabenin Arapça metni;

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ³⁰³ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا³⁰⁴ أَنَشِأَ (يَأْمُرُ) الْمُؤَلَّى
الْمُعَظَّمُ نُصْرَةَ الدَّوْلَةِ وَالَّذِينَ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَزَّ نُصْرُهُ وَبِعِمَارَةِ هَذِهِ الْمَعْبَدِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الْعَبْدِ الْمُذْنِبِ الْحَاجِّ عَلِيِّ بْنِ
إِدْرِيسٍ أَحْسَنَ اللَّهُ عَوَاقِبَهُ فِي رَمَضَانَ الْمُبَارَكِ سَنَةِ إِحْدَى وَثَلَاثِينَ وَ سَبْعِمِائَةٍ³⁰⁵

Giriş kapısının üzerindeki görülmeye değer Arapça celi sülüs yapım kitabesi mermer üzerine (Resim 87) kabartılmıştır³⁰⁶. Kitabenin okunuşu şöyledir: “Bismillâhirrahmânirrahîm kalellâhû te’âlâ ve enne’l mesâcide lillâhi felâ ted’û meallâhi ’eħaden ünşien (bi emrîl) mevlâ’l-mu’azşam nuşreti’d-devleti ve’d-dîn Ahmed’e-bni Mehmed’in eazze naşruhû bi’i’ mârâti hâzihi’l-ma’bedi’l-mübâreke min’el’abd’il-müznibi el hâcc ‘Ali bin ‘İdris ‘ahsene’allâhû ‘avâkıbehû fî ramazân’el-mübârek sene ’ihdâ ve şelâşîne ve seb’a mie³⁰⁷.” Kitabenin yaklaşık Türkçe anlamı şöyledir: “Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla şüphesiz Allah buyurdu ki mescitler yalnız Allah’ındır. O halde Allah ile birlikte bir başkasına kulluk etmeyin³⁰⁸. Bu

³⁰¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 138.

³⁰² Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 24-26.

³⁰³ Kur’an-ı Kerim, Fâtiha Sûresi, Ayet 1.

³⁰⁴ Kur’an-ı Kerim, Cin Sûresi, Ayet 18.

³⁰⁵ Kubeli (Kubbeli) Camii Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuyuşlar İçin bk. Uzunçarşılı, 1929, *a.g.e.*, s. 15; Altuğ, *a.g.t.*, s. 97; Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 28; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 192; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 137.

³⁰⁶ Altuğ, *a.g.t.*, ss. 96-98; Özmen, *a.g.e.*, s. 98.

³⁰⁷ Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 28; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 192.

³⁰⁸ Kur’ân ve Meâli; “Cin Sûresi(72) 18. Ayet”. <https://www.kuranvemeali.com/cin-suresi/18-ayeti-meali> (Erişim Tarihi: 05.05.2022).

mübarek ibadethane büyük Mevla Mehmed'in oğlu Nusretüddeve ve'd-dîn Ahmed'in (Allah onun yardımını aziz kılsın) emri ile günahkâr kul Hacı Ali bin İdris (Allah akıbetini iyi kılsın) tarafından 731-732 senesinin mübarek ramazan ayında imar ettirildi³⁰⁹.”

Resim 88. Kubeli Camii Girişi ve Devşirme Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Giriş kapısının önündeki merdivenler sonradan yapılmıştır³¹⁰. Kaynaklarda giriş kapısının önündeki merdivenlerin demir parmaklıklarla çevrili olduğu belirtilmektedir³¹¹. Günümüzde demir parmaklıklar kaldırılmış ve çift kanatlı cam kapı (Resim 88) yerleştirilmiştir³¹². Giriş kapısının mermer profili camide kullanılan bir başka dikkat çekici unsurdur³¹³. Kapının mermer sövesi sivri kemerlidir. Giriş kapısını dikdörtgen biçimli iki silme çevrelemektedir. Sivri kemerden sonra gelen basık taş tavanlı kısımda devşirme mimari parça üst örtü olarak (Resim 88) kullanılmıştır³¹⁴.

Resim 89. Kubeli Camii Kapı Pano Detay

Kaynak: Ceylan, 2022.

³⁰⁹ Türkiye Kültür Portalı; “Kubeli (Kubbeli) Camii - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kubel-kubbel-cam> (Erişim Tarihi: 23.05.2022).

³¹⁰ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 137; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³¹¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 137; Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 24.

³¹² Öney, 2007, *a.g.e.*, s. 4.

³¹³ Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 27; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³¹⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 137; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

Cami kapısının üzerindeki süslemeler düz satırlı oyma tekniğiyle yapılmıştır. Kapı ustasının kim olduğu bilinmemektedir. Ancak eserin 14. yüzyıl süsleme özelliklerini taşıyor olmasından dolayı cami ile aynı tarihte yapıldığı düşünülmektedir³¹⁵. Kapı madalyonunun 16 x 90 cm. boyutundaki üst panosunda nesih - sülüs³¹⁶ yazıyla Zuhruf Sûresi'nin “cennete siz ve eşleriniz sevinç içerisinde giriniz” anlamındaki 70. ayeti³¹⁷ (Resim 89) yazılıdır.

Resim 90. Kubeli Camii Kapısı ve Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 91. Kubeli Camii Kapı On Kollu Yıldız Detayı

Resim 92. Kubeli Camii Yan Bordür Detayı

Kaynak: Ceylan, 2022.

Caminin bezemeli beşgenler ve beş köşeli yıldızlardan oluşan madalyonlu giriş kapısı orijinal ahşap 14.yüzyıl tarihî (Resim 90) eserlerdendir³¹⁸. Görülmeye değer cami

³¹⁵ Rüstem Bozer, *15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s. 177.

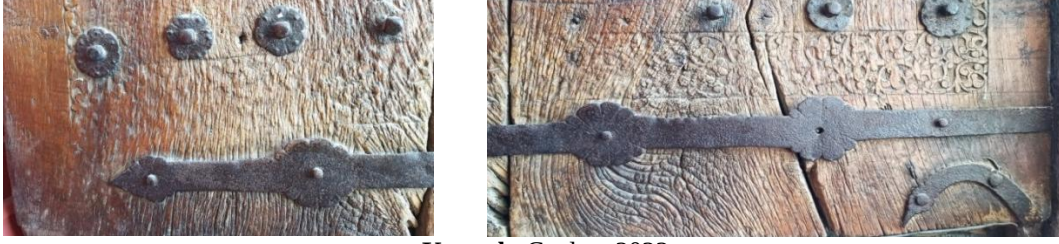
³¹⁶ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³¹⁷ Kubeli (Kubbeli) Camii Kapısının Yazısı Tarafımızdan Okunmuştur. *Kur'an'ı Kerim*, Zuhruf Sûresi, Ayet 70.

³¹⁸ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 137.

kapısı önemli bir işçiliğe (Resim 91) sahiptir³¹⁹. Yıldızlı, geometrik ve bitkisel desenli, oymalı, ahşap iki kanatlı cami kapısı Anadolu Selçuklu Dönemi tarzında yapılmıştır³²⁰.

Resim 93. Kubeli Camii Kapısının Alt Detayları

Kaynak: Ceylan, 2022.

Caminin asıl dekoratif kısmı olan ahşap kapısı iki parçadan meydana gelmektedir. Kapı ortasındaki 90 cm. çapında dairevi madalyon üstte pano, altta kalın bir bordür ve yanlardan teğet geçen ince bordürlerle çevrelenmektedir. Kapının üzerindeki madalyon, bordürler ve üst pano dışındaki yüzeylerde süsleme bulunmamaktadır. Madalyonun altında enine 9 cm. ve yanlarında enine 3 cm. bulunan bordürlerde kıvrık dal, rumi ve yaprak motifleri (Resim 93) kullanılmıştır. Üzerinde yarım yaprak motifli bulunan yan bordürler alt köşelerde diğer motiflerle (Resim 92-93) kaynaştırılmıştır³²¹.

Resim 94. Kubeli Camii Kapısından Yıldız Detayları

Kaynak: Ceylan, 2022.

Kapı madalyonundaki her bölümün ince bir silmeyle çerçevelenmesinden dolayı eserde künde-kârî tekniğinin kullanıldığı izleniminin uyandırılmak istendiği düşünülmektedir³²². Sathi yivlerle ortaya çıkan düz yüzeyli şeritler madalyonun geometrik süslemesini oluşturmaktadır. Bu şeritlerle madalyonun merkezinde on kollu yıldız, yıldızın kolları ile çevresinde yamuk altıgenler ve beş köşeli yıldızlar (Resim 91-90) oluşturulmuştur³²³.

³¹⁹ Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; Özmen, *a.g.e.*, s. 98.

³²⁰ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 191; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 124.

³²¹ Bozer, *a.g.t.*, ss. 177-178.

³²² Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 28; Bozer, *a.g.t.*, ss. 177-178.

³²³ Bozer, *a.g.t.*, s. 178.

Resim 95. Kubeli Camii Kapı Detayları 1

Kaynak: Ceylan, 2022.

Madalyonun içindeki ince şeritli beşgenlerin ve yıldız şekilli geometrik geçmelerin arasındaki yüzeyler kıvrık dal, rumi ve yaprak motifleriyle elde edilen kompozisyonlarla (Resim 95,96,97) kaplanmıştır. Az derinlikli oymaları olan kapının üzerindeki madalyon motifi ortada çok köşeli büyük yıldız ve çevresinde profilli şeritlerin oluşturduğu geometrik geçme kompozisyonlarından oluşmaktadır³²⁴.

Resim 96. Kubeli Camii Kapı Detayları 2

Kaynak: Ceylan, 2022.

Madalyonun çevresi sathi bir silmeyle çevrelenmektedir³²⁵. Kapı blokları arkadan, önden, üstten ve alttan toplamda dört demir atkı ile birleştirilmiştir³²⁶. Demir atkıları sağlamlaştırmak için demir parçalar ve kenarları çiçek dilimli perçinler (Resim 93) kullanılmıştır³²⁷. Kapının orijinal aksesuarları dönemine has işleme tekniğini yansıtmaktadır³²⁸.

Resim 97. Kubeli Camii Kapı Detayları 3

Kaynak: Ceylan, 2022.

³²⁴ Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 28; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³²⁵ Bozer, *a.g.t.*, s. 178.

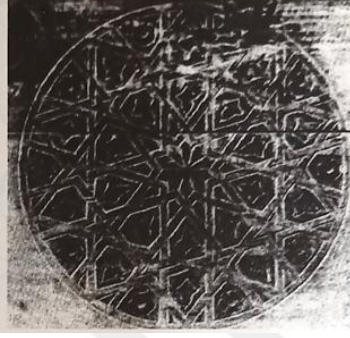
³²⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 138; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³²⁷ Bozer, *a.g.t.*, s. 177.

³²⁸ Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 124.

Kapının alt kısmındaki beşgenlerin yüzeyinde bulunan bitkisel oymalar kısmen silinmiştir. Alt bordürün sol tarafı tahrip olmuş³²⁹ sağ tarafı ise kısmen silinmiştir. Goodwin bu eseri basit bir işçiliğin ürünü olarak tanımlamaktadır³³⁰. Demiriz Afyon Kubeli (Kubbeli) Camii kapısının on kollu yıldız motifi³³¹ için Resim 98’i A. Osman Uysal’ın (Resim 99) eserine atıf yaparak kullanmaktadır.

Resim 98. Afyonkarahisar Kubeli Camii Kapısı

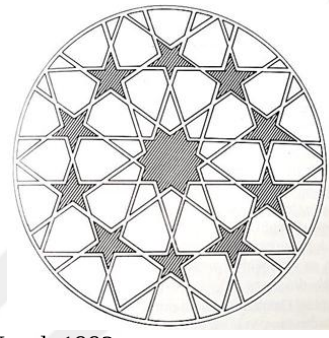

Kaynak: Demiriz, 2017.

Resim 99. Afyonkarahisar Kubeli Camii, Ahşap Kapı ve Detay Çizim

Kaynak: Uysal, 1992.

Ancak Resim 98 Afyonkarahisar Kubeli (Kubbeli) Camii kapısına ait olamaz. Çünkü Resim 98’deki kapı parçalarının arasındaki çatlağın, madalyon merkezinin üst kısmından geçtiği ve on kollu yıldızın içinde bir motifin bulunduğu gözlenmektedir. Ancak Kubeli Camii’nin kapısındaki on kolu yıldızın içi hem boştur hem de kapı üzerindeki çatlak, merkezdeki on kollu yıldızın içinden (Resim 91) geçmektedir. Ayrıca Demiriz’in Resim 98 için eserinde atıf yaptığı Uysal’ın eserinde Kubeli Camii kapı madalyonunu bir bütün olarak içine alan görseller Resim 99’da verilmiştir. Dolayısıyla Resim 98’in hem Afyonkarahisar Kubeli Camii’ne ait olmadığı, hem de Demiriz’in Resim 98 için atıf yaptığı Uysal’ın eserinde Resim 98’in bulunmadığı anlaşılmıştır.

Minare, giriş kapısının üzerinde (Resim 105) bulunmaktadır³³². Minare kaidesi caminin saçağına kadar duvardan çok az çıkıntı oluşturmaktadır. Minarede biri kubbe hizasındaki gövdede diğeri şerefe altında olmak üzere iki ince bilezik yer almaktadır. Demir doğrama korkuluklu şerefenin altında yukarıya doğru genişleyen beş dizi tuğla

³²⁹ Türkiye Kültür Portalı; “Kubeli (Kubbeli) Camii - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kubel-kubbel-cam> (Erişim Tarihi: 23.05.2022); Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³³⁰ Goodwin, *a.g.e.*, s. 38.

³³¹ Yıldız Demiriz, *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*, 1. Baskı, Hayalperest Yayınevi, İstanbul 2017, s. 390.

³³² Akyl, *a.g.e.*, s. 54; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14.

sırası bulunmaktadır. Minarenin peteği ve gövdesi tuğladan yapılmış, kûlahı ise çinkoyla kaplanmıştır³³³.

2.1.2. Kubeli (Kubbeli) Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezîyatı

Resim 100. Kubeli Camii İç Mekânı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 101. Kubeli Camii Mihrap

Kaynak: Uysal, 1992.

Basık taş tavanlı kısımdan harime iki kanatlı ikinci bir kapıdan (Resim 100) girilmektedir. Bu kapının kanatlarından biri sabit diğeri açılabilir durumdadır. Kaynaklarda mihrabın yakın zamanda (hicri 1373 miladi 1953 yılında³³⁴) mermerle (Resim 101) kaplandığı³³⁵ ve bundan önce de mihrabın basit mukarnas kavsaralı olduğu belirtilmektedir³³⁶. Günümüzde güney duvarının ortasında yarım dairesel ve boş bir mihrap nişi (Resim 100) bulunmaktadır³³⁷. Mihrabın üzerindeki mermer parçada (Resim 102) hicri 1373 (miladi 1953) tarihi ve Âl-i İmrân Sûresinin 37. ayeti “كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ”³³⁸ yazılıdır. Mihrabın sağında ve solunda Allah ve Hz. Muhammed lafızları madalyon şeklindeki kalemişi tezîyatın ortasında yer almaktadır.

Cami minberi hicri 1373 (miladi 1953) yılında yenilenmiştir. Caminin basit ahşap minberi güneybatı köşede yer almaktadır³³⁹. Kaynaklarda mirabın sağında bir pencere ve solunda derin bir niş bulunduğu belirtilmektedir³⁴⁰. Günümüzde derin niş olarak belirtilen kısım pencere olarak (Resim 100) kullanılmaktadır.

³³³ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 43.

³³⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 137; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³³⁵ Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 24-25; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 138; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³³⁶ Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 25.

³³⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 137-138; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³³⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim; “Âl-i İmrân Suresi - 37. Ayet Tefsiri”. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i-%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/330/37-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 24.02.2022).

³³⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 137-138; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³⁴⁰ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 138; Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 24-25; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

Resim 102. Kubeli Camii Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kadınlar mahallindeki minare kapısı yuvarlak kemerli ve ahşaptır³⁴¹. Tek kubbeli camide son cemaat mahalli bulunmamaktadır³⁴². Kubbeye geçişte kullanılan Türk üçgenlerinin³⁴³ üzerinde ve diğer yönlerde dört halifenin isimleri, Resûl-i Ekrem'in iki torunun isimleri ve “‘anhüm ecmaîn, rażıya-llâhu te‘âlâ” (Resim 102) yazılmıştır³⁴⁴.

Resim 103. Kubeli Camii Detaylar

Kaynak: Ceylan, 2021.

Pencere çevrelerinde ve kubbe çemberinde bordür şeklinde kırmızı renkte kalemişi süsleme gibi gözüken bir bezeme (Resim 103) dolanmaktadır. Kare planlı cami onikigen bir kasnakla çevrelenen yarı küresel kubbelerdir³⁴⁵. Harimin kuzey doğusunda üzerine merdivenle çıkılan, direklerin taşıdığı kadınlar mahalli (Resim 100) yer almaktadır. Caminin üstü oluklu ve kiremitli piramidal çatı ile kaplanmıştır³⁴⁶.

³⁴¹ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 43.

³⁴² Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV. - XV. Yüzyıl (1300 - 1453)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 4.

³⁴³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 137-138.

³⁴⁴ Kubeli (Kubbeli) Camii Türk Üçgenlerinin Üzerindeki Yazılar Tarafımızdan Okunmuştur.

³⁴⁵ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kubeli (Kubbeli) Camii, No. 03-00-0/1.0/.

³⁴⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 137-138; Ahmet Topbaş, “Afyonkarahisar Camileri – Kubbeli Mescit”, *Afyon Zafer Gazetesi*, 04.04.1990, S. 249.

2.1.3. Kubeli (Kubbeli) Camii'nin Onarım ve İlaveleri

Resim 104. Kubeli Camii'nin Eski Tahta Minare

Kaynak: Gönçer, 1971.

Resim 105. Kubeli Camii Minaresi

Kaynak: Ceylan, 2022.

İlk hali minaresiz olan caminin kuzey duvarının ortasına sonradan ahşap bir minare oturtulmuştur³⁴⁷. Ancak caminin ahşap minaresi yıkılarak yerine Dayıoğullarından Ahmed Efendi tarafından hicri 1356 (miladi 1937) yılında tuğla minare (Resim 104) yaptırılmıştır³⁴⁸. Daha sonra depremde tekrar yıkılan minare çimento ile yenilenmiştir³⁴⁹. Kapı kemerli pervazının, mihrabın üst kısmının ve duvarların yakın zamanda boyandığı bilinmektedir³⁵⁰. 1973 yılında caminin minberi yenilenmiştir³⁵¹. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2007-2008 yıllarında caminin onarım ve restorasyonu yapılırken minarenin gövde ve peteğindeki beton sıvalar sökülerek tuğla araları Horasan harçla derzlenmiştir³⁵².

³⁴⁷ Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 24-26.

³⁴⁸ Akkoyun, *a.g.e.*, s. 153; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 192; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³⁴⁹ Türkiye Kültür Portalı; “Kubeli (Kubbeli) Camii - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kubel-kubbel-cam> (Erişim Tarihi: 23.05.2022); Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 137; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

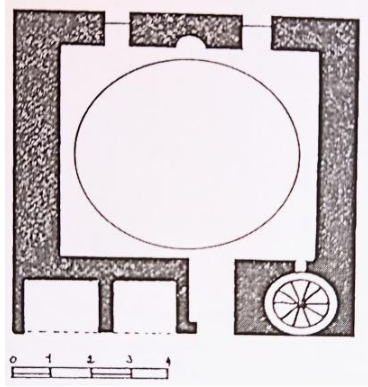
³⁵⁰ Türkiye Kültür Portalı; “Kubeli (Kubbeli) Camii - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kubel-kubbel-cam> (Erişim Tarihi: 23.05.2022); Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³⁵¹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 192; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 12.

³⁵² Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 43.

2.2. ARASTA MESCİDİ CAMİİ

Resim 106. Arasta Mescidi Camii Planı

Kaynak: Gönçer, 1971.

Resim 107. Arasta Mescidi Camii Kuzey Cephe

Kaynak: Ceylan, 2021.

Cami Sinanpaşa Mahallesinde, Afyonkarahisar merkezde yer almaktadır³⁵³. Önceden Germiyan Mescidi olarak adlandırılan camii (Resim 106-107) arasta ismini daha sonra almıştır³⁵⁴. Caminin adı sıraya koymak, tanzim etmek gibi anlamlara gelen farsça “Ârâsten” mastarından gelmektedir. Türkçede arasta dükkânların belirli bir düzene sahip olacak şekilde dizilmesi ile elde edilen çarşılar için kullanılmış bir terimdir³⁵⁵. Adını kendisini çevreleyen bu dükkânlardan almaktadır. Eskiden Afyonkarahisar merkezde iki arasta mescidi bulunurken günümüze yalnızca (Eski) Arasta Mescidi Camii gelebilmiştir³⁵⁶. Kâgir olarak 8.30 x 8.70 m. ebadında bir arsa üzerine inşa edilmiştir³⁵⁷. Cami kitabesinde de belirtildiği üzere Germiyanogulları döneminde hicri 756 (miladi 1355) yılında Hoca Mehmed oğlu Hacı İsmail tarafından yaptırılmıştır³⁵⁸. Uysal, camiyi yaptıranın ismini Mehmed bin Ya’kub olarak okumanın daha akla yakın olduğunu belirtmektedir³⁵⁹. Ancak kitabeldeki isim açık bir şekilde okunabildiğinden dolayı Uysal’ın görüşüne katılmak mümkün değildir.

2.2.1. Arasta Mescidi Camii’nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezvinatı

Yapım kitabesinin Arapça metni;

³⁵³ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 45.

³⁵⁴ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 112.

³⁵⁵ Nusret Çam, “Arasta”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1991, ss. 335-336.

³⁵⁶ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 45.

³⁵⁷ Aygen, *a.g.e.*, s. 26.

³⁵⁸ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 112; Aygen, *a.g.e.*, s. 26; Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 342; A. Osman Uysal, *Germiyanogulları Beyliğinin Mimari Eserleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, ss. 200-203; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Anonim, *a.g.e.*, ss. 37-40.

³⁵⁹ Uysal, 2006, *a.g.e.*, ss. 200-203.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ³⁶⁰ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ³⁶¹ قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ
بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ تَعَالَى بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا مِثْلَهُ فِي الْجَنَّةِ بَنَى هَذَا الْمَسْجِدَ الْمُبَارَكَ الْحَاجُّ خُوخَه إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدٍ غَفَرَ
اللَّهُ لَهُ دَعَا لِمَنْ فِي تَارِيخٍ أَوَاخِرِ شَعْبَانَ سَنَةِ سِتٍّ وَخَمْسِينَ وَ سَبْعِمِائَةٍ³⁶²

Resim 108. Arasta Mescidi Camii Onarım
Kitabesi

Resim 109. Arasta Mescidi Camii Yapım
Kitabesi

Kaynak: Topbaş, 2007.

Camide biri yapım kitabesi diğeri onarım kitabesi olmak üzere (Resim 108-109) iki kitabe bulunmaktadır. Dört satırlık sülüs yapım kitabesinin okunuşu şöyledir³⁶³: “Bismillâh irrahmân irrahîm ’İnnemâ ye’ mûru mesâcid’e-llâhî men ’âmene bi’llâhi ve’l- yevm’ il-’âhir³⁶⁴ kale’n-nebî ’aleyhisselâm men benâ mesciden lillâhi te’âlâ benâ allâhû lehu beyten mişlehû fi’l-cenneti benâ hâzâ’l-mescide’l-mübâreke el hâcc hûca İsmâil beg bin Mehmed gaferallâhû leh de’â li’men fi târihi ’evâhîri şa’bân sene sitte ve hamsîne ve seb’a mie³⁶⁵.”

Günümüz Türkçesi ile kitabe içeriği yaklaşık şöyledir; “Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla şüphesiz ki Allah’ın mescitlerini Allah’a ve ahiret gününe iman edenler imar eder³⁶⁶. Allah’ın selamı Hz. Nebi’nin üzerine olsun o buyurdu ki her kim Allah için bir mescit inşa ederse yüce Allah da onun için cennette bir ev inşa eder. Bu mübarek mescidi (Hicri) 756 (Miladi 1355) senesinin şaban (ağustos) ayında Mehmed oğlu Hacı Hoca İsmail Bey bina etti³⁶⁷.” Kitabe üzerindeki ayet İslam sanatı’nın temel

³⁶⁰ Kur’an-ı Kerim, Fâtiha Sûresi, Ayet 1.

³⁶¹ Kur’an-ı Kerim, Tevbe Sûresi, Ayet 18.

³⁶² Arasta Mescidi Camii Yapım Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur.Farklı Okuyuşlar İçin bk. Altuğ, a.g.t., ss. 54-55; Karazeybek, 2005, a.g.e., s. 113; Topbaş, 2007, a.g.e., s. 35.

³⁶³ Topbaş, a.g.e., 2007, s. 35.

³⁶⁴ Kur’an-ı Kerim, Tevbe Sûresi, Ayet 18.

³⁶⁵ Farklı Okuyuşlar İçin bk. Altuğ, a.g.t., ss. 54-55; Karazeybek, 2005, a.g.e., s. 113; Topbaş, 2007, a.g.e., s. 35.

³⁶⁶ Açık; “9. Tevbe Suresi 18. Ayet”. <https://acikkuran.com/9/18> (Erişim Tarihi: 13.05.2022).

³⁶⁷ Karazeybek, 2005, a.g.e., s. 113.

ilkesi olan tevhit anlayışına dikkat çekmektedir³⁶⁸. Camide 13-15. yüzyıldan kalmış olan tek tezyinî parça caminin yapım kitabesidir³⁶⁹.

Resim 110. Arasta Mescidi Camii Giriş Cephesinde Bulunan Sağdaki Yapım Kitabesi - Soldaki Onarım Kitabesi.

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin giriş kapısının sağ ve sol üst kısmında yer alan (Resim 110) bu kitabelerden onarım kitabesinde günümüz Türkçesi ile mescidin Sultan Hamit vasıtasıyla Miralay İsmail Bey tarafından hicri 1311 (miladi 1893) yılında onartıldığı belirtilmektedir³⁷⁰. Celi Sülüs onarım kitabesi mermer üzerine kabartılarak giriş kapısının üzerindeki pencerenin sol tarafına yerleştirilmiştir. Kitabenin Osmanlı Türkçesi ile okunuşu şöyledir³⁷¹.

“Sultan Hamîd’in kıl temâşâ bî-hesâb âsârını. Hiç bir ‘asır hâkân-ı kebîrin görmedi âsârını. Mîr-alây İsmâ‘îl Beyle ehl-i hayır himmet idüb. Hem pâdişahımız bin yaşâ kıldı târîh-i i‘mârını.1311³⁷².” (Orhan Altuğ, *Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde Hat Sanatı*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2006, s. 57.)

Resim 111. Arasta Mescidi Camii Minaresi

Kaynak: Ceylan, 2021.

³⁶⁸ Turgut Cansever, *İslâm'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 25; İsmail Taşpınar, “Titus Burckhardt ve Mimaride Dini Sembolizm”, *Milel ve Nihal Dergisi*, C. XIV, S. 2, 2017, s. 164.

³⁶⁹ Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 202.

³⁷⁰ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 35; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307.

³⁷¹ Altuğ, *a.g.t.*, ss. 56-57.

³⁷² Arasta Mescidi Camii Onarım Kitabesinin Okunuşu İçin bk. Altuğ, *a.g.t.*, s. 57.

Tuğla gövdeli kısa minare caminin kuzeybatı köşesindeki duvar üzerinde bulunmaktadır. Silindirik bilezik ve dalga motifinden sonra enine beş silmeyle şerefeye geçilmektedir. Silindirik formlu minare peteği tuğladan yapılmıştır. Üst kısmı kısa bir taş külahla sonlandırılmıştır³⁷³. Minare zaman içinde yıprandığından dalga motifinin altındaki silindirik bileziğin ve şerife altında bulunan (Resim 111) enine beş silmenin tahrip olduğu görülmektedir. Yeni olduğu anlaşılan cami kapısı ahşaptır.

2.2.2. Arasta Mescidi Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı

Resim 112. Arasta Mescidi Camii İç Mekân

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 113. Arasta Mescidi Camii Harim

Kaynak: Uysal, 2006.

Kaynaklarda Güney cephenin ortasında yer alan mihrabın alçıdan yapılmış sivri kemerli bir nişe sahip olduğu ve bu nişin çevresini kaplayan mermerli bir yapının bulunduğu (Resim 113) belirtilmektedir³⁷⁴. Ancak günümüzde caminin içerisinde (Resim 112) sade bir ahşap mihrap bulunmaktadır. Kubbe kasağının mihrabın üstüne gelen kısmında siyah zemin üzerine beyaz Âl-i İmrân Sûresinin 37. ayetinin “كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ”³⁷⁵ kısmı yazılıdır. Kaynaklarda caminin güneybatı köşesinde sonradan yapılma demir doğrama bir minber bulunduğu belirtilmektedir³⁷⁶. Ancak günümüzde caminin çeşitli geometrik motifli ahşap bir minberi (Resim 112) bulunmaktadır. Mihrapta ve minberde bulunan sütunçelerin benzer olması minber ve mihrabın aynı zamanda camiye eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Kubbeye geçişte, içlerinde herhangi bir süsleme elemanı bulundurmayan yedili Türk üçgenleri (Resim 112) kullanılmıştır. İç kısmı 6.05m x 6.35 m. ölçülerinde olan caminin (Resim 114) kubbesi yarım küresel formdadır³⁷⁷. Kubbeye geçişte Türk üçgenlerinin kullanımı

³⁷³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 35-36.

³⁷⁴ Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 201; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 36.

³⁷⁵ Arasta Mescidi Camii İç Mekân Yazıları Tarafımızdan Okunmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim; “Âl-i İmrân Suresi - 37. Ayet Tefsiri”. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%821-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/330/37-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 24.02.2022).

³⁷⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 36; Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 201.

³⁷⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 36; Ahmet Topbaş, “Afyonkarahisar Camileri – Arasta Mescidi”, *Afyon Zafer Gazetesi*, 12.04.1990, S. 256.

Anadolu Selçuklu Dönemi eserlerinde görüldüğünden³⁷⁸ burada kullanılan bu Türk üçgenlerinin caminin ilk yapım dönemine ait bir özellik olabileceği düşünülmektedir.

Resim 114. Arasta Mescidi Camii Kubbe Süslemeleri

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kubbe çemberini dolanan bordürde dönüşümlü olarak siyah zemin üstüne beyazla besmele ve kelime-i tevhit yazılmıştır. Kubbe yanaklarında³⁷⁹ Allah'ın, Resûlullah'ın³⁸⁰ ve sahabenin³⁸¹ isimleri (Resim 114) bulunmaktadır. Kubbe ortasında on üç kollu yıldızı andıran bir teyinat ve kubbe yanaklarında Mührü Süleyman benzeri madalyon şeklindeki motifler yer alır. Bu şekillerin içlerinde siyah fon üzerine beyaz yazılar vardır. Madalyon şeklindeki motifleri fıstık yeşili renkli rumiler çevreler. Uysal'ın kubbe yüzeyinin mavi renkli plastik boya ile kaplandığını³⁸² belirtilmesine karşın günümüzde kubbe yüzeyi beyaz bir renge sahiptir. Kubbe ortasında siyah zemin üzerine beyazla yazılmış İhlâs Sûresi yer almaktadır³⁸³.

2.2.3. Arasta Mescidi Camii'nin Onarım ve İlaveleri

Camide bulunan miladi 1893-1894 tarihli onarım kitabesi dışında cami 1963 yılında kubbe üstünün kırma çatı ile kaplandığı ve dış duvarlarının sıvandığı bilinen ikinci onarımını geçirmiştir³⁸⁴. Bu onarımda cami bütünüyle boyanmış ve minaresi yenilenmiştir. Cami muhtelif zamanlarda birçok onarım geçirmiştir³⁸⁵. Uysal, miladi 1893-1894 tarihli onarım esnasında 19. yüzyıl özelliklerini taşıyan minarenin eklenmiş olabileceğini ve kuzey duvarının da muhtemelen aynı yılda elden geçirildiğini belirtmektedir³⁸⁶.

³⁷⁸ Şenay Uçak, *Tarihi Yığma Kubbelerin Dinamik Davranışlarının Operasyonel Modal Analiz Yöntemiyle Belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2012, s. 13.

³⁷⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 36.

³⁸⁰ Mustafa Fayda, "Ahmed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1989, ss. 29-30.

³⁸¹ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 491-500.

³⁸² Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 202.

³⁸³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 36.

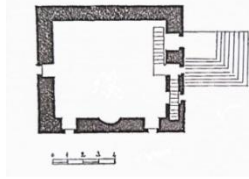
³⁸⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 35; Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arasta Mescidi, No. 03-00-0/1.0/.

³⁸⁵ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 113; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 35-36.

³⁸⁶ Uysal, 2006, *a.g.e.*, ss. 200-201.

2.3. KÂBE MESCİT CAMİİ

Resim 115. Kabe Mescit Camii Planı

Kaynak: Gönçer, 1971.

Cami Çavuşoğlu Mahallesi³⁸⁷, Çavuşoğlu Caddesi, Kabak Mescit Cami Sokak, Afyonkarahisar merkezde yer almaktadır³⁸⁸. Bu isim camiyi yaptıran kişinin bildirdiği Kâbe³⁸⁹ ölçülerine uygun olarak yapılmasından kaynaklanan bir adlandırmadır³⁹⁰. Afyonkarahisar'ı Ekonomik Sosyal ve Kültürel Kalkındırma Derneği, mescidin inşasında kullanılan büyükçe bir taşın Kâbe'den getirildiğini belirtmektedir³⁹¹. Caminin eski ismi Çavuşzâde Mescidi'dir³⁹². Cami 9.50 x 9.50 m. ebadında³⁹³, tek kubbeli kare planlı (Resim 115) yapılmıştır³⁹⁴.

Resim 116. Kabe Mescit Camii (Eski)

Kaynak: Karazeybek, 2005.

Resim 117. Kabe Mescit Camii

Kaynak: Ceylan, 2021.

Önceden camiye bitişik iki yanında ve arkasında (Resim 116) evler bulunurken³⁹⁵ son restorasyon çalışmalarıyla caminin etrafındaki ve bitişikindeki

³⁸⁷ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 172; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 308.

³⁸⁸ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 56.

³⁸⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Sadettin Ünal, "Kâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 14-21.

³⁹⁰ Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 355; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38; Özmen, *a.g.e.*, s. 98; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 129; Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kabe Mescid, No. 03-00-0/1.0.

³⁹¹ Afyonkarahisar'ı Ekonomik Sosyal ve Kültürel Kalkındırma Derneği, *a.g.e.*, s. 4.

³⁹² Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 172.

³⁹³ Aygen, *a.g.e.*, s. 41.

³⁹⁴ Akyl, *a.g.e.*, s. 54; Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 355.

³⁹⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 117.

yapılar kaldırılarak cami (Resim 117-118) ortaya çıkartılmıştır³⁹⁶. Bazı Kaynaklarda Kabe Mescit Camii'nin Germiyanogulları tarafından inşa edildiği belirtilmektedir³⁹⁷. Bazı kaynaklarda ise caminin Osmanlı eseri olduğu ifade edilmektedir³⁹⁸. Caminin ilk inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak kaynaklarda, hicri 800 (miladi 1397-1398)³⁹⁹ tarihli onarım kitabesinin caminin inşa tarihini verdiği kabul edilmektedir⁴⁰⁰. Caminin kitabesinden dolayı Hacı Yusuf oğlu Hacı Mehmed tarafından yaptırıldığı⁴⁰¹ ileri sürüldüğü gibi cami banisinin bir rivayete göre Sarı Kız olduğu ve Zobu oğlu Ömer Usta tarafından minaresinin sonradan yapıldığı da ileri sürülmektedir⁴⁰². Sandıkçı kitabedeki ismi “el-hâcc Mehmed İbn-i el-hâcc Yusuf el-Bermeki” olarak kabul ederek bu kişinin caminin mimarı olduğunu belirtmektedir⁴⁰³. Caminin onarım kitabesi, kubbeye geçiş unsurları, yapının planı ve süslü mihrabından dolayı 14. yüzyılın sonlarında yapılmış olabileceği de düşünülmektedir⁴⁰⁴. Kaynaklardaki farklı yaklaşımlardan anlaşıldığı kadarıyla caminin kim tarafından ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak onarım kitabesinden dolayı caminin 14. yüzyılın son çeyreğinden önce yapılmış olması muhtemeldir.

2.3.1. Kabe Mescit Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı

Resim 118. Kabe Mescit Camii Güneybatı Cephe

Resim 119. Kabe Mescit Camii Doğu Cephede Devşirme Parça

Kaynak: Ceylan, 2021.

³⁹⁶ Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 129.

³⁹⁷ Gündüz Küskü, *a.g.e.*, s. 125; Uysal, 2006, *a.g.e.*, ss. 73-76; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 129.

³⁹⁸ Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82.

³⁹⁹ Gündüz Küskü, *a.g.e.*, s. 125.

⁴⁰⁰ Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 76; Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 356; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 117; Altuğ, *a.g.t.*, ss. 90-91; Sandıkçı, 2016, *a.g.e.*, s. 56; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 172; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 308; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Günay, *a.g.t.*, s. 51; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 129.

⁴⁰¹ Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 356; Sandıkçı, 2016, *a.g.e.*, s. 56; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; Afyonkarahisar'ı Ekonomik Sosyal ve Kültürel Kalkındırma Derneği, *a.g.e.*, s. 4.

⁴⁰² Akkoyun, *a.g.e.*, s. 144.

⁴⁰³ Sandıkçı, 2016, *a.g.e.*, s. 56.

⁴⁰⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 117.

Resim 120. Kabe Mescit Camii'nin Güney Pencere Lentosu

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin içten dördü sivri kemerli üstte ve üçü basit dikdörtgen biçimli altta olmak üzere toplamda yedi penceresi vardır. Caminin dıştan alt kısımda bulunan pencerelerin üst ve alt lentolarında devşirme malzeme (Resim 120) kullanılmıştır. Devşirme malzeme pencerelerin dışında duvarların dış kısmında yapı malzemesi olarak da kullanılmıştır. Caminin dış duvarları farklı boyutlarda bazalt taşlarından ve devşirme malzemelerden (Resim 118-119) yapılırken üst kısmı tuf taşlarıyla onarılmıştır⁴⁰⁵.

Resim 121. Kabe Mescit Camii Batı Yazıt

Resim 122. Kabe Mescit Camii Güney Yazıt

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin güney ve doğu duvarlarında devşirme (Resim 119) mimari parçalar bulunmaktadır⁴⁰⁶. Caminin güney duvarının üzerinde on satırlık okunaklı bir yazıt (Resim 122) yer almaktadır⁴⁰⁷. Akkoyun bu yazıtın Rumca olduğunu ve Roma İmparatoru Maksimilyan adına yazıldığını⁴⁰⁸ belirtirken Topbaş on satırlık Grekçe yazıtın Türkçesini şu şekilde vermiştir;

“İmparatorların büyük rahibi Avreljos Demetrios tarafından imparatorların temsilcisi Avreljos Markinon’un saygı değer karısı Alia Maksimillian’ın şehre yaptırdığı yapı (için dikilmiştir⁴⁰⁹.)” (Ahmet Topbaş vd., *Tarihi ve Günümüz Afyonkarahisar Camileri*, Alimoğlu Grup Kültür Yayınları, Afyonkarahisar 2007, s. 118)

Yapılan alan araştırmasında caminin batı duvarının üzerinde yer alan (Resim 121) yazıt hakkında literatür taramasında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁴⁰⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 118; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14.

⁴⁰⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 118; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 129.

⁴⁰⁷ Akkoyun, *a.g.e.*, s. 153; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 118.

⁴⁰⁸ Akkoyun, *a.g.e.*, s. 153.

⁴⁰⁹ Kabe Mescit Camii Güney Duvarındaki Yazıtın Okunuşu İçin bk. Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 118.

Resim 123. Kabe Mescit Camii Girişi ve Onarım Kitabesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

İlk yapım kitabesi bulunmayan caminin üç satırlık onarım kitabesinde hicri 800 (miladi 1397 Aralık) yılının muharrem ayında yenilendiği bilgisi (Resim 123) yer almaktadır⁴¹⁰. Mavi renge boyanmış, dikdörtgen çerçeve alanın içerisinde siyah boyalı Arapça yazıların bulunduğu kitabe celi sülüs tazında kabartılarak yazılmıştır⁴¹¹. Kitabenin Arapça metni;

جَدَّدَ وَ دَخَلَ الْجَنَّةَ بِهِ الْحَاجُّ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَاجِّ يُوسُفُ بْنُ إِلَهٍ بِحَمْدِ⁴¹² / أَلْكَجَمَزِ⁴¹³ / أَلْبِرْمَكِيِّ⁴¹⁴ فِي مُحَرَّمٍ عَامِ
ثَمَانِ مِائَةٍ⁴¹⁵

Caminin üç satırlık onarım kitabesi cami kapısının üstünde (Resim 123) yer almaktadır⁴¹⁶. Kitabenin okunuşu şöyledir: “Ceddede ve deḥale’l- cennete biḥî el-ḥâcc Meḥmed (Muḥammed) bin el-ḥâcc Yûsuf ’ilâhe biḥamdi /’ele geçmez/ ’el-bermekî fî muḥarrem ’âm şemâni mie.” Onarım kitabesinin yaklaşık Türkçesi: “Hacı Yusuf oğlu Hacı Mehmed (Muhammed) Allah’a hamdetmek için / Elegeçmez /el-Bermeki bu mescidi hicri 800 yılı muharreminde yeniledi ve cennete girdi⁴¹⁷.” Buradaki “’ilâhe biḥamdi /’ele geçmez/ ’el-Bermekî” ibarelerinden hangisinin daha uygun olduğu konusunda kararsız kalınmıştır.

Kapının söve kısmında üstte mermer kaplı plaka bulunurken içe doğru biri ince diğeri kalın olmak üzere iki silme kapıyı onarım kitabesi ile birlikte (Resim 123)

⁴¹⁰ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 117.

⁴¹¹ Altuğ, *a.g.t.*, ss. 90-91.

⁴¹² Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kabe Mescid, No. 03-00-0/1.0.

⁴¹³ Altuğ, *a.g.t.*, s. 91; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 117; Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 356.

⁴¹⁴ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 56; Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 76; Aygen, *a.g.e.*, ss. 41-42.

⁴¹⁵ Kabe Mescit Camii Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuyuşlar İçin bk. Uzunçarşılı, 1929, *a.g.e.*, s. 23; Altuğ, *a.g.t.*, s. 91; Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kabe Mescid, No. 03-00-0/1.0; Aygen, *a.g.e.*, ss. 41-42; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 56; Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 76; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 117.

⁴¹⁶ Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 75.

⁴¹⁷ Altuğ, *a.g.t.*, ss. 90-91; Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 356; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 117.

çevrelemektedir⁴¹⁸. Ülküer Abi caminin mermer kemerli, aksesuarlı ahşap kapısının orijinal olduğunu belirtmektedir⁴¹⁹.

Resim 124. Kabe Mescit Camii Kapı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kare şeklinde 9.50 x 9.50 m. ölçülerinde yaptırılan caminin⁴²⁰ kapısı çift kanatlı ve üç aynalı olup kanatların ortasında dikdörtgen üst ve alt kısmında ise kare formunda aynalar yer almaktadır⁴²¹. Kapı eşiğinde devşirme malzeme bulunmaktadır. Kapı üzerinde kullanılan metal parçalarda (Resim 124) yıldız gibi çeşitli motifler yer almaktadır. Cami kapısının tokmakları, altı köşeli perçinleri, alt ve üst atkıları dikkat çekicidir.

⁴¹⁸ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 117.

⁴¹⁹ Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 129.

⁴²⁰ Aygen, *a.g.e.*, s. 41.

⁴²¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 117.

Minare camiye sonradan ilave edilmiştir⁴²². Güneydoğu köşede yer alan caminin minaresi tek şerefeli, çinko sivri külahlı, sıvalı ve beyaz badanalı bir görünüme sahiptir. Şerefeye iki kat tuğla örgünün üstündeki dışa doğru çıkıntılı bir sıra tuğla ile geçilmiştir⁴²³. Cami mimarisi Kubeli Camii'ne benzetilmektedir⁴²⁴.

2.3.2. Kabe Mescit Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezîyatı

Resim 125. Kabe Mescit Camii İç Mekânı

Kaynak: Karazeybek, 2005.

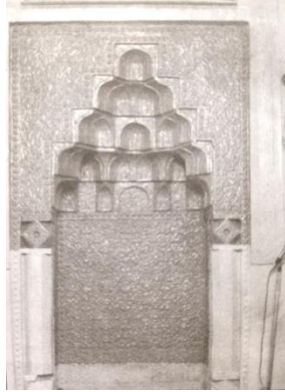
Resim 126. Kabe Mescit Camii Mihrap ve Minber

Kaynak: Ceylan, 2021.

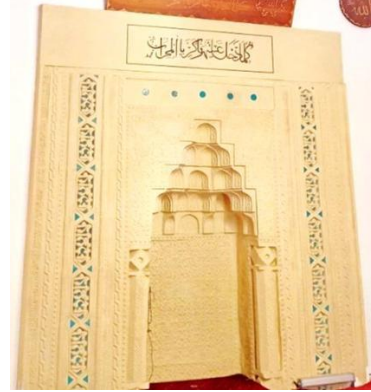
Resim 125 ve Resim 126 kıyaslandığında cami mihrabına ekleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin ana mihrabı kalıplama tekniği ile yapılmış süslemesi alçı kabartmalıdır⁴²⁵. Kaynaklarda Kabe Mescidi Camii'nin tezîyatlı ana mihrabı 14. yüzyılın alçı mihraplarından kabul edilmektedir⁴²⁶. Dolayısıyla camide bulunan mihrabın ana kısımları orijinal olarak zikredilebilir⁴²⁷. Ana mihrabın (Resim 125-127) özellikleri ve süslemeleri genel olarak şöyledir:

Resim 127. Kabe Mescit Camii, Mihrap

Kaynak: Uysal, 2006.

Resim 128. Kabe Mescit Camii'nin Mihrabı

Kaynak: Ceylan, 2021.

⁴²² Uysal, 2006, *a.g.e.*, ss.74-75.

⁴²³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 118.

⁴²⁴ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 172; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 308.

⁴²⁵ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 56.

⁴²⁶ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 237-238; Bekir Eskici, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Alçı Mihrablar", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XV, S. 1, Nisan 2006, s. 62.

⁴²⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 117-118.

Dış bükey kavisli yükselen mukarnas kavsarasının dört ve beşinci sıralarında az kavisli iri yuvalar vardır. Mukarnas yuvaları köşelerde ve ortada gruplaşarak konsol çıkıntıları oluştururken (Resim 129) diğer sıralarda tek tek dizilmektedirler. Beş sıra mihrap kavsarasını üst üste dizili küçük kabarlardan oluşan bir şerit köşeli hatlarla takip eder⁴²⁸.

Resim 129. Kabe Mescit Camii Mihrap Detayları

Kaynak: Ceylan, 2021.

Mihrap mukarnaslarında yer alan yuvaların yüzeylerinde alçak kabartma bitkisel (Resim 130) kompozisyonlar vardır. Kavsara üzerindeki üçgen köşelikte (Resim 129) küçük palmetlerden meydana gelen kompozisyon girift bitkisel örgü ile boşluk bırakmaksızın yüzeyi kaplar. Dikdörtgen planlı nişin alt yüzeyini, (Resim 131) köşelikteki grift bitkisel örgüye (Resim 129) benzer bir süsleme yüzeyi donatır. Nişin etrafını, mukarnas kavsarasını takip eden kabara şeridi çevreler⁴²⁹.

Resim 130. Kabe Mescit Camii Mihrap Mukarnas Yuvaları

Kaynak: Ceylan, 2021.

Altında ve üstünde birer tabla olan zar biçimli başlıklar sütunçelerin kaide ve başlıklarında bulunmaktadır. Sütunçelerin (Resim 132) sekizgen gövde yüzeyleri balıksırtı yivlidir. Üst üste dizili küçük kabarlardan oluşan bir şerit sütunçelerle birlikte mihrap köşeliklerini içine alarak (Resim 128) çevrelemektedir⁴³⁰. Kaynaklarda cami yetkililerinden rivayet edilerek mihrabın üzerinde Âyetü'l-Kürsî yazılı bir bordürün varlığı aktarılmaktadır⁴³¹.

⁴²⁸ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 237-238.

⁴²⁹ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 237-238.

⁴³⁰ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 237-238.

⁴³¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 118; Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 237-238.

Resim 131. Kabe Mescit Camii Mihrap Nişinin Alt Yüzeyi, Sol ve Sağ Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Topbaş bu Âyetü'l-Kürsî yazılı olan bordürün Hattat Karahisari'nin eseri olduğunu⁴³² ve zamanla yıprandığı için kazındığını⁴³³ nakletmektedir. Bakırer de Âyetü'l-Kürsî'nin önceden var olduğunu kimin tarafından yazıldığını belirtmeden aktarmıştır⁴³⁴. Kaynaklarda mihrabın sonradan yeşil boya ile boyandığı belirtilmektedir⁴³⁵. Günümüzde bahsi geçen boya ve Âyetü'l-Kürsî mihrapta bulunmamaktadır.

Resim 132. Kabe Mescit Camii Mihrap Sütunçeleri

Resim 133. Kabe Mescit Camii Mihrap Üst Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin geometrik ve bitkisel alçı kabartmalı süslemelere sahip 14. yüzyıl özelliklerini taşıyan mihrabı⁴³⁶ sütunçeleri hariç tüm yüzeyi rumi, palmet motifleri ve kıvrık dallardan oluşan grift bitkisel süslemelidir. Bezemeli mihrap yüzeyinin üç tarafı

⁴³² Ahmed Şemseddin Karahisârî hicri 875 (Miladi 1470) yılından önce dünyaya gelmiş ve hicri 963 (Miladi 1556)'da vefat etmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Muhittin Serin, "Karahisârî, Ahmed Şemseddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 421-424. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karahisari-ahmed-semseddin> (Erişim Tarihi: 17.05.2022).

⁴³³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 118.

⁴³⁴ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 237-238.

⁴³⁵ Türkiye Kültür Portalı; "Kâbe Mescid – Afyonkarahisar", 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kbe-mescid> (Erişim Tarihi: 11.05.2022); Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 117-118.

⁴³⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 118.

gölbezelerle çevrilidir⁴³⁷. Ana mihrabın üst kısmına içerisinde çiçek motifi bulunan (Resim 133) geometrik desenler ve Âl-i İmrân Sûresinin 37. ayetinin bir kısmı yazılmıştır. Ana mihrabın sağ kısmına eklenen iki meander motifi arasında şekillenen bordür sol tarafına (Resim 134) da eklenmiştir. Ancak sol taraftaki desende kısmi olarak silinmiş bir motif daha yer almaktadır.

Resim 134. Kabe Mescit Camii Mihraba Eklenen Sol ve Sağ Bördürden Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Camideki tezyinî mihrabın ana kısmı Resim 125-127'deki gibidir⁴³⁸. Kaynaklarda camide demir aksamı bir minberin bulunduğu belirtilmektedir⁴³⁹. Resim 125'ten anlaşıldığı kadarıyla harime sonradan ahşap bir minber eklenmiştir. Caminin günümüzdeki minberi Resim 126'da görülmektedir. Caminin minberi (Resim 126) ahşap ve geometrik motiflidir.

Resim 135. Kabe Mescit Camii'nin Kubbe Kenar Detayı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Beden duvarlarından kubbeye geçişte kullanılan Türk üçgenleri⁴⁴⁰ (Resim 135) açık ve koyu mavi tonlarına boyanmıştır. Kubbe çemberinde sarı zeminli bir şerit içerisinde Allah'ın isimleri ikili bir şekilde (Resim 135) yazılmıştır. Kubbe ortasında İhlas Sûresi (Resim 135) yazılıdır.

⁴³⁷ Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 75.

⁴³⁸ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 237-238; Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 75; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 118.

⁴³⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 118.

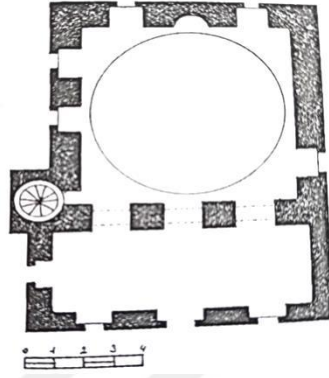
⁴⁴⁰ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 117.

2.3.3. Kabe Mescit Camii'nin Onarım ve İlaveleri

Kaynaklarda caminin hicri 1221(miladi 1806) tarihinde düz damının kaldırılıp yerine kubbe yapıldığı belirtilmektedir⁴⁴¹. Aynı tarihte caminin onarım geçirdiği de düşünülmektedir⁴⁴². 1819 yılında Abdullah oğlu İvaz tarafından bir minber eklenerek camiye dönüştürülmüştür⁴⁴³. Camiye 1963'te demir aksamli minber ve 1978'de müezzin yeri eklenmiştir. 1968'de boya badana ile birlikte dış duvarların üst kısmı derzlenmiş ve cami minaresi yakın bir tarihte beyaz badana ile sıvanmıştır⁴⁴⁴. Camiye 1973'te eklenen kadınlar mahalli⁴⁴⁵ günümüzde bulunmamaktadır.

2.4. AK MESCİT CAMİİ

Resim 136. Ak Mescit Camii Planı

Kaynak: Gönçer, 1971.

Hıdırlık eteklerindeki Ak Mescit Camii, Mevlevi Camii'nin doğusunda⁴⁴⁶ kendi ismiyle anılan mahallededir. Camiye çevrilmeden önce Kettâncı Hacı Hamza Mescidi ismiyle anılırken çevrildikten sonra İvaz Hamza Çelebi, Hamamcı Çelebi adlarıyla anılmıştır⁴⁴⁷. Kare planlı (Resim 136) ve tek kubbelidir⁴⁴⁸. Osmanlı hâkimiyetinde⁴⁴⁹ Germiyanogulları tarafından 14. yüzyılda inşa edilmiştir⁴⁵⁰. Caminin miladi 1397-1398 yılında klasik Osmanlı tarzında yapıldığı ve beyaz badanalı olmasından dolayı "Ak

⁴⁴¹ Türkiye Kültür Portalı; "Kâbe Mescid – Afyonkarahisar", 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kbe-mescid> (Erişim Tarihi: 11.05.2022); Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 117.

⁴⁴² Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁴³ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 172.

⁴⁴⁴ Türkiye Kültür Portalı; "Kâbe Mescid – Afyonkarahisar", 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kbe-mescid> (Erişim Tarihi: 11.05.2022); İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 308.

⁴⁴⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 117-118; Türkiye Kültür Portalı; "Kâbe Mescid – Afyonkarahisar", 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kbe-mescid> (Erişim Tarihi: 11.05.2022).

⁴⁴⁶ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 40; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82.

⁴⁴⁷ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 100; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 308; Günay, *a.g.t.*, s. 51.

⁴⁴⁸ Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁴⁹ Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 306; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 40; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 83.

⁴⁵⁰ Gündüz Kioskü, *a.g.e.*, s. 125.

Mescit” adını aldığı rivayet edilmektedir⁴⁵¹. Ak Mescit Camii hicri 800 (miladi 1397-98) yılında yapılmış olup banisi Hacı Hamza bin Hacı Hasan el-Kettânî’dir⁴⁵². Hacı Hamza Kettanî hem müderris hem sıbyan okulu hocası hem de caminin ilk imamıdır⁴⁵³. Bazı kaynaklar caminin hicri 870 (miladi 1379) yılında inşa edildiğini⁴⁵⁴ veya miladi 1406 yılında yapıldığını belirtse de bu bilgi yanlıştır⁴⁵⁵.

2.4.1. Ak Mescit Camii’nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı

Resim 137. Ak Mescit Camii Batı Cephe

Resim 138. Ak Mescit Camii Güney Cephe

Kaynak: Ceylan, 2021.

Cami altta iri kesme taşların ve üstte küçük kesme taşların derzli olarak yerleştirildiği duvar örgüsü ile inşa edilmiştir. Güneye doğru eğimli bir araziye inşa edilen caminin toplamda dışa bakan yirmi dört penceresi bulunmaktadır. Bu pencerelerden dördü onikigen kasnaklı kubbenin dört cephesinde konumlandırılmıştır⁴⁵⁶. Caminin güney cephesinde (Resim 138) ikisi üstte, ikisi altta olmak üzere dört penceresi bulunmaktadır. Güneyde yer alan dikey dikdörtgen formlu alt pencerelerin üstünde hafif sivri kemerli alınlık yer almaktadır. Bu cephede alttaki pencerelerden daha küçük olan üstteki pencereler sivri kemerli alınlıklara sahiptir⁴⁵⁷. Batı cephesinde (Resim 137) dördü ana mekânda ikisi son cemaat mahallinde altı

⁴⁵¹ Gönçer, 1971, *a.g.e.*, ss. 356-357; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, ss. 82-83.

⁴⁵² Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ak Mescid Camii Çeşmesi ve Hacı Hamza Bey Mezarı, No. 03-00-0/1.0/_; Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 79; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 100; Akyl, *a.g.e.*, s. 54; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 308; Anonim, *a.g.e.*, ss. 37-40; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 83; Fevzi Kaya - Mevlüt Üyümez, *Geçmişten Günümüze Afyonkarahisar Çeşmeleri*, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları Yayın No: 30, Afyonkarahisar, ss. 43-44.

⁴⁵³ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 40-41.

⁴⁵⁴ Goodwin, *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁵⁵ Günay, *a.g.t.*, s. 51.

⁴⁵⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 23; Ahmet Topbaş, “Afyonkarahisar Camileri – Ak Mescit Camii”, *Afyon Zafer Gazetesi*, 07.04.1990, S. 252; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁵⁷ Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 77; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2.

pencere bulunmaktadır. Ana mekândan batıya bakan üst pencerelerin alt kısımları düz lentoludur⁴⁵⁸.

Resim 139. Ak Mescit Camii Doğu Cephe

Resim 140. Ak Mescit Camii Kuzey ve Batı Cephe

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin doğu cephesinde (Resim 139) üçü ana mekânda ikisi son cemaat mahallinde bulunan beş pencere bulunmaktadır⁴⁵⁹. Kuzey cephedeki giriş kapısının üst kısmında dairesel bir pencere (Resim 140) vardır. Kuzey cephedeki üst pencereler dikey dikdörtgen çerçeveli ve küçüktür. Kuzey cephedeki alt pencereler yuvarlak kemerlidir⁴⁶⁰.

Kitabenin Arapça metni;

قَالَ تَعَالَى عَزَّوَجَلَّ وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ
تَعَالَى بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ بَنَى هَذَا الْمَسْجِدَ الشَّرِيفَ الْمُبَارَكَ حَاجِي حَمْزَةُ بْنُ الْحَاجِي حَسَنُ
الْكُتَّانِ فِي تَارِيخِ سَنَةِ ثَمَانِمِائَةٍ⁴⁶¹

Resim 141. Ak Mescit Camii Kitabesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

⁴⁵⁸ Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁵⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 22; Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁶⁰ Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁶¹ Ak Mescit Camii Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuyuşlar İçin bk. Uzunçarşılı, 1929, *a.g.e.*, s. 22; Altuğ, *a.g.t.*, s. 46; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 223; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 101; Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ak Mescid Camii Çeşmesi ve Hacı Hamza Bey Mezarı, No. 03-00-0/1.0/_.

Cami kapısının üzerindeki (Resim 140) Arapça celi sülüs yapım kitabesi mermer üzerine kabartılarak (Resim 141) yazılmıştır⁴⁶². Kitabenin okunuşu şöyledir: “Qalellâhû te’âlâ azze ve celle ve enne’l-mesâcide lillâhi felâ ted’û meallâhi ’eḥaden ve qale’n-nebî ’aleyhisselâm men benâ mesciden lillâhi te’âlâ benâ-allâhü lehû beyten fî’l-cenneti şadeqa resûlullah benâ hâzâ’l-mescide’ş-şerîf el-mübârek ḥacc Ḥamza-tü’b-nü el-ḥacc Ḥasanü’el-Kettânî fî târiḥi sene şemânî mie⁴⁶³.” Kitabenin yaklaşık Türkçesi: “Yüce ve güçlü olan Allah buyurdu ki mescitler yalnız Allah’ındır. O halde Allah ile birlikte bir başkasına kulluk etmeyin⁴⁶⁴. Allah’ın selamı Hz. Nebi’nin üzerine olsun o buyurdu ki her kim Allah için bir mescit inşa ederse Yüce Allah da onun için cennette bir ev inşa eder. Şüphesiz ki Allah’ın elçisi doğruyu söyledi. Bu şerefli mübarek mescidi hicri 800 (miladi 1397-98) tarihinde Hacı Hasan el-Kettânî oğlu Hacı Hamza bina etmiştir⁴⁶⁵.”

Resim 142. Ak Mescit Camii Kapısı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 143. Ak Mescit Camii Giriş Kapısı

Kaynak: Karazeybek, 2005.

Resim 144. Ak Mescit Camii Kapısındaki Papatya Motifi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kuzey cephede girişin sağlandığı bu (Resim 142) iki kanatlı ahşap kapı kesme taş söveli ve yuvarlak kemerlidir⁴⁶⁶. Her bir kanadı üç kısımdan oluşan iki kanatlı ahşap giriş kapısının üst ve alt kısımları içleri boş dikdörtgenden (Resim 142) oluşmaktadır. Kapı kanatlarının orta kısımları kareye yakın bir şekle sahip olup içlerinde (Resim 144)

⁴⁶² Altuğ, *a.g.t.*, ss. 45-47; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 22-23.

⁴⁶³ Altuğ, *a.g.t.*, s. 46.

⁴⁶⁴ Kur’ân ve Meâlî; “Cin Sûresi(72) 18. Ayet”. <https://www.kuranvemeali.com/cin-suresi/18-ayeti-meali> (Erişim Tarihi: 05.05.2022).

⁴⁶⁵ Farklı Okuyuşlar İçin bk. Uzunçarşılı, 1929, *a.g.e.*, s. 22; Altuğ, *a.g.t.*, s. 46; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 223; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 101; Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ak Mescid Camii Çeşmesi ve Hacı Hamza Bey Mezarı, No. 03-00-0/1.0/_.

⁴⁶⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 22.

birer papatya motifi yer almaktadır. Resim 143'ten anlaşıldığı üzere cami kapısının boyaları değiştirilmiştir.

Minare, cami ana mekânının kuzeydoğu köşesinde (Resim 145) yer almaktadır⁴⁶⁷. Minarenin kesme taştan yapılan kaidesi⁴⁶⁸ kare planlı bir tabandan başlayarak mescidin beden duvarının yarısına kadar devam etmektedir. Beden duvarının devamında ise beş kenarlı çıkıntı oluşturarak şekillenmektedir. Yukarı doğru daralan minare kaidesi saçak hizasında bir kornişle çevrenmektedir⁴⁶⁹.

Resim 145. Ak Mescit Camii Minaresi

Resim 146. Ak Mescit Camii Minare Şerefesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Minare kaidesinden gövde kısmına geçişte bulunan üçgenlerde dönüşümlü olarak tuğla ve taş kullanılmıştır. Tuğladan minare gövdesinin alt ve üst başlarında yarım silindirik taş bilezik bulunmaktadır. Üst gövdeden (Resim 146) demir şerefe korkuluklarına kadar tuğladan yapılmış mukarnaslı sarkıt süslemeleri bulunmaktadır. Minarenin petek kısmı tuğla ile örülmüş ve sivri külahı ise kurşun levhalarla örtülmüştür⁴⁷⁰. Harimden girişi sağlanan minarenin yenilendiği düşünülmektedir⁴⁷¹.

2.4.2. Ak Mescit Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı

Güney duvarının ortasında mihrap vardır. Mihrabın damarlı mermer kaplama kısımları sonradan eklenmiştir. Mermer kaplı mihrabın mukarnasları (Resim 149) renkli bir görünüme sahiptir. Çokgen planlı bir nişi bulunan mihrabın cephesinin ve niş yüzeylerinin damarlı mermerle kaplandığı ancak orijinal taş mukarnas kavsaraya dokunulmadığı anlaşılmaktadır⁴⁷². Bazı kaynaklar mermer kaplı mihrabın iç kısmının

⁴⁶⁷ Goodwin, *a.g.e.*, s. 41.

⁴⁶⁸ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 22-23.

⁴⁶⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 107; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁷⁰ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 45; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁷¹ Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 78.

⁴⁷² Uysal, 2006, *a.g.e.*, ss. 77-79.

alçı olduğunu belirtmektedir⁴⁷³. Yapılan alan araştırmasıyla bu kavsaranın taş olduğu görülmüştür.

Resim 147. Ak Mescit Camii Harim

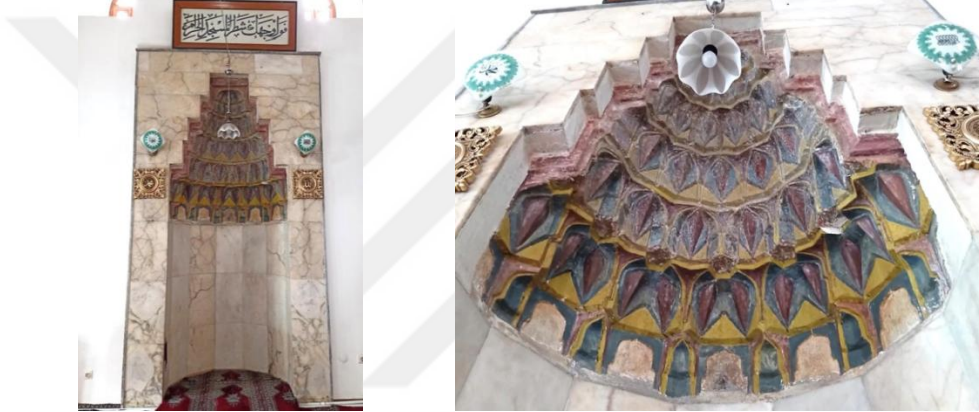
Kaynak: Karazeybek, 2005.

Resim 148. Ak Mescit Camii'nin Harimi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 149. Ak Mescit Camii Mihrabı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kaynaklarda camiye sonradan bir minberin eklendiği belirtilmektedir⁴⁷⁴. Resim 147 ve Resim 148 kıyaslandığında camiye sonradan eklenen minberin de değiştiği anlaşılmaktadır. Aynı kıyaslamadan cami içindeki Türk üçgenleri ve duvar üzerindeki boyalarla birlikte mihrap kavsara renginin de değiştiği söylenebilir.

Ak Mescit Camii'nde kubbeye geçiş (Resim 148) Türk üçgenleri ile sağlanmıştır⁴⁷⁵. 13-14. yüzyılda yapılan camilerde kubbe kullanımıyla beraber genellikle üçgen kuşak ve tromp kullanıldığından⁴⁷⁶ Ak Mescid Camii'nde bulunan Türk üçgenlerinin de orijinal olma ihtimali yüksektir.

⁴⁷³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 23; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 41; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁷⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 22-23; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 41; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2; Uysal, 2006, *a.g.e.*, ss. 78-79.

⁴⁷⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁷⁶ Gündüz Küskü, *a.g.e.*, ss. 123-124.

Resim 150. Ak Mescit Camii Kubbesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Son cemaat mahallinin üst kısmındaki orta bölüm ayna tonozlu, yanlardaki bölümler ise çapraz tonozludur⁴⁷⁷. Dıştan yuvarlak kemerli⁴⁷⁸ içten dikdörtgen formlu kubbe pencereleri kalemişi süsleme ile çevrelenmiştir. Kubbe pencerelerinden yalnızca güneydekinin üzerinde ikili Allah lafzının yazılı olduğu bir süsleme bulunmaktadır. Caminin kubbe kasnağında ve pencere aralarında sahabe isimlerinin yazılı olduğu kaynaklarda belirtilmiş⁴⁷⁹ olsa da pencerelerin çevresinde ve kubbe çemberinde yer alan süslemelerden bahsedilmemiştir. Günümüzde kubbe kasnağında kalemişi süsleme ile yazılan Allah lafzı ile Muhammed lafzı kible kısmında yer alırken Hulefâ-yi Râşidîn'in⁴⁸⁰ isimleri ve Resûl-i Ekrem'in iki torunun isimleri ise diğer aralıklarda yer almaktadır (Resim 150). Kubbe ortasında ise Mührü Süleyman ve Ashab-ı kehf⁴⁸¹, in isimleri (Resim 150) kalemişi süsleme ile yerleştirilmiştir. Kubbe yüzeyindeki kalemişi süslemelerin son onarımların ürünü olduğu düşünülmektedir⁴⁸².

⁴⁷⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 22.

⁴⁷⁸ Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁷⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁸⁰ Hulefâ-yi Râşidîn'in İsimleri İçin bk. Mustafa Fayda, "Hulefâ-Yi Râşidîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul 1998, ss. 324-338.

⁴⁸¹ Yemliha, Mekselina, Mislina, Mernuş, Debernuş, Şazenuş ve Kefeşatayyuş isimli Allah'a inanan bir grup insanın dinlerini değiştirmemek için bir mağaraya sığınıp orada uzun süre kalmaları ile ifade edilen bir grup insana verilen ortak ad. En Son Haber; "Yedi Uyurlar Mağarası nerede? Ashabı Kehf nedir? Yedi Uyurlar isimleri ve hikayesi.." 2020. [https://www.ensonhaber.com/tarih-haberleri/yedi-uyurlar-magarasi-nerededir-ashabi-kehf-nedir-yedi-uyurlar-isimleri-ve-hikayesi#:~:text=Af%C5%9Fin%20%C5%9Fehrinde%20ya%C5%9Fayan%20Yemliha%2C%20Mekselina,ki%C5%9Fi%20Putperestli%C4%9Fi%20b%C4%B1rakarak%20din%20de%C4%9Fi%C5%9Ftirir.\(Erişim Tarihi: 13.03.2022\).](https://www.ensonhaber.com/tarih-haberleri/yedi-uyurlar-magarasi-nerededir-ashabi-kehf-nedir-yedi-uyurlar-isimleri-ve-hikayesi#:~:text=Af%C5%9Fin%20%C5%9Fehrinde%20ya%C5%9Fayan%20Yemliha%2C%20Mekselina,ki%C5%9Fi%20Putperestli%C4%9Fi%20b%C4%B1rakarak%20din%20de%C4%9Fi%C5%9Ftirir.(Erişim Tarihi: 13.03.2022).)

⁴⁸² Uysal, 2006, *a.g.e.*, ss. 78-79.

2.4.3. Ak Mescit Camii'nin Onarım ve İlaveleri

Resim 151. Ak Mescit Camii, Batı Cephe

Kaynak: Uysal, 2006.

Resim 152. Ak Mescit Camii Son Cemaat Mahallinin Üst Kısmı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Goodwin caminin son cemaat mahalli tamamen açık camilerden olduğunu ve son cemaat mahallinin yerinde sekiz basamaklı merdivenle çıkılan batı girişinin varlığını (Resim 151) belirtmektedir⁴⁸³. Son cemaat mahallinin üstünün iki küçük kubbe ile örtülü olduğu Aygen tarafından ifade edilmektedir⁴⁸⁴. Ancak yapılan alan araştırmasında caminin son cemaat mahallinin üstünde (Resim 152) iki küçük kubbeye rastlanmamıştır. Kaynaklarda Ak Mescit Camii'nin son cemaat mahallinin üstünde merdivenle çıkılan bir hanımlar mahallinin (Resim 151) bulunduğu belirtilmiş⁴⁸⁵ olsa da yapılan alan araştırmasında bahsi geçen kadınlar mahfilinin olmadığı gözlenmiştir. Bu farklılaşmaların sebebi muhtemelen caminin farklı zamanlarda geçirdiği onarım ve eklemelerdir.

Önce kare planlı, tek kubbeli bir yapı şeklinde inşa edilen mescide 1716 yılında bir minber eklenerek camiye dönüştürülmüştür, daha sonra küçük kubbeler ve son cemaat yeri de eklenmiştir⁴⁸⁶. Resim 153'ten anlaşıldığı kadarıyla 1902 yangınında Ak Mescit Camii minaresinin tuğla gövdesi yaklaşık, alttaki yarım silindirik taş bileziğe kadar yıkılmıştır. Caminin, 1902 yangınından sonraki Resim 153'deki haliyle günümüzdeki hali kıyaslandığında kuzey cephedeki pencere yerleri ile batı cephelerdeki kapı ve pencere şekillerinin değiştirildiği görülmektedir. Çeşmenin üzerindeki 1904-1905 tarihi bir onarım tarihidir⁴⁸⁷.

Kaynakların belirttiğine göre cami minaresi hicri 1322 (miladi 1905) yılında elden geçirilmiştir⁴⁸⁸. Cumhuriyet Dönemi'ndeki ilk onarımın kubbede yapıldığı ve

⁴⁸³ Goodwin, *a.g.e.*, ss. 38- 41.

⁴⁸⁴ Aygen, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁸⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 22; Uysal, 2006, *a.g.e.*, ss. 77-393; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2; Goodwin, *a.g.e.*, ss. 38- 41.

⁴⁸⁶ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 101.

⁴⁸⁷ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 101; Uysal, 2006, *a.g.e.*, s. 79.

⁴⁸⁸ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 308; Günay, *a.g.t.*, s. 51.

Horasan sıvasıyla⁴⁸⁹ kaplı olan kubbenin 1960 yılında halkın katkısı ile kurşunla kaplanmış olduğu kaynaklarda yer almaktadır⁴⁹⁰. Cami, 1968’de Onarım ve Yaşatma Derneği tarafından tamir edilmiştir⁴⁹¹. Bu esnada kadınlar mahallinin ve son cemaat mahallinin ilave edilmiş olabileceği düşünülmektedir⁴⁹². 1968’de iki katlı olarak son cemaat yerinin yapıldığını ve diğer cephelerin de bu tarihte onarıldığını belirten Uysal’a göre son cemaat mahallinin yeri camiye sonradan eklenen bir yapı olmayıp kapatılmadan önce kemerli bir revak düzenine sahiptir⁴⁹³. Ancak caminin son cemaat mahalli sonradan eklenmiş⁴⁹⁴ olmalıdır. 1970 yılında mihrap ve duvarların 0.90 metresi mermerle kaplanırken minberi yenilenmiş⁴⁹⁵ ve Kur’an kursu ve hela cami avlusuna eklenmiştir. 1977 yılında ise tüm caminin ve müştemilatının boyasının yenilenmiş olması muhtemeldir⁴⁹⁶. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2007-2008 yılları arasında minaresi ile birlikte cami restorasyona alınmıştır. Bu çalışmada minarenin gövdesinde ve peteğinde bulunan harçların söküldüğü ve Horasan harçla yeniden derzlendiği bilinmektedir⁴⁹⁷. Camide bulunan kalemişi süslemelerin tam olarak ne zaman yapıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Resim 153. 1903'te Ak Mescit Camii, Mevlevi Minaresi ve Yeni Camii

Kaynak: Özbek, 2022.

⁴⁸⁹ Horasan Sıvası: Tuğla, kiremit ve benzeri pişirilerek kilden üretilmiş malzemelerin agrega olarak kireç ile karıştırılması ile elde edilen harç ve sıva türüdür. Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Wikipedi; “Horasan harcı”. https://tr.wikipedia.org/wiki/Horasan_harc%C4%B1(Erişim Tarihi: 06.05.2022).

⁴⁹⁰ Uysal, 2006, *a.g.e.*, ss. 79-80; Türkiye Kültür Portalı; “Akmescit Camii-Çeşmesi ve Hacı Hamzabey Mezarı – Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/akmesct-cam-cesmes-ve-haci-hamzabey-mezari> (Erişim Tarihi: 08.03.2022); Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁹¹ Aygen, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁹² Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 45; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 22; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁹³ Uysal, 2006, *a.g.e.*, ss. 77-78.

⁴⁹⁴ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 308; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2; Günay, *a.g.t.*, s. 51.

⁴⁹⁵ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 101.

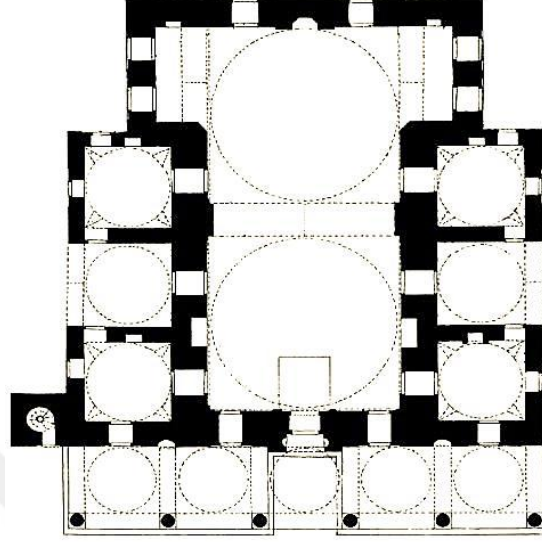
⁴⁹⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 22; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁹⁷ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 45.

3. 15. YÜZYIL AFYONKARAHİSAR CAMİLERİNİN TEZİYİNATI

3. 1. GEDİK AHMET PAŞA CAMİİ

Resim 154. Gedik Ahmet Paşa Camii'nin Planı

Kaynak: Tanman, 1996.

Kurtuluş Caddesinin başında bulunmaktadır⁴⁹⁸. Planı açısından Bursa Orhan Camii, Yıldırım ve Yeşil Camii'ne benzemektedir⁴⁹⁹. Harimi (Resim 154) “T” planlıdır⁵⁰⁰. Cami Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devirleri Veziriazamlarından Gedik Ahmed Paşa (ö. 1482) tarafından yaptırılan külliye'nin bir parçasıdır⁵⁰¹. Caminin mimarı Mimar Ayas Ağa'dır⁵⁰². Kaynaklarda caminin yapım yılı hakkında farklı

⁴⁹⁸ Kaya, 2010, *a.g.e.*, s. 49.

⁴⁹⁹ Ekrem H. Ayverdi, *Osmanlı Mimârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1989, s. 1.

⁵⁰⁰ Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; Günay, *a.g.t.*, s. 48; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 126.

⁵⁰¹ M. Baha Tanman, “Gedik Ahmet Paşa Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul 1996, ss. 544-547; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 77; Afyon Valiliği, 1997, *a.g.e.*, s. 38; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, ss. 313-315; Afyonkarahisar'ı Ekonomik Sosyal ve Kültürel Kalkındırma Derneği, *a.g.e.*, s. 4; Behiç Galip Yavuz, “Afyon'daki İmaret Külliyesi ve Ödemişle İlgisi -1- ”, *Küçük Menderes Ticaret Gazetesi*, 22.03.2002, S. 2; Huat, *a.g.e.*, s. 65; Göka, *a.g.e.*, s. 138; Günay, *a.g.t.*, s. 48; Bulduk, *a.g.e.*, s. 245; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 126.

⁵⁰² Çal, *a.g.m.*, s. 308; Altuğ, *a.g.t.*, s. 86; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 12; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 77; Mehmet Şenkaya, *Afyon İlimiz ve Bölgemiz*, Ankara 1992, s. 21; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 315; Özmen, *a.g.e.*, s. 98; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Günay, *a.g.t.*, s. 48; Bulduk, *a.g.e.*, s. 245.

tarihlendirmeler bulunmaktadır⁵⁰³. Caminin (Resim 155) miladi 1470-1474 yılları arasında yapıldığı düşünülmektedir⁵⁰⁴.

3.1.1. Gedik Ahmet Paşa Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı

Resim 155. Gedik Ahmet Paşa Camii Güney ve Doğu Cephe (Solda), Gedik Ahmet Paşa Camii Önünde İziciler-1920'li Yıllar (Sağda)

Kaynak: Ceylan, 2023.

Kaynak: Özpınar, 2013.

Resim 156. Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephe

Kaynak: Ceylan, 2021.

Birbirine eş kare planlı ve kubbeli beş birimden oluşan son cemaat mahallinde (Resim 156) zeminin yanları orta kısımdan daha yüksektir. Beş kemer gözlü bu bölüm kubbelerle kapatılmıştır. Mihrap eksenindeki kubbe diğerlerinden daha yüksek tutulmuştur. Sekizgen kasnaklı kubbelere pandantiflerle geçilmektedir⁵⁰⁵.

⁵⁰³ Fevzi Kaya, *Gedik Ahmet Paşa Külliyesi*, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Müdürlüğü Kültür Yayınları, Yayın No: 63, Afyonkarahisar 2019, s. 37; Altuğ, *a.g.t.*, s. 86; Afyon Valiliği, 1997, *a.g.e.*, s. 38; Şenkaya, 1992, *a.g.e.*, s. 26; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38; Özmen, *a.g.e.*, s. 98; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82.

⁵⁰⁴ Meriç, *a.g.m.*, s. 9; Aslanapa, *a.g.e.*, s. 239; Çal, *a.g.m.*, s. 308; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 109; Erdem, *a.g.e.*, s. 40; Anonim, *a.g.e.*, ss. 37-40; Bulduk, *a.g.e.*, s. 245; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 9; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 315; Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 2. Baskı, Yem Yayın, İstanbul 2016, s. 193; Günay, *a.g.t.*, s. 48; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 126; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Sandıkcı, 2020, *a.g.e.*, s. 77; Göka, *a.g.e.*, s. 161; Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescitleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi, No: VI, Sayı 61, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. 237; Mahmut Ülküer Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, C. I, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları, No: 67, Afyonkarahisar 2020, s. 204; Ziya, 2018, *a.g.e.*, s. 289; Ziya, 2010, *a.g.e.*, s. 275.

⁵⁰⁵ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

Resim 157. Gedik Ahmet Paşa Camii Revak Kubbeleri 1

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kubbe göbeklerinde ve pendentiflerde rumiler ve kıvrık dallardan oluşan daire planlı kalemişleri (Resim 157-158) kullanılmıştır. Kubbe etekleri de kalemişleri ile tezyin edilmiştir. Orta kubbenin iki tarafında bulunan iki kubbenin kubbe göbeği dışındaki kalemişlerinin (Resim 157) dökülmüş ya da silinmiş olduğu gözlenmiştir.

Resim 158. Gedik Ahmet Paşa Camii Revak Kubbeleri 2

Kaynak: Ceylan, 2021.

Orta kubbe kasnağına dört cephede yarım daire biçiminde mavi zemin üzerine rumiler ve kıvrık dallardan oluşan kalemişi tezyinat (Resim 159) yapılmıştır.

Resim 159. Orta Kubbe, Pendentif ve Kubbe Kasnağı Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Bu kubbelerin ağırlığını harimin kuzey bölümü ve ahşap gergili sivri kemerlerin bağlandığı daire kesitli sütunlar taşımaktadır. Kuzey cephede dikdörtgen açıklıklı ikişer pencere taç kapının sağında ve solunda yer almaktadır. Taç kapı üzerinde iki, bu

pencerelerin üzerinde birer tane daha olmak üzere toplamda altı adet sivri kemerli ve alçı revzenli tepe penceresi (Resim 160) bulunmaktadır⁵⁰⁶.

Resim 160. Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephe Pencere Örnekleri

Kaynak: Ceylan, 2023.

Pencereler sivri kemerli silmelerle hareketlendirilmiştir. Pencerelerdeki silmelerle sivri hafifletme kemerleri arasındaki köşelerde her pencere üstünde ikişer tane olmak üzere dört adet penç motifli kabartma çiçek rozeti (Resim 160-161) ve dört adet altı kollu yıldız motifli (Resim 161) kabartma rozet bulunmaktadır⁵⁰⁷.

Resim 161. Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephe Pencere Üstü Rozetlerden Örnekler

Kaynak: Ceylan, 2023.

Taç kapının sağında ve solunda bulunan ikişer pencerelerin arasında mukarnaslı birer (Resim 162) mihrabiye vardır⁵⁰⁸.

Resim 162. Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephe Pencere Aralarındaki Sol Mihrabiye ve Detay

Kaynak: Ceylan, 2023.

⁵⁰⁶ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

⁵⁰⁷ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547.

⁵⁰⁸ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547.

Kuzey cephede altı sütun bulunmaktadır. Alt ve üst uçlarında pirinç bilezikler bulunan sütunlar mukarnas (Resim 163) başlıklıdır. Sütunların armudi şekilli kaideleri daire tabanlıdır⁵⁰⁹.

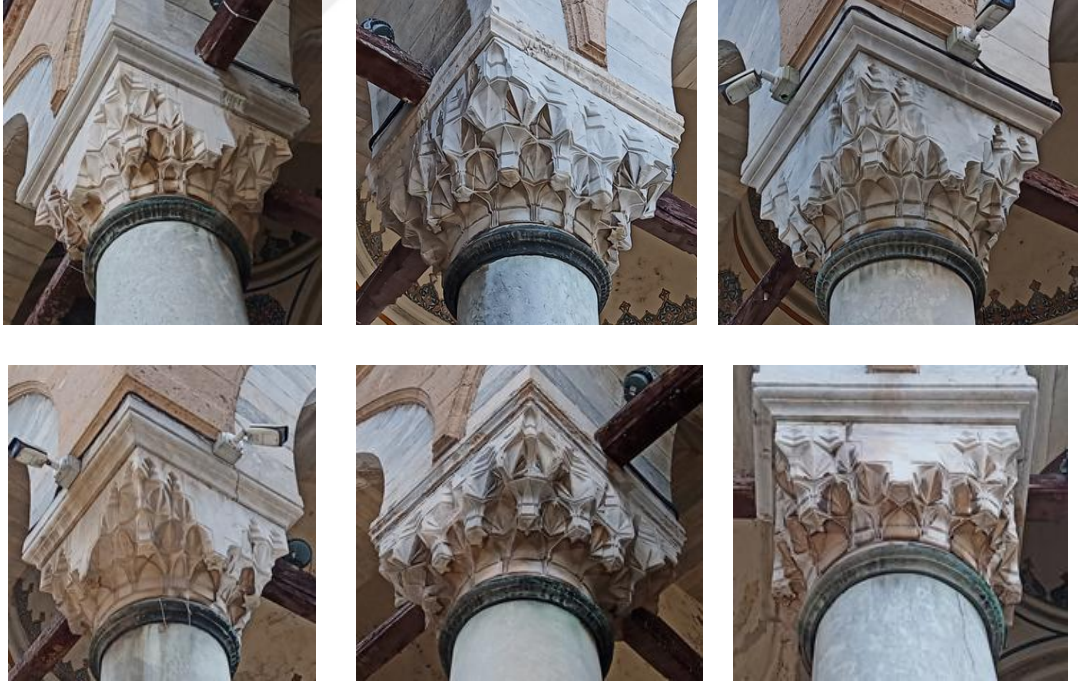
Resim 163. Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephe Sütunlarından Detaylar

Kaynak: Ceylan, 2023.

Cami girişindeki beş revaklı bölümde sağdan ikinci ve beşinci (Resim 164) sıralardaki sütun başlıkları dörder sıra mukarnaslıdır. Sağdan beşinci sıradaki (Resim 164) mukarnaslı başlıkta çiçek kabartmaları bulunmaktadır. Sütunlar da camideki diğer tüm mermer parçalar gibi İscehisar ocaklarından getirtilmiştir⁵¹⁰.

Resim 164. Gedik Ahmet Paşa Camii Sütun Başlıkları Detay

Kaynak: Ceylan, 2023.

⁵⁰⁹ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547.

⁵¹⁰ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 4.

Caminin asıl kitabesi günümüzde yoktur. Onun yerinde kapı genişliğinde sülüs on iki beyitlik onarım kitabesi (Resim 165) vardır. Kitabede iki kubbenin tamamen yıkıldığı diğerlerinin ise çatladığı belirtilmektedir⁵¹¹.

Resim 165. Gedik Ahmet Paşa Camii Onarım Kitabesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Mukarnaslı taçkapının üzerindeki hicri 1210 (miladi 1795) tarihli onarım kitabesi (Resim 165) Arap harfleriyle Türkçe yazılmıştır. Celi sülüs kitabe mermer üzerine kabartılarak yazılmıştır. Kitabede depremde hasar gören caminin Müteveli Ahmet Efendi tarafından onartıldığı belirtilmektedir⁵¹².

Resim 166. Gedik Ahmet Paşa Camii Taç Kapı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kitabenin okunuşu şöyledir:

“Te‘âlallâh ne zîbâ câmi‘-i ra‘nâ-yı gam-fersâ
Kerâmetle Gedik Paşa-yı merhûm eylemiş ihyâ
Mürûr-ı dehr ile vehn irmişidi çâr erkâna
Olup bir şeyh-i fânî rütbesinde tâlib-i Mevlâ
Tezelzül ârız oldu nâ-gehân bir gün vücûdına
Kazârâ zelzeleyle kubbeteyni indi ser-tâpâ

⁵¹¹ Uyan, *a.g.e.*, s. 474; Afyon Valiliği, 2001, *a.g.e.*, s. 144; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 15.

⁵¹² Uzunçarşılı, 1929, *a.g.e.*, ss. 24-25; Altuğ, *a.g.t.*, ss. 87-89; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 315; Erdem, *a.g.e.*, s. 39.

Kubâb-ı sâire başdan başa hep münkesir oldu
Anı ta'mîre lâzım oldu bir dânişver ü dâna
Mu'în-i sâhibü'l-hayrât Müftîzâde-i zî-şân
Olup kâ'im-makâmı eyledi ta'mîrine îma
İki mermer direkler söyledi târîhini Fevzî
'Îmâret eyledi Ahmed Efendi ma'bed-i hakka

1210 [M. 1795]⁵¹³.” (Mehmet Karazeybek vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 06, Afyonkarahisar 2005, s. 16.)

Revak kemerlerinin kilit taşı hizasında son bulan taç kapının dikdörtgen cephesi revak biriminin genişliğine sahiptir. Taç kapı çerçevesi almaşık beyaz ve gri kesme mermer sıralarıyla örülen (Resim 166) ikili silme grubuyla üç yönden kuşatılmıştır. Aralarında uçları püskül görünümlü bir sarkıtın da bulunduğu (Resim 167) mukarnaslı taç kapı kündekârî üslupta harim kapısına sahiptir. Boş kalan yerinden anlaşıldığına göre taç kapının dördüncü mukarnas sırasındaki iki burmalı püskülden biri günümüzde (Resim 167) yoktur. Basık kapı kemeriyle mukarnas yaşmağı arasında istifli sülüs yazıyla hicri 1210 tarihli onarım kitabesi bulunmaktadır. Nişin köşeleri onarım kitabesinin alt kısmına kadar pahlıdır⁵¹⁴.

Resim 167. Gedik Ahmet Paşa Camii Taç Kapı Mukarnas Detay

Kaynak: Ceylan, 2023.

Taç kapı yüzeyinin sağında, solunda yer alan yivli sütunçelerin başlık ve kaidelerinde birer kum saati görünümlü (Resim 168) mukarnaslı minyatür başlık bulunmaktadır. Sütünçe başlığının yan yüzeyleriyle kum saatinin yanlarında kalan pahlı yüzeylerde kabartma rumi bezemeler yer almaktadır⁵¹⁵. Taç kapı sütünçe başlıklarının köşeleri bademlidir⁵¹⁶.

⁵¹³ Gedik Ahmet Paşa Camii Onarım Kitabesinin Okunuşu İçin bk. Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 16.

⁵¹⁴ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

⁵¹⁵ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 4-6; Erdem, *a.g.e.*, s. 39.

⁵¹⁶ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 4-6; Erdem, *a.g.e.*, s. 39.

Resim 168. Gedik Ahmet Paşa Camii Taç Kapı Sütunçe Kaide ve Başlık Detayları

Kaynak: Ceylan, 2021.

Taç kapıda fes rengi benekli, beyaz ve esmer renkli mermerler kullanılmıştır⁵¹⁷. Taç kapının iki yan yüzeyinde (Resim 169) üç kenarlı plana sahip mukarnaslı küçük birer mihrabiye vardır⁵¹⁸. Mihrabiyelerin mukarnas sıralarının altında sekizer adet üzerinde çarkıfeklek, penç, papatya ve çeşitli çiçek motifleri bulunan küçük kabartma (Resim 169) yer alır.

Resim 169. Gedik Ahmet Paşa Camii Taç Kapı Mihrabiyeleri

Kaynak: Ceylan, 2023.

⁵¹⁷ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 4-6; Erdem, *a.g.e.*, s. 39.

⁵¹⁸ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

Resim 170. Gedik Ahmet Paşa Camii Kapısı Eski ve Yeni Görünümleri

Kaynak: Ayverdi, 1989.

Kaynak: Ceylan, 2023.

Ahşap işçiliğinin ürünü, dikkat çekici aksesuarlarıyla zarif ana kapı⁵¹⁹ (Resim170) tezyinî açıdan önemlidir⁵²⁰. Caminin kapı (Resim 171) ve pencerelerinin kapaklarında ayetler, özlü metinler ve hadisler yer almaktadır. Karazeybek bu yazıların 1794 yılındaki onarım esnasında eklenmiş olabileceğini belirtmektedir⁵²¹. Bir sanat harikası niteliğindeki cümle kapısı (Resim 172-173) ceviz ve şimşir ağaçlarıyla işlenmiştir⁵²².

Resim 171. Gedik Ahmet Paşa Camii Kapısı Üst Tabla Detay

Kaynak: Ceylan, 2023.

⁵¹⁹ Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 126.

⁵²⁰ Akyıl, *a.g.e.*, s. 54.

⁵²¹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 13.

⁵²² Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 12; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 315; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 126.

Resim 172. Gedik Ahmet Paşa Camii Kapısı Orta Tabla Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 173. Gedik Ahmet Paşa Camii Kapısı Alt Tabla Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

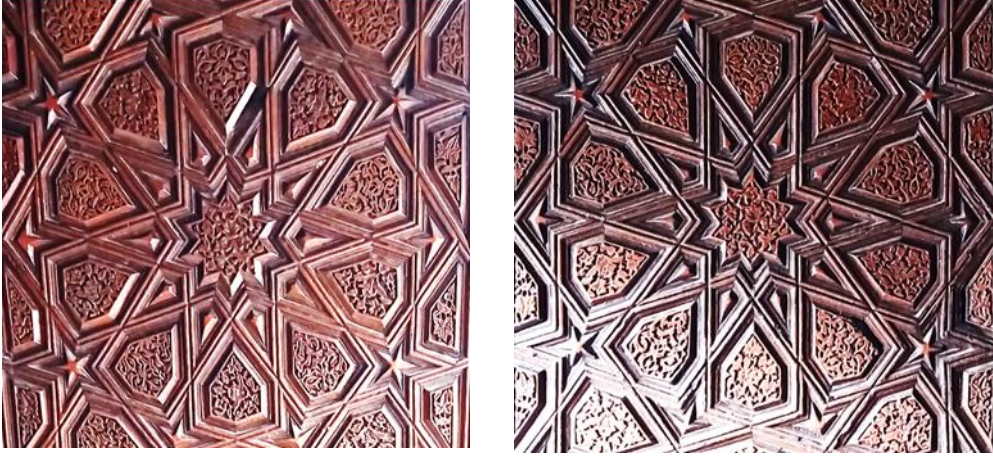
Fatih Dönemi üslubunda yapılan giriş kapısının kanatları kündekârî⁵²³ tekniğiyle yapılmıştır⁵²⁴. Cami kapısı eski pek çok parçası kullanılarak onarılmıştır. Bu işlem esnasında eski kapıdan kalan seren ve iki başlığın nakledildiği sol kanattaki ufak tablacıkların çoğu eskidir. Kapıdaki kol menteşe ve tokmaklar (Resim 176) orijinaldir. Kapı üstündeki tablalar da aynen yerleştirilmiştir⁵²⁵.

⁵²³ Kündekârî için bk. Erdem Yücel, "Kündekârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara 2002, ss. 553-554.

⁵²⁴ Meriç, *a.g.m.*, s. 9.

⁵²⁵ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 11.

Resim 174. Gedik Ahmet Paşa Camii Kapısı-Sonsuza Açılan Yıldızlardan Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Dikdörtgen biçimli kapı kanatları beş kollu, on kollu sonsuza açılan yıldız motiflerinden şekillenen kompozisyonlarla bezenmiş (Resim 174) üçer tabladan meydana gelmektedir. Kapı kanatlarında sonsuza açılan bir yıldızdan gelişen geçme ve kündelerle künde-kârî tekniği uygulanmıştır. Geometrik birimlerle iskeleti tasarlanan kapı kanatlarının sonsuza açılan yıldız motifleriyle ilerleyen kündeleri bitkisel bezemelerle dolgulanmıştır. Kapı kanatlarının üst tablasında (Resim 171) zemini bitkisel bezemelerle dolgulanmış yazılar kullanılmıştır. Kapı kanatlarında kullanılan çiçekler natüralist yaklaşımlıdır⁵²⁶. Minik tablacıkların içleri (Resim 175) yaprak ve çiçek motifleriyle süslüdür. Kapı üzerinde rumi kompozisyonlarıyla bezenmiş gül motifleri (Resim 175) bulunmaktadır.

Resim 175. Gedik Ahmet Paşa Camii Künde-kârî Kapı Detaylarından Örnekler

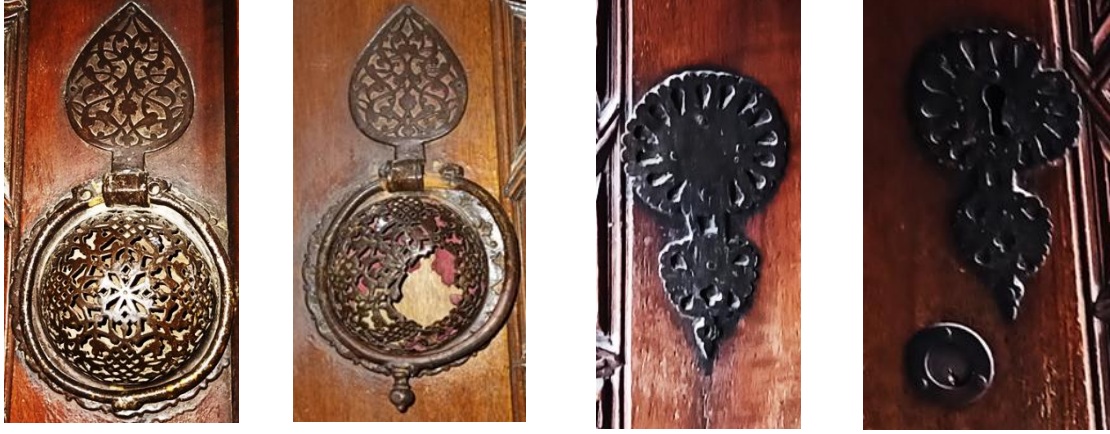

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kapının metal kapı tokmakları üzerinde (Resim 176) kıvrık dallar ve rumilerden oluşan tezyinat yer almaktadır. Metal kilit aksamı ve her iki kapı kanadının üst tablasının altında bir sıra halinde bulunan metal perçinler yuvarlak formudur ve üzerlerinde damla şeklinde oymalar (Resim 177-178) mevcuttur.

⁵²⁶ Barışta, *a.g.e.*, ss. 386-398.

Resim 176. Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Kapısı Metal Aksam Detay 1

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 177. Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Kapısı Metal Aksam Detay 2

Kaynak: Ceylan, 2023.

Kapının her iki kanadının alt ve üst kısımlarında zencirek şeklinde desenli metal şeritler (Resim 178) bulunmaktadır.

Resim 178. Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Kapısı Metal Aksam Detay 3

Kaynak: Ceylan, 2023.

Resim 179. Gedik Ahmet Paşa Camii Minaresi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Minare Evliya Çelebinin seyahatnamesinde nezih ve burmalı olarak değerlendirilmektedir⁵²⁷. Minare kapısının lentosu üç renklidir⁵²⁸. Caminin görkemli

⁵²⁷ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya - Manisa - İzmir - Antalya - Karaman - Adana - Halep - Şam - Kudüs - Mekke - Medine*, 9. Kitap, C. I, Ed. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, ss. 34-35; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 12-13.

⁵²⁸ Meriç, *a.g.m.*, s. 9.

minaresi burmalı (yivli) (Resim 179) bir gövdeye⁵²⁹ ve kare tabanlı kürsüye sahiptir. Minare kürsüsü caminin kuzeydoğusundaki tabhâneyle birleştirilmiştir. Dikdörtgen çerçeveli ve sivri kemerli minare kapısı kuzeydedir. Küp şeklindeki pabuçta köşeleri pahlı, mukarnas üçgenlerle sekizgene geçilmektedir. Silindir şeklindeki gövdedeki kesme taş kaval silmelerin arasında sır altı tekniğiyle yapılan lacivert çini kuşak yer almaktadır. On altı adet kaval silme sekizgen tabandan kısa bir müddet dikey uzandıktan sonra sağa doğru dönerek helezonik bir görünüm elde etmektedir. Gövdenin kaval silmeleri sağa doğru dönerek ilerlerken şerefe altına doğru önce sola sonra sağa doğru zikzak oluşturup şerefe altındaki iki sıra mukarnas dolgulu küçük nişlere ulaşır. Şerefe süslemesiz kesme taş korkulukludur. Konik külah örtülü petek gövdeye oranla daha ince, silindir şeklinde ve kurşun kaplıdır. Kemerli ve lacivert çini dolgulu küçük panolar konik külahın eteğinde yer almaktadır⁵³⁰.

3.1.2. Gedik Ahmet Paşa Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı

Taç kapının iç yüzeyinde mukarnas sıralı niş bulunmaktadır⁵³¹. Gedik Ahmet Paşa Camii giriş kapısının iç tarafı da kalemişleri ile tezyin edilmiştir. Taç kapının iç yüzeyindeki kalemişi süslemelerin üzerinde düğümleri (Resim 180) rumilerle birbirine bağlayan kompozisyonların arasına penç ve hatayi karakterli çiçek motifleri ve yapraklar yerleştirilmiştir.

Kapının iç tarafındaki kısmın sağında ve solunda yer alan simetrik iki yazı (Resim 180) caminin eski hattat ve nakkaşını tanıtmaktadır⁵³². Rumi motiflerle stilize edilen hatta “Ketebehû Nakkaş Fakîr Hasan” yazmaktadır⁵³³. Nakkaş Hasan⁵³⁴ olarak geçen şahsın Fatih Sultan Mehmed'in yazı hocası Samsunlu Hadüssamed oğlu Mevlana Hasan olduğu düşünülmektedir⁵³⁵. Bazı kaynaklar bu şahsın ismini Hasan bin Abdüssamet (Abdüssamet oğlu Hasan) olarak belirtmektedir⁵³⁶.

⁵²⁹ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 49; Afyon Valiliği, 1997, *a.g.e.*, s. 38; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; Günay, *a.g.t.*, s. 48; Bulduk, *a.g.e.*, s. 247; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 126.

⁵³⁰ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14.

⁵³¹ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

⁵³² Meriç, *a.g.m.*, ss. 9-10.

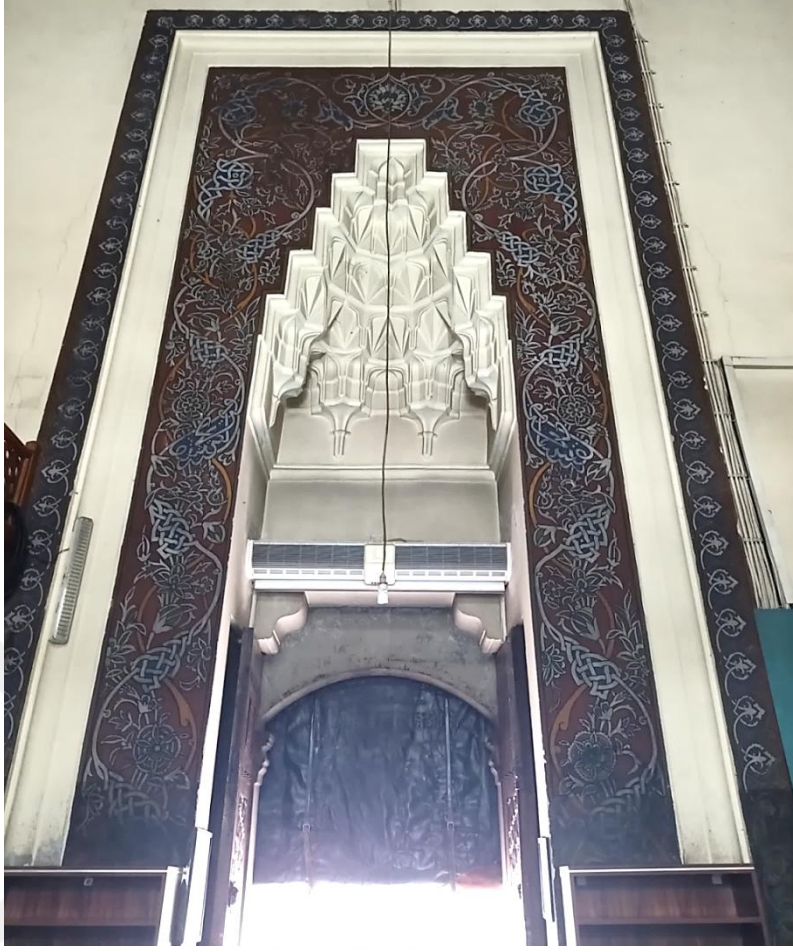
⁵³³ Gedik Ahmet Paşa Camii İç Kapı Yazısının Okunuşu İçin bk. Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 13.

⁵³⁴ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 315.

⁵³⁵ Meriç, *a.g.m.*, ss. 9-10.

⁵³⁶ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

Resim 180. Gedik Ahmet Paşa Camii Taç Kapı İçi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 181. Gedik Ahmet Paşa Camii Mihrap

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin çinili minaresi, mihrabı, minberi ve kapı takı devrinin sanat anlayışını yansıtmaktadır⁵³⁷. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde mihrap ve minberin eski sanat

⁵³⁷ Özmen, *a.g.e.*, s. 98; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82.

tarzında yapıldığını belirtmektedir⁵³⁸. Mihrap nişi üç kenarlı bir plana sahiptir⁵³⁹. Beyaz ve gri kesme mermer sıralarından meydana (Resim 181) gelen mihrap iç içe iki dikdörtgen çerçevelidir. Mukarnas yaşmaklı mihrap nişinin köşelerindeki sütunçelerin kum saati benzeri kaide ve başlıkları (Resim 181) bulunmaktadır⁵⁴⁰. Dokuz sıra mukarnas nişli mihrabın kum saati başlıkları beyaz gövdeleri benekli ve patlıcan rengindedir. Kabartma ve taç bulunmayan mihrap silmelidir. Mihrabın mermerleri de tıpkı minberinkiler gibi İscehisar mermeridir⁵⁴¹.

Resim 182. Gedik Ahmet Paşa Camii Mihrap Sol Sütunçe Başlığı

Kaynak: Ceylan, 2023.

Mihrap sütunçe ve kaideleri kum saati (Resim 182) görünümlüdür⁵⁴². Sütunçe ve kaidelerin köşelerinde badem deseni vardır. Mihrap kaidelerinin alt kısmında ve başlıklarının üst kısmında altı yapraklı çiçek formu motifler bulunmaktadır.

Resim 183. Gedik Ahmet Paşa Camii Minberi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Yalın tasarımlı minber beyaz mermerden (Resim 183) yapılmıştır. Köşeleri pahlı, dıştan içe doğru yanlardan kuşatılan sövelere sahip minber kapısı (Resim 183) sivri kemerlidir. Minber kapısındaki burmalı sütunçelerin kaideleri ve başlıkları kum

⁵³⁸ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, ss. 34-35; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 12-13.

⁵³⁹ Boran, *a.g.e.*, s. 237.

⁵⁴⁰ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38.

⁵⁴¹ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 10.

⁵⁴² Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38.

saati görünümüdür. Sütunçeye birleşen alanlarda mermer altı yapraklı çiçek tezyinatı vardır. Minber kapısının üzerinde sülüs hatlı kelime-i tevhid yazılı bir mermer levha vardır. Minberin üçgen yan yüzeylerinde birbirine geçen yıldız motifleri (Resim 184) bulunmaktadır. Minberin köşkü gri mermerden kare kesitli sütunlar ve lentolardan oluşmaktadır. Minberin prizmatik külâhı Anadolu Selçuklu kümbetlerinin külâhlarını (Resim 183) hatırlatmaktadır⁵⁴³.

Resim 184. Gedik Ahmet Paşa Camii Minber Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Minber tamamen İscehisar mermerinden yapılmıştır. Üçgen alınlıklarında kabartma on iki kollu yıldızlar bulunan minberin korkuluklarının içi doludur. Minber altındaki geçit kapısının üzerinde okunamaz durumda yazılar mevcuttur. Minber kapısı kabartma çiçek motifleri ile süslüdür⁵⁴⁴. Cami kible ekseninde kare planlı ve kubbeli iki birimden oluşan harim ve harimin köşelerine bitişen dört tabhâne alanından oluşmaktadır⁵⁴⁵. Tabhânelerin arasında dışa açılan tek kubbeli birer eyvan vardır.

Harimin doğu ve batı cephesindeki dikdörtgen beşer adet pencereden (Resim 185) küçük boyutlu olanlar tabhâne birimlerine ortadaki diğerleri ise eyvanlara açılmaktadır. Harimin girişten doğu ve batısının ilk iki sırasındaki pencerelerin arasında aynı büyüklükte birer mukarnaslı niş (Resim 185) yer almaktadır⁵⁴⁶.

Resim 185. Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Arasındaki Niş Örneği

Kaynak: Ceylan, 2021.

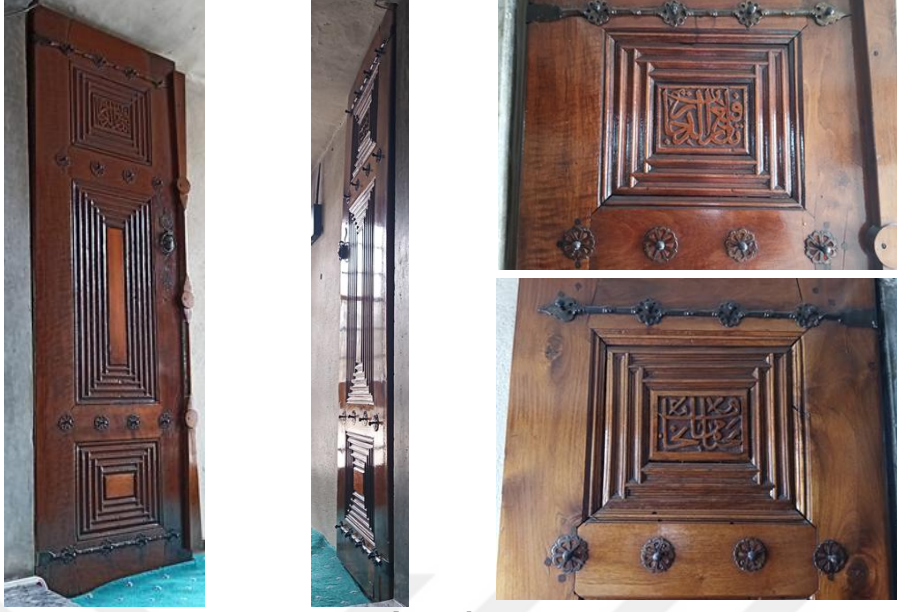
⁵⁴³ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547.

⁵⁴⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 10; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38.

⁵⁴⁵ Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; Günay, *a.g.t.*, s. 48; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 126.

⁵⁴⁶ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

Resim 186. Gedik Ahmet Paşa Camii 1. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

Caminin alt sıralarındaki on dört pencerenin ahşap kapakları (Resim 186-187) dikkat çekicidir⁵⁴⁷. Harimin içerisindeki çeşitli süslemeleri bulunan pencere kapakları (Resim 188) Fatih Devri üslubundadır⁵⁴⁸.

Resim 187. Gedik Ahmet Paşa Camii 2. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

⁵⁴⁷ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 12.

⁵⁴⁸ Meriç, *a.g.m.*, ss. 9-10.

Resim 188. Gedik Ahmet Paşa Camii 3. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

Dikdörtgen pencere kapaklarının yapılış biçimi iç içe oturtulmuş dikdörtgenlerden gelişen çerçevelerden meydana gelen bezemeli üçer tabla şeklindedir. Pencere kapaklarında iç içe yerleştirilen kareler ve dikdörtgenler doğrultusunda köşelerde (zıvanalı) geçmelerin kullanıldığı künde-kârî tekniği uygulanmıştır⁵⁴⁹. Zeminde bitkisel bezemeler kullanılmadan tasarlanan dik hatlı çizgilerle oluşturulan yazılı bezemeler pencere kapaklarında (Resim 189) yer almaktadır.

Resim 189. Gedik Ahmet Paşa Camii 4. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

⁵⁴⁹ Barışta, a.g.e., ss. 386-388.

Resim 190. Gedik Ahmet Paşa Camii 5. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

İlk yapıdan kalma pencere kapıları onarım işlemi geçirdiğinden yeniymiş hissi vermektedir. Pencere kapaklarının kanatlarındaki menteşeler, dörder sıralı perçinler ve tokmakları (Resim 190,191,192) oldukça güzeldir⁵⁵⁰.

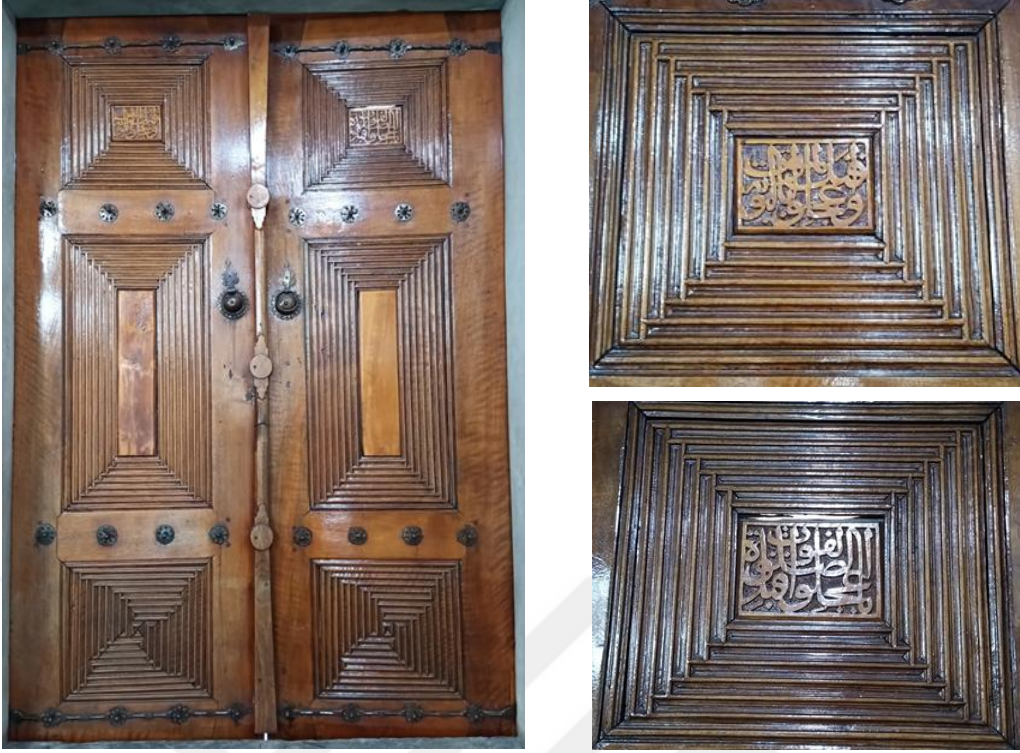
Resim 191. Gedik Ahmet Paşa Camii 6. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

⁵⁵⁰ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 10.

Resim 192. Gedik Ahmet Paşa Camii 7. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

Bu pencere kanatları Fatih Devri'nde kullanılan şaşırtma ve düz çubuk görünümlü oluşturulan ağaç işlerinin en güzel parçalarındandır. Pencere kapıları üç ayrı tarza sahiptir. Mihrabın yanlarındakilerde (Resim 193-194) büyük düz göbekli altta bir tabla devamında, alt kısmı büyük düz göbekli üst kısmı ise dört tarafa şaşırtmalı orta tabla ve göbeğinde yazı bulunan üst tabla yer almaktadır⁵⁵¹.

Resim 193. Gedik Ahmet Paşa Camii 8. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

⁵⁵¹ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 10.

Resim 194. Gedik Ahmet Paşa Camii 9. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

Harimin iki yanındakiler (Resim 195,196,197,198) şaşırtmalı, düz göbekli altta bir tabla, ortada birbirine dik, dört istikamette çubuklardan oluşturulan düz göbekli tabla ve üstte yazılı bir tabladan meydana gelmektedir. Kuzey cephedeki diğerlerinden daha kısa pencere kapaklarının (Resim 186-187) alt ve orta tablaları düz göbekli, üst tablası yazılıdır. Mihrabın iki yanındaki eyvanların güzel kapaklarının⁵⁵² tablaları boş göbeklidir.

Resim 195. Gedik Ahmet Paşa Camii 10. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

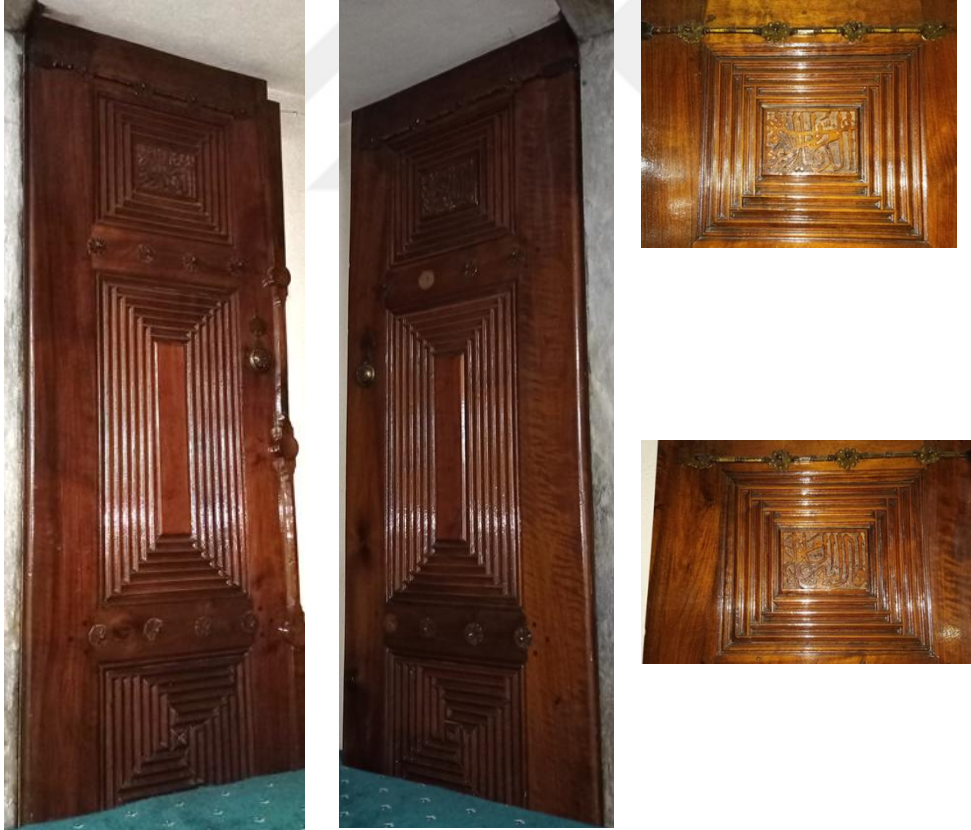
⁵⁵² Ayverdi, *a.g.e.*, s. 10.

Resim 196. Gedik Ahmet Paşa Camii 11. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

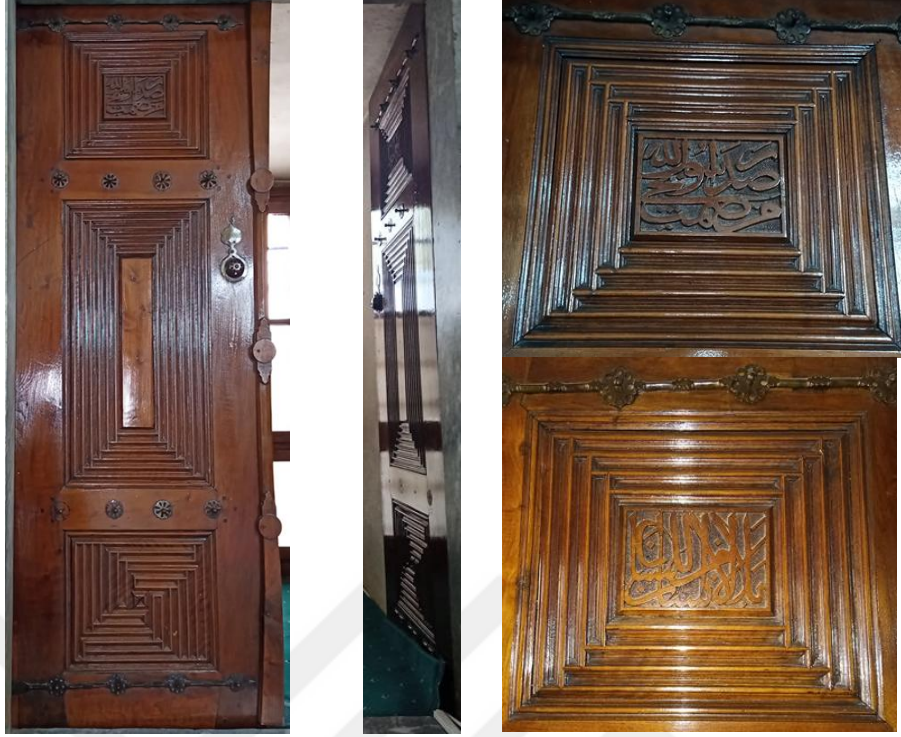
Kaynak: Ceylan, 2023.

Resim 197. Gedik Ahmet Paşa Camii 12. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

Resim 198. Gedik Ahmet Paşa Camii 13. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

Resim 199. Gedik Ahmet Paşa Camii 14. Pencere Kapakları ve Yazı Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

Keskin ve güzel yazılan pencere kapaklarının kanatlarındaki (Resim 199) yazılar⁵⁵³ ve anlamları Tablo 1’de verilmiştir. Tabhâne odalarındaki meşe pencere kapakları genelde yenidir. Revağın sağındaki odada bulunan pencere kapağı tıpkı cami

⁵⁵³ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 10.

içindeki onarılan pencere kapakları gibidir. Bu kapıların üst tablalarında yazı (Tablo 1) vardır⁵⁵⁴. Caminin pencere kapaklarında özlü metinler ve hadisler yer almaktadır. Karazeybek, pencere kapakları üzerindeki yazıların 1794 yılındaki onarım esnasında eklenmiş olabileceğini belirtmektedir⁵⁵⁵. Fatih Devrinden kalma, geometrik kompozisyonların, on köşeli yıldızların, rumilerin, şakayıkların süslediği, künde-kârî tekniğiyle yapılmış kapı ve pencere kanatları, rumili menteşeleri ve kabaralı tokmaklarıyla birlikte 1940'ta onarılmıştır⁵⁵⁶.

Tablo 1. Gedik Ahmet Paşa Camii Kapı Kanatlarının ve Pencere Kapaklarının Üzerindeki Yazılar ve Anlamları

Sıra	Yazıların Bulunduğu Pencere Kapaklarının Yerleri	Arapça Sol Yazıt	Arapça Sağ Yazıt	Yaklaşık Türkçeleri
1	Kuzey Cephinin Batı Duvarına Yakın Penceresinde	يَا رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ	نَجِّنَا مِمَّا نَخَافُ	Ey en yüksek derecelerin sahibi Allah! bizi korktuklarımızdan emin eyle
2	Kuzey Cephinin Doğu Duvarına Yakın Penceresinde ve Giriş kapısında	نَجِّنَا مِمَّا نَخَافُ	يَا نَخَافُ الْأَلْطَافِ	Ey nice gizli lütufları olan Allah! bizi korktuklarımızdan emin eyle
3	Doğu Cephinin Kuzey Duvarına Yakın Penceresinde	فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَبِينَ	وَأَتَىٰ الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ	Zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimselerin doğru yola ermişlerden olmaları umulanlardır. (Tövbe Sûresi 18. Ayetin ikinci kısmı)
4	Güneye Doğru 3.'den Sonra Gelen	وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا	إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا	Müminler için namaz vakitleri belirli olan bir farzdır. Mescitler yalnız Allah'a aittir. O halde Allah ile birlikte başkasına da dua edip yalvarmayın. (Nisa Sûresi 103. ayet)
5	Güneye Doğru 4.'den Sonra Gelen	الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ	قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ	Nebi aleyhisselam buyurdu ki; haya imandandır
6	Doğu Eyvanının Kuzeyinde	وَلَا رَاحَةَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا حِفْظَ اللِّسَانِ	قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ	Nebi aleyhisselam buyurdu ki; insana dilini korumaktan başka rahatlık yoktur.
7	Doğu Eyvanının	وَعَجِّلُوا بِالتَّوْبَةِ قَبْلَ الْمَوْتِ	عَجِّلُوا بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْفَوْتِ	Vakti geçirmeden

⁵⁵⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁵⁵ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁵⁶ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547.

	Güneyinde			namaza acele edin. Ölmeden önce de tövbe için acele ediniz.
8	Mihrabın Solunda	فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ عَلَى نُورٍ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	رَبُّنَا مَجَالِسُكُمْ بِالصَّلَاةِ	Meclislerinizi namazlarınızla süsleyin, şüphesiz ki namazlarınız kıyamet gününde sizin nurunuz olacaktır.
9	Mihrapla Minberin Arasında	إِنِّي شَرٌّ مَنْ أَحْسَنْتَ إِلَيْهِ	قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ	Peygamber efendimiz buyurdu ki; kendilerine iyilik ettiğiniz kimselerin şerrinden sakının.
10	Batı Eyvanının Kuzeyinde	وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ صَدَقَ اللَّهُ	حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى	Namazları ve orta namazı aksatmadan koruyun. huşû içinde Allah'ın huzurunda kaim kalın. (Bakara Sûresi 238. Ayet) Şüphesiz ki Allah doğru söyledi.
11	Batı Eyvanının Güneyinde	الْمُنَافِقُ فِي الْمَسْجِدِ كَالطَّيْرِ فِي الْقَفْصِ	الْمُؤْمِنُ فِي الْمَسْجِدِ كَالسَّمَكِ فِي الْمَاءِ	Mescitteki mümin sudaki balık gibidir. Mescitteki münafık kafesteki kuş gibidir.
12	Batı Eyvanından Sonra Batı Cephinin Güneydeki İlk Penceresinde	الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ	قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ	Nebi aleyhisselam buyurdu ki; dünya ahiretin tarlasıdır.
13	Batı Cephinin İkinci Penceresinde	مَنْ صَمَتَ يُجِبُّ صَدْرَ رَسُولِ اللَّهِ	بَلَاءُ الْإِنْسَانِ مِنَ اللِّسَانِ	İnsanın belası dilindendir. Kim susarsa Allah resulünün sünnetini sevmiş olur.
14	Batı Cephinin Kuzey Cepheye Doğru Penceresinde	وَالْيَوْمَ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ	إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ	Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılanlar gerçek manada imar edebilir. (Tövbe Sûresi 18. Ayetin ilk kısmı)
15	Giriş Revakının Sağındaki Tabhâne Penceresi	عَلَيْكَ إِتْكَانِي	يَا قَاضِيَ الْحَاجَاتِ	Ey ihtiyaçları gideren sana sığınırım

Kaynak: Ayverdi, 1989; Kaya, 2019.

Caminin iç mekânı büyüleyici hat örnekleri ve motiflerle süslüdür⁵⁵⁷. Caminin içerisindeki duvarlar bitkisel ve geometrik desenlerden oluşan süslemeler ve ayetlerle tezyin edilmiştir⁵⁵⁸. Taç kapının üzerindeki pencerelerin arasına (Resim 200) kalemişi⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 315.

⁵⁵⁸ Akyıl, *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁵⁹ Erdem, *a.g.e.*, s. 39.

madalyonun içerisinde sülüs “ Ya hazreti Bilal-i Habeşi” yazısı zerendüd tekniğiyle siyah zemin üzerine işlenmiştir. Buradaki yazı kompozisyonun varlığından dolayı taç kapının iç kısmında 1940 onarımında kaldırılan ahşap, fevkani bir müezzin mahfilinin bulunduğu düşünülmektedir⁵⁶⁰.

Resim 200. Gedik Ahmet Paşa Camii Kuzey İç Süslemeler

Kaynak: Ceylan, 2023.

Alt sıradaki pencerelerin üzerindeki (Resim 201) silinen ayetlerin yerine siyah fon üzerine yaldızla yazılan kalemişi süsleme ve yazıları, camideki Allah, Muhammed lafızlarını ve sahabe isimlerini hicri 1359-1360 (miladi 1940-1941) yıllarında Hattat Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey kaleme almıştır⁵⁶¹. İsmail Hakkı Bey tarafından yazılan bu süslemelerin kalemişi ustalığını Avni Usta ve ekibi yapmıştır⁵⁶².

Girişten sağdaki pencereden itibaren pencerelerin üzerlerinde, kalemişi Nûr Sûresinin 61,62,63,64. ayetleri, hicri 1360 (miladi 1941) tarihi ve “Hakkı nakşetti” anlamındaki “كَتَبَهُ حَقٌّ” ibaresi yazılıdır⁵⁶³. Caminin üst alçı pencereleri çift merkezli sivri kemerlidir. Geniş silmeler alt pencerelerin (Resim 201) etrafını çevrelemektedir⁵⁶⁴.

Resim 201. Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Pencere Üstü Hat Örnekleri

Kaynak: Ceylan, 2021.

⁵⁶⁰ Gedik Ahmet Paşa Camii İç Kapı Üstü Yazısının Okunuşu İçin bk. Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547.

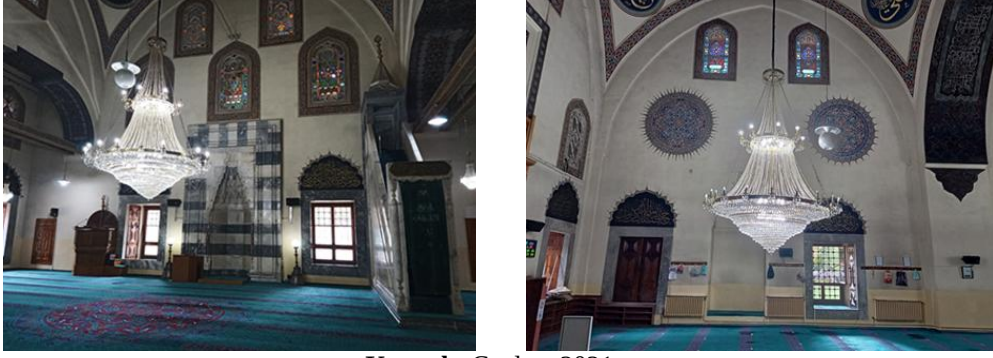
⁵⁶¹ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 11-12; Meriç, *a.g.m.*, ss. 9-10.

⁵⁶² Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 13; Meriç, *a.g.m.*, ss. 9-10.

⁵⁶³ Kaya, 2019, *a.g.e.*, ss. 63-65.

⁵⁶⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 14.

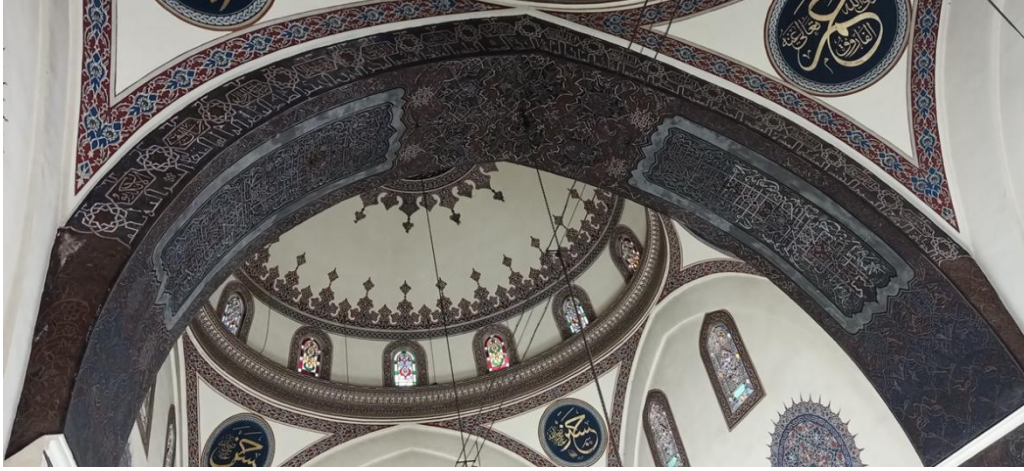
Resim 202. Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Detayları

Kaynak: Ceylan, 2021.

Mihrabın yanlarında birer dikdörtgen pencere (Resim 202) yer almaktadır. Güney cephedeki harime bakan eyvanlarda birer dolap nişi bulunmaktadır. Güney cepheye şaşırtmalı düzende iki sıralı tepe pencereleri yerleştirilmiştir. Bu pencerelerden ortadaki mihrabın, diğerleri ise alttaki pencerelerin üstünde (Resim 202) yer almaktadır⁵⁶⁵. Cami harimindeki kalemişi süslemelerden bir kısmı orijinaldir. İki kubbe arasındaki kemerin üzerinde kalemişi örgülü rumiler ve iki kartuş içerisinde yer alan girift hat kompozisyonları orijinal parçalardandır⁵⁶⁶.

Resim 203. Gedik Ahmet Paşa Camii İki Kubbe Arasındaki Büyük Kemer

Kaynak: Ceylan, 2023.

Caminin önemli özelliklerinden biri de büyük kemerdeki (Resim 203) kalemişi yazı ve bezemelerdir. Kemerin iç yüzeyindeki birbirine bağlı hatayi motiflerin çevrelediği ufak alanlarda hat örnekleri vardır. Bazı kaynaklarda kemerin iç yüzeyindeki (Resim 204) Yâsin Sûresinin hatlarının sülüs ve muhakkak arası bir üsluba sahip olduğu ve kemer yan yüzeyindeki kısımda ise bir sıra kûfî yazının bulunduğu

⁵⁶⁵ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

⁵⁶⁶ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 13; Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547.

belirtilmektedir⁵⁶⁷. Kemerin yalnızca bir yan yüzeyinde tezyinat (Resim 203) bulunmaktadır. Kemerin diğer yan yüzeyi boştur.

Karazeybek; Yâsin Sûresinin, kemerin iç yüzeyine celi sülüs hatla yazıldığını, kemerin harime bakan yüzeyine de kemer çizgisi boyunca uzanan şeritte (Resim 205) kûfî yazıyla esma-i hüsnanın yazdığını ve bu kûfî yazıdaki elif ve lam harflerinin uzantılarından oluşan kartuşların içerisinde de sağdan sola doğru celi sülüs hatla Yâsin Sûresi ayetlerinin bulunduğunu belirtmektedir⁵⁶⁸.

Kemerin hem iç yüzeyindeki hem de yan yüzeyindeki hat örnekleri Hattat Hasan Efendi'nin eseridir⁵⁶⁹. Bazı kaynaklarda eski yazı ve nakışların yalnızca caminin büyük kemeri ve iç kapı takında olduğu belirtilmektedir⁵⁷⁰.

Resim 204. Gedik Ahmet Paşa Camii Büyük Kemerden Detaylar

Kaynak: Ceylan, 2023.

Ayverdi büyük kemerin iç yüzeyindeki Yâsin Sûresinin 12 ila 15. ayetlerinin başlarının olmasına rağmen sonlarının eksik olduğunu ve kemerin alt kısmında 69 ve 60. ayetlerin yazılı olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda kemer içinde toplamda 32, kemer alınlığında 8 ayetin var olmasından dolayı Yâsin Sûresinin başının ve sonunun eksik bırakıldığı belirtilmektedir. Sonuç olarak Ayverdi bu bezemelerin bir zamanlar bütün camiye kaplıyor olabileceğini ileri sürmektedir⁵⁷¹. Karazeybek'in de caminin 1703 yılındaki onarımı hakkında bilgi verirken dört kemerdeki Yâsin Sûresi ayetlerinden ve şu anda camide bulunmayan diğer nakışların varlığından söz etmesi, bu düşüncüyü

⁵⁶⁷ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 11-12; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 315.

⁵⁶⁸ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁶⁹ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 11-12.

⁵⁷⁰ Meriç, *a.g.m.*, s. 9; Gönçer, 1991, *a.g.e.*, s. 201.

⁵⁷¹ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 11-12.

doğrulamaktadır⁵⁷². Bahsi geçen onarım bilgileri caminin geçirdiği onarımlar ve ilaveler kısmında zikredilmiştir. Buradaki kalemişi hatların okunabilmesi için bir uzman incelemesinin yapılması daha uygun bulunmaktadır. Zira oldukça karışıktır.

Resim 205. Gedik Ahmet Paşa Camii Büyük Kemerden Detaylar

Kaynak: Ceylan, 2023.

Kemer tezyinatında kullanılan hâkim renkler bordo, mavinin tonları, lacivert, siyah, gri ve beyazdır. Kompozisyonlarda kıvrık dallar, hatayiler, pençler ve rumiler (Resim 206) kullanılmıştır.

Resim 206. Gedik Ahmet Paşa Camii Büyük Kemer Uçlarında Yer Alan Tezyinattan Detay

Kaynak: Ceylan, 2023.

Harim duvarlarında altı adet daire planlı madalyon şeklinde kalemişi (Resim 207) bulunmaktadır. Madalyon şeklindeki desenler kıvrık dallar, hatayiler ve rumilerle tezyin edilmiştir⁵⁷³. Ana kompozisyonların etrafı zencireklerle, madalyonların etrafı da tığlarla tezyin edilmiştir.

Resim 207. Gedik Ahmet Paşa Camii Harimde Pencerele, Madalyonlar, Pandantifler

Kaynak: Ceylan, 2023.

⁵⁷² Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 15.

⁵⁷³ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547.

Ayverdi harimin yan duvarlarındaki (Resim 207-208-209) büyük daire şeklindeki madalyonlara onarım sırasında rumilerin eklenmiş olabileceğini belirtmektedir⁵⁷⁴.

Resim 208. Gedik Ahmet Paşa Camii Harimde Yer Alan Madalyon Örnekleri

Kaynak: Ceylan, 2023.

Resim 209. Gedik Ahmet Paşa Camii Madalyon Detaylar

Kaynak: Ceylan, 2023.

Mihrabın iki yanındaki eyvanlara muhteşem (Resim 210) iki Bursa kemerleri ile geçilmektedir⁵⁷⁵.

Resim 210. Gedik Ahmet Paşa Camii Eyvan Geçişlerinde Yer Alan Bursa Kemerleri

Kaynak: Ceylan, 2023.

Bursa kemerlerinde (Resim 211-212) kullanılan hâkim renkler mavinin tonları, lacivert, kahverengi, bordo ve beyazdır. Kompozisyonlarda ağırlıklı olarak kıvrık dallar, hatayiler ve rumiler kullanılmıştır.

⁵⁷⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 11-12.

⁵⁷⁵ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547.

Resim 211. Gedik Ahmet Paşa Camii Sağ Eyvan Bursa Kemerli Detay

Kaynak: Ceylan, 2023.

Resim 212. Gedik Ahmet Paşa Camii Sol Eyvan Bursa Kemerli Detay

Kaynak: Ceylan, 2023.

Harimin güneyindeki (Resim 213) eyvanların kalın, çift ahşap gergileri kalemişi süslemelerle bezelidir⁵⁷⁶.

Resim 213. Gedik Ahmet Paşa Camii Bursa Kemerli Ahşap Gergileri Detay

Kaynak: Ceylan, 2023.

Ahşap gergilerin kalemişi kompozisyonlarında (Resim 213) sazyolu üslûbunda yapraklar, hatayiler, yuvarlak madalyonlar içinde altı köşeli yıldız formunda çiçekler kullanılmıştır.

Resim 214. Gedik Ahmet Paşa Camii Bursa Kemerli Ahşap Gergileri Detay

⁵⁷⁶ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 9.

Kaynak: Ceylan, 2023.

Sağ ve sol eyvan üst örtüde (Resim 214) salbekli şemse biçiminde kalemişi tezyinat bulunmaktadır. Bu tasarımda da kıvrık dallar, hatayiler, rumiler ve altı köşeli yıldız formunda çiçekler kullanılmıştır.

1940 onarımında asli yapısına uygun olarak yenilenen tezyinî bezemeler şöyledir: Büyük kemerdeki süslemeler, harime bakan güneydeki doğu ve batı eyvanlardaki Bursa kemerlerinin ortasında yer alan rumili tezyinatlar, harimin doğu ve batı duvarlarındaki rumi süslemeli madalyon şekilli desenler, taç kapının iç yüzeyini üç yönden kuşatan rumili süslemeler. Bu tezyinatların dışındaki süslemeler 1940 yılındaki onarım esnasında klasik üslup gözetilerek yapılırken yazılar Hattat Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer tarafından yazılmıştır⁵⁷⁷.

Resim 215. Gedik Ahmet Paşa Camii Üst Pencereleer

Kaynak: Ceylan, 2023.

Üst pencereler (Resim 215) renkli cam desenlerle süslenmiştir⁵⁷⁸. Caminin üst alçı pencereleri çift merkezli sivri kemerlidir. Pandantiflerle geçilen harimin iki kubbesi onikigen kasnaklıdır. Harimdeki kubbelerin kasnaklarında on ikişer adet yuvarlak

⁵⁷⁷ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547.

⁵⁷⁸ Akyıl, *a.g.e.*, s. 54.

kemerli, alçı revzenli pencere bulunmaktadır. Her eyvanda birer adet sivri kemerli tepe penceresi vardır⁵⁷⁹.

Resim 216. Gedik Ahmet Paşa Camii Harim Kubbeleri

Kaynak: Ceylan, 2023.

16. yüzyılın çiçekli üslubunda ele alınan (Resim 216) kubbe göbeğindeki, kubbe eteğindeki, pandantiflerdeki ve pencerelerin kenarlarındaki süslemeler tamamen yenidir. Buradaki süslemeler orijinal süslemelerle uyumlu gözükmemektedir. Revak kubbelerine geçişte kullanılan pandantiflerin üzerindeki yeni kalemişi süslemelerin içerisindeki gül motifleri, hatayi şeklinde kemer içindeki orijinal süslemelere uyumlu halde meydana getirilmiştir⁵⁸⁰.

Camideki Allah, Muhammed ve sahabe isimlerini hicri 1359-1360 (miladi 1940-1941) yıllarında Hattat Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey kaleme almıştır. Kubbe yazıları da İsmail Hakkı Bey'in eseridir⁵⁸¹. Süslemelerin kalemişi ustalığını Avni Usta ve ekibi yapmıştır⁵⁸². Bu süslemeler orijinal süslemelerle uyumlu görünmemektedir⁵⁸³.

Mihrap önündeki kubbe göbeğinde sülüs hatla besmele, Cuma Sûresinin 9. ayeti ve hicri 1358 (miladi 1939) tarihi yazılıdır. Kueydeki ikinci kubbenin göbeğinde Cuma Sûresinin 10. Ayeti, hicri 1359 (miladi 1940) tarihi, Nakkaşın imzası ve “صَدَقَ اللهُ الْعَظِيمُ” yazısı bulunmaktadır⁵⁸⁴.

Harimdeki kubbeler geçişte pandantifler kullanılmıştır. Tabhâne birimlerindeki kubbeler geçişte Türk üçgenleri (Resim 217) kullanılmıştır⁵⁸⁵.

⁵⁷⁹ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

⁵⁸⁰ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 11-12; Meriç, *a.g.m.*, ss. 9-10.

⁵⁸¹ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 11-12; Meriç, *a.g.m.*, ss. 9-10.

⁵⁸² Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 13; Meriç, *a.g.m.*, ss. 9-10.

⁵⁸³ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 11-12.

⁵⁸⁴ Gedik Ahmet Paşa Camii Kubbelerindeki Yazıların Okunuşu İçin bk. Kaya, 2019, *a.g.e.*, ss. 63-65.

⁵⁸⁵ Kuban, 2016, *a.g.e.*, s. 193.

Resim 217. Gedik Ahmet Paşa Camii Tabhâne Kubbeleri- Türk Üçgenleri

Kaynak: Ceylan, 2023.

Cami ismi 17. yüzyılda kaleme alınan Evliya Çelebinin Seyahatnâme'sinde geçmektedir⁵⁸⁶. Adına şiir yazılan⁵⁸⁷ cami görülmeye değer güzelliktedir. Miladi 1557 yılında Afyonkarahisar'ı ziyaret eden Kutbeddin Muhammed en-Nehrevali El Mekki'nin gezisi esnasında gördüklerinden söz ederken Karahisar'da Gedik Ahmet Paşa tarafından yaptırılan ve içinde yolculara yemek pişirilen bir imaretin bulunduğu büyük bir caminin varlığından bahsettiği bilinmektedir⁵⁸⁸.

3.1.3. Gedik Ahmet Paşa Camii'nin Onarım ve İlaveleri

Caminin bilinen ilk onarımı 1636 yılından sonradır. 1667 yılında iki kurşun kubbe ve minare onarılmıştır. 1670 yılında caminin sıvaları dökülmüş ve rüzgârdan kurşunları uçmuş iki büyük kubbesi ve dıştaki dört kubbenin sıvası onarılmıştır. Minare kapısının yanındaki kubbesi, minaresi, bazı yerleri harap olan ve mermer bir direği parçalanmış Gedik Ahmet Paşa Camii 1696'dan sonraki yıllarda onarım geçirmiştir. 1703 yılındaki onarım ve yenileme çalışmaları şöyledir; cami kubbelerinin kurşunları, hatılları, Horasan harcı, tahta ve çivileri yenilenmiştir. Küfeki taşı, çivi, siyah Horasan harcı ve beyaz sıvalarla yenilenen tabhâne birimlerinin kiremitleri elden geçirilmiştir, caminin üçte ikisi sıvanırken kalan birlik kısmındaki mermerler ağartılmıştır. Camiye nakışlar yapılmıştır. Mihrap kubbesindeki ayetler, hadisler, dualar, dört kemerdeki güzel hat işleri, Yâsin Sûresi, kûfî yazı, esma-i hüsnâ, üç duvardaki madalyonlar, iki adet Mührü Süleyman (günümüze ulaşamayan), iki kemer altındaki işlemler ve mihrap üzerindeki (günümüze ulaşamayan) nakışlı çiçekler, kuzey kubbedeki ayetler, hadisler, nakışlar, kemerlerin üzerindeki Yâsin Sûresi, kemerlerdeki nakışlar ve duvardaki üç madalyon, dört Mührü Süleyman (günümüze ulaşamayan), mihrap eksenindeki eyvan kemerlerinin nakışları onarılmıştır. Mihrap ve minber mermerleri, cümle kapısının

⁵⁸⁶ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s. 34-35; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 12-13.

⁵⁸⁷ Şiir için bk. Muhammed B. Tunay, "Şiir Afyonkarahisar İmaret Camii", *Taşpınar Dergisi*, S. 21, Haziran 2019, s. 39.

⁵⁸⁸ Göka, *a.g.e.*, s. 34.

çerçevesi ve dıştaki mermerler ağartılmıştır. Ceviz ağacından yapılan kapının iç yüzeyindeki nakışları, üçer kattan oluşan müşebbek perçinleri ve menteşesi, ceviz ağacından yapılan harimin alt sırasındaki tezyinatlı on dört pencerenin kapakları onarılmıştır. Bu pencereleri çerçeveleyen mermerler ağartılmış ve üzerlerindeki ayetler, müşebbek perçinler, menteşeler ve aksam onarılmıştır. Mermer direğin üzerindeki beş kubbenin Horasan sıvası, güzel hatla nakşedilen ayet ve hadisleri elden geçirilmiştir. Mihrabın sağında ve solundaki pencerelerin cam ve telleri, mushaf ve cüzlerin muhafazası için yapılan müşebbek dolap menteşeleriyle birlikte onarılmıştır. İçlerinde beyaz sıva ve telleri bulunan üçü elden geçirilmiş, ikisi yeni beş cam mihrab duvarında bulunmaktadır. Girişteki kubbenin sağında ve solunda bulunan camlardan birisi yenilenirken diğer sırcası dökülen üçlünün sıva ve telleri yapılmış, kuzey duvarındaki sekiz camdan müşebbek dörtlünün beyaz sıvası, telleri yapılmış ve sırcaları onarılmıştır. İki kubbedeki yirmi dört cam, içleri tamamen Horasan harcı ve beyaz sıvayla sıvanarak nakışların telleriyle birlikte işlenmesi suretiyle yeniden yapılmıştır. İki kubbenin zincir ve demirleri, minare kapısı ve minarenin camideki köşesi, tabhâne birimlerindeki menteşeli veya menteşesiz sekiz pencere ve dört kapı onarımdan geçmiştir⁵⁸⁹. 1792 depreminden sonra caminin iki büyük kubbesi tamamen harap olurken diğer kubbeler kısmen harap olmuş⁵⁹⁰ ve bir mermer direği devrilmiştir. Mütevellî Kaymakamı Ahmet Efendi Bey'in yaptırdığı hicri 1210 (miladi 1795-1796) tarihli onarım kitabesinde belirtildiği üzere zelzelede hasar gören cami tamir edilmiştir⁵⁹¹. 1823-1835 yıllarında külliye geniş çaplı bir tamirat ve tadilat yapılmış, bu çalışma esnasında caminin 1834'te minaresi elden geçirilmiştir. 1849 yılında caminin su akıtan kubbesi onarılmıştır. 1895'te padişahın izin vermesinden dolayı 19.yüzyılın başlarında (Resim 215) caminin harap olan yerlerinin önemli bir onarımdan geçtiği anlaşılmaktadır. Milli Mücadele Dönemi'nde Yunanlılar tarafından istila edilen cami hapisane olarak kullanılmıştır. İşgalden sonra 1922-1939 yılları arasında askeriye'nin mühimmat deposu olarak kullanılan cami 1939-1946 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır⁵⁹². Adeta yeniden yapılmışçasına ele alınan bu çalışmada duvarlar sarımtırak küfeki taşıyla, üst yapı dışındaki mimari elemanlar beyaz ve gri Afyonkarahisar mermeriyle yenilenmiştir. Kubbeler tuğlayla örüldükten sonra dıştan

⁵⁸⁹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 13-16.

⁵⁹⁰ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, İmaret Camii (Gedikahmet Paşa Camii), No. 03-00-0/1.0.

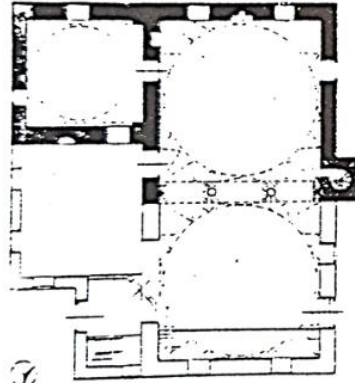
⁵⁹¹ Gönçer, 1991, *a.g.e.*, s. 202; Bulduk, *a.g.e.*, s. 247.

⁵⁹² Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 16-17.

kurşunla kaplanırken içten sıvanmıştır⁵⁹³. Aynı zamanda aynen kopya edilen kalemişi örneği⁵⁹⁴ yazı ve nakışlar yenilenmiştir⁵⁹⁵. Bu onarım esnasında yapılan diğer çalışmalar şöyledir: Camiye bir takım kalemişi ilaveler yapılmıştır. Pencereilerin dıştaki alçıları betonla değiştirilmiştir. Tabhâne birimlerindeki ocaklar ortaya çıkartılmıştır. Tabhâne birimlerinin zeminleriyle birlikte cami zeminine ahşap döşenmiştir. Dıştaki zemin mermerle döşenmiştir. Tevfik Özkurşun, Yusuf İsmet isimli ustalar tarafından pencere kenarlıklarının işçiliği yapılmıştır. Neredeyse yıkılmak üzere olan son cemaat mahallinin kubbeleri askıya alındıktan sonra bütün kemerleri, direkleri, başlıkları, kaideleri sökülüp yere indirilmiştir. Kırılan sütunlar İscehisar mermerinden yekpare yeni sütunlarla yenilenmiştir. Sarkıtlı iki başlık, kaideler ve pabuçlar ait oldukları yerlerine monte edilmiştir. Caminin on bir kemeri yeniden ele alınıp işlenmiştir. Zeminden itibaren minarenin dış kaplaması sökülüp yeniden kaplanmıştır. Orijinalliği korunarak yeniden işlenen yivlerin zayı olan çinileri Kütahya’da yaptırılan yenileriyle değiştirilmiştir. Direkler tamamen yenilenmiş ve camiye tahta secdelikler eklenmiştir. Caminin tabhâne odalarındaki alafranga şömineler 19. yüzyılın işidir⁵⁹⁶. 1966-1969 yıllarındaki cami çalışmalarında kubbe kurşunları yenilenmiştir⁵⁹⁷.

3.2. MISRİ CAMİİ

Resim 218. Mısri Camii Planı

Kaynak: Çal, 2021.

Mısri Mahallesiinde yer alan cami⁵⁹⁸ türbe, yan harim, vestibül, minare, kubbeli sonradan eklenen bölüm ve kare planlı, kubbeli (Resim 218) ana mekândan meydana

⁵⁹³ Tanman, *a.g.m.*, ss. 544-547.

⁵⁹⁴ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 17.

⁵⁹⁵ Meriç, *a.g.m.*, s. 9.

⁵⁹⁶ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 12-13.

⁵⁹⁷ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, İmareet Camii (Gedikahmet Paşa Camii), No. 03-00-0/1.0.

⁵⁹⁸ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 37-38; Erdem, *a.g.e.*, s. 39.

gelmektedir⁵⁹⁹. Camide yapım kitabesi yoktur. Caminin 15. yüzyılda Kasım Paşa tarafından Şeyh Abdürrahim Karahisari adına⁶⁰⁰ tek kubbeli, kârgir ve kireç harçlı⁶⁰¹ bir mescit olarak yaptırıldığı bilinmektedir⁶⁰². Zira Aşık Paşaoğlu Tarihi’inde de Kasım Paşa’nın bir Cuma mescidi yaptırdığı belirtilmektedir⁶⁰³. Caminin hicri 871 (miladi 1466-1467) tarihiyle hicri 888 (miladi 1483) yılları arasında yapıldığı düşünülmektedir⁶⁰⁴. Hicri yılın karşılığını yanlış belirlemek gibi farklı sebeplerden bazı kaynaklar hatalı tarihlendirme yapmaktadır⁶⁰⁵. Örneğin Mehmet Ziya Efendi, “Bursa’dan Konya’ya Seyahat” adlı eserinde Mısri Camii’nin 1484 yılında yapıldığını belirtmektedir⁶⁰⁶.

3.2.1. Mısri Camii’nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı

Resim 219. Mısri Camii
Doğu Cephe

Resim 220. Mısri Camii
Doğu Girişi ve Kuzey Cephe.

Resim 221. Mısri Camii Batı
Cephe

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin batı cephesinde (Resim 221) altta iki büyük, üstte yuvarlak kemerli iki küçük pencere bulunmaktadır. Doğu cephede (Resim 219) üstte yuvarlak kemerli dört, altta üç büyük pencere vardır. Kuzey duvarında (Resim 220) üstte küçük iki altta büyük iki yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır. Güney cephede altta üç dikdörtgen, üstte

⁵⁹⁹ Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, ss. 48-49.

⁶⁰⁰ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 43; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, ss. 316-317; İsmail Hızal – Mehmet S. Aygen, *Osmanlı Salnamelerinde Afyonkarahisar*, Türkeli Matbaası, Afyonkarahisar 1987, s. 68; Göka, *a.g.e.*, s. 161; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 131.

⁶⁰¹ Aygen, *a.g.e.*, ss. 9-12; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14.

⁶⁰² Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 37-38; Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 46-48; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

⁶⁰³ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317.

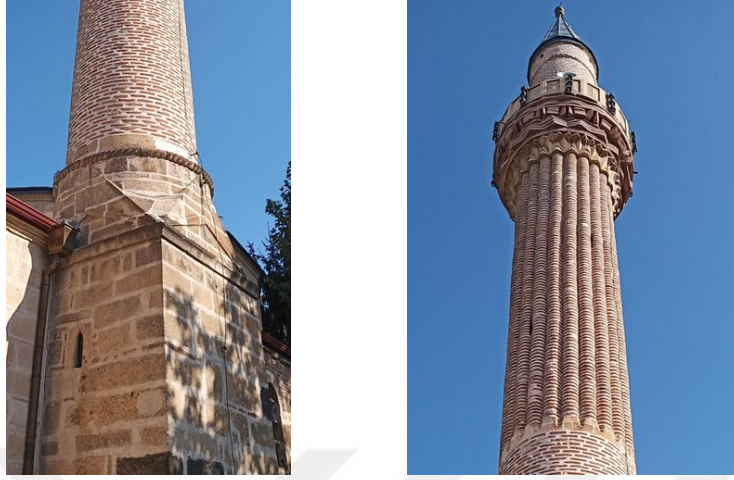
⁶⁰⁴ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 43; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 131; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 37-38; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; Anonim, *a.g.e.*, ss. 37-40; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82; Meriç, *a.g.m.*, s. 10; Aygen, *a.g.e.*, ss. 9-12; Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 46-48; Türkiye Kültür Portalı; “Mısri Camii - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/gezilecekyer/misri-camii> (Erişim Tarihi: 03.10.2022); Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38; Özmen, *a.g.e.*, s. 98; Mehmet Seçkin – Mehmet S. Aygen, *Afyon’da Dilek ve Adak Yerleri*, Türkeli Matbaası, Afyonkarahisar 1986, s. 29; Ziya, 2018, *a.g.e.*, s. 289; Ziya, 2010, *a.g.e.*, s. 275.

⁶⁰⁵ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, s. 185; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 120; Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 50.

⁶⁰⁶ Göka, *a.g.e.*, s. 161.

iki pencere bulunmaktadır⁶⁰⁷. Caminin kuzeyine eklenen bölüm mihrabın bulunduğu ana mekânla yaklaşık aynı ölçülere sahiptir⁶⁰⁸.

Resim 222. Mısri Camii Minare Kaidesi ve Gövdesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kaynaklarda minarenin, türbe ve caminin kuzeydeki kısmıyla birlikte yapıldığı belirtilmektedir⁶⁰⁹. Caminin minaresi orijinaldir⁶¹⁰. Minarenin girişi ana mekânın içinden sağlanmaktadır. Ana mekânın kuzeybatısına bitişik yapılan minarenin dört köşeli, kesme taştan kaidesi (Resim 222) vardır. Kaideden sonra orta yüzeylerinde silme yıldız bulunan prizmatik üçgenli pabuç gelmektedir. Pabuçtan tuğla gövdeye burmalı ve kaval silmeli bir bilezikle geçilmektedir. Minarenin düz silindirik gövdesi 1/3 yükseklikten sonra şerefe altına kadar yivli (Resim 222) devam etmektedir. Kesme taş korkuluklu şerefenin altı alçı kaplama taşlar ve tuğlaların yatay-dikey konulmasıyla süslenmiştir. Kısa, dar, silindirik ve tuğla petekten sonra kurşun kaplamalı konik külah gelmektedir⁶¹¹. Minarenin şerefeye kadar uzanan yivli gövdesi mısır koçanına benzetilmektedir⁶¹².

⁶⁰⁷ Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, ss. 48-49.

⁶⁰⁸ Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁰⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 120; Çal, *a.g.m.*, s. 309; Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 37-38; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317.

⁶¹⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 121; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317.

⁶¹¹ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 50; Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 37-44; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; Günay, *a.g.t.*, s. 49.

⁶¹² Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 37-38.

Camiye batı, kuzey ve kuzeydoğudaki üç kapıdan girilebilmektedir⁶¹³. Doğu kapısının (Resim 223) sövesi yuvarlak kemerlidir. Kapısı ahşap ve iki kanatlıdır. Kapının üzerinde siyah zemin üzerine beyazla yazılmış bir hat yazısı (Resim 224) vardır. Buradaki hattı Ömer Faruk Atabek yazmıştır⁶¹⁴.

Resim 223. Mısri Camii Doğu Kapısı

Kaynak: Ceylan, 2021

Doğu kapısındaki (Resim 224) hattın okunuşu şöyledir; “Yâ müfettiḥal ebvâb iftaḥ lenâ ḥayr’al-bâb.” Osmanlı döneminde genellikle kapı tokmaklarının üzerine yazılan bu yazının yaklaşık Türkçesi şöyledir; “Ey kapıları açan bize hayır kapılarını aç⁶¹⁵.” Doğu kapısının üzerindeki yazının sol kenarında hattatın imzası ve tarihi (Resim 224) vardır. Hattın iki yanında rumi, yaprak ve dallardan oluşan birer kompozisyon yer alır.

Resim 224. Mısri Camii Doğu Giriş Kapısı Üzerindeki Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

3.2.2. Mısri Camii’nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı

Kuzeydoğu girişten yan harim ve iki kubbeli harime geçişi sağlayan hol derinlemesine dikdörtgen planlıdır⁶¹⁶. Holden yan harime ve ana harime geçiş vardır. Kaş kemerli, yan harim (Resim 226) mihrabının tepesinde kelime-i tevhid (Resim 227)

⁶¹³ Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, ss. 48-49.

⁶¹⁴ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 45; Akkoyun, *a.g.e.*, s. 167; Ömer F. Atabek, *Türk İslâm Süsleme Sanatları*, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara 2011, ss. 7-160.

⁶¹⁵ Mısri Camii Doğu Kapısı Üzerindeki Yazı Tarafımızdan Okunmuştur. Milli ve Sünni; “Ya müfettiḥal ebvâb, iftaḥ lenâ ḥayr’al-bâb “ Ey Kapıları Açan Allah’ım! Bize Hayır Kapılarını Aç”. <https://millivesunni.wordpress.com/2018/12/10/ya-mufettiḥal-ebvab-iftah-lena-hayr-al-bab-ey-kapilari-acan-allahim-bize-hayir-kapilarini-ac/> (Erişim Tarihi: 09.09.2022).

⁶¹⁶ Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 36.

yazılıdır. Yan harimin tavanı kalemişi rumi ve çeşitli çiçek motifleriyle süslenmiştir. Bu süslemeler son onarımın ürünü olmalıdır.

Resim 225. Mısri Camii Harim Detayı

Resim 226. Mısri Camii Yan Yer

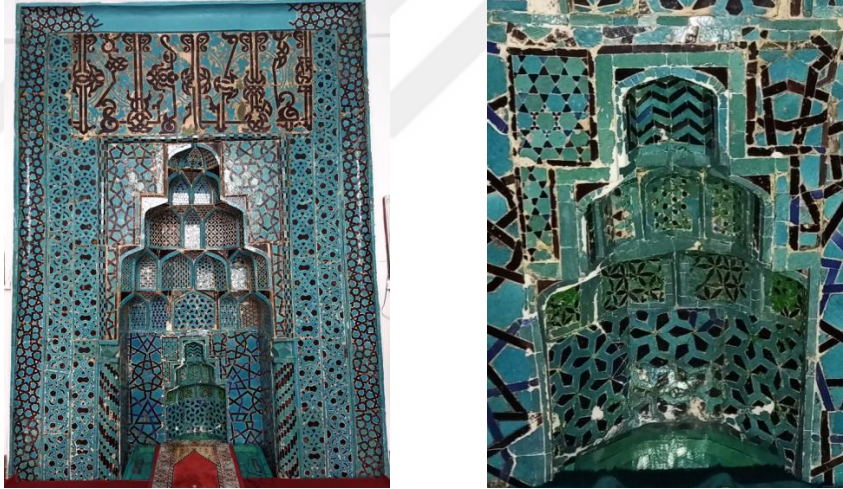
Resim 227. Mısri Camii Kaş Kemerli Mihrap Detayı

Kaynak: Ceylan, 2023.

Kaş kemerli (Resim 226-227) mermer mihrabın bulunduğu yan harimden türbeye mermer söveli kapıdan geçilmektedir. Yan harimde görevli odası bulunmaktadır. Yan harim ve görevli odasının üst katında oval kubbeli kısım hanımlar mahallidir. Cami farklı zamanlarda çeşitli parçalar kullanılarak birçok onarım geçirdiğinden son cemaat mahalli yeni, caminin ana mekânı eski bir yapı gibi görünmektedir⁶¹⁷.

Resim 228. Mısri Camii Mihrabı ve Detay

Kaynak: Ceylan, 2023.

Kible duvarının ortasında süslü mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap yüzeyi (Resim 228) çini⁶¹⁸ mozaik kaplamadır⁶¹⁹. Kenardaki bordürlerin kompozisyonlarında ve üstteki kûfî yazıda firuze ve manganez moru kullanılırken mukarnas yuvalarındaki kompozisyonlarda firuze manganez moru ve lacivert renkler kullanılmıştır. Kenar bordürlerinde ve mukarnas yuvalarında kullanılan kompozisyonlar geometriktir.

⁶¹⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 167-170; Ahmet Topbaş, “Afyonkarahisar Camileri - (Abdurrahim) Mısri (Sultan) – Kasım Paşa Camii”, *Afyon Zafer Gazetesi*, 10.04.1990, S. 254.

⁶¹⁸ Çini Hakkında Daha Fazla Bilgi İçin bk. Nusret Çam, *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*, Akçağ Basım Yayım Pazarlama, Ankara 1999, s. 237.

⁶¹⁹ Afyon Valiliği, 2001, *a.g.e.*, s. 144; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 37-38; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Şenkaya, 1977, *a.g.e.*, s. 38; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; Günay, *a.g.t.*, s. 48.

Hücreye doğru kademelenen üç kenar bordürlerinden yalnızca en dıştaki bütün çerçeveyi dolaşmaktadır⁶²⁰.

Resim 229. Mısri Camii Altı Kollu Yıldız/Çokgen Bordür

Kaynak: Ceylan, 2023.

Mihrabı üç yönden dolanan altı kollu yıldız ve çokgen bir bordür (Resim 229) bulunmaktadır. Bu bordür, manganez moru çinilerin birbiri ile kesişmesiyle altı kolu yıldız şeritleri oluşturan geometrik geçmelerden meydana gelmektedir. Şeritlerin arasında oluşan çokgenlerin ve yıldızların içerisinde firuze rengi kullanılmıştır. Firuze renkli şeritlerin sınırladığı dış bordürün üst kısmındaki çiniler dökülmüştür⁶²¹.

Resim 230. Mısri Camii Mihrap Deltoid Bordürü

Kaynak: Ceylan, 2023.

Resim 231. Deltoid Bordür

Kaynak: Demiriz, 2017.

Mısri Camii'nin mozaik çini mihrabında kullanılan Deltoid bördür (Resim 231)⁶²² mihrap köşeliği ve mukarnas kavsarasını iki yandan kuşatmaktadır. Çerçevenin üst sınırına kadar uzanan bu ikinci bordürde firuze renkli şeritlerin çapraz yönlü kesişmesiyle birbirine bağlanan çokgen şekillerin oluşturduğu girift geometrik geçmeler (Resim 230) bulunmaktadır. Buradaki çokgenlerin içini manganez moru rengindeki çiniler doldurmaktadır⁶²³.

Resim 232. Mısri Camii Mihrap Çokgen Bordürü

Kaynak: Ceylan, 2023.

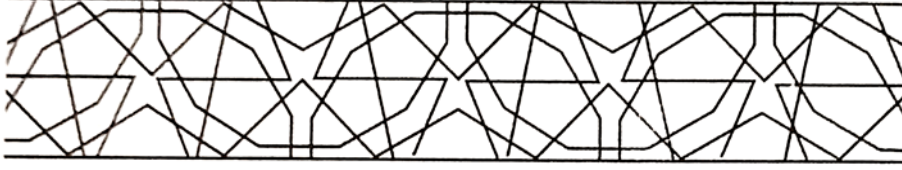
⁶²⁰ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 185-186.

⁶²¹ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 185-186.

⁶²² Demiriz, 2017, *a.g.e.*, s. 296.

⁶²³ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 185-186.

Resim 233. Çokgen Bordür

Kaynak: Demiriz, 2017.

Çokgen bordür (Resim 233) Mısri Camii'nin çini mihrabında (Resim 232) kullanılmıştır⁶²⁴. Deltoid bôrdür'den sonra iki yandan mihrabı kuşatır. Mihrap çerçevesinin üstüne kadar uzanan üçüncü bordürde firuze renkli çini şeritler çapraz yönde kesişerek içerisinde manganéz moru çinilerin bulunduğu çokgenleri oluşturmaktadır⁶²⁵.

Resim 234. Mısri Camii Mihrabında Çini Kûfi Yazı

Kaynak: Ceylan, 2023.

Mihrabın üzerindeki süslemeli kûfî yazı şeridi ikinci ve üçüncü kenar bordürlerinin arasında yer almaktadır. Kûfîli kısmın zemini firuze renkli kıvrılan dallar, tam ve yarım palmetlerden oluşan bir girift bitkisel kompozisyonudur. Geneli yuvarlak hatlı zeminin üzerine çoğunluğu dikey hatlardan oluşan kûfî süsleme bulunmaktadır. Kûfîli kısımdaki harfler uçlarında kıvrık dallar ve palmetlerin yer aldığı uzun, ince, manganéz moru şeritlerden meydana gelmektedir⁶²⁶. Mihrabın üzerinde kûfî yazıyla (Resim 234) kelime-i tevhid yazılıdır⁶²⁷.

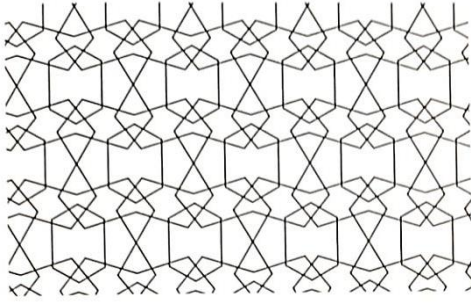
⁶²⁴ Demiriz, 2017, *a.g.e.*, s. 288.

⁶²⁵ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 185-186.

⁶²⁶ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 185-186.

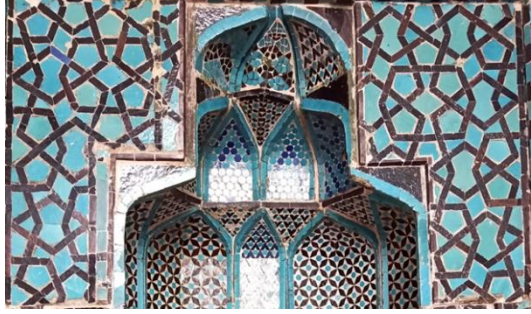
⁶²⁷ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, (Abdurrahim) Mısri (Sultan) Camii ve Gömütlüğü, No. 03-00-0/1.0.

Resim 235. Altıgen Motif

Kaynak: Demiriz, 2017.

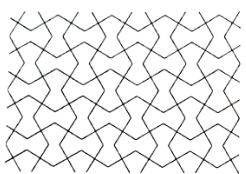
Resim 236. Mısri Camii Mihrap Köşelikleri

Kaynak: Ceylan, 2023.

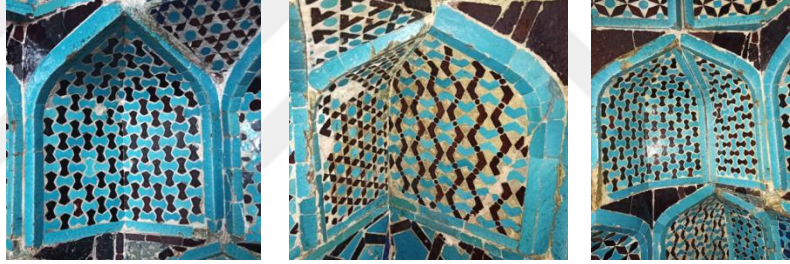
İnce kaval silmenin etrafını çevrelediği kavsaranın iki tarafında yer alan köşeliklerde firuze renkli zemin ve birbirini kesen şeritlerin oluşturduğu manganez moru çokgenler yer almaktadır⁶²⁸. Altıgen motifi (Resim 235) Mısri Camii'nin mozaik çini mihrabının⁶²⁹ köşeliklerinde (Resim 236) kullanılmıştır. Burada yer yer görülen lacivert çinilerin bir onarım çalışmasında ya da mihrabın yerleştirilmesi sırasında eklendiği düşünülmektedir.

Resim 237. Mekik Motifi

Kaynak: Demiriz, 2017.

Resim 238. Mısri Camii Mihrap Mukarnas Hücresindeki Mekik Detayları

Kaynak: Ceylan, 2023.

Mihrapta içte ve dışta olmak üzere iki hücre bulunmaktadır. Dış hücrenin kavsarası tek tek dizilen, iri ve yayvan mukarnaslı beş sıradan oluşmaktadır. Firuze renkli çinilerle sınırlandırılan yuvalar dış bükey kavislidir. Birbirine benzemeyen dış hücredeki yuvaların yüzeyinde firuze, manganez, lacivert renkli yıldız ve farklı çokgenlerden meydana gelen değişik çinili kompozisyonlar kullanılmıştır⁶³⁰. Mısri Camii'nin mihrap mozaik çini mukarnaslarında mekik motifi (Resim 237) kullanılmıştır⁶³¹. Mekik motifi yatay ve dikey renkleri değiştirilerek ve farklı biçimlerde birçok mukarnas yuvasında (Resim 238) bulunmaktadır.

⁶²⁸ Bakırer,1976, *a.g.e.*, ss. 185-186.

⁶²⁹ Demiriz, 2017, *a.g.e.*, s. 35.

⁶³⁰ Bakırer,1976, *a.g.e.*, ss. 185-186.

⁶³¹ Demiriz, 2017, *a.g.e.*, s. 256.

Resim 239.
Sekizgen/Dörtlü
Yıldız

Kaynak: Demiriz, 2017.

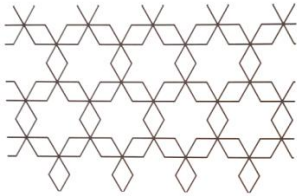
Resim 240. Mısri Camii Mihrap Mukarnas Yuvalarındaki
Sekizgen/Dörtlü Yıldız Detaylar

Kaynak: Ceylan, 2023.

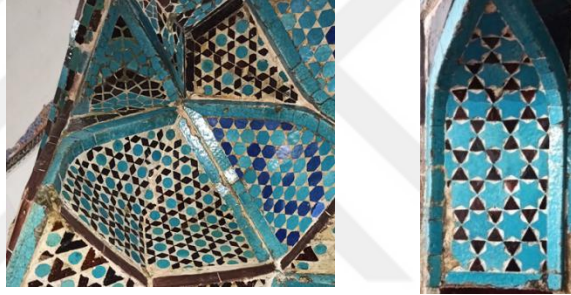
Sekizgen/dörtlü yıldız (Resim 239) deseni Mısri Camii'nin mihrap mozaik çini mukarnaslarında yer almaktadır⁶³². Sekizgen/dörtlü yıldız motifi içi kare, daire ve boş bırakılarak farklı şekillerde birçok mukarnas yuvasında (Resim 240) bulunmaktadır. Bu desen firuze, manganez moru ve beyaz renklerle çeşitlendirilmiştir.

Resim 241. Altılı
Yıldız/Altıgen

Kaynak: Demiriz, 2017.

Resim 242. Mısri Camii Mihrap Mukarnas
Yuvasındaki Altılı Yıldız/Altıgen Detaylar

Kaynak: Ceylan, 2023.

Altılı Yıldız/Altıgen (Resim 241) Mısri Camii'nin mihrap mozaik çini mukarnaslarında kullanılmıştır⁶³³. Bu motif içi daire ve boş olarak iki farklı şekilde Mukarnas yuvalarının bir kaçında (Resim 242) uygulanmıştır. Bu desen firuze, manganez moru ve beyaz renklerle uygulanmıştır.

Resim 243. Mısri Camii
Mihrap Hücresindeki Altı
Kollu Yıldız/Daire Motifi

Resim 244. Mısri Camii
Mihrap Hücrelerindeki
Üçgen/Daire ve Altıgenler

Resim 245. Mısri Camii
Mihrap Hücresindeki
Altıgen/Daire Motifi

Kaynak: Ceylan, 2023.

⁶³² Demiriz, 2017, *a.g.e.*, s. 95.

⁶³³ Demiriz, 2017, *a.g.e.*, s. 48.

Mukarnas hücrelerinde altıgen şeritler, altı kollu yıldızlar ve dairelerle (Resim 245) yapılan motif çok az kullanılmıştır. Farklı renklerde üçgen ve daireden (Resim 244) oluşturulan motifler renkleri değiştirilerek aynı örüntü şeklinde birden fazla yerde uygulanmıştır. Koyu ve açık firuze renkli altıgenlerle yapılan (Resim 244) motifler bir örüntü oluşturacak şekilde dizilmiştir. Hücrelerde altı kollu yıldız ve dairelerle tekrarlanan (Resim 243) motifler de kullanılmıştır.

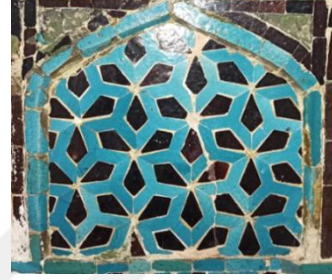
Resim 246. Mısri Camii Detay 1

Resim 247. Mısri Camii Detay 2

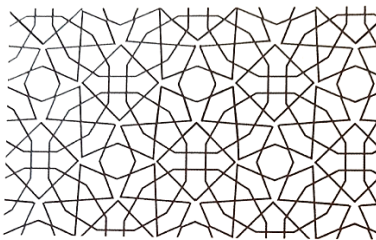
Resim 248. Mısri Camii Detay 3

Kaynak: Ceylan, 2023.

Mihrabın mukarnas yuvalarından birinde beşgen ve üçgenlerden oluşan (Resim 247) bir motif bulunmaktadır. Firuzelerin etrafını çevirdiği manganez moru beşgenlerden oluşan motif hem büyük mukarnas kavsarada hem de ikinci mukarnas kavsarasının nişinde (Resim 248) kullanılmıştır. Mukarnaslı küçük mihrap nişinin ilk hücresinde firuze ve manganez moru şeritlerle oluşturulan (Resim 246) bir motif kullanılmıştır. Manganez moru daire ve firuze renkli üçgenlerle oluşturulan (Resim 252) motifler ve manganez moru yaprak ve aralarında firuze daireli (Resim 251) motifler ikinci mukarnas hücrelerini süslemektedir.

Resim 249. Çokgenler

Kaynak: Demiriz, 2017.

Resim 250. Mısri Camii İkinci Mihrap Bordürleri

Kaynak: Ceylan, 2023.

Çokgen (Resim 249) şekiller Mısri Camii, küçük mihrap bordüründe (Resim 250) yer alır⁶³⁴. Mihrap kavsarasının altındaki küçük mukarnaslı nişi iki yandan kuşatmaktadır. Dış mihrap nişinin alt kısmında mihrabı çevreleyen dış bordürdeki

⁶³⁴ Demiriz, 2017, *a.g.e.*, s. 206.

geometrik geçmelere benzer kompozisyonlarla birlikte içteki ikinci niş (Resim 250) yer almaktadır. İçteki ikinci nişin köşesindeki süsleme, mukarnas yuvalarındaki süslemelere benzemektedir. Bu benzerliğin sebebi bir görüşe göre mihrabın bir onarıma maruz kalmış olması yahut ilk yapılırken elde kalan çinilerin değerlendirilmesi için yapılmış olmasıdır. Nişin köşelerine bağlanan zar başlıklı sütunçeler silindirik gövdelidir. Mihrap sütunçeleri kaidesizdir⁶³⁵.

Resim 251. Mısri Camii Mihrabın İkinci Mukarnas Hücrelerden Yaprak/Daire Motifleri

Kaynak: Ceylan, 2023.

Mihrap 1250 yılı civarında⁶³⁶ 13. yüzyılda yapılmış olmalıdır⁶³⁷. Birçok kaynakta Mısri Camii 15. yüzyılda yapılmış olmasına rağmen mihrabı 13. yüzyıl özelliklerini taşıdığından mihrabın başka bir yapıdan getirildiği ileri sürülmektedir. Bazı mihrap parçalarının mevcut süslemeden bağımsız birleştirilmiş olması da bu görüşü desteklemektedir⁶³⁸. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan bir eserde mihrabın 13. yüzyıl Karaman Devri olabileceği belirtilse⁶³⁹ de mihrabın Anadolu Selçuklu Dönemi özelliklerini yansıttığı düşünülmektedir⁶⁴⁰. Kaynaklarda mihrabın getirildiği caminin Kale Mescidi⁶⁴¹ olduğu var sayılmaktadır. Uysal, çinili mihrabın Mısri Camii'ne 17. yüzyılda aktarıldığını belirtmektedir⁶⁴².

⁶³⁵ Bakırer, 1976, *a.g.e.*, ss. 185-186.

⁶³⁶ Michael Meinecke, "Tuslu Mimar Osman Oğlu Mehmed Oğlu, Mehmed ve Konya'da 13. Üncü Yüzyılda Bir Çini Atölyesi", *Türk Etnografya Dergisi*, S. 11, 1969, s. 83.

⁶³⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 121; Akyıl, *a.g.e.*, s. 54; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317.

⁶³⁸ Meriç, *a.g.m.*, ss. 5-12; Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, (Abdurrahim) Mısri (Sultan) Camii ve Gömütlüğü, No. 03-00-0/1.0; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, ss. 316-317.

⁶³⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 121.

⁶⁴⁰ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316; Özmen, *a.g.e.*, s. 98; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82.

⁶⁴¹ Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 13-14; Meriç, *a.g.m.*, s. 11; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 120; Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 50; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 43; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316.

⁶⁴² Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 42-43.

Resim 252. Mısri Camii Mihrap Detayı

Resim 253. Başçeşme Camii Çini Detay

Kaynak: Ceylan, 2023.

Yazı ve geometrik desenlerle tezyin edilen çinili mihrapta⁶⁴³ mukarnasın kullanılması dikkat çekicidir. Prizmatik öğelerin yan yana ve üst üste kullanılmasıyla elde edilen mukarnas İslam sanatı mimarisinde evrensel birlik ve denge anlayışını yansıtmaktadır⁶⁴⁴. İkinci mihrap mukarnas kavsara hücrelerindeki bazı motiflerin çinileri (Resim 252) eksiktir. Eksik çiniler Başçeşme Camii'nin güney pencere alınlığında (Resim 253) bulunmaktadır. Başçeşme Camii güney pencere alınlığındaki (Resim 253) yazılı çininin Mısri Camii mihrabıyla olan renk ve şekil uyumu bu çininin de Mısri Camii mihrabının bir parçası olabileceğini düşündürmektedir. Mihraptaki eksik çinilerin boşlukları (Resim 252) yeşile boyanmıştır. Yeşilin geleneksel anlamda Resûlullah'ın en sevdiği renk⁶⁴⁵ olarak bilinmesinden dolayı kullanıldığı düşünülmektedir.

Resim 254. Afyonkarahisar Mısri Camii

Kaynak: Sandıkcı, 2020.

Resim 255. Mısri Camii Harimi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Anadolu Selçuklu eseri çinili mihrabın sağında mermer minber (Resim 256) yer almaktadır⁶⁴⁶. Mısri Camii'nin minberi (Resim 256) ve müezzin mahfili (Resim 255) orijinal değildir⁶⁴⁷. Harimin ortasındaki iki sütunun arasında ahşap korkuluklu müezzin mahfili zeminden hafif yüksektir⁶⁴⁸. Türbeye mihrabın doğusundaki yuvarlak kemerli

⁶⁴³ Günay, *a.g.t.*, s. 49.

⁶⁴⁴ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49.

⁶⁴⁵ Reyhan Kaya, *Türk Yazmacılık Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1988, s. 52.

⁶⁴⁶ Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, ss. 48-49.

⁶⁴⁷ Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 42-43.

⁶⁴⁸ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 167-170; Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri - (Abdurrahim) Mısri (Sultan) - Kasım Paşa Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 10.04.1990, S. 254.

kapıdan (Resim 254) geçilmektedir⁶⁴⁹. Sonradan eklenen kubbeli mekândan yan harime açılan bir kapı vardır. Caminin harimindeki iki bölümü, ikisi duvara bitişik ikisi serbest sütunlar birleştirmektedir. Sütunların başlığı yarım oluk silmeli impost şeklindedir. İmpostların üstüne binen basık kemerler iki bölümü birbirine (Resim 254-255) bağlamaktadır⁶⁵⁰.

Resim 256. Mısri Camii Minberi, Mihrabın Sağındaki Pencere

Resim 257. Mısri Camii Mihrabın Solundaki Pencere

Kaynak: Ceylan, 2021.

Mihrabın doğusundaki (Resim 257) pencere kapağının üzerinde yaklaşık anlamı “Ölüm gelmeden önce tövbeye acele edin” olan Arapça hadis metninin okunuşu şöyledir; “‘Accilû bi’t-tevbeti kable’l mevt.” Mihrabın sağındaki pencere kapaklarının üzerinde (Resim 256) yaklaşık anlamı “vakti geçirmeden namaz kılmaya acele edin⁶⁵¹” olan Arapça hadis metninin okunuşu şöyledir; “‘Accilû bi’s-şalâti kable’l fevt.” Mihrabın bulunduğu harimden türbeye geçişi sağlayan kapının üzerindeki ahşap levhada Arapça “Lâ ilâhe illallâhû’l melîku’l haqqû’l mübîn” zikri yazmaktadır. Cami içerisindeki kapı ve pencere kapaklarını çevreleyen ahşap Arapça yazılar son restorasyon çalışmalarının ürünü olmalıdır. Zira resim 254-255 kıyaslandığında ahşap pancere kapakları ve çerçevelerinin yeni eklendiği anlaşılmaktadır.

Resim 258. Mısri Camii’nin Minare Kapısı

Kaynak: Karazeybek, 2005.

Resim 259. Mısri Camii Minare Kapısı ve Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

⁶⁴⁹ Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, ss. 48-49.

⁶⁵⁰ Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁵¹ Türkiye Gazetesi; “Acele Eden Hata Yapar”, 2004. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a214824.aspx> (Erişim Tarihi: 26.08.2022).

Minare kapısının tarihî bir eser olduğu anlaşılmaktadır⁶⁵². Gedik Ahmet Paşa Camii 15. yüzyıl pencere kapaklarında kullanılan iç içe oturtulmuş dikdörtgen biçimlerden gelişen üçer tablalı bezeme⁶⁵³ şeklinin dört tablalı olarak Mısri Camii minare kapısında da (Resim 259) uygulandığı gözlenmektedir.

Resim 260. Mısri Camii Minare Kapısı Üç Sıra Alt Perçinler ve Kapı Kolu

Kaynak: Ceylan, 2023.

Dik hatlı çizgilerle oluşturulan yazılı bezemeler (Resim 259) Mısri Camii minare kapısında uygulanmıştır. Minare kapısı üzerindeki yazılı bezemenin zemini boş bırakılmıştır. Müze verilerinde bu kapının önceden türbe önündeki boşluğa geçişin sağlandığı iki kanatlı bir kapının tek kanadı olduğu ve eşinin ise türbede saklandığına dair bir söylentinin bulunduğu belirtilmektedir⁶⁵⁴. Resim 258 ve resim 259 kıyaslandığında minare kapısının onarıldığı ve bu esnada kapı kolunun (Resim 260) takıldığı anlaşılmaktadır. Minare kapısı perçinlerinin (Resim 260) birbirinden farklı olması, farklı zamanlarda eklendiklerini düşündürmektedir. Minare kapısının üzerinde Arapça “مَنْ أَتَمَّ رُكُوعَهُ وَ سَجُودَهُ وَ خُشُوعَهُ كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ” yazdığı düşünülmektedir⁶⁵⁵. Okunuşu şöyledir: “Men ’etemme rükû’a ve sücûde ve huşû’a kâne haqqan ‘alâ allâh ’en yüdħilehü’l-cennete.” Türkçesi şöyledir; “ kim ruku, secde ve Allah’a itaatini tam yaparsa onu cennete koymak Allah’ın üzerine bir hak olur.” Minare kapısının orijinal olduğu düşünülmektedir⁶⁵⁶.

Türk üçgenleriyle yarı küresel kubbeye geçilmektedir. Kubbe onikigen bir kasnağa sahiptir⁶⁵⁷. Güney kubbe eteğindeki (Resim 261) Allah’ın isimlerinin⁶⁵⁸ altında yaklaşık anlamı; “Nebî aleyhisselâm buyurdu ki Allah’ın doksan dokuz ismi vardır. Her kim bunları sayarsa cennete girer.” olan hadis⁶⁵⁹ yazılıdır. Bu metnin okunuşu şöyledir;

⁶⁵² Aygen, *a.g.e.*, s. 10.

⁶⁵³ Barışta, *a.g.e.*, ss. 386-388.

⁶⁵⁴ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, (Abdurrahim) Mısri (Sultan) Camii ve Gömütlüğü, No. 03-00-0/1.0.

⁶⁵⁵ Mısri Camii Minare Kapısı Tarafımızdan Okunmuştur.

⁶⁵⁶ Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 131.

⁶⁵⁷ Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Günay, *a.g.t.*, ss. 48-49.

⁶⁵⁸ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 170.

⁶⁵⁹ Mısri Camii Kubbelerindeki Yazılar Tarafımızdan Okunmuştur. Hadis Hakkında Daha Fazla Bilgi İçin bk. Kadir Paksoy, “Allah’ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XI, S. 1, 2011, ss. 93-95; İslam & İhsan; “Allah’ın İsimleri İle İlgili Hadisler”, 2019. <https://www.islamveihsan.com/allahin-isimleri-ile-ilgili-hadisler.html> (Erişim Tarihi: 12.09.2022).

“kale’n-nebî ‘aleyhisselâm ’innallâhe tis’a ve tis’în ismen men ‘eḥṣaha deḥale’l-cennete.”

Resim 261. Mısri Camii Mihrap Önü Kubbesi

Resim 262. Mısri Camii İkinci Kubbe

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin kubbelerinde bitkisel ve geometrik süslemeler kullanılmıştır. Güneydeki kubbe (Resim 261) eteğinde balık kılıcı kuşak üstünde sülüs esma-i hüsnâ ve geometrik, bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Kenarında hicri 1377 tarihi bulunan güney kubbe göbeğindeki ayetin etrafında balık kılıcı kuşağı ve kıvrık dallı bitkisel tezyinatlar yer alır. Güney kubbe göbeğinin ortasında bitkisel işlemeli⁶⁶⁰ besmele ve Nûr Sûresinin 35. ayetinin yaklaşık olarak “O Allah ki göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misli cam içindeki kandil gibidir⁶⁶¹.” anlamındaki kısmı dolanmaktadır. Aralarında bitki süslemeli madalyon biçimli şekillerin bulunduğu bitkisel çerçeveli Allah, Muhammed, Ömer, Ebû Bekir lafızları kubbe göbeğiyle eteğinin arasında bulunmaktadır. Kuzeydeki kubbenin (Resim 262) eteğinde dönüşümlü olarak kelime-i tevhid ve besmele yazılıdır. Kuzeydeki kubbe eteği ve göbeği arasındakilere benzeyen güneydeki süslemelerle birlikte Osman, Ali, Hasan, Hüseyin lafızları yer almaktadır. Kuzey kubbenin göbeğinde hicri 1377 tarihi besmele ve İhlâs Sûresi yazılıdır.

Kubbelerdeki kalemî süslemelerin üslubu klasik Osmanlı dönemini andırsa da hepsi yenidir⁶⁶². Kubbedeki süslemelerin tamamı 1957 (hicri 1377) yılındaki cami tezyinatı esnasında yapılmıştır. Mihrap önündeki kubbe çemberini dolanan esma-i hüsnâ nakkaşlar tarafından Keçepazarı Camii’den kopya edilerek işlenmiştir. Kubbelerdeki diğer tüm yazıları ve doğudaki dış kapı yazısını Ömer Faruk Atabek

⁶⁶⁰ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, (Abdurrahim) Mısri (Sultan) Camii ve Gömütlüğü, No. 03-00-0/1.0.

⁶⁶¹ Açık; “24. Nur Suresi 35. Ayet”. <https://acikkuran.com/24/35> (Erişim Tarihi: 01.10.2022).

⁶⁶² Meriç, *a.g.m.*, s. 11.

yazmıştır⁶⁶³. Hanımlar mahallinin kubbesinde doğuya bakan yuvarlak kemerli üç küçük pencere bulunmaktadır⁶⁶⁴.

3.2.3. Mısri Camii'nin Onarım ve İlaveleri

Kaynaklarda caminin önceleri bir mescit olarak yapıldığı belirtilmektedir⁶⁶⁵. Kasım Paşa 1483'te dünürü Abdurrahim Karahisari'nin ölümü üzerine mescidin yanına türbe yaptırmıştır⁶⁶⁶. Bazı kaynaklar bu mescide türbeyle minare ve kuzeydeki kubbeli bölümün aynı zamanda eklendiğini belirtmektedir⁶⁶⁷. Meriç, mescide minareyle türbenin aynı zamanda eklendiğini ileri sürmektedir⁶⁶⁸. Topbaş, mescide türbeyle minare eklendikten sonra mescidin kuzeyine dört kubbeli bir alan ve minber eklenerek camiye çevrildiğini dile getirmektedir⁶⁶⁹. Sonuç olarak Mısri Camii'nin mescit, türbe ve minaresinin yaklaşık aynı zamanlarda yapıldığını kabul etmek akla daha yakın gelmektedir.

Türbede kabartmalı bezeme üzerindeki 1799 tarihinin onarım tarihi olduğu düşünülmektedir. Cami 1848 tarihinde büyük çaplı bir onarım geçirmiştir. Bu onarım esnasında yapılan çalışmalar şöyledir; camiye yeni bir minber, bağdadi kürsü, bağdadi sermahfil, altı tane büyük cam çerçevesi ve hanımlar mahalline yeni kafes ilavesi yapılmıştır. Camiye içten ve dıştan beyaz sıva yapılmıştır. Caminin etrafına taş döşenmiştir. Mihrap, minber, kürsü, mahfil ve pencere çevrelerinin tamamına nakışlı boya yapılmıştır⁶⁷⁰.

Cami oldukça büyük değişiklikler geçirerek günümüze ulaşmıştır. Hicri 1279 (miladi 1862-1863) yılında son cemaat yeri depremle yıkıldıktan sonra düz toprak damla örtülmüştür⁶⁷¹. 1955 yılında Mısri Camii Yaptırma ve Yaşatma Derneği tarafından⁶⁷² cami kuzeye doğru genişletilmiştir⁶⁷³. Hicri 1377 (miladi 1957) yılında

⁶⁶³ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 45; Akkoyun, *a.g.e.*, s. 167; Atabek, *a.g.e.*, ss. 7-160.

⁶⁶⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 167-170; Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri - (Abdurrahim) Mısri (Sultan) – Kasım Paşa Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 10.04.1990, S. 254.

⁶⁶⁵ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 44; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 120; Çal, *a.g.m.*, s. 309; Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 37-38.

⁶⁶⁶ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 44.

⁶⁶⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 120; Çal, *a.g.m.*, s. 309; Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 37-38; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82.

⁶⁶⁸ Meriç, *a.g.m.*, s. 10.

⁶⁶⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 167-170.

⁶⁷⁰ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 44.

⁶⁷¹ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, (Abdurrahim) Mısri (Sultan) Camii ve Gömütlüğü, No. 03-00-0/1.0; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317; İl Yıllığı Hazırlama Komitesi, *a.g.e.*, s. 82.

⁶⁷² Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 50.

⁶⁷³ Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 48.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından son cemaat mahallinin örtüsü (Resim 265) yıkıldıktan sonra büyük bir kubbeyle örtülmüş ve bitişiğindeki evler kaldırılmıştır⁶⁷⁴.

Resim 263. Mısri Camii Bahçe Duvarına Paralel Uzatılan Yerdeki Sütunlar

Kaynak: Ceylan, 2023.

Resim 264. Mısri Camii Bahçesindeki Sütun Başlıkları

Kaynak: Ceylan, 2023.

Uysal, caminin bahçesinde ve avlusunda tespit etmiş olduğu mermer beş adet sütun başlığı, kaidesi ve sütun parçalarının bir söylentiye göre camiye çevrilme hadisesi sırasında caminin dışına çıkartıldığını belirtmektedir⁶⁷⁵. Caminin bahçesi kilitli olduğundan avlusu uzaktan gözlenebilmiştir. Cami bahçesindeki beş başlık, kaide, (Resim 264) caminin batı bahçesindeki üç sütun (Resim 263) ve cami içerisinde bulunan Resim 265 göz önüne alındığında bu başlık ve sütunların önceden bu camide kullanıldığı sonucuna varmak mümkündür.

Resim 265. Mısri Camii 1930-1940 Görünümü ve Cami İçerisindeki Çerçevesi Fotoğraf

Kaynak: Özpınar, 2014.

Kaynak: Ceylan, 2023.

Minarenin gövde, şerefe ve peteğindeki yıpranmalardan dolayı 2002 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarımı yapılmıştır. Gövde ve petekteki demir çemberler kaldırılmıştır. Bu onarımda minarenin tuğla aralarındaki beton harçları sökülerek Horasan harçla derzlenmiştir⁶⁷⁶.

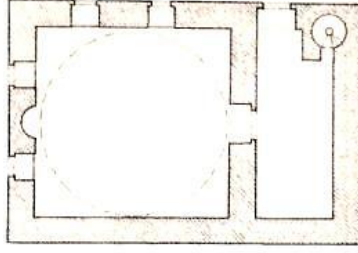
⁶⁷⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 167-170.

⁶⁷⁵ Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 37.

⁶⁷⁶ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 50.

3.3. BAŞÇEŞME CAMİİ

Resim 266. Başçeşme Camii Planı

Kaynak: VGM, 1983.

Kale eteğindeki⁶⁷⁷ Efecik Mahallesindedir. Cami genellikle Efecik Mescidi, Efecik Mahallesi Mescidi şeklinde anılmaktadır⁶⁷⁸. Kareye yakın bir plana (Resim 266) sahiptir⁶⁷⁹. Yapım kitabesi bulunmayan Başçeşme Camii'nin onarım kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla (hicri 901) miladi 1495-1496 yıllarında mahallenin zengin tüccarlarından Hacı İlyas oğlu Hacı Mustafa tarafından bir mescit olarak inşa ettirilmiştir⁶⁸⁰. Cami ilk yapıldığında tek kubbeli bir yapıdan ibarettir⁶⁸¹. Erken Osmanlı üslubuna sahiptir⁶⁸².

3.3.1. Başçeşme Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı

Resim 267. Başçeşme Camii Güney Cephe

Resim 268. Başçeşme Camii Güneydoğu Cephe

Kaynak: Ceylan, 2022.

Güney cephenin üst kısmında tuğladan yuvarlak kemerli küçük bir pencere bulunmaktadır. Güney cephedeki (Resim 267-268) dikdörtgen formlu alt pencereler taş

⁶⁷⁷ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49.

⁶⁷⁸ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 130; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317.

⁶⁷⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 49-50; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri – Baş Çeşme Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 11.04.1990, S. 255; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁸⁰ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 130; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 49-50; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317; Anonim, *a.g.e.*, ss. 37-40; Günay, *a.g.t.*, s. 51; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁸¹ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49.

⁶⁸² Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Başçeşme Camii, No. 03-00-0/1.0/; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

söveli ve tuğladan sivri üçgen içerlek alınlıklıdır. Bu alınlıkların içerisinde çini süslemeler (Resim 269) bulunmaktadır⁶⁸³.

Resim 269. Başçeşme Camii Güney Cephedeki Sol ve Sağ Pencere Detayı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Güney sağ pencerenin üzerinde yer alan çiniler manganez moru ve firuze renklidir. Buradaki çinilerde dört farklı desenin varlığı dikkat çekmektedir. Birincisi iki firuze şeridin arasına manganez moru zemin üzerinde firuze renkli çinilerle oluşturulan (Resim 271) desendir. İkincisi firuze zemin üzerinde manganez moru harfların bulunduğu (Resim 273) desendir. Üçüncü desen (Resim 271) manganez moru yaprak ve firuze dairelerle yapılmıştır. Dördüncüsü (Resim 273) firuze üçgen ve manganez moru dairelerle elde edilmiştir.

Resim 270. Mısri Camii Mihrap İki Hücre Detayı

Kaynak: Ceylan, 2023.

Resim 271. Başçeşme Camii Çini Detay

Kaynak: Ceylan, 2023.

Başçeşme Camii'nin pencere alınlığındaki çinilerin benzerine başka bir yerde rastlanmadığını ifade eden Karazeybek, bu çinilerin mescidin ilk yapısından olabileceğini iddia⁶⁸⁴ etse de Mısri Camii mihrabının küçük mukarnas yuvalarındaki firuze daire ve manganez moru yapraklarla süslenmiş resim 270' deki desenleri ve firuze üçgen ve manganez moru daire çinilerle oluşturulan resim 272'deki motifler Başçeşme Camii'nin pencere alınlığındaki (Resim 271-273) çinilerle birebir benzerlik göstermektedir.

⁶⁸³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 49.

⁶⁸⁴ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 131.

Resim 272. Mısri Camii Mihrap
Hücre Detayı

Kaynak: Ceylan, 2023.

Resim 273. Başçeşme Camii Üçgen/Daire Çiniler
ve Harfli Çini

Kaynak: Ceylan, 2021.

Buradan hareketle Mısri Camii'ne 17. yüzyıl veya sonrasında Kale Mescidi'nden çinili mihrap getirilip monte edilirken arta kalan ya da yerleştirilemeyen çinilerin Başçeşme Camii'nde kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bu çinilerin Başçeşme Camii'nin büyük onarımında eklenmiş olabileceği akla gelse de onarım kitabesindeki 1868-69 tarihlerinde batı pencere alınlıklarının yapıldığı düşünülmese rağmen güneydeki çinili pencere alınlığı için hiçbir kaynak atıfta bulunmamıştır. Aynı zamanda Fransız gezgin Charles Texier'in 1832 yılında Afyonkarahisar ziyaretini anlatırken kale içinin bir enkaz yığını olduğunu belirtmektedir⁶⁸⁵. Çinili mihrabın getirildiği kaledeki mescidin de enkaz yığınının içinde olacağından mihrabın da etkilenmesi gerekecektir. Ancak mihrapta sökülüp yerleştirilme hadisesinden kaynaklanan tahribatın dışında herhangi bir büyük hasar gözlenmemektedir. Bundan dolayı çinili mihrabın daha önceki bir tarihte getirildiği düşünülmektedir. Başçeşme Camii güney pencere alınlığındaki yazılı çininin (Resim 269-273) de renk, şekil benzerliği ve diğer çinilerle birlikte bulunmasından dolayı Mısri Camii mihrabına ait olabilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Resim 274. Başçeşme Camii Batı Cephe ve Detaylar

Kaynak: Ceylan, 2022.

Cami iri kesilmiş bazalt taşları ve tuğlayla inşa edilmiştir. Kubbenin üzerine oturduğu dört adet fil ayaklarını birbirine bağlayan sivri kemerlerin araları duvarlarla

⁶⁸⁵ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C. II, Çev: Ali Suat, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, s. 369.

örülmüştür. Caminin pencereleri içeriye doğru genişleyerek açılmaktadır⁶⁸⁶. Caminin batı duvarında üzerinde bir takım şekiller bulunan parçalar (Resim 274) kullanılmıştır.

Resim 275. Başçeşme Camii Batı Cephe Sağ-Sol Pencere Alınlığı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Batı duvarındaki (Resim 274) üst pencereler küçüktür. Batı cephesinin alt pencereleri tuğladan sivri kemerli ve taş sövelidir. Alt pencerelere sonradan yapılan onarımlar esnasında kabartma kesme taş silmeli üçgen alınlıklar yerleştirilmiştir. Bu alınlıkların içerisinde kabartma bitkisel motifler (Resim 275) yer almaktadır⁶⁸⁷. Batı pencere alınlıklarıyla kapı kemiği üstündeki üç köşeli alınlığın 1868-1869 tarihli onarım kitabesinde belirtilen tamir esnasında eklendiği düşünülmektedir⁶⁸⁸.

Resim 276. Başçeşme Camii Kapısı

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 277. Başçeşme Camii 'nin Kitabesi

Kaynak: Karazeybek, 2005.

Resim 278. Başçeşme Camii Onarım Kitabesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

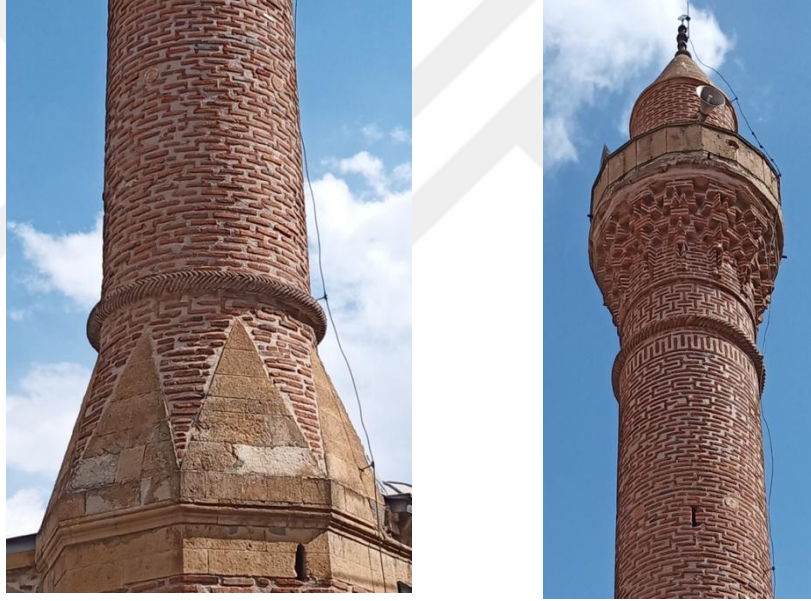
⁶⁸⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 49-50; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Ahmet Topbaş, “Afyonkarahisar Camileri – Baş Çeşme Camii”, *Afyon Zafer Gazetesi*, 11.04.1990, S. 255; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁸⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 49.

⁶⁸⁸ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 131.

Mermer üzerine kabartılan caminin onarım kitabesi (Resim 278) celi talik türünde Arapça yazılmıştır. Kitabe giriş kapısı üzerindeki üçgen alınlığın üzerinde bulunmaktadır. Kitabenin okunuşu şöyledir; “Hû kad benâ hâzâ’l-mescid’eş-şerîf el-hâcc Muştafa bin el-hâcc İlyas fî sene-i ihdâ ve tis’a mie ve ‘ammera fî sene-i hamse semânî ve mieteyn ve ’elf⁶⁸⁹.” Metnin yaklaşık Türkçesi şöyledir; “Kesin olarak hicri 901 (miladi 1495-1496) senesinde Hacı İlyas oğlu Hacı Mustafa tarafından bina edilen bu mescid-i şerif hicri 1285 (miladi 1868-1869) yılında restore edildi⁶⁹⁰.” Resim 277’den hareketle cami kitabesinin önceden siyah fon üzerine sarıyla yazılı olduğu anlaşılmaktadır. Net bir şekilde belirtilmese de 2007 yılındaki onarımda caminin aslından olmayan yağlı boya ları çıkartılırken kitabenin üzerindeki boyalar da çıkartılmış olmalıdır⁶⁹¹. Caminin çift kenarlı demir kapısı⁶⁹² değiştirilmiştir. Günümüzde camiye giriş silme söveli (Resim 276) ve iki kanatlı⁶⁹³ yeni ahşap kapıdan sağlanmaktadır.

Resim 279. Başçeşme Camii Minare Detayları

Kaynak: Ceylan, 2021.

Girişin sağlandığı kuzeybatı köşede (Resim 274-279) bir minare bulunmaktadır. Minare kaidesi caminin batı cephesindeki üst pencereye kadar caminin beden duvarıyla birleşik ve köşeleri pahlı olarak kesme taştan yapılmıştır. Batı cephesindeki üst pencere

⁶⁸⁹ Başçeşme Camii Onarım Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuyuşlar İçin bk. Uzunçarşılı, 1929, *a.g.e.*, s. 37; Altuğ, *a.g.t.*, ss. 58-60; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317.

⁶⁹⁰ Altuğ, *a.g.t.*, ss. 58-60; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 317.

⁶⁹¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 49-50; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Ahmet Topbaş, “Afyonkarahisar Camileri – Baş Çeşme Camii”, *Afyon Zafer Gazetesi*, 11.04.1990, S. 255; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁹² Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁹³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 49-50; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Ahmet Topbaş, “Afyonkarahisar Camileri – Baş Çeşme Camii”, *Afyon Zafer Gazetesi*, 11.04.1990, S. 255; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

hizasından sonra minare kaidesi bir sıra kesme taş üç sıra tuğla almalı düzende uygulanmıştır. Kaideden gövdeye almalı düzende taş ve tuğlanın kullanıldığı üçgenlerle geçilmektedir. Minare gövdesinin yüzeyi zikzaklı taş bilezikle başlayarak tuğlaların farklı biçimlerde yerleştirilmesiyle elde edilen bir örgüyle devam etmektedir. Minare gövdesi burğu taş bir bilezikle (Resim 479) sonlandırıldıktan sonra yukarıya doğru genişletilerek onsekizgen şerefeye hareketlendirilmiştir. Taş korkuluklu minarenin taş kaplama sivri külahı konik bir şekle sahiptir. Minarenin 66 basamağı bulunmaktadır⁶⁹⁴. Minare şerefesinin alt kısmı mukarnaslarla süslenmiştir.

3.3.2. Başçeşme Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı

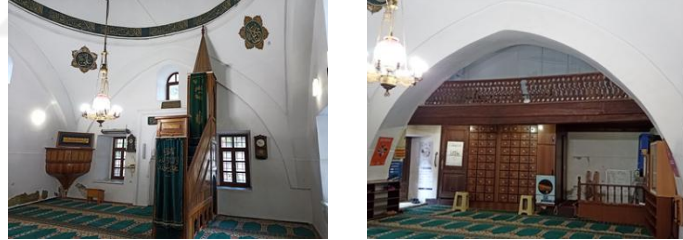
Güney duvarının ortasında mihrap (Resim 280) yer almaktadır. Çokgen mihrap nişindeki köşe sütunçelerinin başlıkları kum saati benzeri bir (Resim 282) formdadır. Mihrap nişinin üstünde istiridye motifi (Resim 282) ve altı adet sarkıt yer almaktadır⁶⁹⁵. Mihrabın üzerinde siyah fon üzerine sarıyla yazılmış hicri 1377 (miladi 1957) tarihi ve Âl-i İmrân Sûresinin 37. ayetinin bir kısmı bulunmaktadır. Başçeşme Camii'nde ahşap sade bir minber (Resim 281) bulunmaktadır⁶⁹⁶.

Resim 280. Başçeşme Camii'nin İç Mekânı

Kaynak: Karazeybek, 2005.

Resim 281. Başçeşme Camii Minber, Mihrap ve Son Cemaat Yeri

Kaynak: Ceylan, 2021.

Caminin girişinde tonoz örtülü, doğu batı yönünde uzanan son cemaat mahalli ve ahşap merdivenle çıkılan hanımlar mahalli bulunmaktadır⁶⁹⁷. Önceden ilk girişten sonra doğudaki bir kapıdan kadınlar mahalline, kuzeydeki bir kapıdan minareye ulaşılmaktaydı⁶⁹⁸. Günümüzde harimin kuzeyindeki kapıdan minare kapısına ve kadınlar mahalline çıkılan bir merdivene (Resim 281) ulaşılmaktadır. Yarım küre

⁶⁹⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 49.

⁶⁹⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 49.

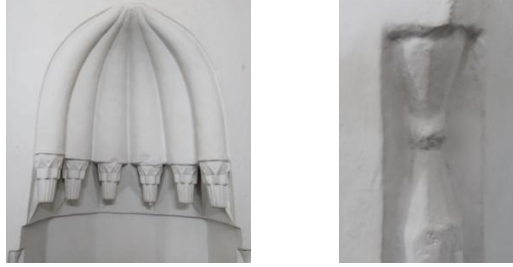
⁶⁹⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 49-50; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri – Baş Çeşme Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 11.04.1990, S. 255; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁹⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 49-50; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri – Baş Çeşme Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 11.04.1990, S. 255; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁹⁸ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

kubbeli harimi ve son cemaat mahallini birbirine büyük bir kemer (Resim 281)bağlamaktadır⁶⁹⁹.

Resim 282. Başçeşme Camii Mihrap Nişi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kaynaklarda caminin kubbesinde, pandantiflerinde, fil ayaklarının arasında bitkisel süsleme ve tezyinat içinde ayetlerin yer aldığı belirtilmektedir⁷⁰⁰. Günümüzde fil ayakları arasında bulunan süslemelerin büyük bir kısmı (Resim 283) tahrip olmuş olsa da cami kubbesinde ve pandantiflerde bulunan süslemeler varlığını devam ettirmektedir. Pandantiflerde siyah fon üzerine sarıyla (Resim 284) Osman, Ali, Hasan, Hüseyin lafızları süslemeli madalyon biçimli şekillerin içerisine yazılmıştır.

Resim 283. Başçeşme Camii Fil Ayakları Arasından Detaylar

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kubbe onikigen kasnakla çevrelenmiştir⁷⁰¹. Kubbe eteğinde siyah fon üzerine sarıyla kelime-i tevhid tekrarlanarak yazılmıştır. Kubbe yanaklarında (Resim 284) siyah zemin üzerine sarıyla Allah, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer lafızları Mührü Süleyman şekline benzer madalyon biçimli süslemelerin içerisine yazılmıştır. Kubbe göbeğinde (Resim 284) siyah fon üzerine sarıyla İhlâs Sûresi farklı renklerde donatılmış süslemenin içerisine yazılmıştır. Fil ayakları arasındaki süsleme kalıntılarının, kubbedeki ve pandantiflerdeki süslemelerin mihrap üzerindeki siyah zemin üzerine

⁶⁹⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 49-50; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Ahmet Topbaş, “Afyonkarahisar Camileri – Baş Çeşme Camii”, *Afyon Zafer Gazetesi*, 11.04.1990, S. 255; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

⁷⁰⁰ Türkiye Kültür Portalı; “Baş Çeşme Camii - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/bas-cesme-cam> (Erişim Tarihi: 20.08.2022); Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Başçeşme Camii, No. 03-00-0/1.0; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

⁷⁰¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 49-50; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, ss. 48-49; Ahmet Topbaş, “Afyonkarahisar Camileri – Baş Çeşme Camii”, *Afyon Zafer Gazetesi*, 11.04.1990, S. 255; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 6.

sarıyla yazılan ayet ve biçimsel özellikleriyle benzer olmasından dolayı tüm bu süslemelerin hicri 1377 (miladi 1957) yılında yapıldığı düşünülmektedir.

Resim 284. Başçeşme Camii Pendentif ve Kubbe Detayları

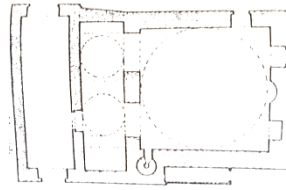
Kaynak: Ceylan, 2021.

3.3.3. Başçeşme Camii'nin Onarım ve İlaveleri

Önceden mescitken 1780 yılında camiye çevrilmiştir⁷⁰². Farklı zamanlarda onarım geçiren caminin giriş kapısı üzerinde hicri 1285 (miladi 1868-1869) tarihli onarım kitabesi bulunmaktadır⁷⁰³. Hicri 1385 (miladi 1965) yılında caminin kubbe kasnağı, yan duvarları ve iç boyası onarılırken son cemaat mahallinin üstü Marsilya kiremitleriyle örtülmüştür⁷⁰⁴. 2007 yılındaki restorasyon çalışmalarında cami yakınındaki konutlar yıkılarak bahçe düzenlemesi yapılmıştır. Bu onarımda caminin aslından olmayan beton sıvaları sökülüp yerine Horasan harçla sıva yapılmıştır. Camiyle birlikte minare Horasan harçla derzlenmiştir. Caminin aslından olmayan içteki yağlı boya ları sökül m ü ş t ü r . Kubbedeki bakır sökülerek kurşun kaplama yapılmıştır⁷⁰⁵.

3.4. ARAP MESCİT CAMİİ

Resim 285. Arap Mescit Camii Plan

Kaynak: Çal, 1993.

Arap Mescit Mahallesindedir⁷⁰⁶. Evliya Çelebinin seyahatnamesinde caminin ismi Arap Camii şeklinde geçmektedir⁷⁰⁷. Arap Mescit Camii önce tek kubbeli bir

⁷⁰² Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 130.

⁷⁰³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 49.

⁷⁰⁴ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Başçeşme Camii, No. 03-00-0/1.0/; Türkiye Kültür Portalı; “Baş Çeşme Camii - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/bas-cesme-cam> (Erişim Tarihi: 20.08.2022).

⁷⁰⁵ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 50.

⁷⁰⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 135; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 44.

⁷⁰⁷ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s. 35; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316; Göka, *a.g.e.*, s. 40.

mescit olarak inşa edilmiştir⁷⁰⁸. Minaresiz, kubbeli bir mescit olarak inşa edilen yapı sonradan minber eklenip genişletilerek camiye dönüştürülmüştür⁷⁰⁹.

3.4.1. Arap Mescit Camii'nin Dış Cephe Özellikleri ve Tezyinatı

Kare planlı, kubbeli (Resim 285) bir ana mekândan, minareden ve sonradan eklenen bir son cemaat yerinden meydana gelmektedir⁷¹⁰. Cami Osmanlı'nın ilk devir camilerine benzetilmektedir⁷¹¹. Caminin ikinci onarım kitabesinde camiye yaptıran kişinin Arap Dede olduğu belirtilmektedir. Arap Dede şeklinde adlandırılan kişi Muslihiddin Mısri'dir⁷¹². Cami duvarı içindeki mezarın bu kişiye ait olduğu düşünülmektedir⁷¹³. Bulduk, caminin Şeyh Abdurrahim Mısri'nin babası adına yaptırıldığını belirtmektedir⁷¹⁴.

Caminin miladi 1453-1483⁷¹⁵ yahut hicri 800 (miladi 1398)⁷¹⁶ tarihinde yapıldığını belirten bazı kaynaklar bulunsada caminin kesin olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir⁷¹⁷. Yapım kitabesi yoktur. Ancak yapılan literatür taramasında caminin genel olarak 15. yüzyıla tarihlendirildiği görülmektedir⁷¹⁸.

Resim 286. Arap Mescit Camii Batı Cephe

Resim 287. Arap Mescit Camii Güney ve Doğu Cephe

Kaynak: Ceylan, 2021.

Güney cephe duvarında altta düz lentolu iki dikdörtgen pencere, üstte kemerli bir küçük pencere (Resim 287) yer almaktadır. Doğu duvarında altta bir alınlıklı

⁷⁰⁸ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, 107; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316.

⁷⁰⁹ Gönçer, 1991, *a.g.e.*, s. 283.

⁷¹⁰ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33.

⁷¹¹ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 4.

⁷¹² Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 44; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316.

⁷¹³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 31; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316.

⁷¹⁴ Bulduk, *a.g.e.*, s. 259.

⁷¹⁵ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316.

⁷¹⁶ Aygen, *a.g.e.*, s. 15.

⁷¹⁷ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 135; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 107; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33; Anonim, *a.g.e.*, ss. 37-40.

⁷¹⁸ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 107; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33; Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arap Mescit Camii, No. 03-00-0/1.0; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 4; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 44; Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 48; Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri -Arap Mescit Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 17.04.1990, S. 260.

pencere vardır. Bu cephenin (Resim 287) üstünde kemerli bir pencere ve dikdörtgen iki pencere kullanılmıştır. Kuzey duvarında altta üç, üstte iki dikdörtgen pencere kullanılmıştır. Cami, iri kesme bazalt taşlarından yapılmıştır. Caminin batı cephesinde biri dikdörtgen diğeri hafif sivri kemerli iki pencere (Resim 286) bulunmaktadır⁷¹⁹.

Batı duvarına caminin iki onarım kitabesi Arapça harflerle Türkçe yazılmıştır. Kitabeler yan yana (Resim 288) bulunmaktadır. Hicri 1224 (miladi 1809) tarihli celi sülüs ilk onarım kitabesi mermer üzerine kabartılmıştır⁷²⁰. Ömer Zade Hacı Mehmed Ağa tarafından miladi 1809 senesinde yaptırılan onarım kitabesinin⁷²¹ okunuşu şöyledir: “Te‘âlâ allâh zehî zîbâ ‘ibâdet-ḥâne ‘ibâd

Bu dergâh-ı muallâ beyti ma‘mur oldu zühhâd

Dil-i ‘âşık gibi dehr’iñ mürrün ile ḥarâbe iken

‘Imârât eyledi Ḥaccı Mehmed tarz-ı ra‘nâda

Li vechûllâh bu rütbe ḥayra sa‘y-u ihtimâm etmek

Tedârük etmedir zâd-u zaḥâ’ir yevm-i mî‘âd

Maḳâmı evliyâ‘ullâhı ḥaḳḳa eyledi ihyâ

Ḥüdâ ecir ile me‘cur eyleye dünyâ vü ‘uḳbâ’da

Duâ‘ edip körenler dediler ta‘mîrine târiḥ

Bu vâlâ secde-gâha vakfı şâni ‘Ömer zâde sene 1224 cemâzi-yel-evvel 21⁷²².”

Resim 288. Arap Mescit Camii Onarım Kitabeleri.

Kaynak: Ceylan, 2021.

⁷¹⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33.

⁷²⁰ Altuğ, *a.g.t.*, s. 50; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33.

⁷²¹ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arap Mescit Camii, No. 03-00-0/1.0; Aygen, *a.g.e.*, s. 15.

⁷²² Arap Mescit Camii İlk Onarım Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuma İçin bk. Altuğ, *a.g.t.*, ss. 49-50.

Resim 289. Arap Mescit Camii'nin Hicri 1224 ve 1269 Tarihli Onarım Kitabeleri

Kaynak: Karazeybek, 2005.

Mermer üzerine kabartılan ikinci kitabe celi talik hatla yazılmıştır⁷²³. Kitabede Hicri 1269 (miladi 1852-1853) yılında Ömer Zade Hacı Mehmed Ağa kızı Fatma hanım tarafından yaptırılan ikinci onarım ele alınmaktadır⁷²⁴. Kitabenin okunuşu şöyledir:

“Bu zîbâ mescidi dâr-ı ‘ibâdât nümâyândır civarında kerâmet
Harâba müşrif olmuş niçe demler çıkıb bir ehli himmet itdi gayret
‘Ömer zâde hâccı Mehmet ağa kızı Fâtıma kadın ehli şervet
İdüb şarf-ı himem târihi icün ne ta‘mîr belki tecdîde ‘imârât
‘Arab dede demiş târihin ‘ânın vire ecrine sübhân dâr-ı cennet
1269⁷²⁵.” Bazı kaynaklarda kitabelerin harflerinin siyah renkle boyandığı (Resim 289) belirtilmektedir⁷²⁶. Günümüzde (Resim 288) cami kitabelerinin zemini lacivert yazıları sarı renklidir.

Resim 290. Arap Mescit Camii Minare Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

⁷²³ Altuğ, *a.g.t.*, s. 52.

⁷²⁴ Gönçer, 1991, *a.g.e.*, s. 283; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 30.

⁷²⁵ Arap Mescit Camii İkinci Onarım Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuyuşlar İçin bk. Altuğ, *a.g.t.*, ss. 51-52; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 30.

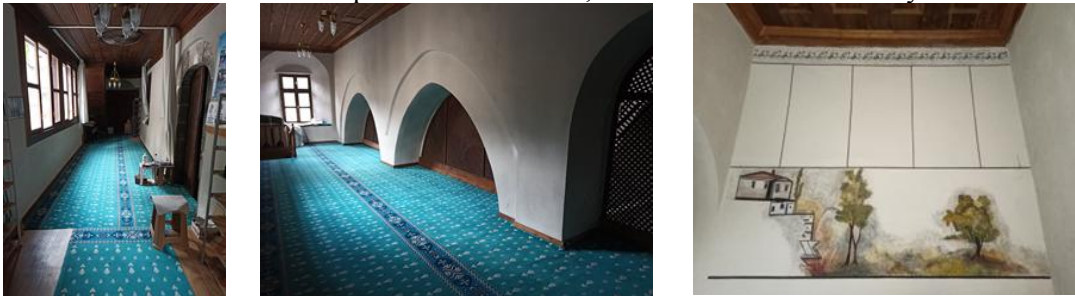
⁷²⁶ Altuğ, *a.g.t.*, s. 50; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 30.

İki onarım kitabesinin altında caminin batı kapısı (Resim 286) bulunmaktadır⁷²⁷. Batı cephede minare (286) bulunmaktadır. Tuğladan⁷²⁸ minare batı duvarına doğru (Resim 290) çıkıntı yapmaktadır⁷²⁹ ve ana mekânla son cemaat mahallinin arasında yer alır. Minare kaidesi kare başladıktan sonra sekizgen devam eder. Sekizgen kaidenin yarısı cami duvarıyla kaynaşmış bir görünümündedir. Sekizgen formu minare kaidesi bir sıra taş, üç sıra tuğla şeklinde alması düzendedir. Minarenin pabucu tuğladan üçgen kuşaklarla düzenlenmiştir. Pabuçtaki üçgen kuşaklardan sonra burgulu taştan bilezik gelmektedir. Tuğla örgülü gövdeden (Resim 290) mukarnaslarla şerefeye ulaşılır. Demir korkuluklu şerefe kurşun levha ile çevrelenmektedir. Ahşap minare kapısından çıkılan minare şerefesine 82 basamakla ulaşılır. 1971 onarımında minarenin külahı ve peteği yenilenmiştir⁷³⁰. Cami minaresi Başçeşme Camii'nin minaresine benzetilmektedir⁷³¹.

3.4.2. Arap Mescit Camii'nin İç Mekân Özellikleri ve Tezyinatı

Caminin iki katlı (Resim 291) giriş holüne doğu ve batıdan iki kanatlı birer ahşap kapıdan (Resim 286-287) girilebilmektedir. Girişteki holün üst katındaki hanımlar mahalline kuzeydoğu köşedeki ahşap merdivenle (Resim 291) çıkılmaktadır. Üç kemerle son cemaat mahalline bağlanan kadınlar mahalli (Resim 291) çita kafesle örtülüdür. Hol ve üstündeki hanımlar mahalli camiye sonradan eklenmiştir⁷³². Hanımlar mahallinin batı duvarında (Resim 291) kalemîşi bir ağaçlıklı yapı çizimi vardır.

Resim 291. Arap Mescit Camii Hol, Hanımlar Mahalli ve Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

⁷²⁷ Altuğ, *a.g.t.*, s. 50; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33.

⁷²⁸ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33.

⁷²⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 135.

⁷³⁰ Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 48; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 4.

⁷³¹ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 44; Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 48; Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri - Arap Mescit Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 17.04.1990, S. 260; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316.

⁷³² Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33.

Holden kubbeli son cemaat mahalline kemerli iki kanatlı ahşap kapıdan (Resim 291) geçilmektedir⁷³³. Bu kapının üstünde kalemişi (Resim 292) bir cami tasviri vardır. Alçı duvarda manzara ve bina tasvirlerinin genel kullanımının 18. yüzyılda Batılılaşma etkisiyle yaygınlaştığı bilinmektedir⁷³⁴. Burada da bu kullanımın (Resim 291-292) örneklerini görmek mümkündür.

Resim 292. Arap Mescit Camii Son Cemaat Mahalli Detayları

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kaynaklarda son cemaat mahallindeki doğu kubbe yüzeyinin altı dilime bölündüğü ve göbeğine altı kollu bir yıldızın yerleştirildiği belirtilmektedir. Ek olarak buradaki Orta kubbe göbeğinde kahverengi, gri karışımı zemin üzerinde ışınların bulunduğu ve çevresinde ağaçların resmedildiği aktarılmaktadır⁷³⁵. Yapılan alan araştırmasında iki kubbedeki süslemelerden yalnızca ortadaki (Resim 294) süslemeleri bahsi geçen tanıma benzer şekilde iken doğudaki (Resim 293) kubbenin tamamen farklı süslemelerle tezyin edildiği görülmektedir.

Resim 293. Arap Mescit Camii, Son Cemaat Mahallindeki Doğu Kubbe

Resim 294. Arap Mescit Camii'nin Son Cemaat Mahallindeki Orta Kubbe

Kaynak: Ceylan, 2021.

Son cemaat mahallinde (Resim 292,293,294) kubbeye geçiş elemanı pendentiflerdir. Buradaki iki kubbe ve tonoz, kare kesitli ahşap gergi ve kemerlerle birbirinden (Resim 292) ayrılmaktadır. Son cemaat mahallinin üst örtüsü birbirinin

⁷³³ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33.

⁷³⁴ Deniz Demirarslan, “19. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Duvar Resmi Sanatı: Balkanlardan Kalkandelen Alaca Cami Örneği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, C. 0, S. 80, 2016, s. 155.

⁷³⁵ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arap Mescit Camii, No. 03-00-0/1.0; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 32-33; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 4.

ardınca gelen iki kubbe ve batıda kuzey – güney doğrultusunda uzanan bir tonozdan oluşmaktadır. Son cemaat mahallinden ana mekâna iki büyük kemerin ayırdığı alanlardan (Resim 292-297) girilmektedir. İki büyük kemer arasındaki ayağın içerisinde iki taraftan ek merdivenle çıkılan ahşap korkuluklu müezzin mahfili bulunmaktadır⁷³⁶.

Resim 295. Arap Mescit Camii Harim

Kaynak: Ceylan, 2020.

Resim 297. Arap Mescit Camii İki Kemer Girişi

Kaynak: Ceylan, 2020.

Resim 296. Arap Mescit Camii'nin İç Mekânı

Kaynak: Karazeybek, 2005.

Resim 298. Arap Mescit Camii'nin Ana Mekâna Giriş Kısmı

Kaynak: Karazeybek, 2005.

Caminin ahşap minberi⁷³⁷ ve boş bir mihrap nişi (Resim 295) vardır. Resim 295 ve resim 296 kıyaslandığında mihrap ve minberin yeni yapıldığı anlaşılmaktadır. Camide mihrap üstünde yer alan pencerenin ve kubbe kasnağının arasındaki kısımda koyu zemin üzerine sarı renkli Mülk Sûresinden oluşan iki kuşağın bulunduğu (Resim 296-298) kaynaklarda belirtilmektedir. Aynı kaynakların verdiği bilgiye göre kubbe kasnağının alt kısmında koyu fon üzerine sarıyla esma-i hüsnâ yazılıdır. Kasnağın orta kısımlarında içlerinde beyazla sahabe isimlerinin yazılı olduğu (Resim 299) sekiz adet imameli mavi şems motifleri bulunmaktadır. Ana kubbenin ortasında besmele, besmelenin çevresinde ise bir ayetin yer aldığı, (Resim 301) ayrıca ana kubbenin mavi

⁷³⁶ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33.

⁷³⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 33.

zeminli çok renkli ve bitkisel bezemeli (Resim 301) sekiz adet kuşakla bölündüğü ve kuşak uçlarına Ashab-ı kehf'in adlarının yazıldığı kaynaklarda belirtilmiştir⁷³⁸.

Resim 299. Arap Mescit Camii'den Detaylar

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arap Mescit Camii, No. 03-00-0/1.0.

Resim 300. Arap Mescit Camii Kalan Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

Yapılan alan araştırmasında anlaşıldığına göre Mülk Sûresinden yalnızca kuzeybatı duvarındaki on üçüncü ayetin bulunduğu resim 300'deki kısım kalmıştır. Ana kubbedeki süslemelerden yalnızca resim 302'deki kısım kalmıştır. Bahsedilen pencere üstü ve kasnak arasındaki süslemelere (Resim 299) ise rastlanmamıştır. Resim 295-296 ve resim 297-298'den anlaşılabileceği üzere caminin günümüzdeki kalemîşi süslemeleri yenidir.

Resim 301. Arap Mescit Camii Ana Kubbe

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arap Mescit Camii, No. 03-00-0/1.0.

Resim 302. Arap Mescit Camii'nin Ana Kubbesi ve Detayı

Kaynak: Ceylan, 2021.

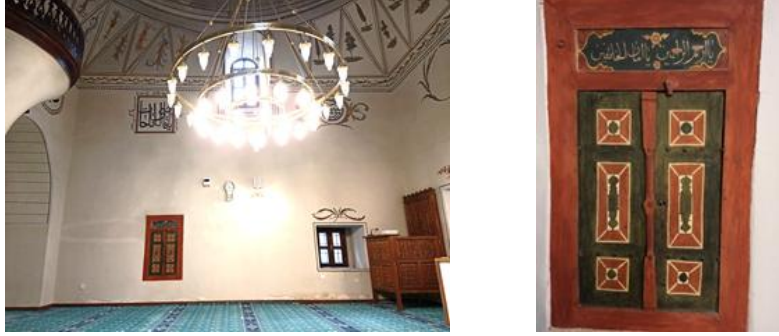
17. yüzyılda kaleme alınan Evliya Çelebinin Seyahatname'sinde belirtildiğine göre Arap Camii'nin üzeri toprak damla örtülüdür⁷³⁹. Caminin günümüzdeki kubbesi 17. yüzyıldan sonra yapıldığına göre üzerindeki kalemîşi süslemeler de daha sonra yapılmış olmalıdır. Harimin doğu duvarında üzeri renkli boyalarla bezelenmiş bir de

⁷³⁸ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arap Mescit Camii, No. 03-00-0/1.0; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 32-33; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 4.

⁷³⁹ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s. 35; Özmen, *a.g.e.*, s. 73.

dolap kapağı (Resim 303) bulunmaktadır. Dolap süslemesinin edirnekârî⁷⁴⁰ tekniğinde olduğu düşünülmektedir.

Resim 303. Arap Mescit Camii Dolap Kapakları

Kaynak: Ceylan, 2021.

3.4.3. Arap Mescit Camii'nin Onarım ve İlaveleri

Kitabelerinde belirtildiğine göre cami hicri 1224 (miladi 1809) yılında Ömer Zade Hacı Mehmed Ağa tarafından ve hicri 1269 (miladi 1852) yılında Ömer Zade Hacı Mehmed Ağa kızı Fatma Hanım tarafından onartılmıştır⁷⁴¹. Camiye 1852-1853 yıllarından sonra giriş holü eklenmiştir⁷⁴². Cami minaresinin peteği 1971 yılında yıkılarak yeniden yapılmış, aynı onarımda külâhı camlı ve demir doğrama olarak yenilenmiştir. Caminin ana mekân duvarları ve mihrabı yakın zamanda mermerle kaplanmıştır⁷⁴³. Aygen cami mihrabının son yıllarda kurulmuş olan bir dernek tarafından mermerle kaplanıp onarıldığını belirtmektedir⁷⁴⁴. Kaynaklarda cami ana mekânının güneyindeki alt pencerelerin kapatılıp dolap haline getirildiği ve ana mekânın batısında türbeye açılan altta bir pencerenin bulunduğu belirtilmektedir⁷⁴⁵. Günümüzde caminin mihrabının sağındaki ve solundaki pencereler açıktır. Ana mekânın batısına altta açılan bir pencere bu gün mevcut değildir. Ayrıca ne mihrabında ne de duvarlarında mermer kaplama bulunmamaktadır.

⁷⁴⁰ Detaylı Bilgi İçin bk. Erdem Yücel, "Edirnekârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul 1994, ss. 449-450.

⁷⁴¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 31; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 4.

⁷⁴² Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 108.

⁷⁴³ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 44; Altuğ, *a.g.t.*, s. 48; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 31; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 4.

⁷⁴⁴ Aygen, *a.g.e.*, s. 15.

⁷⁴⁵ Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri -Arap Mescit Camii", Afyon Zafer Gazetesi, 17.04.1990, S. 260; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 32.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLK YAPIMI 13-15. YÜZYIL OLMASINA RAĞMEN DAHA SONRA TEKRAR YAPILAN VE İÇERİSİNDE ORJİNAL TEZİYİNAT BULUNAN CAMİLER

Tezin kapsam ve sınırlılığı gereği bu bölümdeki camilerin genel özelliklerinden ve yalnızca günümüze ulaşabilen orijinal parçalarından söz edilecektir.

1. TAC AHMET CAMİİ

Resim 304. Tac Ahmet Camii Bahçedeki Sütun Başlığı-Kaide

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 305. Tac Ahmet Camii Önü Devşirme Parçalar

Kaynak: Afyon Müzesi Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Tac Ahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0.

Cami adıyla anılan mahallede yer alır. Kare planlı ve tek kubbelidir⁷⁴⁶. Eskiden ezan okuma yeri ahşap olduğundan⁷⁴⁷ halk arasında Tahtalı Camii adıyla anılmaktadır⁷⁴⁸. Caminin üzerinde Latin harfleriyle yazılmış Türkçe mermer kitabeye göre cami hicri 725 yılında yapılmış olup Anadolu Selçuklu eseridir. Kaynaklarda caminin tam olarak ne zaman yapıldığının bilinmediği ve caminin 14. yüzyılın ikinci çeyreğinde yapılmış olabileceği belirtilmektedir⁷⁴⁹. 1902 yılında Tac Ahmet mahallesinin de yandığı⁷⁵⁰ büyük yangında caminin yandığı düşünülmektedir⁷⁵¹.

Çizmecî Vehbioğlu'nun 1902 Afyonkarahisar yangınına anlattığı on beş dürtlükten oluşan şiirinin dördüncü dürtlüğünde yangının Tac Ahmet Mahallesinden

⁷⁴⁶ Çal, *a.g.m.*, s. 306.

⁷⁴⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 192.

⁷⁴⁸ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307.

⁷⁴⁹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 237; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Çal, *a.g.m.*, s. 306; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, 192; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 63.

⁷⁵⁰ Mehmet Güneş, "XX. Yüzyıl Başlarında Afyonkarahisar' da Yaşanan Bir Felaket (1902 Yangını ve Yangınzedeler İçin Yapılan Yardımlar)", *History Studies Dergisi*, C. XI, S. 4, Ağustos 2019, s. 1227; Ahmet İlaslı – Mevlüt Üyümez – Fevzi Kaya, "Afyon'da Mimari", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Ed: M. Uyan – İ. Yüksel – N. Avşar, Afyon Valiliği Yayını, Afyonkarahisar 2004, s. 224.

⁷⁵¹ Akkoyun, *a.g.e.*, s. 148; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, ss. 307-308; Hasan Özpınar; "Afyonkarahisar'ı yok eden yangın -1902" 2018. <http://www.afyongazete.com/yazarlar/hasan-ozpunar/afyonkarahisari-yok-eden-yangin-1902/105/> (Erişim Tarihi: 27.03.2023).

çıkıldığı belirtilmektedir⁷⁵². Aynı şiirin on birinci dördlüğünde büyük yangında dört caminin yandığı belirtilse⁷⁵³ de kaynaklar resmi kayıtları referans alarak 1902 Afyonkarahisar yangınında üç caminin yandığını belirtmektedir⁷⁵⁴. Bu camilerden birincisi Kadı Abdullah Mescidi'dir⁷⁵⁵. İkincisi Tac Ahmet (Tahtalı) Camii'dir. Resim 306'da Adeyze Camii'nin 1902 yangınında harap olduğu anlaşıldığından üçüncüsü de Adeyze Camii olmalıdır.

Resim 306. 1903'te Adeyze Camii

Kaynak: Özbek, 2022.

Tac Ahmet Camii'nin yangından sonra 1955'te onarıldığı bilinmektedir⁷⁵⁶. Cami mimarisi erken Osmanlı üslubuna sahiptir⁷⁵⁷. Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak caminin orijinal mimarisinin çeşitli sebeplerden korunamadığı söylenebilir. Caminin girişinde devşirme sütun kaidesi ve (Resim 304) korent sütun başlığı bulunmaktadır. Bu sütun başlığı, kaidesi ve caminin etrafından müzeye kaldırılan (Resim 305) kapı tipi mezar stelinin⁷⁵⁸ Tac Ahmet Camii'nin yangından önceki durumunda kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Resim 307. Tac Ahmet Camii Kuzey Cephe

Resim 308. Tac Ahmet Camii Detay

Kaynak: Ceylan, 2021.

⁷⁵² Göka, *a.g.e.*, s. 166.

⁷⁵³ Göka, *a.g.e.*, s. 167.

⁷⁵⁴ Yusuf İlgar, "Afyonkarahisar Ermenileri Üzerine Bir Deneme", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 60, 2014, s. 14; Hasan Özpınar, "Afyonkarahisar'ı yok eden yangın -1902" 2018. <http://www.afyongazete.com/yazarlar/hasan-ozpunar/afyonkarahisari-yok-eden-yanigin-1902/105/> (Erişim Tarihi: 27.03.2023); Güneş, 2019, *a.g.e.*, s. 1226.

⁷⁵⁵ Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 203.

⁷⁵⁶ Akkoyun, *a.g.e.*, s. 148; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, ss. 307-308.

⁷⁵⁷ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0.

⁷⁵⁸ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0.

Caminin kuzey cephesindeki (Resim 307) duvarında taş oyma işçiliğiyle yapılmış papatya tekeri ve güneş motiflerinin bulunduğu (Resim 308) devşirme süslü bir parça bulunmaktadır. Bir daire içerisine çizilen papatya şekliyle yapılan papatya tekeri motifi, Hristiyan inancında pusula, kötülük ve cadılardan korunma gibi çeşitli anlamları ifade etmektedir. Güneş motifi de yaşamın kaynağını sembolize eder⁷⁵⁹.

Resim 309. Tac Ahmet Camii Lentosundaki Servi Ağacı Motifi

Kaynak: Ceylan, 2022.

Resim 310. Tac Ahmet Camii Avlusundaki Ayak Taşı

Kaynak: Afyon Müzesi Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0.

Resim 311. Mezar Taşı

Kaynak: Afyon Müzesi Eser Envanteri No. 4275.

Caminin doğu cephesindeki büyük pencerenin üst lentosunda (Resim 309) taş oyma biçiminde yapılmış İslam sanatında ölümden sonraki hayat ve zikir gibi bazı anlamları sembolize etmek için kullanılan servi ağacı⁷⁶⁰ motifli mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezar taşı sonradan Tac Ahmet Camii'nin avlusundan Afyon Müzesine kaldırılan (Resim 310-311)⁷⁶¹ 4275 Envanter nolu (Resim 311) mezar taşına

⁷⁵⁹ Filiz Kılıç - Mehmet Kılıç; "Kapadokya Eski Taş Binalarında Kullanılan Rozet Süslemeler Üzerine Bir Tahlil ve Tasnif Denemesi/ An Attempt Of Analysis And Classification Of Badge Ornaments Used In Old Stone Buildings In Cappadocia", *Avanos ve Çevresi Kültür, Tarih Araştırmaları Sitesi (AVKÜTA)*, 2019. <https://www.avanosarastirmalari.com/kapadokya-eski-tas-binalarinda-kullanilan-rozet-suslemeler-uzerine-bir-tahlil-ve-tasnif-denemesi-in-cappadocia-an-attempt-of-analysis-and-classification-of-badge-ornaments-used-in-old-stone-buildings/> (Erişim Tarihi: 29.03.2023).

⁷⁶⁰ Servi Ağacı Motifi: İslam sanatında zikrin, sabrın, bereketin, uzun ömrün, doğruluğun, düşman ve kötülüklerden korunmanın, bedenin ölümünden sonra ruhun Allah'a teslimi ile ulaşılan ölümsüzlüğün sembolü olarak kullanılan bir ağaç motifidir. Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Yusuf Çetin – Bahar Yayık, "Tasavvuf Düşüncesinde Servi Ağacı ve Türk İslam Sanatındaki Yansımaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış, S. 100, 2021, ss. 485-514.

⁷⁶¹ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0.

oldukça benzemektedir. Müzedeki mezar taşı, içerisinde sivri uçlu işlemler bulunan üst uçları yuvarlatılmış servi ağacı motifile, servi ağacının üstünde kaideli çanakdan uzanan yedi yaprak ve iki yanda volütlü çıkan üçer yaprak motifinden meydana gelmektedir⁷⁶².

Cami girişinin sağında Tac-ı Ahmet Sultan'a izafe edilen bir mezar yer alır⁷⁶³. Mihrap üzerindeki (Resim 312) hicri 1374 tarihi⁷⁶⁴ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanterinde (miladi 1954-55) hicri 1384 (miladi 1964) şeklinde yanlış okunmuştur. Bu tarihte kubbenin oluklu kiremit örtüsünün beton kaplamayla değiştirildiği, caminin dış duvarlarının yenilendiği, cami mihrabının mermerle kaplandığı ve bir minberin eklendiği kaynaklarda belirtilmektedir⁷⁶⁵. Demir aksamı minber, merdivenle çıkılan kadınlar mahalli ve demir giriş kapısı camiye sonradan eklenmiş olsa⁷⁶⁶ da günümüze bu eklemelerden yalnızca kadınlar mahalli gelebilmiştir. Caminin şimdiki minberi (Resim 312) ahşaptır.

Resim 312. Tac Ahmet Camii Harim ve Mihrap Mermerindeki Hicri 1374 Onarım Tarihi

Kaynak: Ceylan, 2021.

1978'de çekilen Afyon Müzesi arşivindeki (Resim 314) bir fotoğrafta Türk üçgenlerinde sahabenin isimlerinin yazılı olduğu tablo asılıdır⁷⁶⁷. Günümüzde bu tablolar camide asılı olmasa da bu fotoğraftan hareketle caminin kubbe süslemelerinin sonradan yapıldığını söylemek mümkündür. Zira bu fotoğrafta kubbe eteğinin günümüzdeki süslemeleri bulunmamaktadır. Kubbenin günümüzdeki süslemeleri şöyledir; Neml Sûresi 30. ayetin besmeleye kadar olan kısmı kubbenin göbeğinde (Resim 313) yer alırken besmele kısmı on bir kez kırmızı ve siyah renklerle göbeğin

⁷⁶² Afyon Müzesi Arşivi, Eser Envanteri No. 4275. *Mezar Taşı*, Afyonkarahisar.

⁷⁶³ Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri - Tac-ı Ahmet (Tahtalı) Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 06.04.1990, S. 251.

⁷⁶⁴ Tac Ahmet Camii İç Mekân Yazıları Tarafımızdan Okunmuştur.

⁷⁶⁵ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 238; Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0.

⁷⁶⁶ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0.

⁷⁶⁷ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0.

etrafına yazılmıştır. On bir kez yazılan besmelelerin etrafını siyahla yazılan Fâtiha Sûresi dolanmaktadır. Kubbede bitkisel ve güzel yazı süslemeleri bulunmaktadır.

Resim 313. Tac Ahmet Camii
Kubbesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Resim 314. Tac Ahmet Camii
Kubbeye Geçiş Üçgenleri

Kaynak: Afyon Müzesi Doğal ve
Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri,
Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No.
03-00-0/1.0.

2. BURMALI CAMİ

Cami kendi ismini taşıyan sokakta yer almaktadır. Caminin ilk yapım tarihi bilinmemektedir⁷⁶⁸. 14. yüzyılda Burmalı Mahallesi isminin bulunmasından dolayı Burmalı Cami'nin bu tarihte veya tarihten önce yapıldığı düşünülmektedir⁷⁶⁹. Beylikler döneminde yapılan Burmalı Cami yıkılarak tekrar yapılmıştır⁷⁷⁰. Tekrar yapılan camiye iki kanatlı orijinal kapısı takılmıştır⁷⁷¹.

Resim 315. Burmalı Cami Kapısı Yeni ve Eski Görünümü

Kaynak: Ceylan, 2021.

Kaynak: Karazeybek, 2005.

⁷⁶⁸ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 120; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 48; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 8.

⁷⁶⁹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 120.

⁷⁷⁰ Karazeybek, 2004, "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar", *a.g.e.*, s. 75; Bozer, *a.g.t.*, s. 216; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 130.

⁷⁷¹ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 130.

Orijinal ahşap oyma kapının Beylikler Dönemi eserlerinden olduğu düşünülmektedir⁷⁷². Ahşap oyma kapı kanatlarının⁷⁷³ (Resim 315) tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmese de 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁷⁷⁴. Yuvarlak satırlı oyma tekniğiyle yapılan iki kanatlı ahşap kapının alt kısımları rutubetten tahrip olmuş durumdadır. Bir bütün halindeki kapı kanatlarında alttan, dış iki yandan ve kırık bir kemer oluşturarak üstten dolaşan uzun yapraklı daireler çizerek birbirine dolanan rumi örgü bir bordür bulunmaktadır. Bu bördürün dışında kalan köşelikler boş kalırken bordürün içinde kalan kısımlar oldukça süslüdür. Kanatların süslemeleri simetrik gibi dursa da birbirinin aynı değildir. Sol kanatın üstünde, süslemelerin etrafını dolanan rumili örgü bordüre paralel ikinci bir rumili örgü bordür daha yer alır. Bu bordürden sonra her iki kanatta da içerisinde serbest düzenli palmet motifleri bulunan üçgene yakın bir alan bulunmaktadır. Her iki kanadın üçgene yakın alanlarıyla büyük süsleme alanlarına sahip panolarının arasında (Resim 316)“mescitler yalnız Allah’ındır. O halde Allah ile birlikte bir başkasına kulluk etmeyin”⁷⁷⁵ anlamındaki Cin Sûresinin on sekizinci ayeti yazılıdır⁷⁷⁶.

Resim 316. Burmalı Cami Kapı Detayı

Kaynak: Ceylan, 2022.

Sağ kanadın dikdörtgen büyük süsleme alanında (Resim 317) palmet ve rumili girift motifler bulunmaktadır. Bu alandaki süslemede belirli bir merkezi motif sonsuz karakterli olarak tekrarlanırken yana alınmış merkezi motiflerin etrafındaki geniş kısımlara merkezi motiflerin yarısı yerleştirilmiştir. Sol kanadın dikdörtgen büyük süsleme alanında yatay ve dikey eksenli palmet ve rumilerin oluşturduğu merkezler sonsuz karakterde tekrar eden kompozisyon şeklindedir. Her iki kanadın derin oymalı

⁷⁷² İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307.

⁷⁷³ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 48; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 8.

⁷⁷⁴ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 120; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 307.

⁷⁷⁵ Kur’ân ve Meâli; “Cin Sûresi(72) 18. Ayet”. <https://www.kuranvemeali.com/cin-suresi/18-ayeti-meali> (Erişim Tarihi: 05.05.2022).

⁷⁷⁶ Bozer, *a.g.t.*, ss. 214-215.

dikdörtgen büyük süsleme alanlarındaki süslemelerinin yaprakları paralel çizgilerle dilimlenmiştir⁷⁷⁷.

Resim 317. Burmalı Cami Kapı Kanatlarının Ortası

Kaynak: Ceylan, 2022.

Her iki kanadın büyük dikdörtgen süsleme panolarının altındaki tahrip olmuş panolarda (Resim 318) sap, yaprak ve yan yaprakları aşağıya doğru sarkan palmet motifleri bulunmaktadır⁷⁷⁸. Resim 315'ten anlaşıldığına göre kapı kanatları bir boyama çalışmasından geçmiştir.

Resim 318. Burmalı Cami Kapı Kanatlarının Altı

Kaynak: Ceylan, 2022.

Bir rivayete göre cami kapısının içten solundaki antik iki mezar taşından birinin içten görünüşü (Resim 319) burmalı olduğundan camiye bu isim verilmiştir⁷⁷⁹.

⁷⁷⁷ Bozer, *a.g.t.*, s. 215.

⁷⁷⁸ Bozer, *a.g.t.*, s. 215.

⁷⁷⁹ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Burmalı Camii, No. 03.00.0/1.0; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 48; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 8; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 56; Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri – Burmalı Mescit", *Afyon Zafer Gazetesi*, 25.04.1990.

Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü burmalı parçaların İslami mezar taşları olduğunu belirtmektedir⁷⁸⁰. Devşirme süslü bir parça minare girişinin alt kısmında (Resim 320) bulunmaktadır.

Resim 319. Burmalı Cami'nin İçten ve Dıştan Burmaları

Kaynak: Ceylan, 2021.

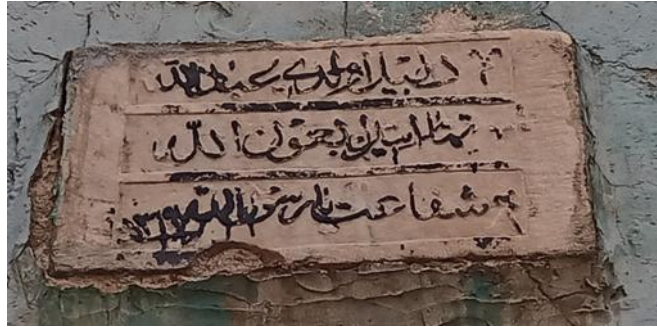
Resim 320. Burmalı Cami Minare Girişindeki Devşirme Parça

Kaynak: Ceylan, 2021.

Cami minare kaidesinin üzerindeki (Resim 321) Osmanlıca kitabede “Delil oldu ‘ibādullâh, tamam etti bi-‘avnullâh, şefâat yâ Resûlullah hicri 1319 (miladi 1901)⁷⁸¹” tarihi yazılıdır. Bu tarihin minarenin son halini aldığı tarih olarak görülmektedir⁷⁸². Cami 1939-1945 yıllarında askeriye tarafından depo olarak kullanılmıştır⁷⁸³. Cami minaresinin 13-15. yüzyıla ait olma ihtimali bulunmaktaysa da bunu kesin olarak söylemek mümkün değildir.

Resim 321. Burmalı Cami Minare ve Onarım Kitabesi

Kaynak: Ceylan, 2022.

⁷⁸⁰ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 8.

⁷⁸¹ Burmalı Cami Onarım Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuyuş İçin bk. Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 56.

⁷⁸² Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 56.

⁷⁸³ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 121.

3. SİNAN HALİFE CAMİİ

Sinan Halife Mahallesindedir. Cami bahçesinde mezarı bulunduğu iddia edilen İmam Sinan Halife adına yapılmıştır⁷⁸⁴. Kaynaklarda ahşap ve kerpiçe inşa edildiği belirtilmektedir⁷⁸⁵. 1453'ten önce yaşamış olan Sinan Halife caminin ilk banisidir⁷⁸⁶. Kaynaklarda caminin kitabesinde de belirtildiği üzere miladi 1453 yılında Beğendik oğlu Esen Bey tarafından caminin yeniden yaptırıldığı belirtilmektedir⁷⁸⁷. Caminin zamanla yıkılıp yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır⁷⁸⁸. 1822 yılının şubat ayında Seyyid Abdullah isimli bir şahıs tarafından mescide minber eklenmiş ve camiye çevrilmiştir⁷⁸⁹. Cami avlusundaki mezarda hece taşı olarak hicri 1276 (miladi 1859) tarihli Telekzade Hacı Ahmed Efendi'nin camiye onartıp minare eklettiği yazılıdır⁷⁹⁰. Bazı kaynaklara göre bu onarım esnasında mescit camiye çevrilmiştir⁷⁹¹. Günümüzdeki camide minare bulunmamaktadır⁷⁹². 1985'te camiye yapılan onarım ve ilaveler ise şöyledir; kuzeye ve doğuya pencere açılmış, kiremitleri değiştirilmiş, son cemaat yerinin ve ana mekânın tabanı değiştirilmiş, duvarları sıvanmış, mihrap yaşmağındaki tabela eklenmiş, rutubetlenen alçı mihrabı yenilenmiştir⁷⁹³. Alçı mihrabı 1985 yılında mermer olarak yenileyen kişi Çerkezoğlu Sabri Usta'dır⁷⁹⁴.

⁷⁸⁴ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 62; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 318.

⁷⁸⁵ Aygen, *a.g.e.*, s. 62; Akkoyun, *a.g.e.*, s. 151.

⁷⁸⁶ Taylan Köken, "Sinan Halife Türbesi / Afyonkarahisar –Merkez –Sinan Halife Mah.", Sosyo Denemeler 2012. <http://sosyodenemeler.blogspot.com/2012/10/sinan-halife-turbesi-afyonkarahisar.html> (Erişim Tarihi: 12.11.2021).

⁷⁸⁷ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Sinan Halife Mescidi ve Çeşmesi, No. 03-00-0/1.0/; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 62; Altuğ, *a.g.t.*, s. 105; Taylan Köken, "Sinan Halife Türbesi / Afyonkarahisar –Merkez –Sinan Halife Mah.", Sosyo Denemeler 2012. <http://sosyodenemeler.blogspot.com/2012/10/sinan-halife-turbesi-afyonkarahisar.html> (Erişim Tarihi: 12.11.2021); Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 229; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 318.

⁷⁸⁸ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 229.

⁷⁸⁹ Altuğ, *a.g.t.*, s. 105; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 230.

⁷⁹⁰ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 180; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 26; Türkiye Kültür Portalı; "Sinan Halife Mescid ve Çeşmesi - Afyonkarahisar", 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/snan-halfe-mescid-ve-cesmes> (Erişim Tarihi: 12.11.2021).

⁷⁹¹ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 62; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 318.

⁷⁹² Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 26; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 180-182; Türkiye Kültür Portalı; "Sinan Halife Mescid ve Çeşmesi - Afyonkarahisar", 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/snan-halfe-mescid-ve-cesmes> (Erişim Tarihi: 12.11.2021).

⁷⁹³ Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 180-182.

⁷⁹⁴ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 230.

Resim 322. Sinan Halife Camii Kitabesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

Camide yapım dönemine ait tezyinî tek parça caminin yapım kitabesidir. Celi sülûs tarzında mermer üzerine kabartılarak yazılan iki satırlık yapım kitabesinin⁷⁹⁵ Arapça metni;

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا⁷⁹⁶ بَنَى هَذَا الْمَسْجِدَ فِي أَيَّامِ دَوْلَةِ السُّلْطَانِ مُحَمَّدِ بْنِ مُرَادٍ خَانَ الْعَبْدِ الضَّعِيفِ أَسَنُ بْنُ بَكْدِكَ سَنَةِ سَبْعٍ وَخَمْسِينَ وَثَمَانِمِائَةً⁷⁹⁷

Kitabenin (Resim 322) okunuşu şöyledir: “ve enne’l-mesâcide lillâhi felâ ted’û meallâhi ‘eħaden benâ hâzâ’l-mescide fî ‘eyyâm-i devlet’is-sülţân-ı Meħmed’i-bnû Murad ħân el‘abd’üz-zaîf ‘esen bin begendik sene seb‘a ve ħamsîne ve şemânî mie⁷⁹⁸.” Kitabenin ilk satırı Cin Sûresinin 18. ayetidir. Yapım kitabesinin yaklaşık Türkçesi: “Mescitler yalnız Allah’ındır. O halde Allah ile birlikte bir başkasına kulluk etmeyin⁷⁹⁹. Bu mescidi Murad Han oğlu Sultan Mehmed günlerinde zayıf kul Esen bin Beğendik 857 senesinde bina etti⁸⁰⁰.”

4. KARAMAN CAMİİ

Yamuk sekizgen planlı cami Karaman Mahallesi’ndedir⁸⁰¹. Kaynaklarda İlk yapım tarihi 15. yüzyılın sonu olarak belirtilmektedir⁸⁰². Önceden düz toprak damlı ve

⁷⁹⁵ Altuğ, a.g.t., ss. 106-107.

⁷⁹⁶ Kur’an-ı Kerim, Cin Sûresi, Ayet 18.

⁷⁹⁷ Sinan Halife Camii Kitabesi Tarafımızdan Okunmuştur. Farklı Okuyuşlar İçin bk. Altuğ, a.g.t., s. 107; Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Sinan Halife Mescidi ve Çeşmesi, No. 03-00-0/1.0/; Topbaş, 2007, a.g.e., s. 180.

⁷⁹⁸ Topbaş, 2007, a.g.e., s. 180; Ahmet Topbaş, “Afyonkarahisar Camileri – Sinan Halife Mescidi”, *Afyon Zafer Gazetesi*, 18.03.1991, S. 540; Türkiye Kültür Portalı; “Sinan Halife Mescid ve Çeşmesi - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/snan-halife-mescid-ve-cesmesi> (Erişim Tarihi: 12.11.2021).

⁷⁹⁹ Kur’ân ve Meâli; “Cin Sûresi(72) 18. Ayet”. <https://www.kuranvemeali.com/cin-suresi/18-ayeti-meali> (Erişim Tarihi: 05.05.2022).

⁸⁰⁰ Topbaş, 2007, a.g.e., s. 180.

⁸⁰¹ İlgar, Karazeybek, 2001, a.g.e., s. 318.

kerpiç bir yapı olan⁸⁰³ Karaman Camii'nin bugünkü binası 1915-1920 yıllarında yapılmıştır⁸⁰⁴. Minaresi camiden ayrı yapılmıştır⁸⁰⁵. 1998'deki yangından sonra tavanı ve çatısı ahşaptan yapılmıştır⁸⁰⁶. Karaman Camii'nde orijinal tek parça devşirme (Resim 323) bir taş sütundur. Bu taş sütunun korint başlığı (Resim 323) akantus yapraklıdır⁸⁰⁷. Kaidesi (Resim 323) köşeleri iç bükey yaprak kesitli taştır⁸⁰⁸. Topbaş bu kaidenin ters kullanılmış İslami bir başlık olduğunu belirtmektedir⁸⁰⁹.

Resim 323. Karaman Camii Sütun Başlığı ve Kaidesi

Kaynak: Ceylan, 2021.

⁸⁰² Karazeybek, 2004, “Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar”, *a.g.e.*, s. 94; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 126; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 183; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 318.

⁸⁰³ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 10.

⁸⁰⁴ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Karaman Camii, No. 03-00-0/1.0; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 10.

⁸⁰⁵ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 183; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 318; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 10.

⁸⁰⁶ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 318.

⁸⁰⁷ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 127; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 10.

⁸⁰⁸ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 10.

⁸⁰⁹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 127.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLK YAPIMI 13-15. YÜZYIL OLMASINA RAĞMEN ORJİNAL TEZYİNATI BULUNMAYAN CAMİLER

1. CÜRCANİ (FAKİH PAŞA) CAMİİ

Cami Fakih Paşa Mahallesindedir. Halk arasında Mahkeme Mescidi, İshak Fakih Camisi gibi isimlerle anılan Cürcani Camii'nin tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir⁸¹⁰. 2016 yılında restore edilmiştir⁸¹¹. Kaynaklarda ilk yapım tarihi 15. yüzyıl olarak belirtilen⁸¹² Cürcani Camii'nin mimari çağı Osmanlı üslubundadır⁸¹³. Bazı kaynaklarda caminin ahşap bir mescit olarak ilk inşasının miladi 1433 yılında olduğu belirtilmektedir⁸¹⁴. Onarım kitabesinde Benderli oğlu Hacı Ömer Ağa tarafından hicri 1243 (miladi 1827) yılında onarıldığı belirtilmektedir⁸¹⁵. Minaresi 1898- 1899 yıllarında yapılmış yahut onarılmıştır⁸¹⁶. 1955-1956 yıllarında toprak damı kırma çatıya çevrilmiştir. 1957-1958 yıllarında mihrap tamamen mermerle kaplanmıştır. Cami içerisindeki yazıları Alaaddin Hancıoğlu yapmıştır⁸¹⁷. Müze Envanter bilgilerine göre caminin ahşap minberi yenidir⁸¹⁸. Yapılan literatür taraması sonucunda Cürcani Camii'nde 13-15. yüzyıldan kalma tezyinî bir parçaya rastlanmamıştır.

2. KEÇEPAZARI CAMİİ

Cami, Büyük Demirciler Caddesindedir⁸¹⁹. Halk arasında İmad Dede, Güdük Minare adlarıyla bilinen Keçepazarı Camii vakıf kayıtlarında Öksüzce Mahallesi Mescidi olarak geçmektedir⁸²⁰. Kaynaklarda caminin yapım yılı 15. yüzyıl olarak kabul

⁸¹⁰ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 133; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 50; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 312.

⁸¹¹ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 50; Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri – Cürcani (Fakihpaşa) Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 21.04.1990.

⁸¹² Karazeybek, 2004, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", *a.g.e.*, s. 94; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 133.

⁸¹³ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Cürcani Camii (Mahkeme Mescidi) (Fakih Paşa Camii), No. 03-00-0/1.0.

⁸¹⁴ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 312; Günay, *a.g.t.*, s. 51.

⁸¹⁵ İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 312.

⁸¹⁶ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 50; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 133.

⁸¹⁷ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 133-134.

⁸¹⁸ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Cürcani Camii (Mahkeme Mescidi) (Fakih Paşa Camii), No. 03-00-0/1.0.

⁸¹⁹ Şaban Korkmaz, "İmad Dede ve Keçe Pazarı Camii", <https://www.afyonturkeligazetesi.com/yazarlar/saban-korkmaz/imad-dede-ve-kece-pazari-camii/4245/> (Erişim Tarihi: 21.06.2022); Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 11.

⁸²⁰ Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 56; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 162; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 315.

edilmektedir⁸²¹. Tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmeyen Keçepazarı Camii Muhittin oğlu İmadüddin tarafından bir mescit olarak yapılmıştır⁸²². Hicri 1225 (miladi 1810) yılındaki cami onarımını Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü yapım yılı olarak ele almıştır⁸²³. Rebiyülahir hicri 1100 (miladi 1689)'de Hacı Bey oğlu Şişman Hacı Mehmed mescide minare ve minber yaptırmış, kubbesini kurşunla kaplatmış ve genişleterek camiye çevirtmiştir⁸²⁴. Günay, bu tarihi caminin yapılış tarihi olarak ele almıştır⁸²⁵.

Resim 324. 1903'te Keçepazarı Camii ve Yeni Camii

Kaynak: Özbek, 2022.

17. yüzyılda kaleme alınan Evliya Çelebinin Seyahatname'sinde belirtildiğine göre Keçepazarı Camii'nin üzeri toprak damla örtülüdür⁸²⁶. Buradan hareketle camiye kubbe 17. yüzyıldan sonra eklenmiş olmalıdır. 1902 Afyonkarahisar yangınından sonra 1903 yılında çekilen Resim 324'den anlaşıldığı kadarıyla caminin önceden iki kubbesi vardır. Ayrıca minarenin üst kısmı yıkılmış ve girişine bitiştirilmiş dükkânlar (Resim 324) bulunmaktadır. Günümüzde cami hem tek kubbelidir, hem de bitişindeki dükkânlar kaldırılmıştır.

Resim 325. Keçepazarı Camii Harim Detayları-Eski

Kaynak: Karazeybek, 2005.

Yakın zamanda renkli fayanslarla kaplanan (Resim 325) cami mihrabı⁸²⁷ günümüzde boş bir nişten (Resim 326) ibarettir. Camideki siyah fon üzerine sarı renkli

⁸²¹ Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Keçepazarı Gündük Minare Camii, No. 03-00-0/1.0; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 194; Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 56.

⁸²² Sandıkcı, 2016, *a.g.e.*, s. 56; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 162; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 315; Seçkin, *a.g.e.*, s. 23; Anonim, *a.g.e.*, ss. 37-40.

⁸²³ Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 11.

⁸²⁴ Gönçer, 1991, *a.g.e.*, s. 265; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 315.

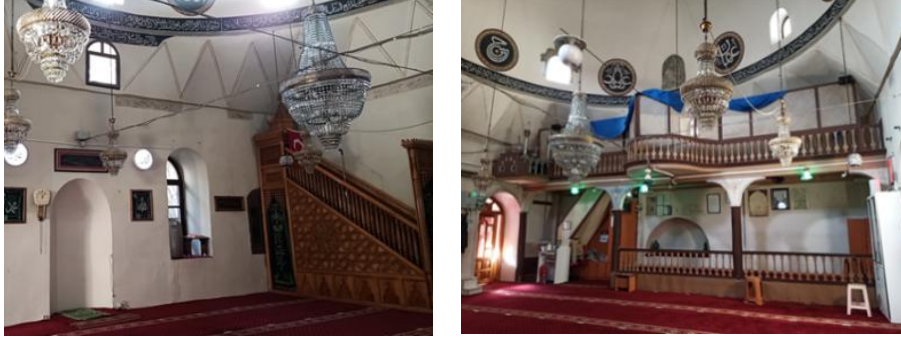
⁸²⁵ Günay, *a.g.t.*, s. 51.

⁸²⁶ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s. 35; Özmen, *a.g.e.*, s. 73; Göka, *a.g.e.*, s. 40.

⁸²⁷ Ahmet Topbaş, "Afyonkarahisar Camileri - Keçe Pazarı - İmad Dede - Gündük Minare Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 19.04.1990, S. 262.

yazı işlerinin tamamı yakın zamanda yapılmıştır⁸²⁸. Siyah fon üzerine yazılan kısımların 20. yüzyılın sonlarında yapıldığı düşünülmektedir⁸²⁹.

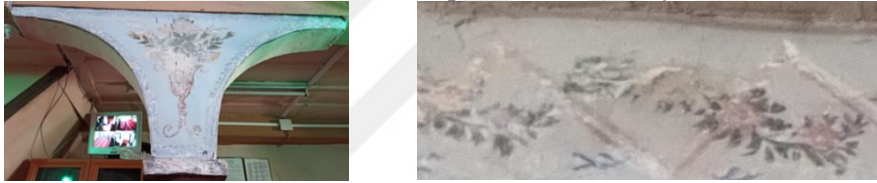
Resim 326. Keçepazarı Camii Harim Detayları-Yeni

Kaynak: Ceylan, 2021.

Siyah zemin üzerine sarıyla yapılan süslemelerin dışında caminin (Resim 327) sütun başlıklarında, duvarlarda (Resim 327) ve çeşitli yerlerde gözlemlenen Barok ve Rokoko⁸³⁰ tarzı bazı süslemeler vardır. Resim 325 ve resim 326 kıyaslandığında bu süslemelerin yakın zamanda yapılan bir tadilatın ürünü olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 327. Keçepazarı Camii Detay

Kaynak: Kaynak: Ceylan, 2021.

3. DAİ RECEP CAMİİ

Cami Dâî Recep Mahallesindedir. Cami halk arasında Dâî Recep, Abdi Kadı ve Küçük İmamoğlu isimleriyle anılmaktadır. Caminin tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Caminin banisi olduğu düşünülen Abdi Çelebinin hicri 906 (miladi 1500-1501) ölüm yılı gözetilerek caminin bu tarihten önce yapıldığı düşünülmektedir. Camiye Demirci İbrahim Savruk tarafından 1988 tarihinde basit bir minber eklenmiştir. Alimoğlu Ailesi tarafından mihrabı mermerle kaplatılmıştır⁸³¹. Cami hem yerinde incelenerek hem de literatür taranarak incelenmiştir. Sonuç olarak caminin içinde 13-15. yüzyıldan kalma herhangi bir tezyinî parçanın bulunmadığı saptanmıştır.

⁸²⁸ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyonkarahisar İli Merkez Keçepazarı Cami Sanat Tarihi Raporu, 2016; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 95.

⁸²⁹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 162.

⁸³⁰ Barok ve Rokoko İçin bk; Asiye Okumuş, *Türk Süsleme Sanatlarında Barok ve Rokoko*, İlkekitap, İstanbul 2016, s. 9.

⁸³¹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 82-83.

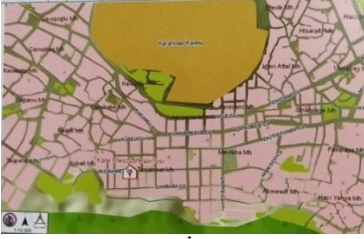
BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN 13-15. YÜZYIL CAMİ VE MESCİTLER

1. KALE MESCİDİ

Anadolu Selçuklu dönemindeyken büyüklüğü ve güzelliğiyle seyyahları etkileyen Karahisar Kalesinde⁸³² I. Alâeddin Keykubat'ın emriyle kaleyi onaran Mimar Bedreddin Gühertaş'ın yaptırdığı Hisarardı Medresesi ve çini mihraplı, minareli bir mescidin bulunduğu bilinmektedir. Bu mescit kalenin güneyinde yer almaktadır⁸³³. Mescit kaynaklarda “Kale Mescidi⁸³⁴”, “Kale (Alaaddin) Mescidi⁸³⁵”, “Yukarı Kale Mescidi⁸³⁶”, “Alâeddin Mescidi⁸³⁷” ve “Kaledibi Camii⁸³⁸” gibi farklı isimlerle ele alınmıştır. Kale Mescidi I. Alâeddin Keykubat'ın döneminde hicri 630 (miladi 1232-1233) yılında yapılmıştır. Mescidin yukarı kalenin güneye bakan en yüksek tepesinde bulunduğu bilinmektedir⁸³⁹. Ancak mescidin tam yeri belli değildir⁸⁴⁰. Mescit yerinin tespit edilebilmesi için ayrı bir çalışma yapılması gerekmektedir.

Resim 328. Haritada Kale Mescidi Kalıntısı

Kaynak: AVİKT.M. 2013.

Resim 329. Kale Mescidi

Kaynak: Uysal, 1992.

Bazı kaynaklarda bu mescit için Resim 328 konumlu Resim 329'daki kalıntı kullanılmaktadır⁸⁴¹. Ancak bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılması gerektiği aşîkârdır.

⁸³² Semavi Eyice, “Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnâmesi (1432-1433)”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, S. 1-2, 1975, s. 100; Göka, *a.g.e.*, s. 38; Hrand D. Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi 1608-1619*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 1073, Baha Matbaası, İstanbul 1964, s. 163.

⁸³³ İlgar, 1991, *a.g.e.*, s. 4; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 181; Boran, *a.g.e.*, s. 9; Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 202.

⁸³⁴ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, ss. 119-120; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 181; Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 9; Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 202.

⁸³⁵ Karazeybek, 2004, “Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar”, *a.g.e.*, s. 74.

⁸³⁶ İlgar, 1991, *a.g.e.*, s. 4.

⁸³⁷ Kaya, 2012, *a.g.e.*, s. 46.

⁸³⁸ Aygen, *a.g.e.*, ss. 43-44.

⁸³⁹ İlgar, 1991, *a.g.e.*, s. 4; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 181; Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 255; Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁴⁰ Aygen, *a.g.e.*, ss. 43-44; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 181.

⁸⁴¹ Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 119; Uysal, 1992, *a.g.e.*, s. 20.

Anadolu Selçuklu eseri mescit küçük bir minareye ve mozaik çinili bir mihraba sahiptir. Minaresi hicri 1209 (miladi 1704) yılındaki depremde yıkılmıştır. Mescidin bakımsızlıktan yıkıldığı düşünülmektedir⁸⁴². 19. yüzyılın son çeyreğinde Afyonkarahisar'ı gözlemleyen Şemseddin Sami kalenin harap durumda olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla mescidin de bu yıldan önce yok olduğu söylenebilir⁸⁴³. Evliya Çelebinin Seyahatnamesinde bu mescit şöyle tanımlamaktadır:

“Kalenin içinde ta tepedeki Sultan Keykubat Camii küçüktür ama sanatlıdır. Mihrabı baştan başa çinilidir. Fakat minaresi yoktur, zelzeleden yıkılmıştır. Caminin sağında Kırklar Makamı vardır⁸⁴⁴.” (İrfan Ünver Nasrattınoğlu, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Afyonkarahisar ve Düşündürdükleri”, 2. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 3-4 Mayıs, Afyonkarahisar 1991, s. 2.)

Kaynaklarda bu mescitteki çinili mihrabın Mısri Camii’ne nakledildiği belirtilmektedir⁸⁴⁵. Hâlen kalede mescidin izlerinin olduğu da rivayet edilmektedir⁸⁴⁶.

2. KALEDİBİ MESCİDİ

Mescit Kale Mahallesi Mehmet Efendi Sokak No 11’dedir⁸⁴⁷. Mescit eserlerde “Kale Mescidi⁸⁴⁸”, “Aşağı Kale Mescidi⁸⁴⁹” ve “Kaledibi Mescidi⁸⁵⁰” gibi farklı isimlerle ele alınmıştır. Kaynaklarda Karamanoğlu Yusuf Bey’in kale tutsaklığı bittiği için Allah’a şükür ifadesi olarak hicri 663 (1264) yılında bir mescit yaptırdığı ve mescit yıkılınca bu mescit kitabesinin Yukarı Pazar Camii’ne takıldığı belirtilmektedir⁸⁵¹. Mescit kalenin güney eteklerindedir. Anadolu Selçuklu Dönemi eseri mescit kesme taş kaplamadan yapılmıştır. Yıkılan mescidin kesme taş kaplamaları Ulu Cami’nin

⁸⁴² İlgar, 1991, *a.g.e.*, s. 4; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 181; Gönçer, 1971, *a.g.e.*, s. 255; Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁴³ Göka, *a.g.e.*, s. 135.

⁸⁴⁴ İrfan Ünver Nasrattınoğlu, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Afyonkarahisar ve Düşündürdükleri”, 2. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 3-4 Mayıs, Afyonkarahisar 1991, s. 2; Göka, *a.g.e.*, s. 40; Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁴⁵ Uysal, 1992, *a.g.e.*, ss. 13-14; Meriç, *a.g.m.*, s. 11; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 120; Kaya, 2010, *a.g.m.*, s. 50; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 43-181; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, s. 316; Karazeybek, 2004, “Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar”, *a.g.e.*, s. 74.

⁸⁴⁶ Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁴⁷ Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 203.

⁸⁴⁸ Gönçer, 1991, *a.g.e.*, s. 195; Kaya, 2012, *a.g.m.*, ss. 45-48; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221; Türkiye Kültür Portalı; “Kale Mescidi Kalıntısı - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kale-mescid-kalintisi> (Erişim Tarihi: 12.12.2022).

⁸⁴⁹ İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 13-14.

⁸⁵⁰ Karazeybek, 2004, “Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar”, *a.g.e.*, ss. 74-75; Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 203.

⁸⁵¹ İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 13-14; Karazeybek, 2004, “Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar”, *a.g.e.*, ss. 74-75; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 248; Gönçer, 1991, *a.g.e.*, s. 195; Kaya, 2012, *a.g.e.*, ss. 45-48; Topbaş, 2007, *a.g.e.*, s. 221; Türkiye Kültür Portalı; “Kale Mescidi Kalıntısı - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kale-mescid-kalintisi> (Erişim Tarihi: 12.12.2022); Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 203.

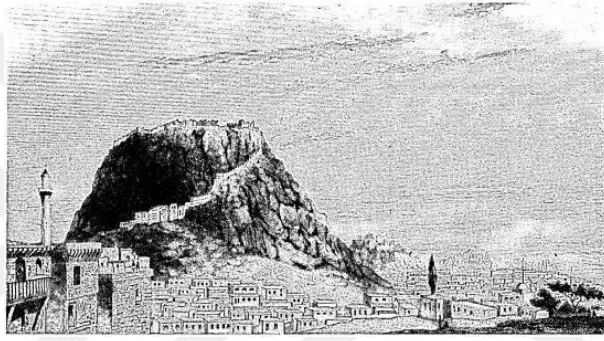
onarımında kullanılmıştır. Bazı kaynaklar Resim 328 konumundaki yıkıntının (Resim 329) bu mescide ait olduğunu ileri sürmektedir⁸⁵². Bu kalıntının hangi mescide ait olduğu konusunda bir uzman incelemesinin gerektiği düşünülmektedir.

3. YUSUF EFENDİ (ATTAR) MESCİDİ

Bu mescidin Afyonkarahisar'da Anadolu Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen en eski ibadethane olduğu düşünülmektedir. Yusuf Efendi tarafından yaptırılmıştır. Günümüzdeki Ulu Cami'nin bu mescidin genişletilmesiyle yapıldığı nakledilmektedir⁸⁵³.

4. MEVLEVİ DERGÂHI / AHMET PAŞA (DERGÂH) CAMİİ

Resim 330. Afyonkarahisar'ın Görünüşü

Kaynak: Texier, 2002.

Yapı 1908 yılında II. Abdülhamit tarafından yaptırılan Mevlevi Zaviyesi'nin yerinde bulunmaktaydı. 1902 yılında tamamen yanan toprak damlı yapının ilk yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir⁸⁵⁴. Ne zaman yapıldığı hakkında farklı görüşler vardır. Karazeybek, Mevlevihane'nin 13.yüzyılda da var olduğunu aktarmaktadır⁸⁵⁵. Afyonkarahisar'ı Ekonomik Sosyal ve Kültürel Kalkındırma Derneği dergâhın hicri 870 tarihinde (miladi 1378-1379) yapıldığını ileri sürmektedir⁸⁵⁶. Gökyer, Mevlevihanenin hicri 716 (miladi 1316) yılındaki bir vakfiyesinin bulunduğunu ve mevlevihanenin 14. yüzyılda yapıldığını belirtmektedir⁸⁵⁷. Ahmet Paşa tarafından 1450-1453 yılları arasında

⁸⁵² İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 13-14; Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 203; Kaya, 2012, *a.g.m.*, s. 46; Türkiye Kültür Portalı; “Kale Mescidi Kalıntısı - Afyonkarahisar”, 2013. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kale-mescd-kalintisi> (Erişim Tarihi: 12.12.2022).

⁸⁵³ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 249.

⁸⁵⁴ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 202; İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 10-11; Mustafa Eravcı, “Osmanlı Dönemi Afyonkarahisar Kazası Tekke ve Zaviyeleri”, *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu, Bildirileri*, Afyonkarahisar 2005, ss. 66-67; Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14; Jale Yeni Gökyer, “Mevlevihane...”, *Gazete 3*, 27.06.2011, s. 6; Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 202; Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14.

⁸⁵⁵ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁵⁶ Afyonkarahisar'ı Ekonomik Sosyal ve Kültürel Kalkındırma Derneği, *a.g.e.*, s. 4.

⁸⁵⁷ Jale Yeni Gökyer, “Mevlevihane...”, *Gazete 3*, 27.06.2011, s. 6.

ağaç direkli, toprak damlı bir yapı şeklinde yapıldığı⁸⁵⁸ yahut genişletildiği⁸⁵⁹ de belirtilmektedir. Ahşap yapı 16⁸⁶⁰ ve 17. yüzyılda yanmış ve onarılmıştır. Daha sonra 19. yüzyılda bir onarım daha geçirdiği bilinmektedir. Bu onarımda Mevlevihane'ye tuğla minare ve bir minber eklenerek Mevlevihane'nin cami olarak da kullanılmaya başlanması sağlanmıştır. Mevlevihane faaliyetleri 1925 yılında kapatılmıştır⁸⁶¹. 1962'de minaresi yıkılarak yeniden yapılmıştır⁸⁶². Günümüzde cami olarak kullanılmaktadır⁸⁶³. Ülküer Abi, Fransız gezgin Charles Texier'in 1832 yılında Afyonkarahisar' ziyaretinde çizdiği (Afyon) Karahisar'ın Görünüşü adlı (Resim 330) çizimini⁸⁶⁴ işaret ederek bu çizimdeki minare ve caminin dergâh ve çevresine ait olduğunu iddia etmektedir⁸⁶⁵.

5. ŞEHREKÜSTÜ (NUREDDİN EFENDİ) CAMİİ

Cami günümüze ulaşamayan Şehre Küstü Mahallesinde bulunmaktaydı⁸⁶⁶. İlgar, Abdürrahim Mısri'nin öğrencisi yahut çağdaşı olan Nurettin Efendi'nin 1500'lü yıllarda Nurettin Efendi Camii'ni yaptırmış olabileceğini belirtmektedir⁸⁶⁷. Ancak Karazeybek, Nurettin Efendi'nin Abdürrahim Mısri'nin çağdaşı ve ulemadan biri olduğunu ileri sürerek camiyi 15. yüzyılın ikinci yarısında yaptırdığını ve 17. yüzyılda mahalle boşaldığı için cami cemaatinin kalmamasıyla zamanla bakımsızlıktan yıkıldığını belirtmektedir⁸⁶⁸. 1500'lü yıllardan önce yapıldığı düşünülmektedir⁸⁶⁹.

6. UMUR BEY (PAŞA) CAMİİ / ATPAZARI CAMİİ

Merkezdeki Anıtpark ve Zafer Âbidesinin yerinde bulunmaktaydı. Hüsameddin Hasan Halife tarafından bir mescit olarak yapılan yapı inşa bedeli ödenerek Umur Bey tarafından satın alındıktan sonra üzerine geçirilmiştir. Muhtemelen bu işlemten sonra camiye dönüştürülmüştür⁸⁷⁰. Boran, caminin 1440 yılında yapıldığı belirtilmektedir⁸⁷¹. Ancak Umur Bey Külliyesi'nin bir parçası olan caminin yapım kitabesi yoktur. Bir cami

⁸⁵⁸ İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 10-11; Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁵⁹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁶⁰ İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 10-11.

⁸⁶¹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 202; Jale Yeni Gökyer, "Mevlevihane...", *Gazete 3*, 27.06.2011, s. 6.

⁸⁶² Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 14.

⁸⁶³ Eravcı, *a.g.e.*, s. 67; Jale Yeni Gökyer, "Mevlevihane...", *Gazete 3*, 27.06.2011, s. 6.

⁸⁶⁴ Texier, *a.g.e.*, s. 370.

⁸⁶⁵ Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁶⁶ Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 203; İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 16-17.

⁸⁶⁷ İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 16-17.

⁸⁶⁸ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 236; Karazeybek, 2004, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", *a.g.e.*, s. 94.

⁸⁶⁹ Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 203.

⁸⁷⁰ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 56.

⁸⁷¹ Boran, *a.g.e.*, s. 223.

şeklinde Umur Bey tarafından inşa edilmiştir⁸⁷². Caminin vakfiyesinden dolayı hicri 859 yılında (miladi 1454-1455) yapıldığı kabul edilmektedir⁸⁷³.

Resim 331. Umur Bey Camii'nin Planı, Yıkılmadan Önceki Hali

Kaynak: İlgar, 1991.

Kaynak: İlgar, & Karazeybek, 2001.

Kaynak: Karazeybek, 2005.

Osmanlı döneminde yapılmasına rağmen Anadolu Selçuklu mimarisi (Resim 331) tarzına sahiptir. Caminin ilk mütevellisi ve medresenin ilk müderrisi büyük bilgin ve hekim Hüsameddin Hasan'dır. Caminin inşa ustası bilinmemektedir. Halk arasında Kışla Camii, Paşa Camii olarak anılsa da Osmanlı sicillerinde At Pazarı Camii veya Umur Bey Camii isimleriyle kullanılmıştır⁸⁷⁴.

Resim 332. Umur Bey Camii Minaresi, Harimi ve Mihrabı

Kaynak:
Karazeybek,
2005.

Kaynak: İlgar, 1990.

Kaynak: Karazeybek,
2005.

Caminin minaresi Anadolu Selçuklu Dönemi mimari özelliklerine sahiptir. Minare şerefesinin altı çıkıntılı tuğla dizilidir. Minare (Resim 332) gövdesi değişik renkli tuğlalarla çatkılı motif verilerek süslenmiştir. Minaresi Kuyulu Camii minaresine benzemektedir. Klasik Ulu Cami tipine sahiptir. Mihrabında (Resim 332) 19. yüzyıl kalemişi süslemeler vardır. Caminin orta sahnı diğerlerinden daha yüksek yapılmıştır.

⁸⁷² İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, 12. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 575.

⁸⁷³ Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 204; Yusuf İlgar, "Tarih İçinde Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz "Umur Bey Külliyesi"", *1. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 10-11 Mayıs, Afyonkarahisar 1990, ss. 91-105; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, ss. 312-113; İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 20-38; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 56-57; Göka, *a.g.e.*, s. 40; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 388; Ziya, 2018, *a.g.e.*, s. 289; Ziya, 2010, *a.g.e.*, s. 275.

⁸⁷⁴ İlgar, 1990, *a.g.e.*, ss. 91-105; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, ss. 312-113; İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 20-38; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 56-57; Göka, *a.g.e.*, s. 40.

Kibleye doğru yedi sahından oluşan (Resim 332) cami hariminde (Resim 332) yirmi dört ahşap, mukarnas başlıklı, 40 cm. çapında direkler yer almaktadır. Ahşap oyma tekniğiyle yapılan mukarnaslı direk başlıklarında üç – dört farklı tip vardır. Bir kısmı oyularak çakılmış, küçük parçalardan oluşurken bir kısmı yekparedir. Direklerin mukarnaslı başlıklarının üzerinde abakuslar bulunmaktadır. Ana mekândaki direkler yağlı boyayla mermer deseninde boyanmıştır. Beyaz badanalı hiçbir süsleme içermeyen duvarlarında yuvarlak içerisinde sahabenin isimlerinin yazılı olduğu basit motifler bulunmaktadır⁸⁷⁵.

Resim 333. Umur Bey Camii 'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 1

Kaynak: Afyon Müzesi Etnografik Eser Envanteri, No 1506.

Resim 335. Umur Bey Camii'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 3

Kaynak: Afyon Müzesi Etnografik Eser Envanteri, No 1508.

Resim 334. Umur Bey Camii'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 2

Kaynak: Afyon Müzesi Etnografik Eser Envanteri, No 1507.

Resim 336. Umur Bey Camii'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 4

Kaynak: Afyon Müzesi Etnografik Eser Envanteri, No 1509.

Umur Bey Camii, yerine Zafer Âbidesi ve park yapılması için istimlak kararı ile 1933 tarihinde yıktırılmıştır. Camiden kalan birkaç başlık Afyonkarahisar İslam Eserleri Müzesine kaldırılmıştır. Cami ve çevresindeki evlerin yıkımıyla ortaya çıkan keresteleri Afyon Belediyesi kullanmıştır. Yol, kaldırım ve lağım inşaatı için Umur Bey Camii'nin su mahzeni istimlak edilmiştir. Buradan 177 adet taş çıkartılmıştır. Bu taşlardan biri

⁸⁷⁵ İlgar, 1990, *a.g.e.*, ss. 91-105; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, ss. 312-113; İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 20-38; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 56-57; Sıdika Çetin, "Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete İç Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme (1)", *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, S. 2, 2012, s. 104; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 388.

bedeli karşılığında satılırken diğerleri belediyenin merdivenlerinde kullanılmıştır⁸⁷⁶. Mehmet Ziya Efendi, “Bursa’dan Konya’ya Seyahat” adlı eserinde Paşa Camii’nin 1457 yılında yapıldığını belirtmektedir⁸⁷⁷. Günümüzde Afyon Müzesinde Umur Bey Camii’ne ait dört adet (Resim 333,334,335,336) mukarnaslı başlık bulunmaktadır.

7. AYAS AĞA CAMİİ/ MESCİDİ

Gedik Ahmet Paşa Camii’nin mimarı Mimar Ayas Ağa tarafından yapılmıştır. Mimar Ayas Ağa’nın Hicri 879 (Miladi 1474-1475) tarihli bir vakfiyeden anlaşıldığı üzere Afyonkarahisar’da bir camisi bulunmaktadır. Caminin tam olarak ne zaman yapıldığı ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir⁸⁷⁸. Cami buğday pazarında bulunmaktaydı. 19. yüzyılda camiye minber eklendiği bilinmektedir⁸⁷⁹. Cami cemaatinin çoğalmasından dolayı bir minber eklemek isteyen Serdarzade Ahmed Ağa’ya izin verildiği, hicri şaban 1238 - zilhicce 1245 (miladi Nisan, Mayıs 1823- Mayıs, Haziran 1830) tarihlerini kapsayan 563 nolu Afyonkarahisar Şer’iyye Sicili Defterinde belirtilmektedir⁸⁸⁰.

8. HACI İSMAİL MESCİDİ

Ülküer Abi, mescidin bilgin, okumuş ve âlim Hoca Turgut (Çerçi Hoca) tarafından babası İsmail Efendi adına 1465’ yılında yaptırıldığını belirtmektedir⁸⁸¹. Harap olan mescidin yerine hicri 998 (miladi 1590)’de Ot Pazarı Camii yapılmıştır⁸⁸². Miladi 1530 tarihli Tahrir Defterinde mescidin adının geçtiği bilinmektedir⁸⁸³. Miladi 1575 tarihli Vakıf Tahrir Defterinde mescidin adının geçtiği bilinmektedir⁸⁸⁴.

9. KARAMANOĞLU (KAYADİBİ) MESCİDİ

Karazeybek, mescidin tam olarak ne zaman yapıldığının bilinmediğini belirtmekle birlikte mescidin 15. yüzyılda yapıldığını kabul etmektedir. Hacı Eyüp Mahallesinde bulunmaktadır. İsminden dolayı Karamanoğulları tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Milli mücadele döneminde Yunan işgali tarafından yıkılmıştır. Mescit

⁸⁷⁶ İlgar, 1990, *a.g.e.*, ss. 91-105; İlgar, Karazeybek, 2001, *a.g.e.*, ss. 312-113; İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 20-38; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, ss. 56-57; Sıdika Çetin, 2012, *a.g.m.*, s. 104; Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 388.

⁸⁷⁷ Göka, *a.g.e.*, s. 161.

⁸⁷⁸ Zeki Sönmez, "Ayas Ağa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1991, s. 201.

⁸⁷⁹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 117.

⁸⁸⁰ Mehmet Güneş, *Afyonkarahisar’ın 563 no’lu Şer’iyye Sicili*, Afyonkarahisar Belediyesi Yayını No: 19, Afyonkarahisar 2012, s. 61.

⁸⁸¹ Ülküer Abi, C. II, *a.g.e.*, s. 203.

⁸⁸² İlgar, 1991, *a.g.e.*, s. 12.

⁸⁸³ Karazeybek, 2004, “Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar”, *a.g.e.*, ss. 94-95.

⁸⁸⁴ Karazeybek, 2004, “Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar”, *a.g.e.*, ss. 94-95.

aynı isimle tekrar Yakup oğlu Halil Ağa tarafından 1930’lu yıllarda kerpiç, kargir ve kırma çatılı bir ibadethane şeklinde yapılmıştır⁸⁸⁵.

10. ABDÜRRAHİM EFENDİ CAMİİ

Bir zamanlar bedesten karşısındaki günümüze ulaşamayan Saraçlar Çarşısının arka kısmında yer alan Abdürrahim Efendi Camii, Mısırlıoğlu Abdürrahim Karahisari tarafından yaptırılmıştır. 15. yüzyılda yapılan Abdürrahim Efendi Camii’nin tam olarak ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. Evliya Çelebinin Seyahatnamesinde caminin adı Abdürrahim Efendi Camii şeklinde geçmektedir⁸⁸⁶. Yapının ilk önce zaviyeli mescit şeklinde inşa edildikten sonra camiye çevrildiği düşünülmektedir⁸⁸⁷. Hicri 1209 (miladi 1794) yılındaki Gedik Ahmet Paşa Camii’ni de etkileyen depremde Abdürrahim Efendi Camii harap olmuştur. Senelerce bakımsız kaldıktan sonra belediyeye intikal edilerek cami arsası parsellenmiş ve yerine dükkânlar yapılmıştır⁸⁸⁸. Ülküer Abi, caminin 1453 yılında yapıldığını ve 1930’lu yıllarda uzun çarşı yeniden tanzim edilirken yıkılıp yerine dükkânların yapıldığını ileri sürmektedir⁸⁸⁹.

11. SİNAN PAŞA MESCİDİ (HACİ ÖMER CAMİİ)

Miladi 1530 tarihli Tahrir Defterinde mescidin adının geçtiği bilinmektedir⁸⁹⁰. Önceden cami deposunda bulunan (Resim 337) üzerinde Âyetü’l-Kürsî ve “eş-Şehid Meḥmed bin Ahmed” yazılı cami kitabesi öne sürülerek mescidi yaptıranın Mevlana Sinan Paşa olduğu nakledilmektedir. 1876’da yeniden yapılan minaresiz, toprak damlı cami, cami derneği tarafından 1969’da yıktırıldıktan sonra inşa edilip 1970 yılında ibadete açılmıştır⁸⁹¹.

Resim 337. Âyetü’l-Kürsî – Kitabe, Sinan Paşa Mescidi

Kaynak: Karazeybek, 2005.

⁸⁸⁵ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 185.

⁸⁸⁶ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s. 35.

⁸⁸⁷ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 84; Göka, *a.g.e.*, s. 40.

⁸⁸⁸ İlgar, 1991, *a.g.e.*, ss. 8-9.

⁸⁸⁹ Ülküer Abi, C. I, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁹⁰ Karazeybek, 2004, “Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar”, *a.g.e.*, ss. 94-95; Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 232.

⁸⁹¹ Karazeybek, 2005, *a.g.e.*, s. 232.

12. KESİKBAŞ MESCİDİ

Şimdiki PTT binasının bulunduğu yerde eski adıyla Hasır Pazarı isimli yerde bulunmaktadır. Banisi el-Hac Mehmet Ağa'dır⁸⁹². Karazeybek, mescidin 15. yüzyılda var olduğunu belirtmektedir⁸⁹³. Ülküer Abi, caminin miladi 1674 tarihinde yapıldığını belirtmektedir⁸⁹⁴. Yukarıda zikredilen cami ve mescitlerin dışında 13-15. yüzyılda yapılmış olma ihtimali bulunan günümüze ulaşamayan cami ve mescitler Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Miladi 1530 Tarihli Tahrir Defterinde ve Miladi 1575 Tarihli Vakıf Tahrir Defterinde Adı Geçtiği Bilinen Diğer Mescitler

Camii ve Mescit İsimleri	1530 Tarihli Tahrir Defterinde Adı Geçenler	1575 Tarihli Vakıf Tahrir Defterinde Adı Geçenler	Hakkında malumat
Piri Mescidi	✓	-	
Hacı Dânişmend Mescidi	✓	-	
Hoca Veli Mescidi	✓		
Hacı İsa Mescidi	-	✓	
Mollazâde Mescidi	-	✓	
Mustafa Ağa Mescidi	-	✓	
Kadı Alââddin Mescidi	-	✓	
Hacı Abdül Mescidi	-	✓	
Kahil Mahallesi Mescidi	-	✓	Gedik Ahmet Paşa Külliesi'nin üst taraflarında bulunan caminin banisi Dilaver Paşa'dır. ⁸⁹⁵
Halil Mescidi	-	✓	
Hoşkadem (Paşa) Mescidi	✓	✓	

Kaynak: Karazeybek, 2004.

⁸⁹² Ülküer Abi, C. I, a.g.e., s. 202.

⁸⁹³ Karazeybek, 2004, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", a.g.e., s. 94.

⁸⁹⁴ Ülküer Abi, C. I, a.g.e., s. 202.

⁸⁹⁵ Ülküer Abi, C. I, a.g.e., s. 203.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Afyonkarahisar merkezde 13-15. yüzyılda yapılan ve orijinal tezyinî özellikleriyle büyük oranda özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşabilen toplamda on bir cami vardır. Bunlardan üçü Anadolu Selçuklu Dönemi'ne, dördü Beylikler Dönemi'ne ait ve diğer dördü ise Osmanlı Dönemi'ne aittir. Döneminin özgün tezyinatını taşısa da özgünlüğünü büyük oranda yitirdiği tespit edilen dört camiden ikisi 14. yüzyıla aittir, diğer ikisi Osmanlı Dönemi'ne aittir. Mimari özgünlüğünü bir ölçüde korumuş olsa da orijinal bir tezyinat içermeyen Osmanlı Dönemi'ne ait üç cami bulunmaktadır. Günümüze ulaşamamış, kaynaklarda adı geçen 13-15. yüzyıla ait on iki cami vardır. İlgili yüzyılda yapılmış olma ihtimali bulunan dokuz mescit bulunmaktadır. Belirtilen yüzyıllardaki Afyonkarahisar merkez camilerinin tezyinatı aşağıdaki Tablo 3'te verilmiştir. İlgili yüzyıllardaki tüm bu camilerden yalnızca Gedik Ahmet Paşa Camii ilk yapılışından itibaren camii olarak yapılmıştır. Diğer bütün camilerin ilk yapısı bir mescid şeklinde olup genişletilerek ya da bir minber eklenerek camiye çevrilmiştir.

Tablo 3. Afyonkarahisar Merkezindeki Camilerin 13-15. Yüzyıl Tezyinatı

Cami İsimleri	Taç Kapı	Kitabe	Pencere	Mihrap	Minber	Minare	Devşirme Tezyinat	Taş Mermer Stüko	Direk/Sütun	Kalemşeleri	Hat Yazıları	Çini	Sırlı Tuğla
Yukarı Pazar Camii	-	X	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-
Ulu Cami	-	X	-	X	kapısı	X	-	X	X	X	X	-	X
Kuyulu Cami	-	-	-	-	-	X	-	X	-	-	-	-	X
Kubeli Camii	X	X	X	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-
Arasta Mescidi Camii	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kabe Mescit Camii	X	X	X	X	-	-	X	-	-	-	-	-	-
Ak Mescit Camii	-	X	-	kavsara	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Burmalı Cami	X	-	-	-	-	-	X	X	-	-	-	-	-
Gedik Ahmet Paşa Camii	X	-	X	X	X	X	-	-	X	X	X	X	-
Mısri Camii	-	-	-	X	-	X	-	-	-	-	X	X	-
Başçeşme Camii	-	-	X	-	-	X	-	-	-	-	X	X	-
Arap Mescit Camii	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-
Tac Ahmet Camii	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-
Sinan Halife Camii	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karaman Camii	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-

Kaynak: Ceylan, 2023.

Yapılan alan araştırmaları ve Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğünden de alınan bilgiler incelendikten sonra anlaşıldığına göre pek çok kaynağın belirttiğı gibi Ulu Cami'den kaldırılan horoz ve kuş figürlü parçanın Afyon Müzesinde bulunduğı bilgisi bugün için geçerli değildir. Müzede söz konusu parçanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Araştırma esnasında Başçeşme Camii'nin güney pencere alınlığındaki çinilerin Mısri Camii'nin çinili mihrabının bir parçası olduğı sonucuna ulaşılmıştır. Önceden birbiriyle ilgisi olmadığı düşünölen bu çinilerin bir bütünün parçaları olabileceğı ilk defa bu çalışmada dile getirilmiştir. Ayrıca kaynakçada yer alan Yıldız Demiriz'in İslam Sanatında Geometrik Süsleme kitabında Afyonkarahisar Kubeli (Kubbeli) Camii kapısı olarak kullanılan fotoğrafın Afyonkarahisar Kubeli (Kubbeli) Camii kapısına ait olmadığı anlaşılmıştır. Yine bu çalışma neticesinde günümüze ulaşamamış ve ayrı zamanlarda farklı kişiler tarafından yapılan iki ayrı mescidin literatür kaynaklarında "Kale Mescidi" ismiyle tek bir mescit gibi kullanılıyor olmasından doğan karışıklık tespit edilmiştir.

Bu durumun aydınlatılabilmesi için ilgili kalıntının üzerinde daha ayrıntılı bir uzman incelemesi yapılmalıdır. Yukarı Pazar Camii'ndeki ve Kabe Mescid Camii'ndeki okunmamış antik yazıtların alanında yetkin kişiler tarafından okunması uygun olacaktır. Camilerin etraflarında yahut bahçelerinde atıl vaziyette duran tarihî değere sahip antik parçaların müzeye kaldırılmaları ya da koruma altına alınmaları daha yerinde bir tutum olacaktır. Burmalı Cami oymalı, tarihî kapısının yerden yükseltilerek tıpkı oymalı Kubeli (Kubbeli) Camii kapısı gibi uygun bir şekilde yağmur, nem gibi çeşitli faktörlerden korunmaya alınması sağlanmalıdır.

Yapılan alan araştırmasında 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar merkez camilerinden müzeye kaldırılan Ulu Cami'ye ait üç ahşap direk başlığına ve Umur Bey Camii'ne ait ağaç dört direk başlığına ulaşılmıştır. Müzeden, Müze yetkililerinden, Envanter kayıtlarından (Ek-3, Ek-4, Ek-5, Ek-6, Ek-7, Ek-8, Ek-9, Ek-10, Ek-11, Ek-12, Ek-13, Ek-14, Ek-15, Ek-16, Ek-17, Ek-18, Ek-19) edinilen bilgilerden anlaşıldığına göre direk başlıkları dışında anılan yüzyıllardan Afyonkarahisar merkez camilerine ait herhangi bir parçanın müzede bulunmadığı bilgisine ulaşılmıştır.

Yapılan alan araştırmasında 13. yüzyıla ait özgün kalemışı süslemeler yalnızca Ulu Cami'de görölmüştür. 15. yüzyıl kalemişlerine de yalnızca Gedik Ahmet Paşa Camii'nde ulaşılmıştır. 14. yüzyıl kalemişlerine ise hiç tesadüf edilememiştir. Buradan hareketle Anadolu Selçuklu ve Erken Osmanlı Dönemi'nde Afyonkarahisar merkez

camilerinin mimari dekorasyonu için kalemişi bezemeler tercih edilse de Beylikler Dönemi'nde ya hiç uygulanmamış ya da günümüze ulaşmamış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Muhtemelen kalemişi bezeme unsuru yalnızca yapıldığı yüzyılda cami olarak kullanılan yapılarda tercih edilmiş olmalıdır.

Yapılan literatür taraması ve alan araştırmasında tespit edildiğine göre Ak Mescit Camii'nde Aygen'in belirttiği, son cemaat mahallinin üstündeki iki küçük kubbe günümüzde bulunmamaktadır. Ek olarak kaynakların ifade ettiği, batı cephesinden merdivenle girişi verilen ikinci kattaki hanımlar mahallinin camide olmadığı görülmüştür. Bu farklılıkların sebebi zamanla uygulanan onarımlardır.

Anadolu Selçuklu Dönemi camilerinde görülen geometrik süslemelerin Afyonkarahisar merkez camilerinde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kullanıma Ulu Cami'nin giriş aralarında görülen yıldız motifleriyle Kuyulu Cami'nin daire şeklindeki halka motifleri örnek verilebilir. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde kullanılan taş ve tuğla işçiliği Afyonkarahisar merkez camilerinde kullanılmıştır. Ulu Cami ve Kuyulu Cami'nin sırlı tuğla örgüleri ve Ulu Cami'nin taş çörtenleri bu uygulamaya bir misaldir. Anadolu Selçuklu Dönemi yapılarında ortaya konulan hayvan figürlü çörtenler Ulu Cami'de aslan başlıklı çörtenler şeklinde stilize edilmiştir.

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde görülen ahşap direkli cami modeli Afyonkarahisar merkezdeki Ulu Cami' de uygulanmıştır. Afyonkarahisar Ulu Cami ahşap mukarnaslı direk başlıkları, mukarnaslı mihrabı, oymalı minber kapısı ve giriş aralarındaki kalem işleriyle ait olduğu Anadolu Selçuklu Dönemi'nin tezyinî özelliklerini halen yansıtmaktadır.

Anadolu Selçuklu Dönemi camilerinde taç kapı, mihrap ve mihrabiyelerde sütunçeler yer almaktadır. Bu başlıklı sütunçelerin yer yer kaidesiz kullanılabildiği ve çini tezyinatla birlikte de ele alınabildiğinden birinci bölümde bahsedilmiştir. Bahsi geçen sütunçe kullanımına Mısri Camii'nin mihrabı örnektir. Mısri Camii 15. yüzyıl eseri olsa da kaidesiz sütunçeli ve çinilerle bezeli mihrabı 13. yüzyıla aittir. Bu mihrap bir mescitten Mısri Camii'ne aktarılmıştır. Ulu Cami'nin mermer mihrabında da kaideli ve başlıklı sütunçeler bulunmaktadır. Cami mihraplarında zar biçimli sütunçe başlıkları Ulu Cami ve Mısri Camii'nde yer almaktadır.

14. yüzyıl Anadolu Beylikler Dönemi'nde ahşap üzerinde geometrik desenler kullanılmıştır. Bu uygulamaya Kubeli Camii'nin ahşap oymalı kapısının beş ve on kollu

yıldızları örnektir. 14. yüzyılda Anadolu’da bolca kullanılan bitkisel süslemelerin bir örneği de Kubeli Camii ve Burmalı Cami’nin oymalı kapılarında bulunmaktadır. Ek olarak Kabe Mescit Camii’nin alçı mihrabında da bitkisel süslemelerin varlığı dikkat çekmektedir.

Anadolu Beylikler Dönemi eserlerinde genel olarak süslemelerde sadeleşmeye gidildiği bilinmektedir. 14. yüzyıl Afyonkarahisar merkez camilerinde de genel olarak bir sadelik hâkimdir. Bu dönemde Anadolu camilerinde kullanılan çörtlenlere ve çinilere 14. yüzyıl Afyonkarahisar merkez camilerinde rastlanmamıştır. Beylikler Dönemi’nde Anadolu eserlerinde sütunçelerin taç kapı, mihrap ve avlu revaklarında kullanıldığı bilinmektedir. 14. yüzyıl sütunçe kullanımına Kabe Mescit Camii’nin zar başlıklı alçı mihrap sütunçeleri bir misaldir. 14. yüzyıl Anadolu eserlerinde pencere lentolarının süsleme amaçlı kullanımı bulunmaktadır. 14. yüzyıl camilerinde bu kullanım Kubeli ve Kabe Mescit Camii’nin pencerelerinde devşirme bezemeli malzeme şeklinde görülmektedir. 14. yüzyıl Anadolu camilerinde mukarnas bezeme kullanılmıştır. Afyonkarahisar 14. yüzyıl camilerinde de mukarnas, Kabe Mescit Camii ve Ak Mescit Camii’nin mihrap kavsaralarında uygulanmıştır.

Camide devşirme tezyinî parçaların kullanımı Afyonkarahisar merkezde Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemi’nde neredeyse hiç yoktur. Ancak Beylikler Dönemi’nde kullanılmakta bir sakınca görülmemiş olmalıdır ki özellikle Kubeli (Kubbeli) ve Kabe Mescit Camii’de devşirme süslü parçalar dış cephe düzenlemesinde göze çarpmaktadır.

15. yüzyıl Anadolu cami taç kapılarında bezeme şeritlerinin kullanımı azalmıştır. Nitekim 15. yüzyıl Gedik Ahmet Paşa Camii taç kapısında da taç kapıyı çevreleyen bezeme şeritleri kullanılmamıştır. Bu dönemin Anadolu cami taç kapılarında rumi ve bitkisel motiflerle birlikte kum saati biçimli sütunçe başlığı kullanımının bulunduğu birinci bölümde belirtilmiştir. Anadolu taç kapılarında kullanılan bu uygulamalar Gedik Ahmet Paşa Camii taç kapısındaki kum saati biçimli sütunçe başlıklarında rumi ve bitkisel motiflerle varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Gedik Ahmet Paşa Camii’nin mihrap ve minber sütunçe başlık ve kaidelerinde de kum saati biçimi kullanılmıştır.

15. yüzyıl Anadolu camilerinin giriş cephelerinde taş ve mermer kabartmalarının kullanımına Gedik Ahmet Paşa Camii’nin giriş cephesindeki taş rozetler, mermer taç

kapı ve mukarnaslı mermer sütun başlıları örnektir. 15. yüzyıl Anadolu camilerinde mukarnaslı sütun başlıklarının birbirinden farklı tasarımlarla kullanımı yaygındır. Bu uygulamaya Gedik Ahmet Paşa Camii'nin mukarnaslı mermer sütun başlıklarında ve Umur Bey Camii'nin (günümüze ulaşabilen müzedeki) ahşap mukarnaslı direk başlıklarında tesadüf edilmektedir. Belirtilen iki caminin mukarnaslı başlıkları da ait oldukları cami içindeki diğer başlıklarla birebir aynı değildir, farklı tasarımlar sergilemektedir. 15. yüzyıl Anadolu camilerinde sütun ve sütun başlıklarının genellikle harim ve avluda kullanımına Gedik Ahmet Paşa Camii'nin revak sütunları ve Umur Bey Camii'nin (günümüze ulaşamayan) mukarnas başlıklı harim direkleri örnek verilebilir. Gedik Ahmet Paşa Camii'nin mermer mukarnaslı mihrabı 15. yüzyıl Anadolu camilerinde kullanılan mukarnaslara bir misaldir.

Sivri kemerli pencere alınlığının süsleme panosu olarak kullanımı 15. yüzyıl Anadolu camilerinde uygulamıştır. Başçeşme Camii'nin güney ve batı cephesindeki sivri kemerlerde yer alan süslemelerin 15. yüzyıldan olmadığı düşünülmektedir. Nitekim batı cephedeki süslemeler 15. yüzyıldan sonra, güney cephedeki çinilerinse 17. yüzyıldan sonra Mısri Camii'ne çinili mihrap takılırken eklenmiş olmalıdır. 15. yüzyıl Anadolu camilerinde yan cephelerin bezemesiz de düzenlendiği bilinmektedir. Buna Mısri Camii'nin, Arap Mescit Camii'nin ve Gedik Ahmet Paşa Camii'nin yan cepheleri örnektir.

Sonsuza açılan yıldız motiflerinden gelişen kompozisyonlarla bezenmiş üçer tabladan meydana gelen yapılış biçimli 15. yüzyıl ağaç işçiliği Gedik Ahmet Paşa Camii'nin kapı kanatlarında kullanılmıştır. İskeleti geometrik birimlerle tasarlanan kündelerin bitkisel bezemelerle dolgulanması suretiyle tezyin edilen 15. yüzyıl ağaç işçiliği Gedik Ahmet Paşa Camii'nin kapı kanatlarında bulunmaktadır. Yazılı bezemeli zemine bitkisel bezemelerin yerleştirildiği ağaç işçiliği de Gedik Ahmet Paşa Camii'nin kapı kanatlarında görülmektedir. İç içe oturtulmuş dikdörtgen biçimlerden gelişen üçer tabla bezeli yapım biçimiyle ortaya konulan 15. yüzyıl ağaç işçiliği Gedik Ahmet Paşa Camii'nin pencere kapaklarında yer almaktadır. Zeminde bitkisel bezemeler kullanılmadan tasarlanan dik hatlı çizgilerle oluşturulan yazılı bezemeler Gedik Ahmet Paşa Camii'nin pencere kapaklarında bulunmaktadır. 15. yüzyıl ahşap işçiliğinde ele alınan natüralist yaklaşımlı çiçekler Gedik Ahmet Paşa Camii'nin kapı kanatlarında uygulanmıştır.

15. yüzyıl ahşap işçiliğinde tercih edilen sonsuza açılan bir yıldızdan gelişen geçme ve kündelerle uygulanan künde-kârî tekniği Gedik Ahmet Paşa Camii'nin kapı kanatlarında görülmektedir. İç içe oturtulan dikdörtgenler ve kareler doğrultusunda köşelerde (zıvanalı) geçmelerin kullanıldığı künde-kârî tekniği ise Gedik Ahmet Paşa Camii'nin pencere kapaklarında yer almaktadır. Ek olarak Mısri Camii minare kapısında da bu uygulama dört tablalı olarak ortaya konulmuştur.

Gedik Ahmet Paşa Camii'de görülen burmalı yivli minare modeli Osmanlı Dönemi sanatında az tercih edilen bir kullanımdır. Yivli minare Osmanlı Dönemi'nde yapılan Mısri Camii minaresinin üst kısmında uygulanmıştır. Ancak bu minare de burmalı değildir. Anadolu Selçuklu Dönemi'nden ya da Beylikler Dönemi'nden kalan camilerden hiçbirisi burmalı yivli minare modeline sahip değildir. Gedik Ahmet Paşa Camii'de görülen burmalı yivli minare modeli incelenen camiler içerisinde Afyonkarahisar merkezde tectir.

Genellikle Anadolu Selçuklu Dönemi'nde tercih edilen mukarnaslı direk başlıklı Ulu Cami modeli 15. yüzyıl Osmanlı Dönemi Umur Bey Camii'nde kullanılmıştır. Umur Bey Camii günümüze ulaşamamıştır. Ancak Afyon Müzesi'nde halen mukarnaslı direk başlıkları bulunmaktadır. Umur Bey Camii'nin Afyon Müzesi'ndeki ahşap direk başlıklarıyla Ulu Cami'nin hem Afyon Müzesi'ndeki hem de caminin harimindeki direk başlıklarının adeta tek yapıya aitmiş gibi ahenkli ve uyumlu olması Osmanlı ve Anadolu Selçuklu Dönemi'nde ortak bir sanat anlayışının Afyonkarahisar'da uygulandığını düşündürmektedir.

Anadolu Selçuklu Dönemi sanatında bolca kullanılan çini 15. yüzyıl Osmanlı Dönemi'nde yapılan Mısri Camii mihrabında bulunmaktadır. Mısri Camii mihrabının bir Anadolu Selçuklu Dönemi mescidinden getirildiği bilinmektedir. Nakil işleminden artan parçalar Başçesme Camii güney pencere alınlığında kullanılmıştır. Çini uygulamasının Afyonkarahisar'da Beylikler ve Osmanlı Dönemi'nde çok az kullanılmış olması da dikkat çekicidir.

Afyonkarahisar merkezde Anadolu Selçuklu Dönemi'nden kalan çok az caminin günümüze gelebilmiş olması oldukça üzücüdür. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde kullanılan baklava dilimli sırlı tuğla örgü minareler Ulu Cami ve Kuyulu Cami'nde kullanılmıştır. Afyonkarahisar'da günümüze ulaşabilen cami ve mescitler göz önüne

alındığında bu tarz minarelerin Beylikler ve Osmanlı Dönemi'nde Afyonkarahisar merkezde tercih edilmediği görülür.

Yapılan çalışmada yoğun bir emekle ve azami bir dikkatle, tüm yönleriyle 13-15. yüzyıl Afyonkarahisar camileri ele alınmaya çalışılmıştır. Gösterilen tüm gayrete rağmen çalışmanın eksiklikleri bulunabilir. Bununla birlikte yapılan çalışmanın bundan sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi ve yol gösterici olması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açık. 9. Tevbe Suresi 18. Ayet, <https://acikkuran.com/9/18> (Erişim Tarihi: 13.05.2022).
- Açık. 24. Nur Suresi 35. Ayet, <https://acikkuran.com/24/35> (Erişim Tarihi: 01.10.2022).
- Afyon Valiliği, *Afyon İl Yıllığı 1967*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi, İstanbul, 1968.
- Afyon Valiliği, *Afyon - 97*, Afyon Valiliği Yayınları, Ankara, 1997.
- Afyon Valiliği, *Afyon 2001 Yıllığı*, Afyon Valiliği Yayını, Ankara, 2001.
- Afyon Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *1990 Afyon Turizm Envanteri*, Pınar Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar, 1990.
- Afyonkarahisar'ı Ekonomik Sosyal ve Kültürel Kalkındırma Derneği, *Bütün Yönleriyle Afyonkarahisar*, Kocatepe Matbaası, Ankara, 1975.
- Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, *Afyonkarahisar Kültür Envanteri*, İleri Ofset, Afyonkarahisar, 2013.
- AKAR, Rasime. *Erken Osmanlı Dönemi Camilerinde Altıgen Çiniler*, (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- AKIN, Ahmet. "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, Sayı: 29, 2016, ss. 179-211. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/235276> (Erişim Tarihi: 02.02.2022).
- AKKOYUN, Turan. *Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilâyeti Tarihçesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 8, Anadolu Dil Tarih ve Kültür Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No: 1, Afyonkarahisar, 1997.
- AKYIL, Erhan. "Afyon'da Türk-İslam Uygarlığı Anıt Mimarisi", *Tarih İçinde Afyon 1982*, der. Afyon Müzelerini Eski Eserlerini Güzel Sanatlarını Sevenler Derneği, Özen Matbaası, Afyonkarahisar, 1983, ss. 53-57.
- ALPARSLAN, Ali. "Kitâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara, 2002, ss. 76-81. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kitabe> (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- ALPARSLAN, Ebru. "Türk Süsleme Motiflerinden "Hatai" Motifinin İncelenmesi ve Yazma Eser Ciltlerinde Bulunan "Hatai Şemseler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IX, Sayı: 42, 2016, ss. 862-874.
- ALTIN, Alper. "12-14. Yüzyıl Türk-İslam Mimarisi ile Gotik Mimarisindeki Figürlü Yağmur Olukları Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi", *Art-Sanat Dergisi*, 2019, ss. 19-56.
- ALTUĞ, Orhan. *Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde Hat Sanatı*, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2006.
- ANDREASYAN, Hrand D. *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi 1608-1619*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 1073, Baha Matbaası, İstanbul, 1964.
- ANONİM, *İlimiz Afyon*, Özgül Yayınları, Isparta, ss. 37-40.
- ARSLAN, Muhammet. *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari- Süsleme)*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2017.
- ARSLAN, Muhammet. "Konya'nın Günümüze Ulaşamayan Selçuklu Mescitleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 45, 2021, ss. 184. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1645377> (Erişim Tarihi:02.02.2022).
- ASLANAPA, Oktay. *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.
- ATABEK, Ömer F. *Türk İslâm Süsleme Sanatları*, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara, 2011.
- Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, *Türkiye Ulu Camileri –Albüm-*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2016.

- AYGEN, Mehmet. S. *Afyonkarahisar Camileri*, 1. Baskı, Türkeli Yayınları, Ankara, 1973.
- AYVERDİ, Ekrem H. *Osmanlı Mimârisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1989.
- BAKIRER, Ömür. "Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Örnekleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 9, 1971, ss. 337-365.
- BAKIRER, Ömür. *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.
- BARIŞTA, H. Örcün. *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinden Ağaç İşleri*, 1. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 367, Ankara, 2009.
- BATES, Ülkü Ü. "Moğol İstilasının Türk Mimarisine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev: İsmail Hacıahmetoğlu, C. XXIII, Sayı: 1, 2014, ss. 141-153. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/144286> (Erişim Tarihi: 21.02.2022).
- BAYAR, Muharrem. "Türk Egemenliğinde Afyon'da Sanat", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, der. Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel ve Nermin Avşar, Afyon Valiliği Yayını, Afyonkarahisar, 2004, ss. 367-381.
- BORAN, Ali. *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescitleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi, No: VI, Sayı 61, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.
- BOZER, Rüstem. *15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992.
- BOZKURT, Nebi. "Şemse", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul, 2010, <https://islamansiklopedisi.org.tr/semse> (Erişim Tarihi: 03.06.2022).
- BOZKURT, Tolga. "İslam Mimarisinde Mihrap Sembolizmi", *Prof.Dr. Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları*, der. Aziz Doğanay, Lale Yayıncılık Kültür ve Sanat Yayınları: 4, İstanbul, 2015, ss. 185-205.
- BULDUK, Üçler. *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi, No: IV/A-2-2.12, Sayı: 9, Ankara, 2013.
- CANSEVER, Turgut. *İslâm'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- ÇAL, Halit. "Tarih İçinde Afyonkarahisar Şehrinin Fiziki Gelişimi", 3. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar, 1993, ss. 302-341.
- ÇAM, Nusret. "Arasta", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, 1991, ss. 335-336. <https://islamansiklopedisi.org.tr/arasta> (Erişim Tarihi: 23.02.2022).
- ÇAM, Nusret. *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*, Akçağ Basım Yayım Pazarlama, Ankara, 1999.
- ÇAYIRDAĞ, Mehmet. "Huand Hatun Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul, 1998, ss. 261-262. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huand-hatun-kulliyesi> (Erişim Tarihi: 21.02.2022).
- ÇELEBİ, Evliyâ. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya – Manisa – İzmir – Antalya – Karaman – Adana – Halep – Şam – Kudüs – Mekke - Medine*, 9. Kitap, C. I, der. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÇETİN, Sema. *Anadolu Selçuklu Dönemi (Geometrik Yıldız Hayat Ağacı, Nar ve Rumi) Motiflerinin Heykel Sanatı Bağlamında Yorumlanması*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri, 2012.
- ÇETİN, Sıdika. "Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete İç Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine

- Karşılaştırmalı Bir İnceleme (1)", *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, Sayı: 2, 2012, ss. 89-126.
- Çetin, Yusuf ve Bahar Yayık. "Tasavvuf Düşüncesinde Servi Ağacı ve Türk İslam Sanatındaki Yansımaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış, Sayı: 100, 2021, ss. 485-514.
- Dallal, Yasser ve Bahattin Yaman, "Erken Osmanlı Mimarisinde Kullanılan Mukarnas Biçimleri (İznik, Bursa, Edirne)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, Sayı: 42, 2019, ss. 75-91. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/747309> (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- DALLAL, Yasser. *Erken Osmanlı Mimarisinde Mukarnas (İznik, Bursa, Edirne)*, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2019.
- Das Bild Des Orients. Afyon Ulu Cami, 1950-1960, https://das-bild-des-orientis.info/historisches-bildmaterial/event/Archiv_Otto-Dorn_Tuerkei#&gid=gallery1b941490e591b2daecd8fae1c0fa15f7&pid=130473 (Erişim Tarihi: 23.06.2022).
- DEMİRARSLAN, Deniz. "19. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Duvar Resmi Sanatı: Balkanlardan Kalkandelen Alaca Cami Örneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, C. 0, Sayı: 80, 2016, ss. 151-182. http://isamveri.org/pdfdr/D01093/2016_80/2016_80_DEMIRARSLAND.pdf (Erişim Tarihi: 17.02.2022).
- DEMİRİZ, Yıldız. *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*, 1. Baskı, Hayalperest Yayınevi, İstanbul, 2017.
- DEMİRİZ, Yıldız. Erken Osmanlı Sanatı, Sanat Tarihçi, <https://www.sanattarihci.com/erken-osmanli-sanati-yildiz-demiriz/> (Erişim Tarihi: 17.02.2022).
- DİLÂVER, Sadi. "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", *Sanat Tarihi Yıllığı Dergisi*, Sayı: 4, 1971, ss. 17-18. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/408682> (Erişim Tarihi 02.02.2022).
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim. Âl-i İmrân Suresi - 37. Ayet Tefsiri, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/330/37-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 24.02.2022).
- Diyanet İşleri Başkanlığı. 40 Hadiste Namaz, https://hacimuradiveliho.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/18/01/702982/dosyalar/2020_03/30001634_40_Hadiste_Namaz_KartelasY_-_DYB.pdf (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- DOĞANAY, Aziz. "Tezyinat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XLI, İstanbul, 2012, ss. 79-83. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tezyinat> (Erişim Tarihi: 08.03.2023).
- DUMAN, Ezgi. *Afyon Müzesi'nde Sergilenen Kapı Tipi Mezar Stelleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019.
- EFENDİOĞLU, Mehmet . "Sahâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul, 2008, ss. 491-500. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahabe> (Erişim Tarihi: 24.02.2022).
- EKİZLER SÖNMEZ, Serap. "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Tuğla, Tuğla- Çini Birlikteliği ve Geometri ", *Türk – İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:15, 2013, ss. 215-237. http://isamveri.org/pdfdr/D02907/2013_15/2013_8_15_SONMEZS.pdf (Erişim Tarihi: 27.05.2023).

- EMECEN, Feridun. "Afyonkarahisar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1988, ss. 443-446. <https://islamansiklopedisi.org.tr/afyonkarahisar> (Erişim Tarihi: 20.05.2023).
- En Son Haber (2020). Yedi Uyurlar Mağarası nerede? Ashabı Kehf nedir? Yedi Uyurlar isimleri ve hikayesi..., <https://www.ensonhaber.com/tarih-haberleri/yedi-uyurlar-magarasi-nerededir-ashabi-kehf-nedir-yedi-uyurlar-isimleri-ve-hikayesi#:~:text=Af%C5%9Fin%20%C5%9Fehrinde%20ya%C5%9Fayan%20Yemliha%2C%20Mekselina,ki%C5%9Fi%20Putperestli%C4%9Fi%20b%C4%B1rakarak%20din%20de%C4%9Fi%C5%9Ftirir>. (Erişim Tarihi: 13.03.2022).
- ERAVCI, Mustafa. "Osmanlı Dönemi Afyonkarahisar Kazası Tekke ve Zaviyeleri", *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu, Bildirileri*, Afyonkarahisar, 18-20.04.2005, ss. 65-75.
- ERDEM, Hilmi. *İlimiz Afyonkarahisar ve Bölgemiz*, Erdem Yayınevi, Afyonkarahisar.
- ESKİCİ, Bekir. "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Alçı Mihrablar", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XV, Sayı:1, Nisan, 2006.
- EYİCE, Semavi. "Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnâmesi (1432-1433)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C.VI, Sayı:1-2, 1975, ss. 85-126. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13083> (Erişim Tarihi: 21.03.2023).
- FAYDA, Mustafa. "Ahmed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1989, ss. 29-30. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed> (Erişim Tarihi: 24.02.2022).
- FAYDA, Mustafa. "Hulefâ-Yi Râşidîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul, 1998, ss. 324-338. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hulefa-yi-rasidin> (Erişim Tarihi: 29.03.2022).
- GİERLİCHS, Joachim. "Anadolu Selçukluları - Tarih ve Mimari", *İslam Sanatı ve Mimarisi*, der. Markus Hattstein ve Peter Delius, Çev: Nurettin Elhüseyni, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 2007.
- GOODWIN, Godfrey. *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, Çev: Müfit Günay, 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012.
- GÖKA, Şenol. *Söz Uçar Yazı Kalır Yüzyıllar Öncesinden Afyonkarahisar ve Batı Akdeniz*, Antalya Gazeteciler Cemiyeti Yayınları No: 9. Anlatı Dizisi: 2, Antalya, 1996.
- GÖNÇER, Süleyman. *Afyon İli Tarihi*, C. I, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1971.
- GÖNÇER, Süleyman. *Afyon İli Tarihi*, C. II, İleri Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar, 1991.
- GÜLGEN, Hicabi. *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları Tarihi*, 6. Baskı, Emin Yayınları, Bursa, 2017.
- GÜNAY, Fatih. *Afyonkarahisar'ın Rekreasyon Alanları ve Faaliyetlerinin Turizm Talebine ve Konaklama Süresine Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2012.
- GÜNDÜZ KÜSKÜ, Sema. *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- GÜNEŞ, Mehmet. *Afyonkarahisar'ın 563 no'lu Şer'iyye Sicili*, Afyonkarahisar Belediyesi Yayını No: 19, Afyonkarahisar, 2012.
- GÜNEŞ, Mehmet. "XX. Yüzyıl Başlarında Afyonkarahisar' da Yaşanan Bir Felaket (1902 Yangını ve Yangınzedeler İçin Yapılan Yardımlar)", *History Studies Dergisi*, C. XI, Sayı: 4, 2019, ss. 1223-1241. https://www.academia.edu/40404275/XX_YUZYIL_BASLARINDA_AFYONKARAHISARDA_YASANAN_BIR_FELAKET_1902_YANGINI_VE_YANGINZEDELER_ICIN_YAPILAN_YARDIMLAR (Erişim Tarihi: 27.03.2023).

- GÜRSU, Nevber. *Türk Dokumacılık Sanatı Çağlar Boyu Desenler*, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1988.
- Hadislerle İslam. Hadislerle İslâm Cilt 2 Sayfa 187, <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=2&SAYFA=187> (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- Hızal, İsmail ve Mehmet S. Aygen. *Osmanlı Salnamelerinde Afyonkarahisar*, Türkeli Matbaası, Afyonkarahisar, 1987.
- HUART, Clément. *Mevlevîler Beldesi Konya*, Çev: Nezih Uzel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.
- İLİSLİ, Ahmet, Mevlüt ÜYÜMEZ ve Fevzi KAYA. “Afyon’da Mimari”, *Anadolu’nun Kilidi Afyon*, der. Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel ve Nermin Avşar, Afyon Valiliği Yayını, Afyonkarahisar, 2004, ss. 188-231.
- İLGAR, Yusuf. “Tarih İçinde Afyonkarahisar’da Kaybolan Eserlerimiz “Umur Bey Külliyesi” ”, *1. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon Belediyesi Yayınları, Afyonkarahisar, 10-11.05.1990, ss. 91-114.
- İLGAR, Yusuf. *Tarih İçinde Afyonkarahisar’da Kaybolan Eserlerimiz*, Alimoğlu, Afyonkarahisar, 1991.
- İLGAR, Yusuf, Reşit KESKİN ve Şinasi ERDEM. *Ünitelere Göre İlimiz Afyonkarahisar ve Bölgemiz*, Abatay Basımevi, Afyonkarahisar, 1993.
- İlgar, Yusuf ve Mustafa Karazeybek. “Afyonkarahisar’da Cami ve Mescitler”, *Afyonkarahisar Kütüğü*, der. İbrahim Küçükkurt, Muzaffer Uyan, Mustafa Karazeybek, Latif Daşdemir ve Yusuf İlgar, C. I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyonkarahisar, 2001, ss. 297-340.
- İLGAR, Yusuf. “Afyonkarahisar Ermenileri Üzerine Bir Deneme”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 60, 2014, s.14. <https://docplayer.biz.tr/9392203-Afyonkarahisar-ermenileri-uzerine-bir-deneme.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2023).
- İl Yılığ Hazırlama Komitesi, *Cumhuriyetin 50. Yılında Afyon 1973 İl Yılığ*, Mars Matbaası, Ankara, 1973.
- İslam & İhsan (2019). Allah’ın İsimleri İle İlgili Hadisler, <https://www.islamveihsan.com/allahin-isimleri-ile-ilgili-hadisler.html> (Erişim Tarihi: 12.09.2022).
- KARAZEBEK, Mustafa. “Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar”, *Anadolu’nun Kilidi Afyon*, der. Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel ve Nermin Avşar, Afyon Valiliği Yayını, Afyonkarahisar, 2004, ss.76-113.
- KARAZEBEK, Mustafa. “Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar”, *Anadolu’nun Kilidi Afyon*, der. Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel ve Nermin Avşar, Afyon Valiliği Yayını, Afyonkarahisar, 2004, ss. 63-75.
- KARAZEBEK, Mustafa, Zelkif POLAT ve Yusuf İLGAR. *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, C. I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 60, Afyonkarahisar, 2005.
- KAYA, Fevzi. “Afyonkarahisar Minareleri”, *Taşpınar Dergisi*, Sayı: 5, 2010, ss. 40-50.
- KAYA, Fevzi. “Afyonkarahisar’da Üç Mescit”, *Taşpınar Dergisi*, Sayı: 9, Aralık 2012, ss. 45-48.
- KAYA, Fevzi. *Gedik Ahmet Paşa Külliyesi*, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Müdürlüğü Kültür Yayınları, Yayın No: 63, Afyonkarahisar, 2019.
- Kaya, Fevzi ve Mevlüt Üyümez. *Geçmişten Günümüze Afyonkarahisar Çeşmeleri*, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları Yayın No: 30, Afyonkarahisar.
- KAYA, Reyhan. *Türk Yazmacılık Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1988.
- KESİK, Muharrem. *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021.

- Kılıç, Filiz ve Mehmet Kılıç (2019). Kapadokya Eski Taş Binalarında Kullanılan Rozet Süslemeler Üzerine Bir Tahlil ve Tasnif Denemesi/ An Attempt Of Analysis And Classification Of Badge Ornaments Used In Old Stone Buildings In Cappadocia, Avanos ve Çevresi Kültür, Tarih Araştırmaları Sitesi (AVKÜTA), <https://www.avanosarastirmalari.com/kapadokya-eski-tas-binalarinda-kullanilan-rozet-suslemeler-uzerine-bir-tahlil-ve-tasnif-denemesi-in-cappadocia-an-attempt-of-analysis-and-classification-of-badge-ornaments-used-in-old-stone-buildings/> (Erişim Tarihi: 29.03.2023).
- KORKMAZ, Şaban. İmad Dede ve Keçe Pazarı Camii, <https://www.afyonturkeligazetesi.com/yazarlar/saban-korkmaz/imad-dede-ve-kece-pazarı-camii/4245/> (Erişim Tarihi: 21.06.2022).
- KÖKEN, Taylan (2012). Sinan Halife Türbesi / Afyonkarahisar –Merkez –Sinan Halife Mah. Sosyo Denemeler, <http://sosyodenemeler.blogspot.com/2012/10/sinan-halife-turbesi-afyonkarahisar.html> (Erişim Tarihi: 12.11.2021).
- KUBAN, Doğan. *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- KUBAN, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*, 2. Baskı, Yem Yayın, İstanbul, 2016.
- Kunfeyekun. Salavat Çeşitleri ve Anlamları, <https://www.kunfeyekun.net/kf/salavat-cesitleri-ve-anlamlari.31187/> (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- Kur'an'ı Kerim.
- Kur'ân ve Meâli. Cin Sûresi(72) 18. Ayet, <https://www.kuranvemeali.com/cin-suresi/18-ayeti-meali> (Erişim Tarihi: 05.05.2022).
- KÜÇÜKYILDIZ, Nihan. *Sanat Tarihi 2*, MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2020.
- KÜPELİ, Özer. “IV. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar”, *Afyonkarahisar Kütüğü*, der. İbrahim Küçükkurt, Muzaffer Uyan, Mustafa Karazeybek, Latif Daşdemir ve Yusuf İlgar, C. I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyonkarahisar, 2001, ss. 125-131.
- MARANGOZ, Ezgi B. *Konya ve Merkez İlçelerindeki (Karatay, Meram, Selçuklu) Anadolu Selçuklu Dönemi Sütun ve Sütunçe Başlıkları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- MEİNECKE, Michael. “Tuslu Mimar Osman Oğlu Mehmed Oğlu, Mehmed ve Konya’da 13. Üncü Yüzyılda Bir Çini Atölyesi”, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: 11, 1969, ss. 81-93.
- MERÇİL, Erdoğan. "Sâhib Ataoğulları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul, 2008, s. 518. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahib-ataogullari> (Erişim Tarihi: 26.05.2023).
- MERİÇ, Atanur. “Afyonkarahisar Eski Eserlerinde Üslup ve Süsleme Unsurları”, 3. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar, 1993, ss. 5-12.
- Milli ve Sünni (2018). Ya müfettihal ebvâb, iftah lenâ hayral bab “ Ey Kapıları Açan Allah’ım! Bize Hayır Kapılarını Aç”, <https://millivesunni.wordpress.com/2018/12/10/ya-mufettihal-ebvab-iftah-lena-hayral-bab-ey-kapilari-acan-allahim-bize-hayir-kapilarini-ac/> (Erişim Tarihi: 09.09.2022).
- MÜLÂYİM, Selçuk. "Mukarnas", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXI, Ankara, 2020, ss. 126-128. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukarnas> (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ü. “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Afyonkarahisar ve Düşündürdükleri”, 2. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar, 3-4.05.1991, ss. 1-6.

- OKUMUŞ, Asiye. *Türk Süsleme Sanatlarında Barok ve Rokoko*, İlkekitap, İstanbul, 2016.
- OTTO DORN, Katharina. "Seldschukische Holzsaulenmoscheen in Kleinasien", *Aus der Welt des islamischen Kunst: Festschrift für Ernst Kühnel zum 75. Geburtstag am 26.10.1957*, der. Richard Ettinghausen ve Verlag Gebr Mann, Berlin, 1959, pp. 59-88.
- ÖDEKAN, Ayla. "Mukarnas Bezeme", *Mimar Başı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, der. Sadi Bayram, C. I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 1988, ss. 475-478.
- ÖNEY, Gönül. "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, C. III, 1970, ss. 135 – 149. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/408340> (Erişim Tarihi: 23.06.2022).
- ÖNEY, Gönül. *Beylikler Devri Sanatı XIV. - XV. Yüzyıl (1300 - 1453)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt. "Cami", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul, 1993, ss. 46-56. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#1-dini-ve-sosyokulturel-tarihi> (Erişim Tarihi: 02.02.2022).
- ÖNKOL ERTUNÇ, Çiğdem. "13. Yüzyıl Anadolu Taçkapıları'nda Bulunan Kuşatma Kemerleri Tezminatı Hakkında Bir Değerlendirme", *Kalemişi Dergisi*, C. VI, Sayı: 11, 2018, ss. 19-39.
- ÖNKOL ERTUNÇ, Çiğdem. "Anadolu Selçuklu Taçkapılarında Kavsara Sistemleri", *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, Sayı: 1, 2020, ss. 74-83.
- ÖZÇAKI, Meltem. "Kubbenin Cami Mimarisindeki Yeri ve Önemi", *İdil Dergisi*, C. VII, Sayı: 44, 2018, ss. 383-402.
- ÖZGÜR, Şenay. *Oleg Grabar ve İslam Sanatı Yorumu*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.
- ÖZMEN, Ünsal. *Kent Kent Türkiye - Afyon*, Pamuk Bank Kültür Yayını, Garanti Matbaası, İstanbul, 1969.
- ÖZPUNAR, Hasan. *Fotoğraflarla Düünden Bugüne Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları 22. Yayın, Org Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar, 2013.
- ÖZPUNAR, Hasan. *Bir Zamanlar Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları – 23, Gökçe Ofset Matbaacılık, Ankara, 2014.
- ÖZPUNAR, Hasan (2018). Afyonkarahisar'ı yok eden yangın -1902, <http://www.afyongazete.com/yazarlar/hasan-ozpunar/afyonkarahisari-yok-eden-yanigin-1902/105/> (Erişim Tarihi: 27.03.2023).
- ÖZBEK, Fahri (2022). 1903'te Adeyze Camii, <https://twitter.com/kutuphan/status/1487136100468641799/photo/1> (Erişim Tarihi: 27.03.2023).
- ÖZBEK, Fahri (2022). 1903'te Ak Mescit Camii, Mevlevi Minaresi ve Yeni Camii, <https://twitter.com/kutuphan/status/1487136055434354691/photo/1> (Erişim Tarihi: 27.03.2023).
- ÖZBEK, Fahri (2022). 1903'te Keçepazarı Camii ve Yeni Camii, <https://twitter.com/kutuphan/status/1487136027491942403/photo/1> (Erişim Tarihi: 27.03.2023).
- Özkeçeci, İlhan ve Şule Bilge Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip*, 1. Baskı, Yazıgen Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- PAKSOY, Kadir. "Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XI, Sayı: 1, 2011, ss. 91-111. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52289> (Erişim Tarihi: 03.10.2022).

- PARLAK, Sevgi. "Sâhib Ata Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul, 2008, ss. 516-518. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahib-ata-kulliyesi> (Erişim Tarihi: 21.02.2022).
- SANDIKCI, Mustafa, Sabri ÇELİK ve Hümeysra TÖRE BAŞAT. *Afyonkarahisar İnanç Turizmi*, 1. Baskı, Merdiven Reklam Tanıtım, Ankara, 2016.
- SANDIKCI, Mustafa, Hasan Hüseyin SOYBALI, Sabri ÇELİK ve Hümeysra TÖRE BAŞAT. *Afyonkarahisar Kültür Turizmi*, 1. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020.
- Seçkin, Mehmet ve Mehmet S. Aygen, *Afyon'da Dilek ve Adak Yerleri*, Türkeli Matbaası, Afyonkarahisar, 1986.
- SERİN, Muhittin. "Karahisârî, Ahmed Şemseddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul, 2001, ss. 421-424. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karahisari-ahmed-semseddin> (Erişim Tarihi: 17.05.2022).
- SÖNMEZ, Zeki. "Ayas Ağa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, 1991, s. 201. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayas-aga> (Erişim Tarihi: 14.02.2023).
- SÖNMEZ, Zeki. *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk – İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- ŞENKAYA, Mehmet. *Afyon İlimiz ve Bölgemiz*, Ankara, 1992.
- ŞENKAYA, Mehmet. *İlimiz Afyon*, Güven Matbaası, Eskişehir, 1977.
- TANMAN, M. Baha. "Gedik Ahmet Paşa Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul, 1996, ss. 544-547. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gedik-ahmed-pasa-kulliyesi> (Erişim Tarihi: 13.10.2022).
- TAŞPINAR, İsmail. "Titus Burckhardt ve Mimaride Dini Sembolizm", *Milel ve Nihal Dergisi*, C. XIV, Sayı: 2, 2017, s. 164.
- TEXIER, Charles. *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C. II, Çev: Ali Suat, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri - (Abdurrahim) Mısıri (Sultan) – Kasım Paşa Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 10.04.1990, Sayı: 254.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri – Ak Mescit Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 07.04.1990, Sayı: 252.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri - Arap Mescit Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 17.04.1990, Sayı: 260.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri – Arasta Mescidi", *Afyon Zafer Gazetesi*, 12.04.1990, Sayı: 256.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri – Baş Çeşme Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 11.04.1990, Sayı: 255.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri – Burmalı Mescit", *Afyon Zafer Gazetesi*, 25.04.1990.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri – Cürcani (Fakihpaşa) Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 21.04.1990.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri - Keçe Pazarı - İmad Dede – Güdük Minare Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 19.04.1990, Sayı: 262.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri – Kubbeli Mescit", *Afyon Zafer Gazetesi*, 04.04.1990, Sayı: 249.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri - Tac-ı Ahmet (Tahtalı) Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 06.04.1990, Sayı: 251.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri - Ulu Camii", *Afyon Zafer Gazetesi*, 28.03.1990, Sayı: 243.
- TOPBAŞ, Ahmet. "Afyonkarahisar Camileri – Sinan Halife Mescidi", *Afyon Zafer Gazetesi*, 18.03.1991, Sayı: 540.

- TOPBAŞ, Ahmet, Mevlüt ÜYÜMEZ ve Fevzi KAYA, *Tarihi ve Günümüz Afyonkarahisar Camileri*, Alimoğlu Grup Kültür Yayınları, 2007.
- TUĞLACI, Pars. *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Tesisleri, İstanbul, 1985.
- TUNAY, Muhammed B. “Şiir Afyonkarahisar İmarek Camii”, *Taşpınar Dergisi*, Sayı: 21, Haziran 2019, s. 39.
- TURAN, Şefika N. “Konya’daki XIII. yy Minareli Mahalle Mescitleri”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi (JSHSR)*, C. V, Sayı: 24, 2018, ss. 1859-1871. https://www.researchgate.net/publication/328027190_KONYA'DAKI_XIII_YY_MINARELI_MAHALLE_MESCITLERI_THIRTEENTH-CENTURY_COMMUNITY_MASJIDS_WITH_MINARETS_IN_KONYA(Erişim Tarihi: 24.01.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası*, Selçuklu Belediyesi, Ankara, 2018.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (1934). Yüksek Fen Kurulu Başkanlığı, <https://yfk.csb.gov.tr/sartnameler-i-330> (Erişim Tarihi: 28.02.2022).
- Türkiye Gazetesi (2004). Acele Eden Hata Yapar, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a214824.aspx> (Erişim Tarihi: 26.08.2022).
- Türkiye Kültür Portalı (2013). Akmeskit Camii-Çeşmesi ve Hacı Hamzabey Mezarı – Afyonkarahisar, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/akmeskit-cam-cesmes-ve-haci-hamzabey-mezari> (Erişim Tarihi: 08.03.2022).
- Türkiye Kültür Portalı (2013). Baş Çeşme Camii – Afyonkarahisar, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/bas-cesme-cam> (Erişim Tarihi: 20.08.2022).
- Türkiye Kültür Portalı (2013). Kâbe Mescid – Afyonkarahisar, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kbe-mescid> (Erişim Tarihi: 11.05.2022).
- Türkiye Kültür Portalı (2013). Kale Mescidi Kalıntısı – Afyonkarahisar, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kale-mescid-kalintisi> (Erişim Tarihi: 12.12.2022).
- Türkiye Kültür Portalı (2013). Kubeli (Kubbeli) Camii – Afyonkarahisar, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/kubeli-kubbel-cam> (Erişim Tarihi: 23.05.2022).
- Türkiye Kültür Portalı (2013). Mısıri Camii – Afyonkarahisar, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/gezilecekyer/misri-camii> (Erişim Tarihi: 03.10.2022).
- Türkiye Kültür Portalı (2013). Sinan Halife Mescid ve Çeşmesi - Afyonkarahisar, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/sinan-halife-mescid-ve-cesmes> (Erişim Tarihi: 12.11.2021).
- Türkiye Kültür Portalı (2013). Ulu Camii – Afyonkarahisar, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/gezilecekyer/ulu-camii839501> (Erişim Tarihi: 02.02.2023).
- Türkiye Kültür Portalı (2013). Yukarı Pazar Camii – Afyonkarahisar, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/yukari-pazar-cam> (Erişim Tarihi: 13.05.2022).
- UÇAK, Şenay. *Tarihi Yiğma Kubbelerin Dinamik Davranışlarının Operasyonel Modal Analiz Yöntemiyle Belirlenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2012.

- UYAN, Muzaffer. “Afyonkarahisar’da Ulaşım, Haberleşme ve Turizm”, *Afyonkarahisar Kültüğü*, der. İbrahim Küçük Kurt, Muzaffer Uyan, Mustafa Karazeybek, Latif Daşdemir ve Yusuf İlgar, C. II, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyonkarahisar, 2001, ss. 435-480.
- UYSAL, A. Osman. *Afyon’da Üç Eser*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1402, Tanıtma Eserler Dizisi/44, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1992.
- UYSAL, A. Osman. *Germiyanogulları Beyliğinin Mimari Eserleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- UYSAL, Zekiye. “Afyon Ulu Camii’nin Ahşap Üzerine Boyalı Nakışları”, 3. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar, 22-24.10.1993, ss. 236-248.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H. *Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İshaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir’deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit, Oğulları Hakkında Malûmat*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H. *Osmanlı Tarihi*, C. I, 12. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.
- UZUNHARMAN, Hamdi. *İnce Minareli Medrese’nin Taç Kapısındaki Kitabelerin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2015.
- ÜLKÜER ABİ, Mahmut. *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, C. I, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları, No: 67, Afyonkarahisar, 2020.
- ÜLKÜER ABİ, Mahmut. *Detaylarda Afyonkarahisar*, C. II, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları, No: 68, Afyonkarahisar, 2020.
- ÜNAL, Sadettin. “Kâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul, 2001, ss. 14-21. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabe#1> (Erişim Tarihi: 06.04.2022).
- ÜSTÜNDAĞ, Hakan. *Afyonkarahisar Ulu Cami’nin Kültürel Değerlerinin Turist Rehberliği Kapsamında Değerlendirilmesi*, (Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2018.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, İlaveli 2. Baskı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983.
- Wikipedi. Horasan harcı, https://tr.wikipedia.org/wiki/Horasan_harc%C4%B1 (Erişim Tarihi: 06.05.2022).
- YAŞAYACAK, İlyas. *Afyonkarahisar’daki Ahşap Destekli Camiler*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2018.
- YAVUZ, Behiç Galip. “Afyon’daki İmarek K  llyesi ve   demi  le İlğisi -1- ”, *K      Menderes Ticaret Gazetesi*, 22.03.2002, Sayı: 2.
- Yazıcıoğlu, Yahşi ve Sinem H.   anlı, “Anadolu’da 13. ve 15. Yüzyıllarda   retilen Mimari Eserlerin Süslemelerinde Kullanılan Motifler ile El Dokusu Halı ve Kilimlerde Kullanılan Motiflerin Görsel, Anlamsal ve Yapısal Olarak Değerlendirilmeleri”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika   alı  maları Kongresi*, Ankara, 10-15.09.2007, ss. 1421-1434.
- YAZIR, Mahmud B. *Medeniyet   leminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, II. Kısım, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1974.
- YENİ GÖKYER, Jale. “Mevlevihane...”, *Gazete 3*, 27.06.2011, s. 6.
- YETK  N, Suut K. *İslâm-Türk Sanatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967.
- YETK  N, Suut K. *İslâm   lkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Yılmaz,   akmak ve Bilgehan Murat   ahin. “Selçuklu Portallerinin Günümüz Cephe Elemanı Olarak Kullanılması ‘Konya   rne  i’”, *Artium Dergisi*, C. VI, Sayı: 2, 2018, ss. 11-19.

- YİĞİT, Halime. *Hurufat Defterlerine Göre Afyonkarahisar Şehri (XVIII. Yüzyıl)*, (Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2019.
- YÜCEL, Erdem. "Edirnekârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul, 1994, ss. 449-450. <https://islamansiklopedisi.org.tr/edirnekari> (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- YÜCEL, Erdem. "Kündekârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara, 2002, ss. 553-554. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kundekari> (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- ZİYA, Mehmed. *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, der. Mehmet Fatih Birgül ve Levent Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi, Hece Yayınları, Bursa, 2018.
- ZİYA, Mehmed. *Bursa'dan Konya'ya Seyâhat ve Konya Seyâhatı Hâtırâtından Seyahat*, der. Ahmet Çaycı ve Bayram Ürekli, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları 37, Konya, 2010.

ARŞİV KAYNAKLARI

- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, (Abdurrahim Mısıri (Sultan) Camii ve Gömütlüğü, No. 03-00-0/1.0
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ak Mescid Camii Çeşmesi ve Hacı Hamza Bey Mezarı, No. 03-00-0/1.0/_
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arap Mescid Camii, No. 03-00-0/1.0.
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arasta Mescidi, No. 03-00-0/1.0/
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Başçeşme Camii, No. 03-00-0/1.0/.
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Burmalı Camii, No. 03.00.0/1.0.
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Cürcani Camii (Mahkeme Mescidi) (Fakih Paşa Camii), No. 03-00-0/1.0.
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, İmaret Camii (Gedikahmet Paşa Camii), No. 03-00-0/1.0.
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kabe Mescid, No. 03-00-0/1.0.
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Karaman Camii, No. 03-00-0/1.0.
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Keçepazarı Gündük Minare Camii, No. 03-00-0/1.0.
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kubeli (Kubbeli) Camii, No. 03-00-0/1.0/.
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kuyulu Camii, No. 03-00-0/1.0.
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Sinan Halife Mescidi ve Çeşmesi, No. 03-00-0/1.0/
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0.
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ulu Cami, No. 03-00-0/1.08
- Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Yukarı Pazar Cami, No. 03-00-0/1.0.
- Afyon Müzesi Arşivi, Eser Envanteri No. 4275. *Mezar Taşı*, Afyonkarahisar.
- Afyon Müzesi Etnografik Eser Envanteri, No 1503. Ulu Camii'nin Müzedeki Ahşap Direk Başlığı 1, Afyonkarahisar.
- Afyon Müzesi Etnografik Eser Envanteri, No 1504. Ulu Camii'nin Müzedeki Ahşap Direk Başlığı 2, Afyonkarahisar.
- Afyon Müzesi Etnografik Eser Envanteri, No 1505. Ulu Camii'nin Müzedeki Ahşap Direk Başlığı 3, Afyonkarahisar.
- Afyon Müzesi Etnografik Eser Envanteri, No 1506. Umur Bey Camii'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 1, Afyonkarahisar.
- Afyon Müzesi Etnografik Eser Envanteri, No 1507. Umur Bey Camii'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 2, Afyonkarahisar.
- Afyon Müzesi Etnografik Eser Envanteri, No 1508. Umur Bey Camii'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 3, Afyonkarahisar.

Afyon Müzesi Etnografik Eser Envanteri, No 1509. Umur Bey Camii'nin Müzedeki Ağaç Direk Başlığı 4, Afyonkarahisar.
Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyonkarahisar İli Merkez Keçepazarı Cami Sanat Tarihi Raporu, 2016.
Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu, s. 20.

EKLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Ek 1: 1947 Yılında Başlayan Restorasyon Çalışmalarından Önce Cami ve Minarenin Durumunu Gösteren Eski Fotoğraf.....	200
Ek 2: 1947 yılında Başlayan Restorasyon Çalışmalarından Önce Çatının Durumunu Gösteren Eski Fotoğraflar	201
Ek 3: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, (Abdurrahim) Mısri (Sultan) Camii ve Gömütlüğü, No. 03-00-0/1.0	202
Ek 4: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ak Mescid Camii Çeşmesi ve Hacı Hamza Bey Mezarı, No. 03-00-0/1.0/_.....	203
Ek 5: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arap Mescit Camii, No. 03-00-0/1.0	204
Ek 6: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arasta Mescidi, No. 03-00-0/1.0/	205
Ek 7: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Başçeşme Camii, No. 03-00-0/1.0/.....	206
Ek 8: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Burmalı Camii, No. 03.00.0/1.0.	207
Ek 9: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Cürcani Camii (Mahkeme Mescidi) (Fakih Paşa Camii), No. 03-00-0/1.0.....	208
Ek 10: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, İmaret Camii (Gedikahmet Paşa Camii), No. 03-00-0/1.0.....	209
Ek 11: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kabe Mescid, No. 03-00-0/1.0.	210
Ek 12: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Karaman Camii, No. 03-00-0/1.0.	211
Ek 13: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Keçepazarı Gündük Minare Camii, No. 03-00-0/1.0.	212
Ek 14: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kubeli (Kubbeli) Camii, No. 03-00-0/1.0/.	213
Ek 15: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kuyulu Camii, No. 03-00-0/1.0.....	214
Ek 16: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Sinan Halife Mescidi ve Çeşmesi, No. 03-00-0/1.0/	215
Ek 17: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0.	216
Ek 18: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ulu Cami, No. 03-00-0/1.08.....	217
Ek 19: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Yukarı Pazar Cami, No. 03-00-0/1.0.....	218

EKLER

Ek 1: 1947 Yılında Başlayan Restorasyon Çalışmalarından Önce Cami ve Minarenin Durumunu Gösteren Eski Fotoğraf

1947 Yılında Başlayan Restorasyon Çalışmaları Sırasında Harimin Durumunu Gösteren Eski Fotoğraf

Kaynak: Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu

Ek 2: 1947 yılında Başlayan Restorasyon çalışmalarından önce çatının Durumunu Gösteren Eski Fotoğraflar

Kaynak: Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Afyon Ulu Cami Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi – 2018 Sanat Tarihi Raporu

Ek 3: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, (Abdurrahim) Mısri (Sultan) Camii ve Gömütlüğü, No. 03-00-0/1.0

[illegible][illegible][illegible]

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, (Abdurrahim) Mısıri (Sultan) Camii ve Gömütlüğü, No. 03-00-0/1.0

Ek 4: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ak Mescid Camii Çeşmesi ve Hacı Hamza Bey Mezarı, No. 03-00-0/1.0/_

[illegible]

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ak Mescid Camii Çeşmesi ve Hacı Hamza Bey Mezarı, No. 03-00-0/1.0/_

Ek 5: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arap Mescit Camii, No. 03-00-0/1.0

AVRUPA KONSEYİ		DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ		D.K.V.K.E.		ANIT		ENKASTER NO : 03-00-0/1.0	
TÜRKİYE		ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		SARITCI NO : 1/1000 19 K-1 a					
İl : Afyon		Merkez		MAMULET NO : Arapmescit Mahallesi		KURUMA DERECE : 1		KURUM : AFYON	
SOKAK VE KÖY NO : Arap Mescit Cad.No:16		KONUTLARI : 43		KAT : 574		TARİH : 5		KURUM : AFYON	
Arap Mescit Camii		YAPILAN TARİH : 15. yy		ANITIN YAZITI : Onarım yazıtı		KURUM : Yok			
GENEL TANIMI : İki yol arasında yapılmış olup kuzeyinde mesarık ve gashane - tenesirlik olarak kullanılan bir yapıdır. Batıda Arapmescit cad. doğuda Hacı Mehmet 3. Kaya sokakı vardır. Ayrıca batıda duvara bitişik olarak türbe yapılmıştır. Uygur duvarları kesme taş örgü olup arka yapı kerpiç üstü kara sıvalıdır (Res.1-4). 10,20 X 17,40 m ölçüsündedir.									
KURUMA DURUMU		TARİHİ YAP		DİŞ YAP		İÇ YAP		KURUMA DURUMU	
A		B		C		D		E	
1		2		3		4		5	
6		7		8		9		10	
11		12		13		14		15	
16		17		18		19		20	
21		22		23		24		25	
26		27		28		29		30	
31		32		33		34		35	
36		37		38		39		40	
41		42		43		44		45	
46		47		48		49		50	
51		52		53		54		55	
56		57		58		59		60	
61		62		63		64		65	
66		67		68		69		70	
71		72		73		74		75	
76		77		78		79		80	
81		82		83		84		85	
86		87		88		89		90	
91		92		93		94		95	
96		97		98		99		100	
101		102		103		104		105	
106		107		108		109		110	
111		112		113		114		115	
116		117		118		119		120	
121		122		123		124		125	
126		127		128		129		130	
131		132		133		134		135	
136		137		138		139		140	
141		142		143		144		145	
146		147		148		149		150	
151		152		153		154		155	
156		157		158		159		160	
161		162		163		164		165	
166		167		168		169		170	
171		172		173		174		175	
176		177		178		179		180	
181		182		183		184		185	
186		187		188		189		190	
191		192		193		194		195	
196		197		198		199		200	
201		202		203		204		205	
206		207		208		209		210	
211		212		213		214		215	
216		217		218		219		220	
221		222		223		224		225	
226		227		228		229		230	
231		232		233		234		235	
236		237		238		239		240	
241		242		243		244		245	
246		247		248		249		250	
251		252		253		254		255	
256		257		258		259		260	
261		262		263		264		265	
266		267		268		269		270	
271		272		273		274		275	
276		277		278		279		280	
281		282		283		284		285	
286		287		288		289		290	
291		292		293		294		295	
296		297		298		299		300	
301		302		303		304		305	
306		307		308		309		310	
311		312		313		314		315	
316		317		318		319		320	
321		322		323		324		325	
326		327		328		329		330	
331		332		333		334		335	
336		337		338		339		340	
341		342		343		344		345	
346		347		348		349		350	
351		352		353		354		355	
356		357		358		359		360	
361		362		363		364		365	
366		367		368		369		370	
371		372		373		374		375	
376		377		378		379		380	
381		382		383		384		385	
386		387		388		389		390	
391		392		393		394		395	
396		397		398		399		400	
401		402		403		404		405	
406		407		408		409		410	
411		412		413		414		415	
416		417		418		419		420	
421		422		423		424		425	
426		427		428		429		430	
431		432		433		434		435	
436		437		438		439		440	
441		442		443		444		445	
446		447		448		449		450	
451		452		453		454		455	
456		457		458		459		460	
461		462		463		464		465	
466		467		468		469		470	
471		472		473		474		475	
476		477		478		479		480	
481		482		483		484		485	
486		487		488		489		490	
491		492		493		494		495	
496		497		498		499		500	
501		502		503		504		505	
506		507		508		509		510	
511		512		513		514		515	
516		517		518		519		520	
521		522		523		524		525	
526		527		528		529		530	
531		532		533		534		535	
536		537		538		539		540	
541		542		543		544		545	
546		547		548		549		550	
551		552		553		554		555	
556		557		558		559		560	
561		562		563		564		565	
566		567		568		569		570	
571		572		573		574		575	
576		577		578		579		580	
581		582		583		584		585	
586		587		588		589		590	
591		592		593		594		595	
596		597		598		599		600	
601		602		603		604		605	
606		607		608		609		610	
611		612		613		614		615	
616		617		618		619		620	
621		622		623		624		625	
626		627		628		629		630	
631		632		633		634		635	
636		637		638		639		640	
641		642		643		644		645	
646		647		648		649		650	
651		652		653		654		655	
656		657		658		659		660	
661		662		663		664		665	
666		667		668		669		670	
671		672		673		674		675	
676		677		678		679		680	
681		682		683		684		685	
686		687		688		689		690	
691		692		693		694		695	
696		697		698		699		700	
701		702		703		704		705	
706		707		708		709		710	
711		712		713		714		715	
716		717		718		719		720	
721		722		723		724		725	
726		727		728		729		730	
731		732		733		734		735	
736		737		738		739		740	
741		742		743		744		745	
746		747		748		749		750	
751		752		753		754		755	
756		757		758		759		760	
761		762		763		764		765	
766		767		768		769		770	
771		772		773		774		775	
776		777		778		779		780	
781		782		783		784		785	
786		787		788		789		790	
791		792		793		794		795	
796		797		798		799		800	
801		802		803		804		805	
806		807		808		809		810	
811		812		813		814		815	
816		817		818		819		820	
821		822		823		824		825	
826		827		828		829		830	
831		832		833		834		835	
836		837		838		839		840	
841		842		843		844		845	
846		847		848		849		850	
851		852		853		854		855	
856		857		858		859		860	
861		862		863		864		865	
8									

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Arasta Mescidi, No. 03-00-0/1.0/.

BÜYÜKLERİ TANIYI : Vakıflar Genel Müdürlüğü	BAKIMININ GÖRÜLMÜŞ OLANIN GÖRÜLEN DURUMU : Vakıflar Genel Müdürlüğü																																													
Kubbe üstü çatı örtülmesi 1963 yılında olmuştur. Diğer tasarıtlarda bu tarzda restitler.																																														
AYRINTILI TANIMI : Diğ. ÖRNEĞİ : Güneyi küçük bir avlu, yanları dükkanlarla çevrilidir. Kar- gır, kubbe üstü sarımsı kiremitli eğik çatı ile örtülmüştür. Cephesi kuzey yanda elup beton serpiye - fayllı boyalıdır. Kuzeyde yer alan giriş kapısı küçük, dikdör- gen ebatlı ve ahşap süslüdür. Kapı girişinde iki basamaklı merdivenle esas ibadet kısmına girilir. Burası yol seviyesinden aşağıda bulunmaktadır. Diğ. kapı isten basık kenarlıdır. Diğ. kapı ile ibadet kısmını ayıran ikinci bir camlı kapı bulun- maktadır. Cepheye solda vakfiyesi olan küçük bir dukkân bulunur (Res.1). Diğer vakfiyesi ise kapıdaki 64 nolu dükkadır. Kapı üstüne yapıt ve önüne kitabesi olmak üzere 4 er satırılık iki ki- tabesi vardır (Res.2-3). Yapıt kitabesi göre, R.956 (M.1549) yılında Mehmet oğlu Hacı İsmail bey tarafından yaptırılmıştır. Arapça süslü kitabe şöyledir : (Res.2) 1 - Bismillahirrahmanirrahim. İnnaa raseru mesacid allahü men anene bil - lahi ve yev-dil'i ahiri fil-il' cenneti 2 - Qale en nehi alehıya-sa'atın Memena mesacid illahı sayıe vakdenahı kınıyalahu leha ekenahullahi 3 - Bena hasel-mesacid il mübarek el hac hoca İsmail bey bin Mehmet Gefe- ralandi lehiha 4 - Devlet arika (?) Mehmet bin Hüseyini fi-yehri-i çaban sene sitt'e ve haseni tis'atı hıe R.956 çaban (Ry151 1549)	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th style="width: 10%;">TANRI</th> <th style="width: 10%;">Rİ</th> <th style="width: 10%;">KARŞI</th> <th style="width: 10%;">İSTİFA</th> <th style="width: 10%;">KARŞI</th> </tr> <tr> <td>ORJINAL KULLANIMI</td> <td style="text-align: center;">X</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>REKİD KULLANIMI :</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>REKİD KULLANIMI :</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>ÖRNEK KULLANIMI :</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>HAZİNEYERLER :</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	TANRI	Rİ	KARŞI	İSTİFA	KARŞI	ORJINAL KULLANIMI	X				REKİD KULLANIMI :					REKİD KULLANIMI :					ÖRNEK KULLANIMI :					HAZİNEYERLER :																			
TANRI	Rİ	KARŞI	İSTİFA	KARŞI																																										
ORJINAL KULLANIMI	X																																													
REKİD KULLANIMI :																																														
REKİD KULLANIMI :																																														
ÖRNEK KULLANIMI :																																														
HAZİNEYERLER :																																														
YAKIN SÖZÜ : Aygün M.Şadettini Ayfonkarahisar Camileri S.26 Ankara 1971 Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler : S.101-102 Ankara 1972 Ömer Süleyman ; Ayfon il'i tarihi. Sayfa.341.İLMER. 1971	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th style="width: 10%;">EKLER :</th> <th style="width: 10%;">Rİ</th> <th style="width: 10%;">KARŞI</th> <th style="width: 10%;">İSTİFA</th> <th style="width: 10%;">KARŞI</th> </tr> <tr> <td>BAPÇ</td> <td></td> <td style="text-align: center;">X</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>FOTOGRAF</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>ARŞİVE PROJE</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>RESTORASYON PROJESİ</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>HARİTA</td> <td></td> <td style="text-align: center;">X</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>KROKİ</td> <td></td> <td style="text-align: center;">X</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>KİTAPÇE</td> <td></td> <td style="text-align: center;">X</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>VAKİFİYE</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	EKLER :	Rİ	KARŞI	İSTİFA	KARŞI	BAPÇ		X			FOTOGRAF					ARŞİVE PROJE					RESTORASYON PROJESİ					HARİTA		X			KROKİ		X			KİTAPÇE		X			VAKİFİYE				
EKLER :	Rİ	KARŞI	İSTİFA	KARŞI																																										
BAPÇ		X																																												
FOTOGRAF																																														
ARŞİVE PROJE																																														
RESTORASYON PROJESİ																																														
HARİTA		X																																												
KROKİ		X																																												
KİTAPÇE		X																																												
VAKİFİYE																																														

Ek 7: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Başçeşme Camii, No. 03-00-0/1.0/

AVRUPA KONSEYİ		DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ		D.K.V.K.E.		ANIT		ENVANTER NO: 03-00-0/1.0/																																																													
TÜRKİYE		ESKİ ESERLER VE MÖZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ						HARİTA NO: AFYON 20 K LV -d																																																													
İL: AFYON		İLÇESİ: MERKEZ		MARALİLE KÖY VEYA MEVKİİ: EFECİK MAH.		KADASTRO		PANTA: 13 ADA: 592 PARSEL: 1																																																													
SOKAK VE KAPI NO: 64		AD: Başçeşme Camii		YAPIMCI: Hacı İlyasoglu Mustafa		YAPAN: Hacı İlyasoglu Mustafa		MİMAR, ÇAĞI: ERKEN OSMANLI																																																													
YAPININ YERİ: 301 H - 1495 M		KİTAP: VAR																																																																			
GENEL TANIM : Arap Mescit ve Burmalı çeşme sokaklarının kesiştiği köşededir. Taş ve tuğla kullanılarak kâğır olarak yapılmıştır. Kurşun kaplı tek kubbelidir. Minaresi tuğla gövdeli olup külah, şerefe pabuç kesme taştır. İki Mekanlıdır. Son cemaat Mahali tonoz örtülüdür. Bilanere üstü Marsilya tipi kiremit ile kaplanmıştır. Avlusunda yaptırılan ve iki akrabasının mezarları vardır.																																																																					
KORUMA DURUMU		TAŞIYICI YAPI		DİŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI																																																													
A B C		A B C		A B C		A B C		A B C																																																													
VAZİYET PLANI																																																																					
GÖZLEMLER : Aynı Adada Camiye bitişik 2-3-4 ve 6 parsellerdeki evlerden rutubet almaktadır. Minarenin külahının bir kısmı taşları 1970 yılında düşen yıldırıma yerlerinden oynayarak düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Güvenliğ açısından acilen Minare külahının onarımı gerekmektedir.																																																																					
BUGÜNKÜ SAHİBİ : EFECİK MAHALLESİ BAŞÇEŞME CAMİİ DERNEĞİ					BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ : VAKİFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ																																																																
YAPILAN ONARIMLAR : Hicri 1305 tarihinde bir tamirat görmüştür. (Son cemaat Mahali) üstü, Marsilya kiremitle örtülmüş kubbe kasnağı, yan duvarlar iç boya anarılmıştır.																																																																					
AYRINTILI TANIM : İri kesme siyan ve kanve rengi gözenekli taşlarla yığma olarak yapılmıştır. Giriş batı cephesindedir. Güney ve doğu cephelerde üçgen alınlıklı (içleri bitki kabartma tezeyinat) ikişer büyük pencere, kapının üzerinden, pencere aralarının üzerinde küçük kemerli pencerecikler vardır. Kuşce onbirgen bir kasnakla çevrelenmiş olup kurşun kaplamalıdır. Son cemaat Mahalinin üstü Marsilya kiremit ile örtülüdür. Minarenin Pabuçu, şerefesi, balustradları ve külahı kesme taştır. Gövde klasik tuğla ile yapılmıştır. 66 basamaklı merdiveni on sekizgen şerefesi vardır. Minare küçük ışıklarla aydınlatılmıştır. Batı cephesinde çift kenarlı demir kapı ile üstü tonoz (Doğu - Batı) örtülü son cemaat mahaline girilir. Son cemaat mahalinin kuzeydeki kapı ile minareye, doğudaki kapı ile son cemaat mahalinin üstündeki asma kata (Kadınlar mahfeli) çıkılır. Kubbe dört fil ayağı üzerine oturtulmuş, fil ayakları sivri kemerlerle birbirine bağlanmış araları taş dolgu yapılmıştır. Güneydeki iki pencere arasında da minrap ve anşap mimber yerleştirilmiştir. Kadınlar mahfeli Asma kat olup Anşap bir kafesle ana mekandan ayrılmıştır. Caminin kubbesinde, tromplar üzerinde ve dik ayakları arasında bitkisel rozetler ve tezeyinat içinde ayetler yazılmıştır.					<table border="1"> <tr> <td>TEKNİK BİLGİLER</td> <td>İSİ</td> <td>ELEKTRİK</td> <td>ISITMA</td> <td>KARARLAŞTIRMA</td> </tr> <tr> <td>YOK</td> <td>YOK</td> <td>VAR</td> <td>SOBA</td> <td>YOK</td> </tr> <tr> <td colspan="5">ORJİNAL KULLANIMI : CAMİİ</td> </tr> <tr> <td colspan="5">BUGÜNKÜ KULLANIMI : CAMİİ</td> </tr> <tr> <td colspan="5">ÖNERİLEN KULLANIMI :</td> </tr> <tr> <td colspan="5">HAZIRLAYANLAR : / / 19</td> </tr> <tr> <td colspan="5">KONTROL EDEN : / / 19</td> </tr> <tr> <td colspan="5">G. M. E. E. A. T. K. KARARLARI NO. : / / 19</td> </tr> <tr> <td colspan="5">/ / 19</td> </tr> <tr> <td colspan="5">/ / 19</td> </tr> <tr> <td colspan="5">REVİZYON</td> </tr> <tr> <td colspan="5">G. M. E. E. A. T. K. ORANTI : / / 19</td> </tr> </table>					TEKNİK BİLGİLER	İSİ	ELEKTRİK	ISITMA	KARARLAŞTIRMA	YOK	YOK	VAR	SOBA	YOK	ORJİNAL KULLANIMI : CAMİİ					BUGÜNKÜ KULLANIMI : CAMİİ					ÖNERİLEN KULLANIMI :					HAZIRLAYANLAR : / / 19					KONTROL EDEN : / / 19					G. M. E. E. A. T. K. KARARLARI NO. : / / 19					/ / 19					/ / 19					REVİZYON					G. M. E. E. A. T. K. ORANTI : / / 19				
TEKNİK BİLGİLER	İSİ	ELEKTRİK	ISITMA	KARARLAŞTIRMA																																																																	
YOK	YOK	VAR	SOBA	YOK																																																																	
ORJİNAL KULLANIMI : CAMİİ																																																																					
BUGÜNKÜ KULLANIMI : CAMİİ																																																																					
ÖNERİLEN KULLANIMI :																																																																					
HAZIRLAYANLAR : / / 19																																																																					
KONTROL EDEN : / / 19																																																																					
G. M. E. E. A. T. K. KARARLARI NO. : / / 19																																																																					
/ / 19																																																																					
/ / 19																																																																					
REVİZYON																																																																					
G. M. E. E. A. T. K. ORANTI : / / 19																																																																					
YAYIN DİZİNİ :					<table border="1"> <tr> <td>EKLER :</td> <td></td> </tr> <tr> <td>RAPOR</td> <td></td> </tr> <tr> <td>FOTOGRAF</td> <td>X</td> </tr> <tr> <td>MÖLÖFİ PROJESİ</td> <td>X</td> </tr> <tr> <td>RESTORASYON PROJESİ</td> <td></td> </tr> <tr> <td>HARİTA</td> <td>X</td> </tr> <tr> <td>KROKİ</td> <td></td> </tr> <tr> <td>KİTAP</td> <td>X</td> </tr> <tr> <td>VAKİFFE</td> <td></td> </tr> </table>					EKLER :		RAPOR		FOTOGRAF	X	MÖLÖFİ PROJESİ	X	RESTORASYON PROJESİ		HARİTA	X	KROKİ		KİTAP	X	VAKİFFE																																											
EKLER :																																																																					
RAPOR																																																																					
FOTOGRAF	X																																																																				
MÖLÖFİ PROJESİ	X																																																																				
RESTORASYON PROJESİ																																																																					
HARİTA	X																																																																				
KROKİ																																																																					
KİTAP	X																																																																				
VAKİFFE																																																																					
Gölpınar, İrfan AÇ, Afyon'da Tarih Anıtlarının, Teşviri, 143, 194 Afyon Halkı Yay. Afyon, 1936																																																																					

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Başçeşme Camii, No. 03-00-0/1.0/.

Ek 8: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Burmalı Camii, No. 03.00.0/1.0

[illegible][illegible][illegible]

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Burmalı Camii, No. 03.00.0/1.0.

Ek 9: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Cürcani Camii (Mahkeme Mescidi) (Fakih Paşa Camii), No. 03-00-0/1.0

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENYANTENİ	D.K.V.K.E.	ANIT	ENYANTER NO: 03-00-0/1.0
TÜRKİYE	ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ			HAZIRTA NO: 19 K-I a 1/1000
İL: AFYON	İLÇESİ: MERKEZ	MUHALLE RÖY VEYA MEVHİ: Fakihi Paşa Mahallesi	KORUMA DERECESELİ:	ANITIN: 1 2 3 4
SOKAK VE KAPI NO: Hacıoğlu Sokak NO: 15	KADASTRO: 66 ADA: 448 PARSEL: 14	YAPININ: --	MİMARİ ÇİZİM (KULLANIM): Osmanlı	CEVREYİ AYIRIR: 1 2 3 4
AD: GÜRCANİ CAMII (MAHKEME MESCİDİ) (FAKİH PAŞA CAMII)	YAPININ TARİHİ: --	KITABE: Var		
GENEL TANIM : Fakihi Paşa Gürcani Sokak ile Hacıoğlu sokagın kesiştiği köşesindedir. İler iki yanında (Batı ve doğu) bitişik durumda evler, vardır. Ayrıca sokak yönünde minare alt kesimi yapılar arasında ve yine sokakta geçmesi vardır. Yapı iki kat görünümünde olup, giriş 8m sahanlık biçiminde boğluktur.				
KORUMA DURUMU	☒ T1 ☒ B ☒ C FENİ	TAŞIYICI YAPI	☒ DİŞ YAPI	☒ ÜST YAPI
			☒ İÇ YAPI	☒ SÜSLEME ELEMANLARI
				☒ RUTUBET
				☒ TDK ☒ İZ YER ☒ BİREK Lİ
VAZİYET PLANI			FOTOGRAF	
				
GÖZLEMLER : Bugün yürürlükte olan Afyon İl İmar planı kanununa uygun olarak bugünkü durumda, bitişik konumda, çevre yapılanmasına izin verilmesi kanımızca uygundur.				

BÜGÜNKÜ SAHİBİ :	Ürncani Mahkeme Kescidi adına	BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN, KURULUS :																								
		Vakıflar Genel Müdürlüğü																								
YAPILAN ONARIMLAR :	H.1243 tarihli onarım yazıtına göre, Benderlizade Hacı Ömer onarımında bulunmuştur. Ayrıca Minare altlığına batı yönünde 1316 tarihinden, minarenin yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. İç bölüm yakın zamanda yenilenmiştir. 30 sene önce dış tarafta dam çatıyla çatlaklar meydana gelmiş ve kapıların mahfifine gelen merdiven kapısı, çümle kapının yanında dışa açılarak aynı tarafa içe alındı. 1377 yılında (H.) mihrap merdiven kapısı, Zemin katın dışına doğru açılarak içine girilerek altın yapıldı. Hırsbe kurusu mihrabı daha köşesinden alınıp dışa doğru açılarak dışarıya doğru taşınmıştır.																									
AYRINTILI TANIM :	Diş görünüm : İki katlı görünümündedir (Res.1-3). Girişi kuzeydedir. Giriş önünde yapıda sahanlık oluşturulmuştur. Sahanlığın doğusunda üç basamaklı andezit kesme taş merdiven ve kapı önü düzlüğü vardır. Kapı iki katlı ve ahşaptır. İkinci kat, minare yanında taş altlıklı ahşap dikme ile taşınmaktadır. Üst katta üç penceresi vardır. Şaak ağış olup kırma çatıdır. Yapının kat ve köşe ayrımları ahşapla belirlenmiştir. Kapı üzerindeki altı bölümlü yazıtta (Res.2). Barek-Allah sarf-ı himmet eyledi tasirine Hacı Ömer Benderlizade kim şüdan Bağ-ı mabet turduğuna ömrünü efsun cylesün Cennet-i Firdevs olsun rus-i mahşerde mükam Her gören tahşin idüp derlerdi tarihi anın Bir iki yüz kırk üçe basdı kadem salves-selam İç görünüm (Res.7-11) : Kapıdan girince solda kapalı cemeankalı bir odacık ve üstte kadınlar yeri vardır. Kadınlar yeri parmaklıklılı ve perde-tilizli. Mihrap çıkma yüceyli olup mermar kapalıdır. Yuvarlak kemerli girişlidir. Güney duvar 1 m. yükseklikte yine mermar kapalıdır. Minber ahşaptandır ve yenidir. Minare (Res.4-6) : Dördül kesitli kesme taştan yapılmış altlıklı, tuğla gövdeli çinko kılıhlıdır. Gövde üzerinde altıta ve üstte iki kat çinko bilesiz vardır. Şerefe altı, diş dizisi ile üzerinde kenarları iç	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th style="text-align: center;">TEKNİK BİLGİLER</th><th style="text-align: center;">SU</th><th style="text-align: center;">ELEKTRİK</th><th style="text-align: center;">ISITMA</th><th style="text-align: center;">KAVİTASYON</th></tr> <tr> <td style="text-align: center;">X</td><td style="text-align: center;">X</td><td style="text-align: center;">X</td><td style="text-align: center;">X</td><td style="text-align: center;">X</td></tr> </table> ORJİNAL KULLANIMI : CAMİ BUGÜNKÜ KULLANIMI : CAMİ ÖNERİLEN KULLANIMI :	TEKNİK BİLGİLER	SU	ELEKTRİK	ISITMA	KAVİTASYON	X	X	X	X	X														
TEKNİK BİLGİLER	SU	ELEKTRİK	ISITMA	KAVİTASYON																						
X	X	X	X	X																						
YAYIN DİZİNİ :	Göçer, Suleymen; Ahyon İli Tarihî, Cilt: II - Sayfa : 237, (Başlımdı)																									
		Ekler : <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%;">RAPOR</td><td style="width: 10%; text-align: center;">X</td><td style="width: 60%;"></td></tr> <tr> <td>FOTOGRAF</td><td style="text-align: center;">X</td><td></td></tr> <tr> <td>BOLOVE PROSESİ</td><td style="text-align: center;">-</td><td></td></tr> <tr> <td>RESTORASYON PROSESİ</td><td style="text-align: center;">-</td><td></td></tr> <tr> <td>HARİTA</td><td style="text-align: center;">X</td><td></td></tr> <tr> <td>PROJE</td><td style="text-align: center;">X</td><td></td></tr> <tr> <td>İTİFAH</td><td style="text-align: center;">X</td><td></td></tr> <tr> <td>YASATTE</td><td style="text-align: center;">-</td><td></td></tr> </table>	RAPOR	X		FOTOGRAF	X		BOLOVE PROSESİ	-		RESTORASYON PROSESİ	-		HARİTA	X		PROJE	X		İTİFAH	X		YASATTE	-	
RAPOR	X																									
FOTOGRAF	X																									
BOLOVE PROSESİ	-																									
RESTORASYON PROSESİ	-																									
HARİTA	X																									
PROJE	X																									
İTİFAH	X																									
YASATTE	-																									
		KONTROL EDEN AHMET MÜZE G. M. E. S. A. T. K. KURULUSU NO. : REVİZYON G. M. E. S. A. T. K. GRUPTU																								
		HAZIRLAYANLAR : Saadet ÜZÜNDÜZ Ahmet İLBAZLI Müze Yemani Müze Yemani Ektekiler: 1930 28 2 1980 7 3 1980																								

bükey durumda taşmalı tuğladan üçgenlerle şerefe geçilir.Minare kapısı,içerde son cemaat yerindedir.Minare altlığının batı yüzünde 62 sene 1316 yazılıdır(Res.5).

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Cürcani Camii (Mahkeme Mescidi) (Fakih Paşa Camii), No. 03-00-0/1.0.

Ek 10: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, İmaret Camii (Gedikahmet Paşa Camii), No. 03-00-0/1.0

[illegible]

Taşpınar Sayı: 46-48

[illegible][illegible][illegible]

Künye: Künye, başlık ve parantezler içi boşlukla yazılır. (Biyik zein üzerine ayrı yadır.) Madalyonlar vardır. Kube gubaları ve pembedirler kenarları (kışık) motiflerle kışık kumar suları ile süslenmiştir. Kubelelerin, kaunkaların ve pembedirler kenarları (kışık) motiflerle kışık kumar suları ile süslenmiştir. Biye Kube eteği simeli alt kat olup kışık birer kaval, birer kappe ve üç gerovene olup. Alt sıra pencereler etrafında geniş simeli birer gerove vardır. Kenar ayarları kabartılmıştır. Mihraş duvarında dolapların arkasında ilk yandı pencerelerdeki geroveneilerin dışlarında ilk simeli gerove vardır.

[illegible]

- 1- Ümrüsan Altıntaş
- 2- Gedik Paşa Camisi cemaati ile inşaatçıları
- 3- Mürşide ile verimli alanlar
- 4- Yeni bir yapıya dönüşümde bir titreyiş geldi
- 5- Bir gün anlaşılmaz bir şekilde bir kızı

- 6- Kasara iki kubbe-i selase bir y-
- 7- Diğer kubeleri bağlan beşa kasara mradı
- 8- Ona tamir olmaye bir akıllı laale oldu
- 9- Sayır sahiplerine yarımsı, gömet sahibi Müftüade(Ahmet)
- 10-Kaymakamı Kubbelerin tamirine emmür etti
- 11-iki mermer sütunlar tarihini soyıldı Fevli
- 12-Bakikaten Ahmet Hfendi(Müftüade) mabedi tamir etti.(Yasılıdır).

İ Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma
(Gedikahmet Paşa Camii) No. 03-00-0/1.0.

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kabe Mescid, No. 03-00-0/1.0.

[illegible]

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Karaman Camii, No. 03-00-0/1.0.

211

[illegible]

212

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Kubeli (Kubbeli) Camii, No. 03-00-0/1.0/.

[illegible]

Giriş kapısının solundaki dikdörtgen pencere ile batı yönündeki pencere üzerinde, kabartmalı Bizans misari parçalar kullanılmıştır.

Kitabe Şâyiledir :
1- Rahim olan Allahın adıyla Allahutaala dedi

İC MEKAN :Kubbeye gacı kâselerde beşli Hozenlerle olur.Duvarların üst kısmında doğu-batı yönünde iki sıra

Mihrap mermerden olup, niş kısmının üstü küçü ve sivri kenarlıdır. Mihrap üzerinde, mermer plakalarla dikdörtgen çerçeve içine alınmış tek satır ayet yazılıdır. "Külle'mâ dâhhele aleyhâ Zekerîyyel mihriba 1373

Diriğin sağında batı yönünde müezzin yeri ile solunda merdivenle çıkılan ön kısmı tamamen kafes halinde kapatılmış olan kadınlar mahfili bulunur. Minareye çıkış buradaki bir kapıdan olmaktadır.

No. 03-00-0/1.0/

[illegible]

214

Ek 16: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Sinan Halife Mescidi ve Çeşmesi, No. 03-00-0/1.0/

[illegible][illegible]

Kaptı ve içte Onbir basamaklı. Ağaç merdiven ile çıkılır. Doğu ve batı cephesinde birer, kuzey cephesinde üç adet pencere vardır. Pencere parmaklıktır. Geçme demirler.

Aesoidin bati duvarına taş çıkartılmış, kapalı kuşçuk apılan, basit bir çam ağacının bulunduktur.

ÇEŞME : Sinan Halife Aesoidinin tahov duvarından kuzeyinde, başve Keskinnin batısından Çeşmesi Sinan Halife caddesinde bakar-Bu gün akmağının kullanılmamaktadır.

Kesne anıtsı taşından vürerenden yapılmıştır. Çeşmenin tekne, üç ve üst tabandan oluşmaktadır.(res.6). Teknenin iki tarafı kemus taş payelidir. Payeler arasında kalan üç üstü yuvarklar bir kenarlı bitmiştir. Niç genişliğindeki tekne, payeler arasında oturmuş tek parca anıtsı taşından oluşmaktadır. Payelerin kenarları; pahlılar. Payeler birbirine tetten yatay olarak üç silindiri bir taht birleştiriyor. Keser kenarını silindri bir su banti dolagır. Çeşmenin üstü, asyağa kalın, kenarı pahlı silindri bağlarından oluşan bir tabla ile örtülüdür.

Kısare Yazıtı : Kısare tekne b. r. içinde ölçü 0.3 x 0.70 cm ölçülerindedir.

" Sinan Halife dermehun bu kesne mabedi: Kesni aradı niredir sak diyerek namını sani Telek ade Hacı Ahmet erendi basılı mal idip kısare yaptır bilirdir bunda oldugun camı Yediler şuyledi Tahirine tarihbirbeytan sene 1276 ilave olump olmag dihi aşak givi bası (Res.7-8).

Yapım Yazıtı : (Res.2) Girift sülsüm tarzında Arapca dir.

- 1 - Ve annel-mesacide-lillahi felâ ted'ü ^{me'â} mailahu anadehüğe hazret-
2 - ~~â~~-mesaid fi eyyami devletü'sultan ibnüs-sultan Muhammed Bin Murad
esen bın Begendik sene seb'a ve hamsine sesanemio (367) H. - 1453

Esen beyin(Beğendik oğlu) Fatih Sultan Mehmed'in İstanbulu fethettiği sırada Karahisari Sahip Sançak beyi olduğunu zannediyoruz.Hakkında başka bir bilgi bulunamamıştır.

Sureyi - cin ayet 17
Allahz ibadet için mescitler yapın

Ek 17: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0

AVRUPA KONSEYİ		DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ		D.K.V.K.E.		ANIT		ENVANTER NO: 03-00-0/1.0	
TÜRKİYE		ESKİ ESERLER VE MÖZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ						KARTE NO: AFYON 14 A- 1B 1/1000	
İL: AFYON	İLÇESİ: MERKEZ	MAHALLE KÖY VEYA MEYDAN: Taciahmet Mahallesi	KORUMA DURUMU: ANIT	KORUMA DEREJESİ: 1	2	3	4	5	6
SOKAK VE KAPI NO: Fırın Sokak NO:15/A	KADASTRO PAFTASI: 50 ADA: 221 PARSEL: 1	YAPAN: Taciahmet Camii (Tahtalı Camii)	YAPIM TARİHİ: Taciahmet Camii	YAPIM TARİHİ: Taciahmet Camii	YAPIM TARİHİ: Taciahmet Camii	YAPIM TARİHİ: Taciahmet Camii	YAPIM TARİHİ: Taciahmet Camii	YAPIM TARİHİ: Taciahmet Camii	YAPIM TARİHİ: Taciahmet Camii
GENEL TANIM: Kendi adı ile anılan mahallede, kuzeyde Fırın sokak, batıda Taciahmet Camii sokagının kesitiği köyde bulunur. Dış duvarlar düzeltilmiş kesme taştan yapılmış, kare olan iç mekan tek kubbe ile örtülmüştür. Minaresi yoktur. Kuzeydeki giriş kapısı üzerinde bulunan beton balkon ezan okumak içindir. Daha önceleri girişi doğuda olan caminin balkonu bu yönde ve tahtadan olduğu için, halk arasında Tahtalı camii diye de anılır.									
KORUMA DURUMU: A İYİ B ORTA C FENİ TAJİYİCİ YAPI: A DİŞ YAPI: B ÜST YAPI: C İÇ YAPI: D SÖYLEME ELEMANLARI: E RUTUBET: F YOK İZ VAR: G EROLU: H									
VAZİYET PLANI					FOTOĞRAF				
GÖZLEMLER: Camii kuzey duvarında antik süslü mimari parçalar kullanılmıştır (Res.3). Kapı önünde; Attika tipi sütun kaidesi korent sütun başlığı, peyşe yalağı olarak kullanıldığı anlaşılan kapı tipi mezar steli bulunur (Res.1). Camii avlusunda bulunan iki mezar taşının mahallenin eski sakinlerinden birine ait olduğu tesbit edilmiş olup, müzeye getirilmesi uygundur (Res.6-9). Beton kaplanan kubbenin iç sıvaları dökülmektedir.									
BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ: Vakıflar Genel Müdürlüğü									
BÜGÜNKÜ SAHİBİ: Taciahmet Camii Namına									
YAPILAN ONARIMLAR: Değişik tarihlerde halktan toplanan yardımlarla tamir gördüğü müezzin "Hacı Osman" tarafından ifade edilmiştir. İlk tamirde doğuda olan giriş kuzeye alınmış, minber yapılmış, taban yükseltilmiştir. 1964 yılında kubbe oluklu kiremit ile örtülü iken, beton kaplanmıştır. Dış duvarları yenilenmiş, batı cephesi haricinde diğer cepheler avlu ile çevrilidir.									
AYRINTILI TANIM: DİŞ GÖRÜNÜŞ: Duvarları kesme taştan, tek kubbeli küçük bir camiidir. 15 gen kasnak üzerine kubbe oturmuştur. Giriş kuzeydedir. Söveleri kesme taş kaplı dikdörtgen, demir kapı sonradan yapılmıştır. Küçük bir antreden sonra ahşap kapı ile iç mekân ayrılmıştır. Minaresi yoktur. Kapı üzerinde balkon şeklindeki yer ezan okuma yeridir (Res.1). Balkonun sağ üstünde Bismillah sol üstünde ise Allah yazılı sonradan konmuş iki küçük kitabe bulunur. Kuzey, doğu ve güney cepheleri avlu duvarı ile çevrilidir (Res.2). İÇ MEKAN: 7.63 x 7.63 ebadındaki iç mekan tek kubbe ile örtülmüştür. Kubbe geçiş, köşelerdeki üçgen pandantifler (7 Adet) ile olmaktadır (Res.6). Güneyde minberin iki yanında altta iki pencere, üstte bir küçük pencere, doğu duvarında altta bir büyük, üstte orta boy batı duvarında sadece üstte bir adet orta boy pencere kuzeyde (şimdi balkona çıkılan kapı haline getirilen) orta boy pencere iç mekânı aydınlatır. Pencere çerçeveler içte, yuvarlak kemerli, derin nişli olup söveleri basit ahşap çerçevelidir. Kubbe kasnağı içte, üç yuvarlak, bir keskin olmak üzere dört silmeli-dir. Kubbe kasnağı altında esnaf-ı kiram'ın yazıldığı 6 adet tablo asılıdır (Res.6) Mihrap: mermer kaplı olup, yağmağı yuvarlak, sade kemerlidir. Üzerindeki ayet: Küllema dahhale aleyha Zekerıyyel mihraba H.1384 Mihrap üzerindeki tarih, caminin tamir tarihi olup 14 sene önce yani 1964 de esaslı bir tamir gördüğü anlaşılmaktadır.									
YAPIM ÖZENE: AYGEN, Dr. Mehmet Saadetin; Afyonkarahisar Camileri. S. 65 Ankara. 1973									
EKLER: RAPOR: X FOTOĞRAF: X RÖLÖVE PROJESİ: X RESTORASYON PROJESİ: X HARİTA: X KROKİ: X KİTAP: X VAKİF: X									
TEKNİK BİLGİLER: SU: X ELEKTRİK: X İSTİLA: X KANALİZASYON: X									
ORJİNAL KULLANIMI: MESCID									
BÜGÜNKÜ KULLANIMI: CAMİİ									
ÖNERİLEN KULLANIMI:									
HAZIRLAYANLAR: 14 / 9 / 1978									
Saaçet ÖZGÜNDÜZ Ahmet İLASLI Arkeolog Arkeolog									
KONTROL: Ahmet ÖZGÜNDÜZ 14 / 9 / 1978									
G. E. E. A. Y. K. KARARLARI NO: / / 19 / / 19 / / 19									
REVİZYON: / / 19									
G. E. E. A. Y. K. KARARLARI NO: / / 19									
Minber, güney batı köşede bulunur. Demir aksamlı ve yeni yapılmıştır. Girişin iki yanında ahşap korkuluklu zeminden biraz yüksek son cemeat mahalli bulunur (Res.7). Daha önceleri kapı girişinin sağında (kuzey duvarında) bulunan Taciahmet Sultanının olduğu tahmin edilen kabir, tamirlerde zemin yükseltildiğinden bu yerin altında kalmıştır. Kapı girişinin solunda bulunan son cemeat yeri bölünerek, kadınlar mahfiline çıkılan 10 basamaklı merdiven yapılmıştır. Bu kısımda camiye sonradan yapılmıştır. Kadınlar mahfilindeki pencere, kapı üstündeki balkona çıkılmayı sağlamak için kapı haline getirilmiştir.									

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Taciahmet Camii (Tahtalı Camii), No. 03-00-0/1.0.

Ek 18: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ulu Cami, No. 03-00-0/1.08

AVRUPA KONSEYİ		DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ		D.K.V.K.E.		ANIT		ENVANTER NO: 03-00-0/1.08	
TÜRKİYE		ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ						HAZIRLANIŞI NO: 19 K-1 a 1/1000	
İL: AFYON	İLÇE: MERKEZ	MAHALLE NO: CAMII KEBİR MAHALLESİ	KADASTRO PAFTA: 54	ADA: 502	PARSEL: 5	KORUMA DERECE: A	ANIT: A	CEVRESİ: 1	CEVREYE AYKIRI: 2
AD: ULU CAMİ	YAPITIRAN: SAHİPATA NUSRETİDDİN HASAN	YAPAN: EMİR HAQ BEY, HACI MURAB	MİMARİ ÇAĞI (ÖLÜŞÜ): SELÇUKLU						
	YAPININ TARİHİ: E.671-676 M.1272-1277	KITABE: Var (Üç Adet)	YAKIYE: Var						
GENEL TANIM: Camii Kebabı ile camii kebir sarıoğlu sokakının kesiştiği kögededir. Emine dikdörtgene yakın yamuk planlıdır. yüksek piramidal çatısı bakır kaplanmıştır. Dış duvarları üç sıra kesme taş kuşak doladır. Kuşaklar arası sıralı moloz taşdır. Minaresi Tuğla gövdeli olup babu, şerefe korkulukları ve külah kesme taşdır. Kuzey-batı köşede çeşme, tuvalet ve mescidin odası ile doğu, kuzey ve batı cephelerinde birer kapısı bulunmaktadır.									
KORUMA DURUMU	A	İYİ	TASIVICI YAPI	A	DİŞ YAPI	A	ÜST YAPI	A	İÇ YAPI
B	ORTA			B		B		B	
C	FENİ			C		C		C	
VADİYET PLANI									
GÖZLEMLER: Caminin batı cephesinde caminin saçaklarına binmiş olan iki evin acilen yıkılması gerekmektedir. Minare basamakları şerefe korkulukları, külah taş kaplamaları ve minare gövdesinin güney tarafındaki tuğlaların tabiat tesirlerinden dolayı aşınmış olduğu ve onarımın gerektiği gözlemlenmiştir. Anıtın devamlılığını, can ve mal güvenliğini sağlamak açısından ivedi olarak onarılması gerekmektedir. Dernek ve Müze Müdürlüğü tarafından bahsi geçen iki ev için men-i müdahale davası açılmıştır. Birisi kazanılmıştır.									
BÜGÜNKÜ SAHİBİ: CAMII KEBİR NAMINA		BAKIMINDAN SORUMLU OLANI GEREKEN KURULUŞ: VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ - DERNEK							
YAPILAN ONARIMLAR: Doğu kapısı üzerindeki tamir kitabesine göre n.742-M.1341 yılında Musafferüddin Devle beyin oğlu emir muhiddin bey tarafından tamir ettirilmiştir. Halk ve eski eserleri koruma derneği tarafından 1950 yılında düz olan çatı piramidal yapılarak galvanizli sac kaplandı. 1969 yılında Ulu Camii tamir ihya ve yaşıatma derneği tarafından kuzey-batı köşeye dayanmış ev istinlak edilerek yıkılmış su deposu yapılmıştır. Dış duvar derzleri ve elektrik tesisatı yenilenmiştir. 1976'de Vakıflar Genel Müdürlüğü çatıyı bakır kaplama yapmış, elektrik tesisatını onarmıştır.									
AYRINTILI TANIM: KUZEY CEPHE: (Res.1) Mermer söveli iki kanatlı ahşap çömlü kapısı ile saçak altında eşit aralıklarla küçük dikdörtgen beş pencere vardır. Kapı üstünde asma bir yağmurluk, yağmurluk altında ise çini plakalardan yapılmış iki pano arasında bir mermer plaka yer almıştır. Plakada (Res.2)		TEKNİK BİLGİLER		SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON		
"BU CAMİ SAHİPATA FAHRADDİN OĞLU NASRADDİN HASAN TARAFINDAN HİCRİ 671-MİLADİ 1273 YILINDA MİMAR EMİR HAQ BEYE İNŞA ETTİRİLMİŞTİR. Yazısı Türkçe Hatlerle yazılmıştır. Kapının batısında Minare kaidesi, mescidin odası ve tuvalet vardır. Saçak altında sekiz adet taş çörtten bulunmaktadır. (Kapı NO:25)		ORJİNAL KULLANIMI: CAMİ							
DOĞU CEPHE: (Res.3) Ortada, altı basamakla çıkılan kenarları demir parmaklıkla çevrili bir podyum, bu podyuma açılan sivri kemerli, iki kanatlı ahşap kapı yer almıştır. Kapı üstünde sağ yağmurluk, onun üzerinde de sivri kemerli bir nişin içinde beş satırlık mermer tamir yazısı vardır. Yazıtta (Res.4); (1.07 X 1.10 m) malik mermerde Arapça Selçuk Sülsü stilde beş satır		BÜGÜNKÜ KULLANIMI: CAMİ							
"1 - İNNEMA YAMERU MEGACIDALLAHU MEN AMENE BILLAHI VELYEVVİL-AHİRİ 2 - VEFESKA Bİ-İMARETİ HAZAEL KESCİD-EL-CAMİ EL ABD-UL' MURTAÇ 3 - İLA RAHMATULLAHI TEALA MUINUDDİN EMİR ABDULLAH-İSA 4 - İBNUL MERRHUM MUZAFFERUDDİN RAHMATULLAHI Fİ EYYAM UD-DEVLET-I EL' MEVL-EL' MUAZZAN SÜLALE-TİL'VEZİR-UL'HATİR		ÖNERİLEN KULLANIMI:							
YAYIN DİZİNİ: GÜNCER, Süleyman. Afyon İli Tarihî S:284 ve 319 Karınca Matbaası. İZMİR -1971		HAZIRLAYANLAR: 30/10/1970							
Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I. S:92 Güneş Matbaası. Ankara -1972		Sahipler: Üçüncü Ahmet, Alioğlu							
ATÇEN, M. Saadetin. Afyon Kara Hisar Camileri. S:66 Ulusolu Matbaası. Ankara - 1973		KONTROL EDEN: 2/11/1970							
GÜNCER, Süleyman. Taşınar. Cilt:5 Sayı:53 Sayfa 68 Afyon Halko ve Dergisi AFYON - 1974		EKLER:							
		RAPOR		X					
		FOTOĞRAF		X					
		BÖLÜME PROJESİ							
		RESTORASYON PROJESİ							
		HARİTA		X					
		KROKİ		X					
		KİTAP		X					
		YAKIYE							
		REVİZYON		/ /19					
		G. E. E. A. T. K. ONAYI:							

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Ulu Cami, No. 03-00-0/1.08.

Kaynak: Afyon Müzesi Arşivi, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Yukarı Pazar Cami, No. 03-00-0/1.0.

[illegible]

